

ZfWT
Vol. 12, No. 2 (2020)

Zeitschrift für die Welt der Türken
Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]

Zeitschrift für die Welt der Türken

Journal of World of Turks

ISSN 1868-8934 (Online) ISSN 1869-2338 (Print)

Vol.12, No.2 (2020)

Online Version

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT]

Deutschtürken Verband [Vr. 205808]
Institut für die Welt der Türken
Pelkovenstr. 139
80992 München Germany
editor@dieweltdertuerken.org
www.dieweltdertuerken.org - www.zfwt.org

ISSN 1869-2338 (Print) ISSN 1868-8934 (Online)

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT] is a multidisciplinary, peer-reviewed journal, publishes research papers in the fields of social sciences (linguistics, literature, culture, sociology, education, philosophy, history, arts, etc.). ZfWT is published in both printed and online versions.

The views expressed in all contributions to the ZfWT are those of the individual authors and do not necessarily represent the views of the Board of Editors or the Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

All contributions are under copyright and protected by Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

Editorial Team

Editor-in-Chief: Prof. Dr. Necati DEMİR (Turkey)

Editors: Assist. Prof. Dr. Erhan YEŞİLYURT (Turkey), Assist. Prof. Dr. Serdar SAVAŞ (Turkey)

Section Editors: Prof. Dr. Ahmet BURAN (Turkey), Prof. Dr. Gürsel UYANIK (Turkey), Prof. Dr. Şener BAĞ (Turkey), Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN (Turkey), Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY (Azerbaijan), Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ (Turkey) Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Turkey), Prof. Dr. Robert LANGER (Germany), Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ (Turkey), Prof. Dr. Didem ATİŞ ÖZHEKİM (Turkey), Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI (France), Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Turkey), Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Turkey), Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL (Turkey), Prof. Dr. Mustafa TALAS (Turkey), Prof. Dr. Havva ENGİN (Turkey), Prof. Dr. Mübeccel GÖNEN (Turkey), Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Turkey), Prof. Dr. Hasan ONAT (Turkey), Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Turkey), Prof. Dr. Çağatay ÖZDEMİR (Turkey), Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (Republic of Macedonia),

Board of Directors

Prof. Dr. Necati DEMİR (Turkey), Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ (Turkey), Zeki GENÇ (Germany), Noreddin Mohamad ESSAM (Germany), Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL (Turkey), Dr. Öğr. Üyesi Berker KURT, Dr. Öğr. Üyesi Celal Can ÇAKMAKCI (Turkey),

Advisory Board

Prof. Dr. Robert LANGER (Germany), Prof. Dr. Gürsel UYANIK (Turkey), Prof. Dr. Cemal YILDIZ (Germany), Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Turkey), Prof. Dr. Havva ENGİN (Germany), Prof. Dr. Fadıl HOCA (Republic of Macedonia), Prof. Dr. Mustafa TALAS (Turkey), Prof. Dr. Turgut TOK (Turkey), Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (Republic of Macedonia), Assoc. Prof. Dr. Benedek PERİ (Hungary), Assist. Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL (Turkey)

Scientific Advisory Board

Prof. Dr.:

Necati DEMİR (Turkey), Robert LANGER (Germany), Michael JOHN (Austria), Galina MIŞKİNIENE (Lithuania), Ekrem CAUSEVİC (Croatia), Fadıl HOCA (Republic of Macedonia), Amina Siljak JESENKOVIC (Bosnia and Herzegovina), Bernt BRENDEMOEN (Norway), Mustafa SAFRAN (Turkey), İrfan MORİNA (Republic of Kosovo), Gülşen SEYHAN ALIŞIK (Turkey), Mehmet Ali AKINCI (France), Seyfeddin RZASOY (Azerbaijan), Serap BUYURGAN (Turkey), Violeta DİMOVA (Republic of Macedonia), Ahmet BURAN (Turkey), Gürsel UYANIK (Turkey), Havva ENGİN (Germany), Mehmet ŞAHİNGÖZ (Turkey), Arif ÜNAL (Turkey), Adem EFE (Turkey), Murat YILDIZ (Turkey), Yılmaz ÖZBEK (Turkey), Mehmet ÖZ (Turkey), Sevin ALİL (Republic of Macedonia), Nazım Hikmet POLAT (Turkey), Tahsin AKTAŞ (Turkey), Nazım İBRAHİM (Republic of Macedonia), Turgut GÖĞEBAKAN (Germany), Altan ALPEREN (Turkey), Mustafa KOÇ (Canada), Ali Osman ÖZTÜRK (Turkey), Şener BAĞ (Turkey), Mustafa YAĞBASAN (Turkey), Ülkü ESER ÜNALDI (Turkey), Cemal YILDIZ (Germany), Mehmet SAĞIR (Turkey), İsmail ÖZER (Turkey), Aytekin ALBUZ (Turkey), Mübeccel GÖNEN (Turkey), Fatma ALİSİNANOĞLU (Turkey), Jerzy WIATR (Poland), Kerim TÜRKMEN (Turkey), Yaşar ÖZBAY (Turkey), Galip YÜKSEL (Turkey), Recai KARAHAN (Turkey), Kazım Özkan ERTÜRK (Turkey), Mustafa DENKTAŞ (Turkey), Ramazan QAFARLI (Azerbaijan), Sevim PİLİCKOVA (Republic of Macedonia), Öcal OĞUZ (Turkey), Şevki HASAN (Egypt), Ali YAKICI (Turkey), İ. Çetin DERDİYOK (Turkey), Nimetullah HAFIZ (Republic of Kosovo), Celil GARİBOĞLU NAĞİYEYEV (Azerbaijan), Nurullah ÇETİN (Turkey), Esmâ ŞİMŞEK (Turkey), Veliyev İSMAYİL (Russian Federation), Neşe ÖZDEN (Turkey), Jumabay YUSUPOV (Uzbekistan), Zekiyevic ZEKİYEYEV (Russian Federation), Firudin AĞASI OĞLU CELİLOV (Russian Federation), Muratgeldi SÖYEGOV (Turkmenistan), Ramiz ASKER (Azerbaijan), Dmitriy VASILYEV (Russian Federation), Leyla KARAHAN (Turkey), Dilyara USMANOVA (Russian Federation), Jabbor Eshonkul (Uzbekistan), Hatice ŞAHİN (Turkey), Salih AKKAS (Turkey), Vahit TÜRK (Turkey), Kenan ARINÇ (Turkey), Tuncer GÜLENSOY (Turkey), Emine GÜRSOY NASKALİ (Turkey), Mehmet Ali ÖZDEMİR (Turkey), Dae Sung KIM (Republic of Korea), Gyu Suk YEON (Republic of Korea), Çağatay ÖZDEMİR (Turkey), Özkul ÇOBANOĞLU (Turkey), Gürer GÜLSEVİN (Turkey), Remzi KILIÇ (Turkey), Danuta CHMIELOWSKA (Poland), Hasan ONAT (Turkey), Elfine SIBGATULLINA (Russian Federation), Hakkı YAZICI (Turkey), Sönmez KUTLU (Turkey), Rahmi DOĞANAY (Turkey), Mustafa ÖNER (Turkey), Roya S. TAGHIYEVA (Azerbaijan), Mehmet OKUR (Turkey), Ali İhsan KOLCU (Turkey), Ahmet GÜNŞEN (Turkey), Erdal AÇIKSES (Turkey), Cevdet YILMAZ (Turkey), Asiye Mevhibe COŞAR (Turkey), Recep KARADAĞ (Turkey), Sabri YENER (Turkey), Ali AKAR (Turkey), Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ (Turkey), Ahmet SARI (Turkey), Gadir GOLKARİAN (Turkish Republic of Northern Cyprus), Metin COŞAR (Turkey), Metin ÖZARSLAN (Turkey), Enis ŞAHİN (Turkey), Kutlay YAĞMUR (Netherlands), Chong Jin OH (Republic of Korea), Erdoğan ALTINKAYNAK (Turkey), Mehmet KIRBIYIK (Turkey), Gıyasettin AYTAŞ (Turkey), Nazmi AVCI (Turkey), Mustafa TALAS (Turkey), Mahmut ÇELİK (Republic of Macedonia), Mustafa SEVER (Turkey), Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Turkey), Servet KARABAĞ (Turkey), Mariya LEONTİÇ (Republic of Macedonia), Başak KOCA ÖZER (Turkey), Didem ATİŞ ÖZHEKİM (Turkey), Mehmet Zeki İBRAHİMGİL (Turkey), Zeki BOYRAZ (Turkey), Abdürreşit Celil KARLUK (Turkey), Ahmet ÇAYCI (Turkey), Ebubekir SOFUOĞLU (Turkey), Turgut TOK (Turkey), Yıldray ÖZBEK (Turkey), Yunus KOÇ (Turkey), Suat KOLUKIRIK (Turkey), Ali TİLBE (Turkey), Hakan KIRIMLI (Turkey), Mümtaz SARIÇİÇEK (Turkey), Bayram DURBİLMEZ (Turkey), Ömer ÖZKAN (Turkey),

Assoc. Prof. Dr.:

Osman Kubilay GÜL (Turkey), Esra Nur TİRYAKİ (Turkey), Cemile AKYILDIZ ERCAN (Turkey), Benedek PERİ (Hungary), Birsnel KARAKOÇ (Sweden), Hüseyin ERSOY (Turkey), Edina SOLAK (Bosnia and Herzegovina), Turhan ÇETİN (Turkey), İlkey ŞAHİN (Turkey), Ali SELÇUK (Turkey), Erhan ÖZDEN (Turkey), Qaliba HACİYEVA (Azerbaijan), Marzena GODZINSKA (Poland), Bülent AKBABA (Turkey), Lemara SELENDİLİ (Ukraine), Barış DEMİRCİ (Turkey), Olga RADOVA-KARANASTAS (Republic of Moldova), Bülent AKSOY (Turkey), Rıza GÖKLER (Turkey), M. Taner ŞENGÜN (Turkey), Halil ÇELTİK (Turkey), Sedef ARAT KOÇ (Canada), Recep ŞURİYEL (Republic of Serbia), Ömer ADIGÜZEL (Turkey), Ümit DENİZ (Turkey), Zilâle HUDAYBERGENOVA (Uzbekistan), Hakan KOÇ (Turkey), Kamil ALİYEYEV (Republic of Dagestan – Russian Federation), Ahmet ŞİMŞEK (Turkey), Soyalp TAMÇELİK (Turkish Republic of Northern Cyprus), Fergane KAZIMOVA (Azerbaijan), Bedri SARIYEV (Turkmenistan), Paşa YAVUZARSLAN (Turkey), M. Murat HATİPOĞLU (Turkey), Shih-Kang PENG (Taiwan), Bünyamin KOCAOĞLU (Turkey), Bayram ÇETİN (Turkey), Tudora (Fedora) ARNAUT (Ukraine), Iryna M. DRYGA (Ukraine), Fatih ÖZEK (Turkey), Afaq RAMAZANOVA (Azerbaijan), Liubuv ÇIMPOES (Republic of Moldova), Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU (Azerbaijan), Zeynep Rüşan ŞAHİNOĞLU (Turkey), Nuray ALAGÖZLÜ (Turkey), Celil ARSLAN (Turkey), Sultan Murat TOPÇU (Turkey), Celal Teyyar UĞURLU (Turkey), Mutlu DEVECİ (Turkey), Mustafa ŞENEL (Turkey), Özgür Kasım AYDEMİR (Turkey), Elvan YALÇINKAYA (Turkey), Muhammet KOÇAK (Turkey), İsmail KIVRIM (Turkey), Mehmet KARA (Turkey), Ufuk KARAKUŞ (Turkey), Mustafa YILDIZ (Turkey), Yusuf DOĞAN (Turkey), Burçin UÇANER ÇİFDALÖZ (Turkey), Osman KUNDURACI (Turkey), Barış KARAELEMA (Turkey), Fikret Mehmet ARARGÜÇ (Turkey), Erkan YEŞİLTAŞ (Turkey), Kasım KARAMAN (Turkey), Mustafa ÖZDEMİR (Turkey), Fuat USTAKARA (Turkey), Gül Banu DUMAN (Turkey), Kemalettin DENİZ (Turkey), Müzeyyen ALTUNBAY (Turkey), Türker KURT (Turkey),

Assist. Prof. Dr.:

Serdar SAVAŞ (Turkey), Erhan YEŞİLYURT (Turkey), Ergenekon SAVRUN (Turkey), Akın KONAK (Turkey), Kamelya TEKNE (Turkey), Yüksel ERSAN (Turkey), Remzi AYDIN (Turkey), Mustafa ŞAHİNER (Turkey), Selçuk HAYLİ (Turkey), Ahmet FEYZİ (Turkey), Meltem DEMİRCİ KATIRANCI (Turkey), Bayram POLAT (Turkey), Kemale ELEKBEROVA (Azerbaijan), Ayşe Ülkü KAN (Turkey), Bülent GÜNER (Turkey), Murat KARABULUT (Turkey), Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN (Turkey), Malik YILMAZ (Turkey), Mehmet AKPINAR (Turkey), Asiye DUMAN (Turkey), Leyla ERCAN (Turkey), Celal Can ÇAKMAKCI (Turkey), H. Elif DAĞLIOĞLU (Turkey), Hikmet YILMAZ (Turkey), Abdullah KARAÇAĞ (Turkey), Mehmet ÖZMENLİ (Turkey), Hüsnüye MAYADAĞLI (Turkey), Eylem ŞENTÜRK KARA (Turkey), Güllü KARANFİL (Republic of Moldova), Ayhan URAL (Turkey), Berker KURT (Turkey), Hatice Gonca USTA (Turkey), İbrahim KILIÇ (Turkey), Atilla JORMA (Finland), Ümmühan ÖNER (Turkey), Abdullah KARATAŞ (Turkey),

Dr.:

Elisabetta RAGAGNIN (United Kingdom), Kamila Barbara STANEK (Poland), Rafael MUHAMEDTINOV (Republic of Tatarstan – Russian Federation), Ayse KIZILDAĞ (Sweden), Ferah BURGUL ADIGÜZEL (Turkey), Stepan VARBAN (Republic of Moldova)

Technical Jobs

Cem BÜYÜKEKŞİ (Turkey), Hatice SARIDEDE (Turkey), Tansu ARSLAN (Turkey), Dilan KALAYCI (Turkey),

VOL 12, NO 2 (2020)
TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL

Sunuş

Necati DEMİR ..... VIII-XIII

ARTICLES

Ramiz ASKER
Azerbaycan'da Türkolojinin Kısa Tarihi 1-16

Hasan ÖZER- Rövsen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların
Kelime Kadrosu Üzerine 17-36

Şebnem ABBASOVA
Oğuz Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluğun İfadesinde Zamirlerin Rolü
Zemine RUSTEMBEYLİ
Языковые и Стилистическое Особенности Произведения
Мустафы Зарира «Сиярун Наби» / The language and Stylistic
Features of Mustafa Zarir's work "Siyarun Nabi" 37-48

Murat ORHUN
Uygurca ve Türkçede Gelecek Zaman Kip Özellikleri 49-68

Kamelya TEKNE
Sovyet Ordusunda Kırımlı Bir Türk: Ahmethan Sultan 69-80

Zeynep TIRMIKÇIOĞLU
Baba, Oğul ve Zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa, Cem
Sultan ve II. Bayezid'in Ölümünün Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri
Işığında Yeniden Değerlendirilmesi 81-96

Bekir DİREKÇİ- Serdar AKBULUT- Bilal ŞİMŞEK
Türkçe Eğitimi Alanında Yapılan Değerler Eğitimi Tezlerinin
İncelenmesi 97-116

Recep ERCAN
Lise Öğrencilerinin Beden Memnuniyeti ve Sosyolojik Analizi 117-140

Osman KARA- Müzeyyen ALTUNBAY
İlköğretim Öğrencilerinin Çizgi Film İzleme Durumları Üzerine Bir
İnceleme 141-154

155-168

<i>Hatice Feriha AKPINARLI- Nursel BAYKASOĞLU</i> Kahramanmaraş Şehrinde El-Nakış Uygulamalarından Alman Nakışı Örneği	169-178
<i>Gökçe ÖZDEMİR- Gizem KURTOĞLU</i> Anadolu Motiflerinin Sürdürülebilir Moda Tasarımı Bağlamında Kullanımı: Kuş Motifi Örneği	179-188
<i>Çimen BAYBURTLU</i> Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının Modaya Etkisi: Kadın Giysi Örnekleri.....	189-212
<i>Hülya KALYONCU</i> Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları	213-236
<i>Ebru ÇORUH-İrem KETMEN</i> Ebru Sanatının, Sürrealist Akımın Etkisiyle, Halı Numuneleri Üzerine Uygulanması	237-244
<i>Mehmet Şükrü GÜZEL</i> The Legality of The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece Signed at Sevres on 10 August 1920	245-268
<i>Uğur Berk KALELİOĞLU</i> Alman Sosyolojisi'nden Bir İsim: Heinrich Popitz Üzerine Biyografik Bir Araştırma	269-282
<i>Osman KUFACI</i> Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Şiirindeki Görünümü	283-298
<i>İsmail BARIŞ-Rıdvan KARACAN</i> Yeşil Büyümenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği)	299-314
<i>Arzu BOZDAĞ TULUM-Yaşar KAYA</i> Dijital Yerlilerin Sanal Ağlarda Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Tutumları	315-338
<i>Senem GÜRKAN</i> Türk Kültüründeki Kadın ve Erkek Temsillerinde Barış Manço İmzası..	339-359

SUNUŞ

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks, sosyal bilimlerin farklı alanlarına ait 21 özgün makale ile 12 cildin 2. sayısını (Yıl 12, Cilt:2, 2020) siz değerli okurları ve bilim dünyası ile paylaşmaktadır. Sosyal bilimlerin Türk dili, edebiyat, eğitim, tarih, coğrafya, din, sosyoloji, iletişim, müzik, güzel sanatlar alanlarına önemli katkılar sağlayacağına inandığımız *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*'ün bu sayısında yer alan çalışmaların içerikleri şöyledir:

Ramiz ASKER'in hazırladığı "Azerbaycan'da Türkolojinin Kısa Tarihi" adlı makalede Azerbaycan'da Türkolojinin teşekkül ve oluşum tarihinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu makalede XVII. yüzyıldan başlayarak ülkede yazılan ilk lugat ve gramer kitapları, Rusya'da şarkiyat ilminin kurucusu Mirza Kazım Bey'in faaliyeti, 1926'da Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı, bazı bilimsel kurum ve kuruluşlar, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti, Azerbaycan Bilimler Akademisi'ne bağlı Dilcilik Enstitüsü, ekol kurmuş ünlü Türkologlar ve eski Türk yazıtları araştırılmıştır.

Hasan ÖZER ve Rövsen MEMMEDOV'un "Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu Üzerine" başlıklı makalesinde 1939 – 1999 yılları arasında yaşamış, şair ve akademisyen olan Refik Zekâ Handan'ın, şiir kitapları arasından Türklük ve Türkiye ile ilgili konularda yazdığı şiirlerden bir seçki yapılmış ve bu şiirlerin üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Refik Zekâ'nın hayatı, eserleri, edebî kişiliği, şiirleri, düşünce hayatı, sanatı, üslubu gibi farklı konular müstakil olarak çalışılmaya elverişli konulardır. Bu çalışmada, şairin üslubunu yansıtmaya bakımından söz konusu meseleler üzerine yazdığı şiirlerinin kelime kadrosu tanıtılacak ve kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutulacaktır.

"Oğuz Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluğun İfadesinde Zamirlerin Rolü" isimli çalışma Şebnem ABBASOVA tarafından kaleme alınmıştır. Oğuz grubu Türk dillerinde olumsuzluk zamirlerine aşağıdakiler dâhil edilir: heç kes, heç kim, heç biri, heç ne, heç hara, heç hansı (Azerbaycan Türkçesi), hiç kim, hiç haçan, hiç haysı (Türkmen Türkçesi), hiç biri/hiç birisi, hiçbişey (Gagavuz Türkçesi), kimsecik/kimseycik (Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi), bişeycik (Gagavuz Türkçesi). Türkmen Türkçesinde xiç zat, xiç bir zat, xiç xili "hiçbir şekilde", xiç kes gibi olumsuzluk zamirleri de kullanılmaktadır. Bu kelimelerin ifade ettiği anlam ve oluşum yolu olumsuzluk zamirlerine yakın olduğundan çalışmada olumsuzluk zamirleri içinde ele alınmıştır.

“Mustafa Zarır’ın ‘Sıyarun Nabı’ Çalışmasının Dil ve Tarz Özellikleri” başlıklı makale, Zemine RUSTEMBEYLİ tarafından yazılmıştır. Mustafa Zarır’ın 14. yüzyıla ait yazılı bir anıt olan "Sıyarun-Nabi"nin yaratılışın arkaik sözlüğünü, dilimizin zenginliğinin bir kanıtı olarak araştırılması büyük önem taşımaktadır. Dilde ortaya çıktığı andan itibaren her kelime veya ifade, belirli bir görevi yerine getirir ve belirli bir süre boyunca işlevini yerine getirerek, halkın milli hafızasında yazılı olarak taşınır, aktarılır. Bu çalışma geçmişe ışık tutmuş, arkaik sözlük kavramının önemini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Murat ORHUN tarafından hazırlanan “Uygurca ve Türkçede Gelecek Zaman Kip Özellikleri” başlıklı makalede Uygurcadan Türkçeye bilgisayarlı çeviri uygulaması geliştirmek üzere Uygurca ve Türkçede bulunan gelecek zaman kipleri detaylı örnekler ile analiz edilmiştir. Gelecek zaman kipi, Uygurcada bulunan en karmaşık yapılardan biridir ve Türkçede bulunan benzeri yapılarla tüm ayrıntıları ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada Uygurca gelecek zaman kipinin Türkçeye doğru aktarılması için bazı kurallar tanımlanmıştır.

“Sovyet Ordusunda Kırımli Bir Türk: Ahmethan Sultan” isimli çalışma Kamelya TEKNE tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, sürgün yaşamış bir milletin üyesi olarak savaş döneminde Sovyet ordusunda görev yapmış Kırım Türklerinden biri olan Ahmethan (Amethan) Sultan’ı anlatmak, tanıtmaktır.

“Baba, Oğul ve Zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid’in Ölümünün On beşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi” isimli çalışma Zeynep TIRMIKÇIOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Yabancı tarihçilere göre Fatih Sultan Mehmed’in zehirlenerek öldüğüne dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Öte yandan bazı tarihçiler, Sultan’ın gut ve diyabet komplikasyonları nedeniyle öldüğünü düşünmektedir. Fatih Sultan Mehmed’in ölümü bugün hâlâ tartışılan bir konudur. Dahası Sultan’ın oğullarının, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid’in de ölmeden önce zehirlenme bulguları gösterdikleri bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı Fatih Sultan Mehmed ve oğullarının ölümlerini, 15. yüzyılda kullanılmakta olan zehirler ışığında yeniden değerlendirmektir.

Bekir DİREKÇİ, Serdar AKBULUT ve Bilal ŞİMŞEK tarafından hazırlanan “Türkçe Eğitimi Alanında Yapılan Değerler Eğitimi Tezlerinin İncelenmesi” başlıklı makalede Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesini amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında 2020 yılına kadar Türkçe eğitiminde değerler eğitimi

bağlamında yapılan ve Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'nde 31.12.2019 tarihine kadar dijital olarak yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir.

Recep ERCAN tarafından kaleme alınan “Lise Öğrencilerinin Beden Memnuniyeti ve Sosyolojik Analizi” başlıklı çalışmada amaç, lise öğrencilerinin beden memnuniyeti düzeylerini bazı fiziksel değişkenler açısından incelemektir. Çalışmada nicel araştırma desenlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda Sivas'ta farklı liselerde öğrenim gören 514 öğrenciye “Kişisel Bilgi Formu” ve “Bedeni Beğenme Ölçeği” uygulanmıştır. Katılımcıların 263 kız, 251 erkektir. Yaş ortalamaları 16.04, standart sapma.99 bulunmuştur. Veriler, SPSS 17.00 paket programı kullanılarak çözümlenmiştir.

Osman KARA ve Müzeyyen ALTUNBAY tarafından Hazırlanan “İlköğretim Öğrencilerinin Çizgi Film İzleme Durumları Üzerine Bir İnceleme” adlı makalede ilköğretim öğrencilerinin çizgi film izleme durumlarının araştırılması amaçlanmış olup çalışmada tarama modelinden yararlanılmıştır. Toplam 697 ilköğretim öğrencisinin katıldığı araştırmada; katılımcıların çoğunluğunun iki saat ya da daha kısa bir süre televizyon izlediği, yarış ve savaş temalı çizgi filmlerin öğrenciler tarafından daha çok izlendiği vb. gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

“Kahramanmaraş Şehrinde El-Nakış Uygulamalarından Alman Nakışı Örneği” isimli çalışma Hatice Feriha AKPINARLI ve Nursel BAYKASOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Büyük kitlelere ulaşan birçok nakış tekniğinden 2013-2014 yılları arasında Kahramanmaraş ve ilçelerinde yapılan araştırmalarda “Alman Nakış” tekniğine rastlanmıştır. Kahramanmaraş ilinde yapılan araştırmada kaynak insanlardan alınan bilgilere göre, daha önceki zamanlara dayanan Alman Nakış bugün üretilmemekle birlikte, evlerde Alman Nakış ile işlemeli yastıklar, kıyafetler ve elbiseler bulmak mümkündür. Mevcut makalede, düz bir yüzeye sahip her türlü kumaşa işlemeli bu tekniği ortaya çıkarmak amacıyla nakış örnekleri belirlenmiş ve nakışın canlı hale getirilmesi ve nakışın yolu analiz edilerek teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

“Anadolu Motiflerinin Sürdürülebilir Moda Tasarımı Bağlamında Kullanımı: Kuş Motifi Örneği” adlı makale Gökçe ÖZDEMİR ve Gizem KURTOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada sürdürülebilir modaya katkı sağlamak, üretici ve tüketiciler üzerinde farkındalık yaratmak, kültürel değerleri moda ve tekstil dünyasına kazandırmak ve alan yazına katkı sağlayarak araştırmacılara fayda sağlama amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma uygulama temelli tasarım araştırmasıdır. Sonuç olarak, moda ve

tekstilde sürdürülebilirliğin sağlanması için kaybolmaya yüz tutmuş değerler günümüz moda anlayışı içerisinde yeniden yorumlanmıştır.

Çimen BAYBURTLU tarafından kaleme alınan “Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının Modaya Etkisi: Kadın Giysi Örnekleri” isimli makalede moda tarihi açısından savaş öncesi ve sonrası dönemler incelendiğinde savaşların tasarımcılar üzerinde silinmez izler bıraktığı, savaşa bağlı olarak getirilen bazı kısıtlamaların modada önemli yeniliklere yol açtığı durumların anlatılması amaçlanmıştır.

“Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları” isimli çalışma Hülya KALYONCU tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada, Avrupa Hun Devleti'nin geride bıraktığı kültür mirası yapılan kazı çalışmaları, buluntuları, örnekleri ile irdelenmeye çalışılmıştır. 1934 yılı Segedin-Nagyszéksos buluntuları önemlidir. Bu buluntu, Orta-Asya İran, Kuzey-Kafkasya, Wolfsheim (Rheinhessen) gibi birbirinden son derece uzaklıkta bulunan yerleri birbirine bağlamaktadır. Bu bölgede ve çevresinde ele geçen buluntular, özelde Hun sanatı genelde ise Türk sanatının IV-V. yüzyılda ulaştığı seviyeyi ortaya koymaktadır. Bu kazıdan çıkartılan malzemeler Hun sanatının yanında çevre boyların, devletlerin etki ve izlerinin olduğunu da bize göstermektedir.

Ebru ÇORUH ve İrem KETMEN tarafından kaleme alınan “Ebru Sanatının, Sürrealist Akımın Etkisiyle, Hali Numuneleri Üzerine Uygulanması” adlı makalede kâğıt süsleme sanatı olarak bilinen ebru, kitle veya benzeri maddelerle yoğunluğu arttırılan su üzerine serpilen boyaların şekillenmesi ile oluşturulan, desenlerin kâğıda aktarılması ile sonuçlanan bir sanat ele alınmıştır. Çalışmada sanat-tekstil bütünleşmesini sanatın uygulama, etken, araştırma yöntemleri ile nasıl buluştuğu vurgulanmıştır. Bu çalışmada, kâğıt üzerine uygulanan Ebru Sanatının ve Sürrealizm akımının bir araya getirilmesi ve dokuma halılar üzerine Ebru Sanatının uygulaması olup, hammadde olarak akrilikten üretilmiş ham dokunmuş halı numuneleri kullanılmıştır. Uygulama 8 adet halı numunesi üzerine yapılmıştır. Ebru sanatı kullanarak sürrealizm sanat akımı etkisiyle tasarımlar yapılmıştır.

“Yunanistan'da Azınlıkların Korunmasına İlişkin 10 Ağustos 1920 Tarihli Sevres Antlaşmasının Hukuki Geçerliliği” isimli çalışma Mehmet Şükrü GÜZEL tarafından kaleme alınmıştır. 10 Ağustos 1920'de Sevr' de imzalanan Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasındaki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma'nın bugün için hukuken geçerliliği, Yunan Vatandaşlık Kanununun eski 19. maddesinin geçerliliğinin esas noktasıdır. Yunanistan'ın eski 19. maddenin yasallığı ile ilgili iddiasının kökeni Birleşmiş

Milletler Genel Sekreterinin 1950 yılında hazırlamış olduğu “Azınlıklara İlişkin Teşebbüslerin Yasal Geçerliliğinin İncelenmesi” başlıklı raporuna dayanmaktadır. Bu raporda sadece Milletler Cemiyeti Azınlıkların Korunması Rejiminin değil, aynı zamanda Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin 10 Ağustos 1920 tarihli Antlaşma'nın da sona erdiği iddia edilmiştir.

Uğur Berk KALELİOĞLU tarafından hazırlanan “Alman Sosyolojisi’nden Bir İsim: Heinrich Popitz Üzerine Biyografik Bir Araştırma” isimli makalede II. Dünya Savaşı sonrası Alman Sosyolojisi’nin önemli simalarından olan Heinrich Popitz incelenmiştir. Bu çalışmada, Heinrich Popitz’in giriş niteliğinde biyografik bir tetkiki sonucu kişisel hayatı, ailesi, çalışma hayatı, eserleri, temel sosyolojik görüşü incelenmiş olup, külliyyatının ve hakkında yazılan eserlerin tespiti ile toplanan bir bibliyografi ele alınmıştır.

“Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Şiirindeki Görünümü” isimli makale Osman KUFACI tarafından kaleme alınmıştır. Bu makalede, nedâmet, peşimân, nedem kelimeleri ekseninde pek çok divan taranmış ve pişmanlığın beden dili ile yansıtıldığı şiirler tasnif edilmiştir. Tasnif sonucunda elde edilen beden dili ifadeleri başlıklar hâlinde irdelenmiştir. Bu çalışma ile divan şiirinde daha sonra yapılacak beden dili çalışmalarına veri hazırlanmak ve Osmanlı Devleti döneminde pişmanlık ile ilgili beden dili ifadelerinin neler olduğu tespit edilmek istenmiştir.

İsmail BARIŞ ve Rıdvan KARACAN tarafından kaleme alınan “Yeşil Büyümenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği)” isimli makalede Yeşil büyümenin artan sağlık sorunlarını azaltabileceği, böylece sağlık harcamalarının azalacağı gerçeğinden hareketle; Türkiye Ekonomisi için "Yeşil Büyüme" ve "Sağlık Harcamaları" arasındaki ilişki test edilmek istenmiştir. Çalışma, 2000-2016 dönemini kapsamaktadır. Johansen Eşbütünleşme ve SPSS Doğrusal Regresyon Tekniği kullanılarak yapılan ampirik analizler sonucu, uzun dönemde yeşil büyüme ve sağlık harcamaları arasında negatif ve anlamlı ilişki bulunmuştur.

Arzu BOZDAĞ TULUM ve Yaşar KAYA tarafından hazırlanan “Dijital Yerlilerin Sanal Ağlarda Sosyalleşme Ve Yalnızlaşma Tutumları” adlı çalışmada sanal sosyal ağların dijital yerlilerin cinsiyet özellikleri bağlamında sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Çalışmaya 2000 sonrası doğumlu lise ve ortaokul öğrencilerinden toplam 500 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin %47,9’u kadınlardan oluşurken, %52,1’i erkeklerden oluşmaktadır. Bu çalışmada nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nicel yöntem olarak 500 kişiye anket uygulanırken, nitel yöntem olarak 15 öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Ankette sosyo-demografik bilgi formu ve SOYÖ ölçeği kullanılmıştır. Anket toplam

38 sorudan oluşmaktadır. Mülakatta ise anket soruları belirtilmeksizin ucu açık bir şekilde sorulmuş ve kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Anket verilerinin analizi SPSS 25 kullanılarak değerlendirilmiş ve yapılan mülakatlar ile elde edilen veriler deşifre edilerek birlikte yorumlanmıştır.

“Türk Kültüründeki Kadın ve Erkek Temsillerinde Barış Manço İmzası” adlı makale Senem GÜRKAN tarafından kaleme alınmıştır. Bu niteliksel çalışma, Barış Manço’nun eserlerinin maddi ve manevi kültür aktarımını toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sanatçıya ait ölçüt örneklemeyle belirlenen 91 adet şarkı sözü, desen ve araştırma yöntemi olarak belirlenen içerik analizine tabi tutulmuştur. İnceleme kadınsılık ve erkeksilik özellikleri, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin temalar ve cinsiyetçi dil kullanımını ulamları etrafında gerçekleştirmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Manço’nun eserlerinin kültür aktarımı üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesinde ve devam ettirilmesinde etkin bir rol oynamadığı, aksine toplumun her kesimindeki eşitsizliğin yanlışlığının bu sözler aracılığıyla gelecek nesillere aktarıldığı saptanmıştır.

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks’ün bir sonraki sayısı 15 Aralık 2020 tarihinde yayımlanacaktır. Dergimizin bugünlere gelmesinde emeği geçen yazarlarımıza, hakemlerimize, okurlarımıza en derin saygı ve teşekkürlerimizle...

15 Ağustos 2020

Prof. Dr. Necati DEMİR

Editor in Chief

AZERBAIJAN'DA TÜRKOLOJİNİN KISA TARİHİ

THE SHORT STORE OF TURKOLOGY IN AZERBAIJAN

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ТЮРКОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ramiz ASKER*

Özet

Makale, Azerbaycan'da Türkolojinin teşekkül ve oluşum tarihinden bahseder. Burada XVII. yüzyıldan başlayarak ülkede yazılan ilk lugat ve gramer kitapları, Rusya'da şarkiyat ilminin kurucusu Mirza Kazım Bey'in faaliyeti, 1926'da Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı, bazı bilimsel kurum ve kuruluşlar, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan'ı Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti, Azerbaycan Bilimler Akademisi'ne bağlı Dilcilik Enstitüsü, ekol kurmuş ünlü Türkologlar ve eski Türk yazıtlarının tetkiki konuları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkoloji, Türkolog, ekol, yazıtlar.

Abstract

This article is about the history of the formation and development of the field of Turkology in Azerbaijan. It has studied the first dictionaries and grammar books written in the country since the 17th century, the activities of Mirza Kazembek, the founder of the Middle Eastern studies in Russia, the First Turkological Congress that took place in 1926 in Baku, and the academic institutions, including the Baku State University, The Society of the Azerbaijani Studies, the Institute of Linguistics of the Azerbaijan Academy of Sciences, the scientific schools of renowned Turkologists, and the study of ancient Turkic monuments.

Keywords: Azerbaijan, Turkology, Turkologist, scientific school, monuments.

Резюме

Статья посвящена становлению и развитию тюркологии в Азербайджане. В ней отводится особое место первым словарям и грамматикам, написанным в стране начиная с XVII века, основоположнику российского востоковедения Мирза Казембеку, Первому тюркологическому съезду, созванному в Баку в

---

* Prof. Dr. Bakü Devlet Üniversitesi Türkkoloji Bölümü Bakü / AZERBAIJAN
ramizasker@gmail.com

1926 году, научным учреждениям и ведомствам, в том числе Бакинскому государственному университету, обществу изучения и обследования Азербайджана, институту языкознания Академии наук, научным школам известных тюркологов, изучению древнетюркских памятников.

Ключевые слова: Азербайджан, тюркология, тюрколог, школа, памятники.

Giriş

Türkoloji, Türklerin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası, folkloru, etnografisi, dinî, maddi ve manevi kültürünü öğrenen beşeri disiplinlerin mecmusudur. XVII. yüzyıla ait bazı Türkçe-Farsça ve Farsça-Türkçe sözlükleri Azerbaycan'da yapılan ilk Türkoloji tetkikleri sayabiliriz. Bu sözlüklerden birini Mehti Han Astarabadi yazmıştır. 170 sayfalık bu eserin mukaddemesinde Türkçenin grameri üzerine geniş bilgi verilmiştir. 1794'te Mehti Tebrizi tarafından kaleme alınmış başka bir eser de sunuş, gramer ve sözlükten oluşmaktadır.

1. Türkolojinin Teşekkülü ve Gelişim Seyri

Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya ilhakından sonra (1828) Şarkiyat ve Türkoloji tarihinde derin izler bırakan bilim adamları yetişmiştir. Onlardan birisi ve en ünlüsü Mirza Kazım Beydir (1802-1870). Mirza Kazım Bey yalnız Rusya çapında değil, bütün Avrupa'da en tanınmış dilci, edebiyatçı, coğrafyacı, tarihçi, İslam dini uzmanı ve tercüman, Türk, Arap, Fars, İngiliz, Fransız, Alman ve İvri dillerinde mükemmel konuşan ve yazan ender kişilerdendi. V.V. Barthold'un isabetli ifadesiyle, Mirza Kazım Bey 'Rus şarkiyat ilminin kurucusu'ydu. Dilcilik ve tarih alanında yazdığı muhteşem eserlerine göre Rusya Bilimler Akademisi tarafından üç kez Demidov Ödülü'ne layık görülmüştür.

Yetenekli tercüman, 1829'da Saadi'nin meşhur Gülistan eserini Farsçadan Rusçaya, 1842'de Kuran'ı Arapçadan Fransızcaya çevirmiştir. 1839'da 'Türk-Tatar Dilinin Grameri'ni, 1846'da 'Türk-Tatar Dilinin Genel Grameri'ni kaleme almıştır. Mirza Kazım Bey'in bütün eserleri bilimsel değerini ve güncelliğini hala korumaktadır. [16, s.116-132]. Türkoloji tarihinde Mirza Kazım Bey, ünlü Divanü Lugat-it Türk yazarı Kaşgarlı Mahmut'tan (XI. yy) sonra ikinci büyük dilcimizdir.

Mirza Kazım Bey'i müteakiben Çarlığın açmış olduğu Rus-Tatar okulları için bazı ders ve okul kitapları, Mirza Abul-Hasan Bey Vezirov'un 'Tatar-Azerbaycan Lehçesi' (1861) ve Mirza Muhammed Afşar'ın 'Fenni-Sarfi-Türki' (Türkçenin Grameri) kitapları yayınlanmıştır. Bu kitaplarda

Türkçenin fonetiği, morfolojisi ve sentaksı üzerine değerli bilgiler sunulmuştur.

1899'da ünlü yazar ve devlet adamı Neriman Nerimanov 'Türk Azerbaycan Dilinin Muhtasar Sarf-Nahvi' ve 'Ruslar İçin Türkçe Kendin Öğren' kitaplarını, 1902'de yetenekli yazar Sultan Mecit Ganizade 'Türk Kafkas Azerbaycan Lehçesi' kitabını okurlara takdim etmiştir. Son kitabın 20 yılda 6 baskısı gerçekleşmiştir. Tanınmış öğretmen İslam Bey Kabulov'un 'Kavaidi-Lisani-Türki' (Türkçenin Kuralları) kitabı da yerel aydınlarca rağbetle karşılanmıştır.

Gafur Reşat Mirzazade ve Mehmet Sadık Ahundzade'nin birlikte yazdıkları 'Rehber-i Sarf' (Gramer Kılavuzu) 1910'da yayınlanmış ve büyük ilgi görmüştür. Kitap 1918'de yeniden basılmıştır. [16, s. 132-150].

Bir bilim alanı olarak gerçek Türkoloji, Azerbaycan'da XX. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren, yani Bakü Devlet Üniversitesi'nin kurulmasından (1919), burada Şarkiyat ve Edebiyat fakültelerinin açılmasından sonra gelişmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın sovyetleşmesiyle (1920) ülkede çeşitli bilim dallarında, dilcilik ve türkolojide büyük hamleler yapılmıştır. İlk iş olarak pratik (ve aynı zamanda politik) karakterli sorunlar çözülmüş, okullar ve üniversiteler açılmış, buralarda Türk dili bölümleri ve kürsüleri kurulmuş, programlar tertip edilmiş, kitaplar yazılmış, imla ve terim sorunları, Arap alfabesinden Latin harflerine geçiş konusu gündeme getirilmiş, okur-yazar kursları açılmıştır. Fakat ilmî bünye ve kadro yetersizliği yüzünden bu atılımlar beklenen sonucu vermemiştir. Bu bağlamda 1923'te Bakü'de Azerbaycan'ı Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti kurulmuştur. Ülkenin temel ilmî kurumu olan bu cemiyetin bünyesinde tarih, etnografi, türkoloji bölümleri, dil, edebiyat, sözlük, uygulamalı sanat, tiyatro, müzik komisyon ve alt komisyonları kurulmuş, araştırmalara başlanılmıştır. Bilim hayatını canlandırmak için Rusya'daki ve diğer ülkelerdeki bilim merkezlerinde ve üniversitelerde çalışan ünlü şarkiyatçı ve dilciler, N.Y. Marr, V.V. Barthold, İ.İ. Meşcaninov, A.E. Samoyloviç, A.O. Makovelski, G. Jüze, E.E. Bertels, B. Çobanzade, A. Gubaydullin, İ. Hikmet, M.F. Köprülüzade gibi uzmanlar Bakü'de çalışmaya davet edilmişlerdir.

İşte o sıralarda genel Türk dilciliği bakımından ilk bilimsel gramerler yazılmıştır. 1924'te İsmail Hikmet'le Abdullah Şaik'in ortaklaşa yazdıkları 'Türkçe Sarf-Nahiv' ve 1929'da Bekir Çobanzade ile Ferhat Ağazade'nin kaleme aldıkları 'Türk Grameri' bunların en iyilerindendir.

15 Ekim 1925'te Moskova'da Sovyetler Birliği şarkiyatçılarının özel toplantısı yapılmış, ülkenin bütün türkologlarının katılımıyla Türk halklarının Latin alfabesine geçmeleri konusunu görüşmek üzere Bakü'de kurultay

düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Kurultayı gerçekleştirmek SSCB Şarkiyatçılar Cemiyeti'ne ve Azerbaycan'ı Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti'ne bırakılmıştır.

26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kurultay SSCB Türk halklarının siyasi, ilmi ve kültürel hayatında mühim bir aşama teşkil etmiştir. Sayım komisyonunun verdiği bilgilere göre kurultaya katılan 131 delegeden 93'ü Türk, 38'i de Kuzey Kafkasya halkları temsilcileri, SSCB ve Ukrayna Bilimler Akademisi'nden, SSCB Şarkiyatçılar Cemiyeti'nden ve yurtdışından davet edilmiş (Türkiye'den üç, Almanya'dan iki, Avusturya ve Macaristan'dan birer kişi) uzman ve misafirlerdi. Delegeler arasında tek bir bayan (Azerbaycan'dan öğretmen Ayna Sultanova) vardı. [11, s. 498].

İstatistiklere göre, kurultayda 14 konuda (Türklerde dil, tarih ve etnografinin çağdaş durumu, Türk dillerinin kendi aralarında, Moğol, Tungus, Fin-Ugor ve Yafetik dillerle olan akrabalığı, terim, imla, edebi dil, alfabe konuları, SSCB'de Türkoloji kurum ve kuruluşlarının teşekkülü ve en yakın görevleri ve başka konularda) 17 oturum yapılmış, 37 rapor dinlenilmiştir. Raporlardan 5'i tarih ve etnografi, 2'si edebiyat, 7'si dil, 7'si alfabe, 6'sı imla, 2'si kültür, 5'i terminoloji, 3'ü de Türkçenin öğretim yöntemleri konusuna ayrılmıştır. [18, 571 s.; 8, 276 s.].

Görüldüğü üzere imla, terminoloji ve alfabe konuları kurultayı meşgul eden temel temalardı. İmla konusunda Şerba, Galimcan İbrahimov, Jirkov, Rahimi ve Ağazade, terminoloji konusunda Bekir Çobanzade, Zifeldt-Simummyagi, Odabaş ve Baytursun, alfabe konusunda Yakovlev, Galimcan Şeref, Rahmanov, Ayvazov, Barahov, İvanov, Sabakşin, Aliyev ve başka delegeler rapor sunmuş ve konuşma yapmışlardır. Zifeldt-Simummyagi terminoloji alanında dört eğilime işaret etmiştir:

- 1) İslamcılar Arap-Fars terimlerinden yana tavır koyuyorlar,
- 2) Avrupa yanlıları daha fazla Avrupa dillerine önem veriyorlar,
- 3) Pantürkistler genelde İstanbul lehçesine yöneliyorlar,
- 4) Halkçılar canlı halk dilini tercih ediyorlar.

Raporcu, bu eğilimlerden sonuncuyu daha doğru bulmuştur. [11, s. 247].

Alfabe konusunda Galimcan Şeref dışında herkes Arap alfabesine karşı Latin alfabesini savunmuştur. Çarlık döneminde misyonerlik ve Ruslaştırma politikasıyla ilişkili bulunduğu için Kiril (Rus) alfabesi bu bağlamda bahis konusu olmamıştır. Galimcan Şeref başka alfabelere nazaran Arap hurufatıyla okuma hızının % 26, yazma hızının %32 daha üstün olmasını söylemişse de bu, durumu değiştirememiştir. [11, s. 284-417].

Sonda Dağıstan delegesi Korkmasov Azerbaycan, Kafkas Cumhuriyetleri, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Dağıstan, Yakutistan, Kuzey Kafkasların Karaçay, Balkar, Kabarda, İnguş, Çeçen, Adık, Çerkes, Osetin Özerk Bölgeleri ve Kuzey Kafkasya'daki Türkmen Özerk Bucağı temsilcileri adına bir karar tasarısı önermiştir. 101 delege Latin alfabesi lehinde, 7 delege Arap alfabesi lehinde oy kullanmış, 9 delege çekinse kalmıştır. [11, s. 417-419]. Bu konu Türk halklarının iç meselesi olduğu gerekçesiyle Rus bilginleri oylamaya katılmamayı tercih etmişlerdir.

Kurultay, ilerisi için bağlayıcı olmayan bazı kararlar almış, II. Kurultayın 2 yıl sonra Özbekistan'ın Semerkant kentinde düzenlenmesini önermiştir. Kurultayı Sovyetler Birliği, komşu Müslüman ülkeler ve dünya çapında ileri bir adım olarak niteleyen Prof. Bekir Çobanzade şöyle yazmıştır: 'Bugüne değin Doğunun cehaletinden yararlanan Batılı emperyalistlerin elinde istismar aracı ve sömürge politikası olan Türkoloji bundan sonra... enternasyonelizme doğru yeni bir adım olarak beşer medeniyeti tarihinde kendi yerini alacaktır. Yeni alfabenin kabulü sayesinde Türkler Avrupa kültür ailesine dahil oldular ... Türk-Tatar halkları Doğu'da Sovyetler Birliği'nin kültürel devrimsel ilkelerinin iletilmesinde rol alacaklardır' [10, s. 37-50].

Kurultay, Latin alfabesine geçiş konusunda Azerbaycan'ın tecrübesini Sovyetlerin başka cumhuriyet ve bölgelerinde uygulanmasını önermiş ve bunun için Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi'ni kurmuştur. İşbu komite 1927'de Bakü'de toplanarak 34 harften oluşan ortak Türk Latin alfabesini kabul etmiş ve o tarihten itibaren Latin alfabesine geçiş süreci başlanmıştır. 7 Ağustos 1929'da SSCB Merkez Yürütme Kurulu ve Bakanlar Kurulu özel bir karar alarak gazete ve dergilerin, yayınevleri ve okulların Latin alfabesine geçmelerini sağlamış, poligrafi, daktilo, telgraf, stenografi ve başka teknik sorunların çözümüne el atmıştır. Sovyetler açısından en büyük kazanım ülkenin geleneksel İslam kültüründen ve Arap alfabesinden koparılması ve baştan başa ateistleştirilmesi olmuştur.

1928'te Türkiye, 1930'da Tuva Halk Cumhuriyeti Latin alfabesine geçmiştir [17, 486+87 s.; 15].

1939'da Sovyet Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu ortak kararıyla üç ay zarfında Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçilmiştir. Bunun için ilginç bir gerekçe sunulmuştur: 'SSCB halklarının kültür düzeyinin yükselmesiyle Latin alfabesi dillerin gelişim ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Latin alfabesi büyük Rus halkının kültürüne yaklaşmanın tüm koşullarını sağlayamamıştır'.

1991'den sonra ortaya çıkan bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Latin alfabesinin ihyası uğruna hareket başlamıştır. Şu anda Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan, bir ay önce de Kazakistan Latin alfabesine geçmiştir. Kırgızistan'da bu konu ara sıra gündeme gelmektedir. Rusya Federasyonu'ndaki Türk asıllı otonomiler bunu Rusya Cumhurbaşkanı'nın vetosu yüzünden yapamıyorlardır.

1929'da Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti, Bilimsel Tetkikat Enstitüsü'ne çevrilmiş, 1932'de onun bünyesinde SSCB Bilimler Akademisi'nin şubesi, 1945'te Azerbaycan Bilimler Akademisi kurulmuştur. 2001'de Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi adını alan bu kurumun enstitü ve şubelerinde şu anda 10 binden fazla bilim adamı, 2.600 doktor, 200 civarında asıl üye ve yedek üye çalışmaktadır. [9, 364 s.].

1932'de Baku'de kurulan Dil, Edebiyat ve Güzelsanatlar Enstitüsü, 1945'te bağımsız Dilcilik Enstitüsü'ne çevrilmiş, 1951'de Edebiyat Enstitüsü'ne birleştirilmiş, 1969'da yeniden bağımsız olmuştur. Şu anda enstitüde çağdaş Azerbaycan dili şubesi, dil tarihi ve lehçeler şubesi, kuramsal dilcilik, uygulamalı dilcilik şubeleri, Türk dilleri, Hint-Avrupa, eski diller ve kültürler şubeleri, sosyo-linguistik ve dil politikası şubesi, bilgisayar dilciliği ve monitoring şubesi faaliyet göstermektedir.

Enstitü 1970'den 'Sovyetskaya Türkologiya', 1992'den 'Türkologiya' adını taşıyan dergi yayınlamaktadır. Azerbaycan, Türk, Rus ve İngiliz dillerinde ilmi makaleler basan dergi şu anda dünyadaki belli başlı Türkoloji merkezlerine gönderilmektedir. [2; s. 49-57].

2.Bilim Ekolleri

Azerbaycan Türkoloji tarihinde ünlü bilim adamları çoktur, fakat onlardan bir kısmının ekolü yoktur veya oluşamamıştır. Bunun nedenleri arasında ilk sırada 30'lu yılların politik baskı ve katliamları gelmektedir. O yıllarda bütün ünlü dilciler sürülmüş, hapse atılmış veya kurşuna dizilmiş, sonuçta kuşaklar arasında bilimsel irtibat kopmuştur. Hocalarının ilmi çalışmalarını devam ettirmek ve geliştirmek şöyle dursun, onların adlarını çekmek, eserlerine atıflar yapmak dahi tehlikeliydi. Ona göre de öğrencileri bazı hocalardan yüz çevirmek zorunda kalmışlardı. Sonra 1941-1945 Alman-Sovyet savaşı her şeyi arka plana atmıştır. Katledilmiş dilcilerin 60'lı yıllarda vuku bulan iade-i itibarı da Sovyet politikasına duyulan güvensizlik yüzünden durumu kurtaramamıştır. Çünkü Samedaga Ağamalıoğlu dışında Türkoloji Kurultayı'na katılan Sovyet vatandaşı hiçbir delege kendi eceliyle ölmemiştir.

Türk olsun olmasın, hepsi genelde pantürkist suçlamasıyla kurşuna dizilmiştir. Bunların arasında Rus Samoyloviç, Eston Zifeld-Simumyagi, Barahov, Cebiyev gibi Türk olmayan bilginler de vardı. Bu konuda son yıllarda bazı kitaplar kaleme alınmıştır [1; 7, 296 s.; 13, 551 s.; 14, 496 s.].

Bu bilginler arasında Prof. Dr. **Bekir Çobanzadenin** (1893-1937) özel bir yeri vardır. İlk Avrupa diplomalı dilmimiz olan Bekir Çobanzade, Kaşgarlı Mahmut'tan (XI. yy) ve Mirza Kazım Bey'den (XIX. yy) sonra son bin yılda yetişen üçüncü büyük dilmimizdir. O, 1924'te Bakü'ye gelmiş, Bakü Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nin dekanı, Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsü başkanı, terminoloji komisyonu başkanı, Taşkent, Buhara ve Fergana yüksek okullarında kürsü başkanı ve hoca olarak çalışmış, I. Türkoloji Kurultayı'nın hazırlanmasında ve düzenlenmesinde büyük çaba harcamıştır.

Bekir Çobanzade Azerbaycan Sovyet dilciliğinin temelini atmış, 'Türk-Tatar Dilciliğine Medhal', 'Türk Grameri', 'Türk-Tatar Diyalektolojisi' gibi güncelliğini hala koruyan 200 kadar ilmi eser kaleme almıştır. 2007'de Bakü'de Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi tarafından beş ciltte 'Seçilmiş Eserleri' yayınlamıştır. Aynı zamanda iyi bir şair ve yazar olan B. Çobanzade'nin 'Seçilmiş Şeirleri'(2011) ve 'Seçilmiş Bedii Eserleri' (2012) tarafımdan yayınlanmıştır.

B. Çobanzade genç dilci kadroların yetişmesine büyük emek vermiş, M.A. Dadaşzade, M. Hüseyinzade, E. Demircizade, F. Kasımzade, M. Şiraliyev, E. Cafer gibi bilim adamları onun yönetmenliği altında tezlerini yazmış, araştırmalarını yapmışlardır. Bu bağlamda gerçek bilimsel ekol kurmuş tek kişi olarak Bekir Çobanzade'yi gösterebiliriz. Diğerleri gerçek ekol başında değil, yalnızca enstitünün, fakültenin, şubenin, kürsünün, laboratuvarın başında bulunduğu için büyük bilim adamı sayılıyor. İşte bu yüzden ünlü bilgin çok, fakat korifey yok diyorlar.

Başka bir ünlü bilim adamı Özbek asıllı Türkolog **Halit Sait Hocayev**'di (1888-1937). İstanbul Üniversitesi'ni bitirdikten (1918) sonra Azerbaycan'a gelen Hocayev Bakü'de ve Gence'de lise ve yüksek okullarda çalışmış, Türkoloji Kurultayı'nın düzenlenmesinde etkin rol almıştır. 12 dili mükemmel bilen Halit Sait, ünlü Divanü Lugat-it-Türk'ü ilk defa Azerbaycan Türkçesine çevirmiş, 'Türkçenin Tarihi Grameri', 'Türkistan Tarihinin Kısa Özeti', 'Orhun Abideleri'nin Açıklamalı Tetkiki' eserlerini, Türk, Özbek, Kazak Türkçelerinin karşılaştırmalı gramerini, sentaksis ve uslubyat üzerine kitaplar yazmıştır. Eserlerine Sovyet gizli servislerince el konmuş, mahvedilmiştir.

Kemal **Abdulla** (1950) – ünlü dilci, yazar, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMBA) asıl üyesi, 2000-2014 yıllarda Slav Üniversitesi rektörü, şu anda Diller Üniversitesi rektörü. Genel araştırma alanı destanlar, sentaksis ve genel dilciliktir. Başlıca eserleri:

1. Azerbaycan Dilinde Sade Cümle Sentaksinin Sorunları. Bakü: Elm, 1983, 108 s.
2. Gizli Dede Qorqud. Bakü: Yazıçı, 1991, 147 s.
3. Gizli Dede Korkut (Türkçe çeviri: Kerime Üstünova). Bursa: 1995, 152 s.
4. Gizli Dede Korkut (Türkçe çeviri: Ali Duymaz). İstanbul: 1997, 222 s.
5. Azerbaycan Dili Sentaksinin Kuramsal Sorunları. Bakü: 1998, 281 s.
6. Sır İçinde Destan veya Gizli Dede Qorqud-2. Bakü: 1999, 288 s.
7. Gizli Dede Korkut. (Rusça). Bakü: Mütercim, 2006, 346 s.
8. Parlons Azerbaïdjanaïis (avec Michel Malherbe). Paris: L'Harmattan, 2008, 234 p.
9. Mitten Yazıya veya Gizli Dede Qorqud. Bakü: 2009, 376 s.
10. Das «Nibelungenlied» und «Das Buch des Dede Korkut»: sprachwissenschaftliche Beiträge zum ersten interkulturellen Symposium in Baku, Aserbaïdschan, 2009 (mit Hendrik Boeschoten, Sieglinde Hartmann, Uta Störmer-Caysa). Wiesbaden: Reichert Verlag, 2011, 182 s.

Feridun **Ağasıoğlu** (1947) – ünlü dilci, Türkolog. Etimoloji ve morfonoloji konularını tetkik etmekte, son dönemlerde Türk halklarının etnogeneziyle uğraşmaktadır. Altay teorisine karşı Urmiye teorisini ileri sürmüştür. Belli beşli eserleri:

1. Azerbaycan Dilinin Morfonologiyası. Bakü:1988.
2. Morfonolojik Rekonstrüksiyon ve Etimoloji. İzmir: 1993.
3. Azer Halkı. Bakü: Çaşıoğlu, 2000, 320 s.
4. Kadim Türk Eli. Saka-Qamer Boyları. Bakü: Çıraq, 2006, 128 s.
5. Etrusk-Türk Bağı. Bakü: Qismet, 2011, 178 s.
6. Taşbaba. Türkün Taş Belleği. Bakü: Herbi neşriyyat, 2013, 143 s.
7. Azerbaycan Türklerinin İslamakadar Tarihi. Dokuz Bitik: Tarihi Kaynaklar. I. Bitik. Bakü: Ağrıdağ, 2014, 367 s.
8. Azerbaycan Türklerinin İslamakadar Tarihi. Dokuz Bitik: Tarihi Coğrafya. II. Bitik. Bakü: Ağrıdağ, 2014, 280 s.
9. Azerbaycan Türklerinin İslamakadar Tarihi. Dokuz Bitik: Azerbaycanda Kurulan Kadim Devletler. III. Bitik. Bakü: Ağrıdağ, 2014, 511 s.

Ağamusa **Ahundov** (1932-2015) – Prof. Dr., AMBA asıl üyesi, Devlet ödülü hamili, uzun süre Bakü Devlet Üniversitesi'nde kürsü başkanı, dekan,

Dilcilik Enstitüsü müdürü görevlerinde bulunmuştur. Genel dilcilik ve fonetik alanlarını tetkik etmiştir. Temel eserleri:

1. Azerbaycan Dilinin Fonemler Sistemi. Bakü: Maarif, 1973, 302 s.
2. Azerbaycan Dilinin Tarihi Fonetigi. Bakü: 1973, 112 s.
3. Muasir Azerbaycan Dilinin Fonetigi. Bakü: Maarif, 1984, 390 s.
4. Genel Dilcilik (Dilciliğin Tarihi, Nazariyesi ve Metotları). Bakü: Maarif, 1988, 260 s.
- 5.

Tevfik **Hacıyev** (1936-2015) – Prof. Dr., AMBA asıl üyesi, TDK şeref üyesi, Bakü Devlet Üniversitesi'nde kürsü başkanı, Dilcilik Enstitüsü müdürü olmuştur. Murat Acı'nın bazı eserlerini ve ibn Mühenna sözlüğünü çevirmiştir. Temel eserleri:

1. Azerbaycan Edebi Dili Tarihi. Bakü: 1976, 155 s.
2. XX Asrın Evvellerinde Azerbaycan Edebi Dili. Bakü: Maarif, 1977, 188 s.
3. Azerbaycan Edebi Dili Tarihi, II. hisse. Bakü: Maarif, 1987, 293 s.
4. Şiirimiz, Nesrimiz, Edebi Dilimiz. Bakü: 1990, 360 s.
5. Dede Qorqud: Dilimiz, Düşüncemiz. Bakü: YHE, 1999, 213 s.

Muhtar **Hüseynzade** (1900-1985) – Prof. Dr., Devlet ödülü hamili, Bekir Çobanzadenin talebesi. Dilciliğin fonetik, morfoloji, terminoloji alanlarında derin izler bırakmıştır. Eserleri:

1. Muasir Azerbaycan Dili. Bakü: 1954, 242 s.
2. Muasir Azerbaycan Dili. Bakü: 1959, 453 s.
3. Muasir Azerbaycan Dili. I cild. Bakü: 1963, 270 s.
4. Muasir Azerbaycan Dili. II cild. Bakü: 1973, 355 s.
5. Muasir Azerbaycan Dili. III cild. Bakü: 1983, 319 s.

Ebdülezel **Demirçizade** (1909-1979) – Prof. Dr., AMBA yedek üyesi, Devlet ödülü hamili, 40 yıl Bakü Devlet Üniversitesi'nde ve Pedagojik Üniversite'de Azerbaycan dili kürsüsü başkanı olarak çalışmıştır. 20'den fazla kitap yazmıştır. İşte bazıları: Azerbaycan Dili Tarihi Hülasaları (1938), Azerbaycan Dilinin Tarihi (1948), Azerbaycan Edebi Dilinin İnkişaf Yolları (1959), Kitab-i Dede Qorqud Destanlarının Dili (1959), Azerbaycan Dilinin Uslubiyatı (1962), Azerbaycan Dilinin Tarihi Grameri (1967), Azerbaycan Dili Orfoepiyasının Esasları (1969), Azerbaycan Edebi Dili Tarihi (II. hisse, 1979).

Afad **Kurbanov** (1929-2009) – Prof. Dr., AMBA yedek üyesi. Pedagojik Üniversiteler için ilk ders kitaplarını yazmış, antropoloji ve onomastik alanlarında araştırmalar yapmıştır. Onun Umumi Dilcilik Meseleleri (1972), Dilçiliyin Sistemi (1975), Dilçiliyin Tarihi (1976), Umumi

Dilcilik (2 cilt, 2004, 2010), Azerbaycan Onomastiği (1986), Azerbaycan onomalogiyası Meseleleri» (1986), Azerbaycan dilinin onomalogiyası (1988) kitapları meşhurdur.

Gazanfer **Kazımov** (1937) – Prof. Dr., tanınmış dilci, Türkolog. Sentaksis, tarihi gramer, Sümer-Türk dil ilişkilerini araştırmaktadır. Seçilmiş eserlerinin 10 ciltliğini yayımlamıştır. Temel eserleri:

1. Müasir Azerbaycan dili. Sintaksis. Bakü: Ünsiyyet, 2000, 496 s.
2. Azerbaycan Dilinin Tarihi. En Kadim Devirlerden XIII. Asra Kadar. Bakü: 2003.
3. Homer'in Poemleri ve Kitab-i Dede Qorqud. Bakü: Tehsil, 2006, 80 s.
4. Seçilmiş Eserleri. I, II, III cildler. Bakü: Nurlan, 2008.
5. Seçilmiş Eserleri. IV, V, VI, VII, VIII cildler. Bakü: Nurlan, 2009.
6. Seçilmiş Eserleri. IX, X cildler. Bakü: Nurlan, 2010.

Ebülfez **Recebli** (1936) – Prof. Dr., ünlü dilci, Türkolog. BDT'te en verimli bilgin. 50 civarında kitap, 200 makale, 20 program yazmıştır. Genel (kuramsal) dilcilik, Türk, İngiliz, Talış dilleri, Orhun-Yenisey yazıtları alanında araştırmalar yapmıştır. Belli başlı eserleri:

1. Orxon-Yenisey Abideleri. Bakü: Yazıçı, 1993, 345 s.
2. Göktürk Dilinin Morfologiyası. Bakü: 2002, 471 s.
3. Göktürk Dilinin Sentaksisi. Bakü: Nurlan, 2003, 630 s.
4. Göktürk Dilinin Leksiği. Bakü: Nurlan, 2004, 428 s.
5. Göktürk Dilinin Fonetigi. Bakü: Nurlan, 2004, 416 s.
6. Kadim Yürk Yazısı Abidelerinin Dili. I, Bakü: Nurlan, 2006, 479 s.
7. Kadim Türk Yazısı Abidelerinin Dili. II, Bakü: Nurlan, 2006, 647 s.
8. Azerbaycan dilçiliyi. Bakü: Nurlan, 2007, 415 s.
9. Kadim Türk Yazısı Abideleri. I, Bakü: Nurlan, 2009, 561 s.
10. Kadim Türk Yazısı Abideleri. II, Bakü: Nurlan, 2009, 461 s.
11. Kadim türk Yazısı Abideleri. III, Bakü: Nurlan, 2010, 661 s.
12. Kadim Türk Yazısı Abideleri. IV, Bakü: Nurlan, 2010, 499 s.

Yusuf **Seyidov** (1929-2013) – Prof. Dr., Son Gramerci lakabıyla meşhur dilci. 1952'de Bakü Devlet Üniversitesi'ni bitirmiş ve 61 yıl burada çalışmış, 49 yıl kürsü başkanı olmuştur. Kuramsal ve uygulamalı dilcilik konularında 30 kitap yazmıştır. Seçilmiş Eserlerinin 15 ciltliğini yayına hazırlamış, bunlardan 10 cildi sağlığında basılmıştır. Belli başlı eserleri:

1. Azerbaycan Edebi Dilinde Söz Birleşmeleri. Bakü: Maarif, 1966, 340 s.
2. Muasır Azerbaycan Dili. Sentaksis. Bakü: Maarif, 1972, 476 s. (şerikli).

3. Azərbaycan Dili. Bakü: Maarif, 1978, 288 s.
4. Müasir Azərbaycan dili. Sentaksis. Bakü: Maarif, 1985, 467 s.
5. Azərbaycan Dili. Bakü: Maarif, 1987, 288 s.
6. Sözüün Hikmeti. Bakü: Yazıçı, 1989, 485 s.
7. Azərbaycan Dilinin Grameri. Morfologiya. Bakü: 2002, 370 s.

Memmedağa **Şiraliyev** (1909-1991) – Prof. Dr., AMBA asıl üyesi, Devlet ödülü hamili, Azərbaycan dilliliğinde diyalektolojinin kurucusu. Uzun yıllar Dillilik Enstitüsü müdürü ve Sovyetskaya Türkologiya Dergisi genel yayın yönetmeni, Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji kürsüsü başkanı olmuş, Varşova ve Krakov Üniversitelerinde Türkçe hocalığı yapmıştır. Orta Asya, Kuzey Kafkas ve İdil-Ural bölgesinden 60 civarında araştırma görevlisinin doktora tezini yönetmiştir. Azərbaycan Dialektologiyasının Esasları (1962, 424 s.), Bakü Diyalekti (1957, 225 s.), Azərbaycan Dilinin Grameri kitaplarını yazmıştır.

Ferhat **Zeynalov** (1929-1984) – Prof. Dr., ünlü Türkolog. Bakü Devlet Üniversitesi'nde Türkoloji kürsüsünün kurucusu, Türkolojiye Giriş, Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri, Eski Türk Yazıtları derslerinin programlarını hazırlamıştır. Temel eserleri:

1. Azərbaycan Dilinin Grameri. Bakü: 1960.
2. Muasir Türk Dillerinde Koşmalar. Bakü: 1964.
3. Türk Dillerinin Mukayeseli Grameri. I. hisse. Bakü: 1974, 142 s.
4. Türk Dillerinin Mukayeseli Grameri. II. hisse. Bakü: 1975, 131.
5. Kadim Türk Yazılı Abideleri. Bakü: 1980, 96 s.
6. Türkologiyanın Esasları. Bakü: Maarif, 1981, 348 s.
7. Kitab-i Dede Qorqud. Bakü: Yazıçı, 1983.

3.Bazı İstatistikler

Türkçenin ortak eserleri olan Orhun-Yenisey Yazıtları'nın ve Divanü Lugat-it-Türk'ün tetkiki Azərbaycan Türkolojisinde önemli yer tutmaktadır. Orhun-Yenisey Yazıtları'nın araştırılması 1924'te Bekir Çobanzade'nin 'Türk-Tatar Dilliliğine Medhal' eseriyle başlanmış, fakat bilimsel ortamı kasıp kavuran 1937 katliamı yüzünden bu abideler sessiz yasak alanına girmiştir. Yalnız 1967'de A.Şükürlü ve A. Muharremov'un 'Kadim Türk Yazılı Abideleri'nin Dili' yayınlanmıştır. Bunu Y. Memmedov'un 'Orhun-Yenisey Abideleri'nde Adıllar' (2 hisse, 1978, 1981) eseri takip etmiştir. Daha sonra E. Recebli'nin yukarıda bahsi geçen eserleri, K. Abdullayeva'nın 'Kül Tegin Abidesi' (2007) ve G.Veliyeva'nın 'Kadim Türk Dili' (2008) kitapları çıkmıştır [3, s. 28-30].

Son yıllarda AMBA asıl üyesi Ebülfez Amanoğlu, Orhon Yazıtları üzerine kitaplar ve makaleler kaleme almıştır. Bunlardan bazıları:

1. Kadim Türk Abidelerinin Sentaksisi. Bakü: 1992, 92 s.
2. Kadim Türk Abideleri Sözlüğü. Bakü: 1994, 190 s.
3. Orxon-Yenisey Abidelerinde Fiilin Tesriflenmiyen Şekilleri. Bakü: 1997, 142 s.
4. Kadim Türk Onomastiğinin Leksik-Semantik Sistemi. I cild, Bakü: Elm, 2001, 130 s.
5. Kadim Türk Onomastiğinin Leksik-Semantik Sistemi. II cild, Bakü: Elm, 2001, 208 s.
6. Orxon-Yenisey Abidelerinde Toponim ve Etnonimler. Bakü: 2006, 130 s.
7. Kadim Türk Onomastiği. Bakü: 2007, 186 s.

2000'li yıllarda Prof. Dr. Yadigar Aliyev bu konularda bazı enteresan eserler yazmıştır:

1. Kadim Türk (Runik) Yazılı Abidelerinin Dili. Masterler için proqramı. Bakü: 2002.
2. Kadim Türk (Runik) Yazılı Abidelerinin Dili. Masterler için metodik gösterge. Bakü: 2002.
3. Kadim Türk (Runik) Yazılı Abidelerinin Dili. Bakü: Nurlan, 2004, 182 s.
4. Kadim Türk (Runik) Yazılı Abidelerinden Orta Asırlar Türk Yazılı Abidelerine Geçiş: Edebi Dil Normalarının İnkişafı. Bakü: Nurlan, 2004, 190 s.
5. Orxon-Yenisey Abideleri ve Orta Asırlar Türk Edebi Dili - Türki. Bakü: Nurlan, 2005, 173 s.
6. Kadim Türk Elifbası: Tarihi, Menşei, Teşekkülü. Bakü: 2008, 234 s.

Bu alanda en son eser bu satırların yazarına mahsustur: Ramiz Asker, Orhon Abideleri, Bakü: Elm ve tahsil, 2012, 272 s.

Son 50 yılda Azerbaycan'da Orhun-Yenisey yazıtları üzerine çok sayıda kitap ve makale yazılmış, 7 Doktora, 3 Profesörlük tezi savunulmuştur. Tezler:

1. Ebülfez Recebli, Orhon-Yenisey Abidelerinin Dili, Morfologiya Doktora tezi, 1967.
2. Ebülfez Recebli, Orhon-Yenisey Abidelerinin Dilinde Fiil, Profesörlük tezi, 1978.
3. Ebülfez Amanoğlu, Orhon-Yenisey Abidelerinin Dilinde Fiilin Tesriflenmiyen Şekilleri, Doktora tezi, 1979.
4. Ebülfez Amanoğlu, Orhon-Yenisey Abidelerinin Dilinde Onomastik Sistem, Profesörlük tezi, 2003.

5. Yunus Memmedov, Orhon-Yenisey Abidelerinde Adıllar, Doktora tezi, 1977.
6. Yadigar Aliyev, Lehçelerüstü Tezahür Olarak Kadim Türk (Runik) Yazılı Abidelerinin Dili, Doktora tezi, 1999.
7. Yadigar Aliyev, Kadim Türk Edebi Dilinden Orta Asırlar Edebi Dili Türki'ye Geçiş, Profesörlük tezi, 2011.
8. Vefa Yunusova, Orhon-Yenisey Abidelerinde Özel Adlar, Doktora tezi, 1999.
9. Sevinç Kuliyeva, Orhon-Yenisey Abidelerinde Toponimler, Doktora tezi, 2003.
10. Akşin Memmedov, Orhon-Yenisey Abideleri ve Azerbaycan Dili, Doktora tezi, 2004. [5, s. 60-63].

Ünlü dilci Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat-it-Türk eserinin Azerbaycan'da tetkiki çok yetersiz düzeydedir. Bunun sebepleri arasında eserin tercümesinin Türkiye'den 60 yıl, Özbekistan'dan 40 yıl, Kazakistan'dan 10 yıl sonra gerçekleştirilmesidir. İkinci mühim sebep 30'lu yılların dilci katliamlarıdır. Oysa ki DLT'yi 1935-37 yıllarında Azerbaycan Türkçesine ilk kez Halit Sait Hocayev tercüme etmiş, fakat çeviri basılmamış, çevirmen kurşuna dizilmiştir. [5, s. 43-46; 6, s. 509-518]. Yalnız 2006'da DLT yeniden Azerbaycan Türkçesine [Mahmud Kaşgari. Divanü Lüğat-it-Türk. (Tercüme eden ve neşre hazırlayan: Ramiz Asker. Bakü: Ozan, 2006, I cild, 512 s.; II, cilt, 400 s.; III cilt, 400 s.; IV cilt, index, 752 s.),], 2009'da ise Rusçaya çevrilmiştir [Mahmud Kaşgarski. Divanu Lugat-it-Tyurk (Perevyol i podgotovil Ramiz Asker = Tercüme eden ve neşre hazırlayan: Ramiz Asker). Baku: MBM, 2009, I tom (cilt), 512 s.; II tom, 400 s.; III, tom, 400 s.]

Azerbaycan'da DLT konusunda iki yüz civarında makale (yüz kadarı Ramiz Asker tarafından) yazılmış, 10 monografi kaleme alınmıştır. Monografi listesi:

1. Esed Cihangir, Kadim Türk Edebiyatının Linguistik Poetikası (M. Kaşgarlı'nın Divanü Lüğat-it-Türk Eserindeki Bedii Numuneler Esasında), Bakü: Elm, 2001, 168 s.
2. Ağaverdi Halil, Türk Dillerinin Divanı Kitabında Edebi Metinler, Bakü: 2001, 182 s.
3. Ağaverdi Halil, Eski Türk Savlarının Semiotiği, Bakü: 2006, 164 s.
4. Ramiz Asker, Mahmud Kaşgari ve Onun Divanü Lüğat-it-Türk Eseri, Bakü: MBM, 2008, 432 s.
5. Ramiz Asker, Mahmud Kaşgarinin 1.000 Yıllık Yubilesine 1.000 bibliyografik Gösterge, Bakü: MBM, 2008, 96 s.

6. Ramiz Asker, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eseri Üzere Bibliyografik ve Grammatik Gösterge, Bakü: MBM, 2008, 192 s.
7. Ramiz Asker, Mahmud Kaşğari ve Onun Divanü Lüğat-it-Türk Eseri, Bakü: MBM, 2009, 532 s.
8. Ramiz Asker, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eserinin Tedrisi, Bakü: MBM, 2010, 112 s.
9. Cahid Kazımov, XI Yüzyıllığın Tarihi Onomastik Leksikonu (Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eseri Esasında), Bakü: Elm, 2008, 231 s.
10. Yakut Kuliyeva, Mahmud Kaşğarının Oğuz Dünyası, Bakü: Adiloğlu, 2010, 192 s.

Tarih boyunca toplam 5 tez savunulmuştur ki, Azerbaycan filolojisi için çok azdır:

1. Arif Rahimov, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk'ü ve Azerbaycan Dili Leksikonu, 1985, 192 s. Doktora tezi.
2. Ramiz Asker, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eserinin Morfologiyası. 2009, 266 s. Profesörlük tezi.
3. Yakut Kuliyeva, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eserinde Oğuz Leksikonu, 2011, 174 s. Doktora tezi.
4. Cahid Kazımov, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eserinde Onomastik Leksikon, 2009, 24 s. (tez özeti). Doktora tezi.
5. Gülnare Ezizova, Mahmud Kaşğarının Divanü Lüğat-it-Türk Eserinde Kulinariya Leksikonu. 2014, 25 s. (tez özeti). Doktora tezi.

Sonuç

Şu anda Azerbaycan'da Türkoloji tetkikatlar AMBA'nın Dil, Edebiyat, Şarkiyat, Folklor, kısmen Arkeoloji ve Etnografi, Tarih ve Elyazmalar enstitülerinde ve başka bazı birimlerinde yürütülmektedir. Bakü Devlet Üniversitesi ve Bakü Slav Üniversitesi'nde Türkoloji Anadilim Dalı mevcuttur, burada yaklaşık 10 Prof. Dr., 20 Doç. Dr. çalışmaktadır. Azerbaycan Dili kürsüleri bulunan bütün üniversitelerde Türkoloji tetkikler yürütülmektedir.

Bir konuya da parmak basalım: eski Sovyetler Birliğinde Türkoloji genel olarak dille, seyrek olarak edebiyat ve folklorla, nadiren tarih ve etnografiyle uğraşmıştır. Bunun dışında, tetkik olunan konular Türk halklarının gururu haline getirilmemiş, onlar hakkında sanki Afrika veya Dravid halklarına mahsus şeymiş gibi sessiz ve serinkanlı konuşulmuştur.

Literatür:

- Anar. Ferah, Ümid, Facia. Birinci türkoloji qurultay haqqında düşünceler //Edebiyyat gezeti, Bakü, 10 Mart 2006.
- Asker Naile. Sovetskaya Türkologiya ve Türkologiya: anane ve muasırlık // Türkologiya. – № 2, 2014. – Bakü. – S. 49-57.
- Asker Ramiz. Azərbaycan'da Orhon-Yenisey Abidelerinin Tetkiki Tarihi / Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu. Ankara, 2010, s. 28-30.
- Asker Ramiz. Azərbaycan'da Orhon-Yenisey Yazıtlarının İncelenmesi Tarihinden Bazı Sayfalar / *Türk Runik Yazısı: Dil, Tarih, Kültür, Uluslararası Bilimsel Konferans (Kızıl, 10-11 Temmuz 2013, s. 60-63 (Rusça).*
- Asker Ramiz. Divanü Lügat-it-Türk'ün Azərbaycan'da Tetkiki Tarihinden // Kardeş Kalemler, Eylül 2008, s.43-46.
- Asker Ramiz. Divanü Lügat-it-Türk'ün Tetkiki Tarihi / Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine. Bakü: 2007, s. 509-518.
- Aşnin F.D., Alpatov V.M., Nasilov D.M. Kurşunlanan Türkoloji. Moskova, 2002, 296 s. (Rusça).
- Babayev Adil. Azərbaycan Dılcılığının Tarihi. Bakü: 1996, 276 s.
- Babayev Adil. Türksoyun Birlik Sesi. Bakü: Tahsil, 2006. - 364 s.
- Barahov İ. Birinci Türkoloji Kurultayın Sonuçları // Yakutya Ekonomisi, 1926, № 5, s. 37-50 (Rusça).
- Birinci Türkoloji Kurultay 26 Şubat – 5 Mart 1926. Stenografi. Baku, Nağıl Evi, 2011, 498 s.
- Birinci Türkoloji Kurultay. 26 Şubat – 5 Mart 1926. Stenografi. Baku, 1926, 498 s.
- Buran Ahmet. Kurşunlanan Türkoloji. Ankara: 2010, 551 s.
- İnsanlar ve Talihler. Sovyet Döneminde (1917-1991) Politik Terrör Kurbanları olan Şakrkiyatçıların Biyobilyografik Sözlüğü. Hazırlayanlar: Ya.B. Vasilkov, M.Yu. Sorokina. Petersburg, 2003, 496 s. (Rusça).
- İsayeva Ş. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Türk İnkılabına Tesirleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2000.
- Recebli Ebülfez. Azərbaycan Dılcılığı. Bakü: Nurlan, 2007, 416 s.
- Şimşir Bilal N. Türk Yazı Devrimi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1992, 486+87 s.
- 1926-cı il I. Bakü Türkoloji Qurultayı: stenogram materialları, bibliografiya ve fotosenedler. Ruscadan tercüme, önsöz ve şerhlerin müellifleri Kamil Veli Nerimanoğlu, Aliheyder Ağakişiyev. Bakü: Çınarçap, 2006, 571 s.

Ramiz ASKER
Azərbaycan'da Türkölojinin Kısa Tarihi / The Short Store of Turkology in Azerbaijan

**AZERBAIJANLI ŞAİR REFİK ZEKÂ HANDAN'IN TÜRKİYE
TEMALİ ŞİİRLERİ VE BUNLARIN KELİME KADROSU ÜZERİNE**

**ABOUT THE TURKISH-THEMED POEMS OF
AZERBAIJANI POET REFİK ZEKÂ HANDAN AND HIS
VOCABULARY STAFF**

Hasan ÖZER*
Rövşen MEMMEDOV**

Özet

1939 – 1999 yılları arasında yaşamış olan Refik Zekâ Handan, kısa sayılabilecek hayatında ellinin üzerinde eser kaleme almış, son derece üretken bir şair ve akademisyendir. Eserlerinde Türk dünyasının meseleleri üzerinde büyük bir hassasiyetle duran Refik Zekâ özellikle Azerbaycan – Türkiye ilişkilerine büyük önem vermekte, bu devletlerin kardeşliğine özel olarak vurgu yapmakta idi. Çeşitli sebeplerle Türkiye'ye seyahatlerde bulunan Handan'ın şiirinde Türkiye sevgisi öne çıkmaktadır. Atatürk, Türkiye, İstanbul, İzmir, Türk dili ve Türklük bilinci gibi konular üzerine büyük bir muhabbetle şiirler kaleme almış olan şair ile ilgili Türkiye Türkolojisinde yapılmış çalışma yok denecek seviyededir. Refik Zekâ'nın hayatı, eserleri, edebî kişiliği, şiirleri, düşünce hayatı, sanatı, üslubu gibi farklı konular müstakil olarak çalışılmaya elverişli konulardır. Bu çalışmada Refik Zekâ Handan'ın şiir kitapları arasından Türklük ve Türkiye ile ilgili konularda yazdığı şiirlerden bir seçki yapılacak ve bu şiirlerin üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Şairin üslubunu yansıtmaması bakımından söz konusu meseleler üzerine yazdığı şiirlerinin kelime kadrosu tanıtılacak ve kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Refik Zekâ Handan, Türkiye, Azerbaycan, kelime kadrosu, üslup.

Abstract

Refik Zekâ Handan, who lived between 1939 and 1999, is a highly productive poet and scholar who has written over fifty works in his short life. Refik Zekâ Handan, who is very sensitive about the issues of the Turkish world in his works,

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Zonguldak / TÜRKİYE hasanozer71@gmail.com ORCID: 0000-0002-4916-0430

** Dr. Öğr. Üyesi, Sumgayit Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Azerbaycan Edebiyatı Bölümü Sumgayit / AZERBAIJAN rrr_188@mail.ru ORCID.org: 0000-0002-8821-0517

gave great importance especially to Azerbaijan-Turkey relations and he was putting special emphasis on the brotherhood of these two countries. Turkey stands out in Handan's love poems in his travels to Turkey for various reasons. The poet Handan who wrote poems about Ataturk, Turkey, Istanbul, Izmir, on topics such as Turkish consciousness about the great affection has almost no studies level in Turkish Turcology. Different subjects such as Refik Zekâ's life, poems, literary personality, poetry, his life of thought, art and style are suitable subjects to study independently. In this study, a selection on issues related to Turkishness and Turkey will be done from the poetry books, and poems which were written by Refik Zekâ Handan and evaluations will be made on these poems. In order to reflect the style of the poet, the word staff of the poems he wrote on these issues will be introduced and it will be subjected to a classification in itself.

Keywords: Refik Zekâ Handan, Turkey, Azerbaijan, the vocabulary staff, style.

Giriş

Stalin'in ölümünden sonra dünya çapında orta çıkan yeni siyasal değişimler, Azerbaycan ve Sovyet coğrafyasında tüm alanlarda olduğu gibi edebiyatta da büyük etki yarattı. İnsanlara verilmiş olan kısmi bağımsızlık, edebiyatın yeni konularla, özellikle millî konularla, tanışmasında önemli rol oynadı. Sovyet fikir adamlarının isteklerinin aksine dünyada gelişen çağdaş eserler, Sovyetler Birliği'nin fiziki sınırlarını aşarak bütün Türk dünyasına yayılmaktaydı. "Bu dönemde Azerbaycan edebiyatı form ve içerik özellikleri açısından yenilendi; insanların günlük yaşamı, önemli soru ve sorunları öne çıkmaya başladı." (Karayev 1988: 77).

Artık eserlerde Sovyet insanı değil, gerçek hayatta var olan "küçük" insan karakterleri rol almaya başladı. Herkes sınırları aşmamak şartıyla dilediği konu üzerinde yoğunlaşabilirdi. Yine de halkın kendi kökenini araştırması konusunda ciddi şekilde yasaklar vardı: Türkiye, Türkçülük, Türk dili gibi kavramlar bu yasakların başında gelmekteydi. Bu dönem Azerbaycan edebiyatında Refik Zekâ Handan, bu yasaklara boyun eğmeden Türkçülük konusunda yazan şairlerdendi. Babası Prof. Dr. Cafer Handan da zaman zaman bu konularda yazmış ama dönemin (1930'lu yıllar) Stalinizm baskıcılığı, bunların yayımlanmasına izin vermemiştir. Refik Zekâ, 1960'lı yıllardan başlayarak hayatının son günlerine kadar Türkiye ve Türkçülük kavramları üzerine yazmayı sürdürmüştür. Bu çalışmada, Türkiye'de hakkında son derece sınırlı çalışma yapılmış olan Refik Zekâ Handan kısaca tanıtılarak Türkiye temalı şiirleri üzerinde durulacak bu şiirlerde kullandığı söz varlığı çıkarılmaya çalışılacaktır.

1. Refik Zekâ Handan

Türklük ve Türkiye ile ilgili konularda büyük bir coşku ve sevgi ile kalem oynatan Refik Zekâ Handan hakkında Türkiye Türkolojisinde çalışma bulmak son derece güçtür. Refik Zekâ'nın hayatı, eserleri, edebî kişiliği, şiirleri, düşünce hayatı, sanatı, üslubu gibi farklı konular müstakil olarak çalışılmaya elverişli konular olsa da onunla ilgili Türkiye'de şu ana kadar yayımlanmış tek eser, İrfan Ünver Nasrattınoğlu'nun *Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan* adlı kitabıdır. Bu kitap, 1987 yılında Nasrattınoğlu'nun kendi imkânları ile yayınevi olmaksızın yayımladığı küçük bir çalışmadır. Kitabın girişinde şairin babası Ord. Prof. Dr. Cafer Handan'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, Prof. Dr. Refik Zekâ Handan başlıklı bölümde çok kısa şekilde şairin hayatından, ödülleri ve eserlerinden, onun hakkında değerlendirmelerde bulunan kişilerin görüşlerinden bahsedilmektedir. Sonuç bölümünde Nasrattınoğlu (1987: 15) şu ifadelerle yer vermektedir: “Bu küçük kitapta, Refik Zekâ Handan'ın 29 şiiri yer almaktadır. Yüzlerce şiir yazmış ve yayımlamış olan bir şairin çok sayıdaki şiirleri arasından bir seçme yapmak, elbette güçtür. Ama biz defalarca okuduğumuz şiirleri arasından, bizi en çok etkilemiş olanları seçtik. Kuşkusuz az sayıdaki bir güldesteyle, bir şair hakkında kesin yargıya varabilmek mümkün değildir. Ama, Türk kamuoyu, bu kadarcık şiiriyle de olsa, Refik Zekâ'yı tanımış ve onun şiirlerini değerlendirmek fırsatını bulmuş olacaktır, kanısındayız.” Nasrattınoğlu'nun da belirttiği gibi bu çalışma küçük bir güldeste durumundadır. Bunun dışında, Refik Zekâ'nın kitapları arasında Türkiye'de yayını yapılan tek eseri vardır. Bu kitap ise Şamil Güven ve Yusuf Gedikli tarafından yayına hazırlanan Tanıtım Yayınları tarafından 1989 yılında İstanbul'da basılan *Azerbaycan'ın Sesi*'dir. Refik Zekâ hakkında yapılmış çalışmalar bakımından Azerbaycan da Türkiye'den pek farklı görünmemektedir. Şair hakkında birincil kaynaklar makale, tez, tebliğ gibi akademik yayınlardan çok, gazete ve dergilerde kaleme alınmış köşe yazılarıdır. Bu sebeple, “Refik Zekâ Handan Edebiyatında Türkiye Mevzusu” başlıklı bir yayın hazırlayan Aynure Niyaz qızı Paşayeva da bu çalışmasının tamamını yazarın kaleme aldığı köşe yazılarına dayandırmıştır. Bahsettiğimiz bu çalışmanın yayın yeri ve tarihi belli değildir. Çalışma Academia.edu adresli platforma yüklenmiş bir word dosyası hâlinindedir (https://www.academia.edu/26900496/Refik_Zeka_Handan: 08.07.2020). Bu çalışmada Paşayeva, Azerbaycan – Türkiye edebî ilişkilerinin şekillenmesi hususundaki zorluklardan bahsettiği bir girişin ardından, Refik Zekâ Handan'ın *Atatürkiye* adlı eserinin tanıtımı ve değerlendirmesini yapmıştır. Paşayeva (Tarih yok: 7) çalışmasında “R.Z.Handan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin oluşumu, Türkiye çocuk ve gençlik edebiyatı yazarları hakkında fikirleri, Türk çocuk edebiyatı yazarlarının Azeri basınında tanıtılması yolunda çok çaba sarf etdi. Maksudı iki türk devletinin birliğini, birleşik

ideolojisini berpa etmek idi.” değerlendirmesinde bulunarak, Refik Zeka'nın Türkiye - Azerbaycan kardeşliği yolunda yaptığı çalışmalara işaret etmektedir.

Hakkında yapılan pek az çalışmadan elde edilen bilgilerle şairin hayatına ana hatları ile bakacak olursak şu bilgiler ön plana çıkmaktadır: Refik Zekâ Handan, 1939'da Bakü'de doğdu. Çocuk yaşlarından itibaren edebiyata büyük ilgisi olan Handan, Türk dünyasının ünlü isimleri Mirze Elekber Sabir, Mikayıl Müşfiq, Abdülhak Hamit gibi şairlerin eserlerini okumuştur. Edebiyata bağlılığı ona babası Profesör Cafer Handan'dan geçmiştir. Cafer Handan, Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerdendir. Özellikle Güney Azerbaycan edebiyatı alanında önemli eserleri vardır. Babasının yolundan giden Refik Zekâ Handan'ın ilk şiir kitabı olan “Çağlayan” 1962'de yayımlandı. Bu kitap, “Sovyet Ölüm Dalgası” adı verilen dönemde öldürülen Azerbaycan şairlerinden Mikayıl Müşfiq'e yazılmıştır. Bu eserle ün kazanan şair daha sonra, Şeirler (Şiirler) (1964), Seadet (Saadet) (1964), Veten Kimlerindir (Vatan Kimindir?) (1964), Meşede (Ormanda) (1964), Altı gül (Altı Çiçek) (1965), Nermin (Nermin) (1970), Vesile (Vesile) (1976), Baharın heykeli (Baharın Heykeli) (1976), Könlümün Yadigârı (Gönlümün Yadigârı) (1974), Ebedi Saniye (1969), Tanışlıq (Tanışma) (1975), Nur Seheri (Nur Baharı) (1979), Güllü Nene (Güllü Nine) (1979), Ömür Biter, Yol Bitmez (1983), Axıb Geden Günlerimiz (Akıp Giden Günlerimiz) (1984), Yurdum Ulusum (1987), Qehreman Mehdi (Kahraman Mehdi) (1987), Gül Balalar (Tatlı Yavrular) (1987), Salam Olsun (Selam Olsun) (1987), Dostlar Sağ Olsun (Dostlar Sağ Olsun) (1988), Azerbaycanın Sesi (Azerbaycan'ın Sesi) (1989), Ocaqdaşlarım (Ocaқтаşlarım) (1990), Qızqayıt (1991), Seçilmiş Eserleri (1992), Atatürkiye (1993), Heyder Baba (1993), Dünyanın Yarisı Türkdür (1994), Unudulmuş Dahi (1994) eserlerini yayımlamıştır. “Refik Zeka Handan'ın oyunları da bulunmaktadır. Bunlardan *Sonu İyi Olur, Ayı Yavruları, Benim Azizim, Cavit, Sevgiler ve Tufandan Bir Dalga* adlı olanlar Azerbaycan Devlet Tiyatrolarında sahnelenmiştir.” (Nasrattınoğlu, 1987: 12)

Handan şairliğin yanı sıra babası Profesör Cafer Handan gibi bir akademisyendi. Felsefe doktorasını 1967 yılında tamamlayan Refik Zekâ, Azerbaycan Medeniyet ve Kültür Üniversitesinde Estetika dersleri vermiştir. Akademisyen, şair, yazar kimliğinin yanında Handan önemli bir düşünce insanı idi. Türkçü bir ideoloji ile dünyaya bakan Handan, Türkiye – Azerbaycan ilişkilerine büyük önem veriyor, bu ilişkilerin güçlenmesi adına çalışmalar yapıyordu. “Refik Zekâ Handan geçen asrın 80-90'lı yıllarında Azerbaycan - Türkiye edebî ilişkilerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Defalarca Türkiye'nin birçok şehirlerinde geçirilen kongrelerde, uluslararası konferans ve sempozyumlara katılan şair, bu ilişkilerin temelini yapanlardan

olmuştur. O yıllarda şairin Türkiye’de yayımlanan “Size”, “Tanıtım” gibi ünlü Türk dergilerinde Azerbaycan şair ve yazarları hakkında yazılar yayımlanmış, yaratıcılıklarını ışıklandırmıştır.” (Meherremova 2011: 15)

Türkiye - Azerbaycan edebî ilişkilerinin köprüsünü oluşturan şairlerden olan Refik Zekâ, Azerbaycan’da Türk şairlerinin eserlerini yayımlamayı maksat edinmişti. Azeri Gazeteci Flora Halilzade, Azerbaycan dergisinde kaleme aldığı köşe yazısında, Refik Zekâ hakkında şu bilgileri vermiştir: “Refik Zekâ Handan’ın hem de bir âlim gibi dikkatinde olmuş klasik Doğu edebiyatını, Arap ve Farsça’yı hem de Türkiye Türkçesini derinden bilmiştir. Türk dünyasının ünlü söz üstadları hakkında kitaplar yayımlamıştır. Refik Zekâ Handan, ünlü bestecilerle de çalışmış ve onun şiirleri sanat dünyasında da ün kazanarak bestelenmiştir. “Bu şarkılardan “Ana Kür” (Ana Kür), “Səadət” (Saadet), “Qarabağım” (Karabağım) günümüzde de müzisyenlerin repertuvarında geniş yer alır. Hece ve aruz vezinlerinde eserler yazan şairin eserlerinin önemli konusu Türkçülük, vatan sevgisi, kahramanlık, öğüt ve nasihatır.”

1.1. Refik Zekâ Şiirlerinde Türklük ve Türkiye

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden Refik Zekâ Handan, kendine has üslubuyla Türklük fikri üzerine şiirler yazmıştır. Handan şiirlerinin temeli; vatan sevgisi, millî değerlere bağlanmak, Türkçülük ve istiklal fikirlerinden oluşmaktadır. Onun şiirlerinde ayrılık, yurt, Türk Birliği ve Türk dünyasının büyük ülke olması ideali net biçimde öne çıkmaktadır. Handan, Azerbaycan’ın yanı sıra Türk dünyasında da çok sevilmiş ve okunmuştur.

Savalan Ferecov’un Medeniyet gazetesinde kaleme aldığı köşe yazısında verdiği bilgiye göre Azerbaycan’ın ünlü yazarı Mirza İbrahimov, Handan hakkında “Kalemi götürdüğü günden itibaren Refik Zekâ, gençlik tutkusuyla bir şiir ve güzellik âşığı olduğunu kanıtladı. Şiirleri canlılığı, akışkanlığı ve halk diline bağlılığıyla dikkat çekmektedir. Hafızasının keskinliğini, zengin Doğu edebiyatının derin duygusunu ve sanat tutkusunu görmemek imkânsızdır.” demektedir. Hem akademisyen hem şair olan Handan, Türk dünyası ve şairleri hakkında kitaplar yazmış, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde önemli rol almıştır.

Azerbaycan, Sovyet işgalindeyken Türk ismini kullanmak, Türkçe şiirler yazmak mümkün değildi. Yayımlanmasına müsaade edilen şiirlerin konusu Sovyet ruhuna uygun olmalı ve sosrealizm (sosyalist gerçekçiliği) çerçevesinden çıkmamalıydı. Dönemin şair ve yazarları bu kurala uymak zorundaydı. 1953’te Stalin’in ölümünden sonraki yıllarda “siyasal buzlar”ın erimesi sonucunda Sovyetler toplumunda az da olsa bağımsızlık havası oluştu.

Hasan ÖZER- Röyşen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu
Üzerine

Bu yüzden edebiyatın konusu değişti ve daha yeni, orijinal meseleler edebî eserlere yansdı. Refik Zekâ, diğer şairlerden farklı olarak kendi şiirlerini hep Türkçülük üzerine kurmuştur. Şairin bu tavrı kaleme aldığı ilk şiirlerinden itibaren belirgin şekilde öne çıkmıştır:

Dede Korkut, Dede Oğuz andımız,
Canımızda, kanımızda ürkü yok.
Yağılara Türk saldırıp adımız,
Ruhumuzda bir yabancı türkü yok! (Ocaqdaşlarım, 9)

Bu dönemde milli kökenini, eski değerlerini, adını şiirlere konu etmekten çekinmeyen Handan, Sovyet işgalinde bulunun tüm Türk toplulukları ve halklarına sesleniyordu. Türk milletinin ve onun dilinin mükemmel olduğunu, herkesin bu dile saygı göstermesi gerektiğini vurgulamaktaydı:

Kendi dilini, kendi yurdunu duyanlar,
Kendi diline, kendi yurduna uymalı.
Erdemliler soyu tutar, soy anlar,
Soysuzların derisini soymalı... (Seçilen eserleri, 152)

Sovyetler döneminde bu tür şiirler yazmak, Türk dünyasına haykırmak büyük cesaret istemekteydi. Refik Zekâ çekinmeden kendini bu konulara adamıştır. Şairin Türk Sanat musikisine ve Türk bayrağına özel bir hayranlık duyduğu bilinmektedir. Çünkü Türk kelimesini dünyada en yüksek kavram olarak görmekteydi ve tüm şiirlerinde bunu açıkça ifade ediyordu:

Bilmeyenler bunu bilsin ki elim Türk elidir,
Dilimin türküsü Türk andı, dilim Türk dilidir.
Türk adı bence en ulvi, en uca bir addır,
Sayısı Türklerin âlemde yarım milyardır... (Seçilen eserleri, 268)

Refik Zekâ şiirlerinde Türk'ün genetik hafızası uyanıktır. Onu çerçeveye alarak yalnız bu yönde değerlendirmek de doğru değildir. Çünkü onun şiirlerinde binlerce yıldan beri gelen Türk geleneği, Türk dünyası, Türk değerleri, Türk kahramanları; insanları hep adalete, birliğe, barışa çağırılmaktadır. Ayrıca şairin Bakü'den İstanbul'a, Derbent'ten Tebriz'e, Bükreş'ten Sofya'ya kadar gezdiği tarihî ve coğrafi mekânlar, kavram ve anlayış dünyasına da aynı genişlikte yansımıştır. Türk coğrafyası, Türk'ün

manevi değerleri, Refik Zekâ şiiirlerinde adeta dile gelir, herkesi onu severek okumaya zorlar. Eskiden beri gelen Türk düşüncesini şairin tüm eserlerinde modern felsefeye dönüştür.

Onun gezdiği coğrafya genelde eski Türk topraklarıdır. Gittiği her yerde Türk geleneğini, özellikle Türk'ün izlerini aramıştır ve tüm bu topraklarda kendisini ana vatanında olduğu gibi huzurlu hissetmektedir:

*Bir Türk darılar mı Türk elinde?
Her kes konuştuğça Türk dilinde.
Bir türkü öter çoşan yürekler... (Ocağdaşlarım, 62)*

Türkçülük ve ümmetçilik duygusunu, milletçilik kavramını mısradan mısraya, dizeden dizeye taşıyan Refik Zekâ yaşamı boyunca haksızlığa boyun eğmedi, Moskova'nın tüm uyarılarına rağmen kalemini hep Türkçülükten yana kullandı ve eserlerinde Türk dünyasına seslendi:

*Kardeşlerim, ırktaşlarım,
Soydaşlarım, Türkteşlerim,
Sizlersiniz erktaşlarım,
Türk Türk'e üvey olmasın.*

*Yıldıza eş Ay olsun da,
İşiniz kolay olsun da,
Olur mu halay olsun da,
Tambur, kopuz, ney olmasın?*

*Türklük çocuğun düğünü,
Duyan günü Türklüğünü.
Duyacak büyüklüğünü,
Ayık olsun, duyarsız olmasın. (Seçilen eserleri, 266)*

Görüldüğü gibi, onun şiiirlerinde Türk dünyasına bir çağrı ve sesleniş vardır. Prof. Tofik Hacıyev "...Türk'ün cilt cilt kitapta deyilmeli tarihi coğrafyasını, kahramanlar, serkerdeler şeceresini bir şiiirde söylemişsin... Türk'ün tarihini Türk kelimesine sığdırmışsın, Türk kelimesinin edebi estetik karakterini açmışsın." (Zelimhan Yakup 2006: 5) diyerek Refik Zekâ'nın Türklük kavramına yüklediği derin anlamlara dikkat çekmiştir.

Refik Zekâ şiiirlerinin önemli bir bölümünü Türkiye'de bulunduğu zamanlarda yazmıştır. Burada çeşitli şehirleri gezmiş, her gittiği yerlerde

Hasan ÖZER- Rövsen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu
Üzerine

güzel şiirler yazmıştır. İstanbul'da tarihî yerlerin hepsini şiirlerinde tasvir etmiştir. "Bakı-İstanbul" şiirinde:

*Bir dostum söyledi ki, keçib gitti sislerin,
Geçirken Dolmabahçe, Topkapı Sarayı'ndan.
Konus, bülbüllerinden oradaki gülşenlerin,
Konus, büyük ulusun yıldızından, ayından!* (Nasrattınoğlu, 1987: 63)

veya, "Rumeli Hisarında" şiirinde,
*Şairler uyumakta Rumeli Hisarı'nda,
İstanbul bir şiirdir Hamit intizarında...* (Seçilen eserleri, 283)

Şair "İstanbul" şiirinde şehri gerek tarihsel gerekse de edebî/kültürel açıdan yorumlamış, şehrin güzelliklerini, insanlarını, yaşamını okurlarına aktarmıştır:

*Seni gördükte, çocuk tek ne kadar kövreltim,
Gel seni basım bağıma candan seni gel, İstanbul!
Bin ömür bence, bu âlem dolu sevdaya değer,
Uğradım koynuna gönlüm gibi hoş zamanında.* (Nasrattınoğlu, 1987: 77)

Buraya misafir olarak gelen şair şehrin büyüklüğünden, güzelliğinden ilham almakta, bunları fetihten sonra da Türk insanın günümüze kadar koruduğunu vurgulamaktadır:

*Seni Türk etti Türk'ün kulu Mehmet Fatih,
Kavuştun duru ruh haline, Türk'ün şehri!
Türk'lerin benliyisin, varlığını dünyada,
Türkülerdir yaşadan ruhunu beş yüz senedir.* (Nasrattınoğlu, 87: 77)

İstanbul boğazına ve tüm şehre büyük bir muhabbet besleyen Refik Zeka bu sevgisini aşk ve hayranlık ile ifade etmiştir:

*Sen hara, ben hara? Aşkınla şaşırılmış gibiyim,
Adladım yedi tependen, büyük alemsin sen.
Mavi camilerin üstünde ışıldar fosfor,
Şefkatiyle ulusun daim ruhun çağlar.
Çırpınan dalgalarıyla seni sesler Bosfor,
Bir daha basmaz ayak, toprağına alçaklar!* (Ocaqdaşlarım, 30)

Şehri adım adım dolaşan Refik Zekâ, İstanbul'u İstanbul yapan her nesneyi şiirlerinde aktarmaya çalışmıştır. Sokaklarda ayakkabı boyayan çocuklarla sohbet etmiş daha sonra onu şiirine yansıtmıştır. "Ayakkabıcı Çocuk" şiirinde bu hadiseyi anlatmaktadır:

*İstanbul'da bir çocuk
Çizmeciye rastladım,
– De, adın nedir çocuk?
– Türkay Eren'dir adım.
– Bir türkü söyler misin?
– Bilmediğim türkü yok.
– Söylersem bilir misin?
Gördüm onda türkü yok.
Bu zaman bir yabancı
Ayakkabısını uzattı ona
Çöktü kalbine sancı,
Çocuk ona söz attı:
Türk çocuğu yadların,
Ayakabısın silmez.
Yabancı insanların,
Karşısında eğilmez. (Azerbaycan'ın sesi, 112)*

Ayakkabıcı çocuğun şahsında şair, Türk çocuğunun bile yabancı karşısında eğilmediğini göstermek istemektedir. Onurlu, gururlu, yiğit, vatanını, milletini her şeyden kutsal sayan yüce Türk milleti, çocukluktan mert, fedakâr büyür ve doğduğu toprağına, bayrağına düşman elinin dokunmasına izin vermez. Diğer bir şiirde de aynı konu görülmektedir. "Türk Çocuğu" şiirinde Refik Zekâ İstanbul'da bir çocukla diyalogunu anlatır:

*İstanbul'da bir çocukla konuştum,
Öyle sandım, Handanıma kavuştum,
Adın, soyun, soyadın ne, soruştum:
Ben, Erol Erkem dedi,
Soyadım Ötkem dedi.
Babam Türk'tür, anam Türk,
Türk oğlu Türk'üm dedi...
Yedi-sekiz yaşı vardı Ötkemin,
O sözleri şimşek gibi Ötkemin.
Dedim: yiğit görkemidir görkemin,*

Hasan ÖZER- Röyşen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu
Üzerine

*Bu millî görkem dedi,
Erlere görkem dedi.
Sırtından vurulmayan,
Türk oğlu Türk'üm dedi...
Dedim: niçin ay-yıldızlı yurdunun,
Bayrağına ayna tutup ordunun,
Ne demektir tarihinde Kurt onun?!
Tarihte ilkim dedi,
Uludur ülkem dedi,
Atatürk'ün öğluyum,
Türk oğlu Türk'üm dedi... (Azerbaycan'ın sesi, 26)*

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin farklı şehirlerini dolaşan şair, kendi ana vatanı bildiği Türk toprağını şiirlerinde mısra mısra anlatmıştır. Daha sonra İzmir şehrine seyahat eden Refik Zekâ, bu şehrin de güzelliklerini satırlara dökmüştür:

*İzmir, dalgaları eski bir saray,
Nereye baksan gülür yıldız Ay.
Aman, ne cennete uğradım bu yay,
Ne türkü söylüyor Müşerref Akay:
"Olmayıp kimseden minnetim benim,
Türkiye 'm, Türkiye 'm, cennetim benim!" (Seçilen eserleri, 226)*

Şehrin tüm özelliklerinden ilham alan şair, genel olarak Türkiye bayrağının bu topraklarda azimle dayandığını bir daha göstermektedir:

*Siz ey yabancılar, yasaklar, susun!
Bu yerde yeri yok türlü casusun.
Bu yurt örneğidir uca namusun,
Bu gerçek sesidir yurdun, ulusun,
Durur bu toprakta kudretim benim,
Türkiye 'm, Türkiye 'm, cennetim benim! (Seçilen eserleri, 227)*

Gittiği her şehri güzel, onun her taşını, toprağını kutsal bulan Refik Zekâ, bu toprakların insanlarını da unutmamış, Türk insanını da şiirlerinde tasvir etmiştir.

*Güzel Türkiye 'min güzel kızları,
Yer yıldızlarıdır, yer yıldızları.
Geceler ay olur onlara hayran,
Sabahlar onlardır güneşe seyran.
Candan sevdikleri yurttur, ulustur,*

*Ruhları tamburdur, sazdır, kopuzdur.
Bir türkü söylüyor gönül telleri,
Ne güzel konuşur Türk güzelleri. (Ocağdaşlarım, 175)*

Refik Zekâ'yı düşündüren meselelerden önemlisi ortak dil sorunuymdu. Sovyetler döneminde bunu dile getirmiş ve şiirlerinde korkmadan ifade etmişti. Azerbaycan Türkçesinin Latin alfabesine geçmesini ısrarla önermekteydi. Daha 80'li yıllarda bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Şiirimizin ufukları her yıl daha da geliyor. Artık Türkiye’de şairlerimiz tanınmakta. Ne yazık ki, ister Türkiye’de, isterse de Azerbaycan matbuatında defalarca yazdığım, televizyon ve radyo aracılığıyla defalarca söylediğim alfabe sorununuz karşımızda bir Çin seddi gibi hâlâ dayanmaktadır. Türk Dünyası’nın düşmanı, cellat Stalin Latin esaslı alfabemizi elimizden aldı... Bu gün altmış milyonluk Türkiye’deki kan kardeşlerimiz yazımızı okuyamıyorlar. Bu dehşettir! Bizimkiler de onların kitaplarını okurken sorun yaşıyorlar. Bu acı gerçeklerdir. Latin alfabesine geçit meselesi konusunda konuşanların sayısı parmakla gösterilebilir. Neden bu günlere geldik? Meğer bilmiyor muyuz, Türk kardeşlerimiz Dünya medeniyetinin bütün incilerini birer birer yayınlamaktadırlar. Meğer anlamıyor muyuz ki Latin alfabesine geçsek, bizler Türkiye Türkleri’ni, onlar da bizi candan, gönülden benimseyeceklerdir...” (Zekâ 2004: 3)

Handan, bu sorunları Sovyetler döneminde dile getirmiş, şiirlerinde bunları yazmış ve 80’li yıllarda Türkiye ile Azerbaycan arasında bir manevi köprüyü inşa etmeye gayret göstermiştir:

*Nerede Türk var ise oradaki nisgil birdir,
Ayıranlar ayırıldır ulusu, dil – birdir.
Özge dil yok, adımız Türk, oba bir, el bir,
Özge bir fikre düşen özge ile elbirdir. (Seçilen eserleri, 239)*

Türk dilini her şeyden yüce tutan Refik Zekâ tüm Türk dünyasının bu dille konuşması gerektiğini ısrarla belirtmekteydi. Şair, Cumhuriyet’in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ü de unutmamış, onu da şiirlerinde yâd etmiştir:

*Dilimi doğma bilen bu ulusa can veririm,
Dilimin türküsüne canımı kurban veririm...
Türk’ü maşuk eden insanlığa Türk’ün dilidir,
Bu dili sevmemek olmaz, Atatürk’ün dilidir. (Seçilen eserleri,
228)*

veya

Hasan ÖZER- Röyşen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu
Üzerine

*Türk dilinde konuşan, duymalı Türk olduğunu,
Yoksa bilmez yeryüzünde o, büyük olduğunu! (Ocaqdaşlarım, 61)*

Şiirlerinde ana vatanını, Türk yurdunu düşmandan muhafaza edeceğini, onun bir karış toprağını bile düşmana vermeyeceğini, onlara karşı amansız olacağını yazmaktaydı:

*Düşman bana kötü söz söylese, affederim ben,
Affederim, belki de yanlış yaparım ben.
Yurda, ulusa gülden ağır söz söylese ancak,
Bir anda gebertir onu, mahvederim ben! (Seçilen eserleri, 62)*

Başka bir şiirlerinde de aynı konuyu ele alan şair, bu dizelerinde Sovyet kamuoyuna Türk sözünü idrak ettirmeye çalışır:

*Neçe şiirimde görüp Türk sözünü,
Vay dede, vay dede yumdun gözünü.
Yere soktun kendi elinle kendini,
Kendi kendinden niye ürkürsen sen,
Türk sözünden niye ürkürsen sen? (Ocaqdaşlarım, 341)*

1980'lerin Sovyet Azerbaycan'ında çekinmeden bu şiirleri yazan Refik Zekâ'nın dizeleri, günümüzde de önemini korumaktadır. Onun tüm hayatı ve yaratıcılığı Türklük ve Türkiye sevgisi ile iç içedir. Gerek Sovyetler döneminde gerekse de bağımsızlık zamanında kalemine ve düşüncesine sadık kalmış, şiirlerinde Türk dünyasını, Türk insanını, Türk dilini her zaman yüceltmış, siyasal gelişmelere ve baskılara rağmen fikirlerini şiirlerine yansıtmaktan geri durmamıştır.

2. Refik Zekâ'nın Türkiye Temalı Şiirlerinin Kelime Kadrosu

Bu çalışmanın içeriğine uygun şekilde, Refik Zekâ'nın şiirleri içerisinden Türkiye temalı olanlardan seçilmiş şiirlerin kelime kadrosuna bakmak, şairin üslubunu oluşturan kelimeler hakkında bir fikir verecektir. Bu bölümde yapılan incelemede madde başlarının yanında seçilmiş şiirlerde ilgili kelimenin kaç farklı yerde geçtiği yay ayrıç içerisinde gösterilecektir. Çalışmada yer verilen şiirlerin kelime kadrosu genel bir sınıflandırma ile şu şekilde gösterilebilir:

2. 1. Özel İsimler

Refik Zekâ Handan'ın Türkiye temalı şiirleri özel isim kullanım sıklığı bakımından dikkat çekmektedir. Atatürk, Dede Korkut gibi Türk tarihi

bakımından önemli karakterlerin yanı sıra İstanbul, İzmir, Dolmabahçe, Rumeli Hisarı, Topkapı Sarayı gibi yer adları da şairin kullandığı özel isimler arasındadır.

Dede Korkut(1), Dede Oğuz(1), Türk(38), Dolmabahçe(1), Topkapı Sarayı(1), Rumeli Hisarı(1), İstanbul(4), Hamit(1), Mehmet Fatih(1), Handan(1), Erol Erkem(1), Bosfor(1), Atatürk(2), İzmir(1), Müşerref Akay(1), Türkiye(5), Tanrı(1).

2. 2. Duygu Bildiren İsimler

Türkiye üzerine kaleme aldığı şiirlerinde Refik Zekâ'nın duygu bildiren isimler kullanırken hoş, güzel, hayran, aşk, maşuk, sevda gibi kelimeleri seçmiş olmasının onun Türkiye ve Türk insanı hakkında sahip olduğu olumlu bakış açısına işaret ettiği söylenebilir.

hoş(1), şefkat(1), ulvi(1), gönül(2), gönül teli(1), aşk(1), duyarsız(1), hal(1), erdem(1), minnet(1), kudret(1), güzel(4), hayran(1), düşman(1), kötü(1), sevda(1), maşuk(1), yar(1), kurban(1).

2. 3. Organ İsimleri

Şairin Türkiye ile ilgili konular üzerine yazdığı şiirlerin kelime kadrosu organ isimlerinin kullanım sıklığı bakımından da dikkat çekse de farklı organ isimleri arasında diğerlerinden daha fazla kullanılan bir organ isminin bulunmaması şairin üslup özelliği olarak ortaya konabilecek bir hususu oluşturmamıştır. Refik Zekâ ele aldığımız şiirlerinde farklı organ isimlerini birer kez kullanmıştır.

kalp(1), ayak(1), el(1), kan(1), koyun(1), bağır(1), yürek(1), sırt(1), deri(1), göz(1).

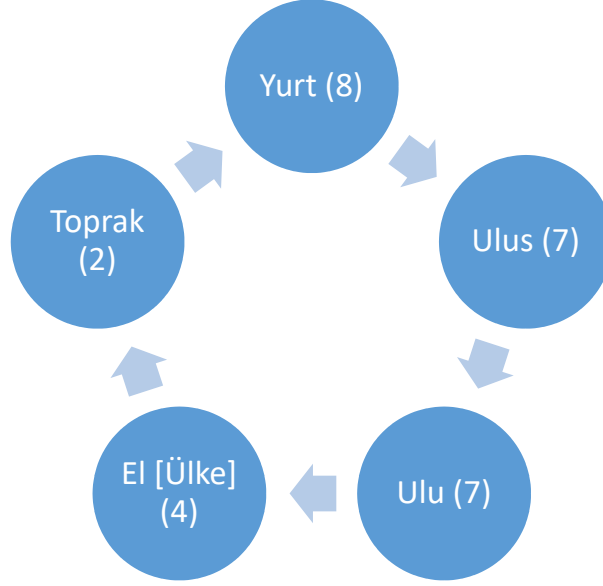
2. 4. Millî Duygu Barındıran İsimler

Dünya görüşü ve hayatı hakkında verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Refik Zekâ milliyetçilik düşüncesini ön planda tutmuş bir şairdir. Bu durumun şiirlerine yansıdığını söylemek güç değildir. Yapılan şiir seçkisinde Handan'ın milliyet ile ilgili olarak değerlendirilen kelimelere sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Sözlük anlamıyla milliyet ile ilgili bir kullanıma sahip olmayan bazı kelimelerin de buraya alınmasının sebebi şairin üslubu ile ilgilidir. Şair fikir, ad, görkem gibi kelimeleri milli heyecanı yansıtan mısralarında kullanmaktadır.

Hasan ÖZER- Röyşen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın Türkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu
Üzerine

millî(1), daim(1), ant(2), yurt(8), ulus(7), ulu(7), yiğit(1), görkem(4),
bayrak(1), toprak(2), ordu(1), millet(1), fikir(1), ad(9), el [ülke, yurt, il] (4).

Şema 1: Handan'ın Seçilen Şiirlerinde En Sık Kullanılan Milli Duygu
Yansıtan Kelime Kadrosu

2. 5. Hayvan İsimleri

Refik Zekâ'nın Türkiye üzerine yazdığı şiirlerden yapılan seçkide hayvan isimlerini kullanmayı pek tercih etmediği, sadece bülbül ve kurt isimlerini birer kez kullandığı görülmektedir.

bülbül(1), kurt(1).

2. 6. Zaman ile İlgili İsimler

Şair seçilen şiirlerinde zamanla ilgili kelime kadrosunda zaman ve tarih kelimelerinin öne çıktığı görülmektedir.

zaman(2), gün(1), tarih(2), gece(1), sabah(1), bir anda(1), asırlarca(1),
bir daha(1).

2. 7. Yer Bildiren İsimler

Refik Zekâ Handan'ın çalışmada ele alınan şiirlerinde yer isimleri arasında cennet kelimesi ön plana çıkmaktadır. Şair cennet kelimesini Türkiye ve İzmir için kullanmaktadır.

Dünya(1), gülşen(1), şehir(1), âlem(2), saray(1), cennet(3), oba(1), yeryüzü(1), cami(1), seyran(1).

2. 8. Zıtlık Bildiren İsimler

Şairinin Türkiye temalı şiirlerinde kullandığı kelimeler arasında zıtlık bildiren sözler sık sayılabilecek ölçüde kullanılmıştır. Bu başlık altında sayılan kelimeleri diğer kategorilerde de olduğu gibi farklı başlıklarla ele almak mümkündür. Şairin üslubunun dikkat çekici bir yönü iddialı bir dil kullanmayı tercih ediyor oluşudur. Burada yer verilen kelimeler şairin üslubunun bu yönünü ortaya koymaktadır.

kolay(1), ağır(1), yok(6), var(2), ilk(1), üst(1), karşı(1), yanlış(1).

2. 9 Eşya İsimleri

Refik Zekâ'nın bu yayın için seçilen şiirlerinde birkaç örnek dışında eşya isimleri kullanılmamıştır.

ayakkabı(2), ayna(1).

2. 10 Akrabalık İsimleri

Şairin Türkiye temalı şiirleri içerisinde en çok müracaat ettiği kelimelerin akrabalık ile ilgili olması önemli bir husustur. Refik Zekâ Türkiye ve Azerbaycan arasındaki yakınlığı kardeşlik olarak değerlendirmiş, kardeş, soydaş, ırktaş, Türктаş gibi kullanımlara kelime kadrosunda yer vermiştir.

Kardeş(1), Irktaş(1), Soydaş(1), Türктаş(1), Soy(5), Erктаş(1), Dost(1), Baba(1), Ana(1), Oğul(3), er(1), insan(2), çocuk(7), dede(4), üvey(1), yad(1) Yağı(1), Yabancı(4), özge(3), kul(1).

2. 11. Müzik ile İlgili İsimler

Refik Zekâ Handan'ın seçilen şiirlerinde müzik ile ilgili farklı kelimelere yer verdiği görülmektedir. Bunlar arasında türkü kelimesi kullanım sıklığı bakımından diğerlerinden ciddi ölçüde ayrılmaktadır. Şiir ve şair kelimelerinin de bu sınıfta ele alınması şairin şiiri ve şiir yazma uğraşını bir ritim, ahenk ve terennüm aracı olarak görmesi sebebiyledir. Ayrıca şairin şiir kelimesini İstanbul ile birlikte ve İstanbul için kullanması onun bu şehre muhabbetini göstermesi bakımından önemlidir. Refik Zeka'nın seçilen şiirlerinde yer verdiği enstrüman isimleri tambur, kopuz ve neydir.

halay(1), tambur(2), türkü(9), kopuz(2), ney(1), Şiir(2), Şair(1).

2. 12. Sayı ile İlgili İsimler

Şairin seçilen Şiirlerinin kelime kadrosunda kullandığı sayı ile ilgili isimler bunlardır:

Yarım(1), sayı(1), bir(19), milyar(1), bin(1), beş yüz(1), yedi(2), sekiz(1).

2. 13. Gök Cisimleri ile ilgili İsimler

Refik Zekâ'nın Türkiye temalı Şiirlerinde en çok kullandığı gök cisimleri ile ilgili kelimelerin ay ve yıldız olması beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir.

sis(1), Ay(5), yıldız(6), sene(1), tepe(1), Güneş(1).

2. 14. Karşılaştırma İsimleri

Şairin bu çalışma için seçilen Şiirlerinin kelime kadrosunda karşılaştırma yapma maksadıyla kullandığı kelimeler ve bu kelimelerin kullanım sıklıkları Şu şekildedir:

en(2), eş(1), büyük(4), tek [gibi] (1), dolu(1), gibi(2), neçe(1).

2. 15. Adlaşmış Sıfatlar

Handan'ın seçilmiş Şiirleri, adlaşmış sıfat kullanımını açısından zengin değildir.

Alçaklar(1), casus(1), ayıranlar(1), yabancılar(1).

2. 16. Fiiller

Refik Zekâ'nın Türkiye üzerine yazdığı Şiirlerinden yapılan seçkide elli iki farklı fiil kullanılmıştır. Bu fiillerden en çok kullanılanlar sırasıyla ol- (15), de- (13), söyle- (7), konuş- (6), bil- (6)'tir. De-, söyle-, konuş- fiillerinin kullanım sıklığı Şairin anlatmaya, aktarmaya ve sözlü kültüre verdiği önemi göstermesi bakımından değerlidir.

ürk-(4), saldır-(1), duy-(4), uy-(1), tut-(2), anla-(1), soy-(1), bil-(6), darıl-(1), konuş-(6), öt-(1), coş-(1), ol-(15), söyle-(7), keç-(1), git-(1), geç-(1), uyu-(1), gör-(3), kövrel-(1), bas-(2), değ-(1), uğra-(2), et-(1), kavuş-(2), yaşat-(1), Őaşı-(1), ışılda-(1), gel-(2), çağla-(1), çırpın-(1), uzat-(1), çök-(1), at-(1), sil-(1), eğil-(1), san-(1), sor-(1), de-(13), vur-(1), bak-(1), gül-(1), sus-(1),

ayır-(2), ver-(2), sev-(2), affet-(2), yap-(1), gebert-(1), mahvet-(1), yum-(1), sok-(1).

Şema 2: Refik Zekâ Handan'ın Seçilen Şiirlerinde Sözlü Aktarım İçin Sık Kullandığı Fiiller

2. 17. Ünlemler

ey(1), aman(1), vay(2).

2. 18. Soru Sorma Kelimeleri (Soru Sıfat, Zarf ve Zamirleri)

ne kadar(1), ne(4), niçin(1), nere(2), niye(2), hara (2).

2. 19. İşaret Zamiri

bunu(1), ora(2).

2. 20. Belgesiz Zamir

kimse(1).

2. 21. Kişi Zamiri

ben(11), siz(2), kendi(8), sen(9), ona(2), bana(1),

2. 22. İşaret Sıfatı

bu(10).

2. 23. Bağlaçlar

veya(1), yoksa(1), ancak(1).

2. 24. Zarflar

öyle(1).

2. 25. Soyut ve Metafizik Kavramlar

Refik Zekâ Handan Türkiye ve Türklük üzerine yazdığı şiirlerinde duygusunu daha net ortaya koymak amacıyla soyut kavram kadrosunu geniş tutmamıştır.

can(5), ruh(5), namus(1), gerçek(1), ömür(1).

Refik Zekâ Handan'ın seçilen şiirlerinin kelime kadrosu üzerine yapılan değerlendirmede bu yirmi beş kategorinin dışında tutulan diğer kelimeler ise şu şekildedir.

iş(1), düşün(1), mavi(1), fosfor(1), dalga(2), ses(2), sancı(1), söz(5), uç(2), ayık(1), intizar(1), eski(1), yay(1), yasak(1), türlü(1), örnek(1), nişgil(1), elbir(1), belki(1), gül(1), duru(1), varlık(1).

Sonuç

Tüm yazarlık hayatı boyunca, Türk dünyasının sesi olmaya gayret eden Refik Zekâ, son şiirlerinde bile onun dertlerini, sorunlarını kaleme almış, yaşamı boyunca Türk halklarının millî birliği düşüncesine sadık kalmıştır. Yıllarca Türk topraklarına seyahat etmiş, orada gördüklerini şiirleri vasıtasıyla aktarmıştır. Türk dünyasına bağlılığını son şiirinde de ifade etmiş, bu şiirin adını “Mezar Taşım İçin” koymuş ve mezarının üstüne şu dizelerin yazmasını vasiyet etmiştir:

*Türk milletine Tanrı yar olsun,
Türk yurdu asırlarca var olsun! (Seçilen eserleri, 57)*

1990'da yayımlanan “Ocaktaşlarım” kitabında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türk alfabesini kullanması fikrini ileri sürmüştür. Türk dili ile Azerbaycan Türkçesi arasında mukayeseler yaparak Türk dili aracılığıyla birleşme fikrini savunmuştur. Refik Zekâ, bu konuda “..Yunus Emre'nin diliyle Abbas Tufarganlı'nın veya Karacaoğlan'ın diliyle Aşık Elesger'in dili arasında fark bulunmamaktadır. Türk alfabesine geçerse çocuklarımız şiir incileriyle dolu Türk şairlerini rahatça okuyacak, âşıklarının koşmalarını seve seve ezbere yapacaklar.” (Zekâ 1990: 9) diyerek ortak alfabe konusunun hayatiyetine dikkat çekmiştir. Tüm bu duyarlılıkları ve ortaya koyduğu eserleri ile Refik Zekâ Handan gerek Azerbaycan'da gerekse Türkiye'de üzerinde daha fazla çalışma yapılarak tanınması gereken bir isimdir. Bu çalışma ile Türkiye Türkolojisinde neredeyse hakkında hiçbir çalışma

yapılmamış Refik Zekâ Handan'ın şiirlerinin bir yönü ile tanıtılmasına ve değerlendirilmesine gayret edilmiştir. Şairin hayatı ve eserleri hakkında yapılan kısa bir tanıtımın ardından, Refik Zekâ'nın farklı şiir kitaplarında yer alan, Türkiye temalı olarak adlandırdığımız, Türklük, Türkiye, Türk insanı ve şehirleri, Atatürk, Türk dili gibi hususlar üzerine yazdığı şiirler bir araya getirilmiştir. Söz konusu şiirler aslına sadık kalınmak şartı ile Türkiye Türkçesine adapte edilmiş ve küçük değerlendirmelerle sunulmuştur. Bu şiirlerin içerdiği kelime kadrosunun bir dökümü yapılmış ve bu kelimeler kendi içinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma işlemi yapılırken kelimelerin şiirdeki fonksiyonuna dikkat edilmiştir. Buradaki kelimelerin şiirsel üslubun da getirisi ile farklı yorumlamaları ve sınıflandırmaları da yapılabilir; bazı kelimeler birden fazla kategori içerisinde de değerlendirilebilirdi. Bu incelemedeki veriler değişmez/tartışmasız bir bakış açısı ile sınıflandırılmamış, sadece şairin kelime kadrosunun detaylı bir tanıtımının yapılmasına yardımcı olması bakımından ele alınmışlardır. Buradaki maksat, şairin Türkiye temalı şiirlerinde müracaat ettiği kelimeleri ve bu kelimelerden hangilerini hangi sıklık dereceleri ile kullandığını göstermektir. Kullanım sıklığı bakımından dikkat çeken kelimelerden bazılarının şemalar ile gösterilmesi yoluna gidilmiştir. Bu çalışmada şairin kelime sıklığı frekansı ile ilgili bir değerlendirme de yapılmış fakat bu değer verilmesi bu kadar sınırlı bir ölçekte yapılan incelemede yanıltıcı olabileceği kaygısı ile uygun bulunmamıştır. Yine de böylesine sınırlı ölçekte gerçekleşmiş bir değerlendirmede dahi Refik Zekâ Handan'ın 245 farklı kelime kullanması dikkate değerdir. 245 madde başının içerisinde en sık kullanılanlar beklendiği gibi fiiller olmuştur. 52 farklı fiil kullanan şairin seçtiği fiiller içerisinde en çok başvurdukları ise ilgili bölümde de gösterildiği gibi de- (13), söyle- (7), konuş- (6) olmuştur. Refik Zekâ'nın fiillerin dışında, özellikle Türklük vurgusu yaptığı dizelerinde dikkat çeken lirizmin etkisi ile en sık kullandığı kelimeler millî duygular yüklediği kavramlar olmuştur. Yurt (8), ulus (7), el [ülke] (4) bu kelimeler içerisinde ön plana çıkmaktadır. Kelime kadrosu incelemesinin verileri ile ilgili değerlendirmeler ilgili bölümde yapıldığı için burada ikinci kez uzun uzadıya bahsetmek uygun olmayacaktır. Elbette küçük bir seçki ile onlarca eser ortaya koymuş bir kalemi tam manasıyla tanımak/tanıtmak mümkün değildir. Bu çalışmanın gerek Azerbaycan gerekse Türkiye Türkolojisinde Refik Zekâ Handan üzerine yapılacak yeni değerlendirmelere zemin hazırlaması, şairin farklı disiplinler ve farklı bakış açıları ile tanınmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

Ferecov, Savalan (2010). *Refik Zekâ Handan – Şair, Teorisyen, Filozof*, Medeniyet Gazetesi, 18 İyun, s.14.

Hasan ÖZER- Röyšen MEMMEDOV
Azerbaycanlı Şair Refik Zekâ Handan'ın T¼rkiye Temalı Şiirleri ve Bunların Kelime Kadrosu Üzerine

- Halilzade, Flora (2009). *Ömür Biter, Yol Bitmez Refik Zekâ -70*, Azerbaycan Dergisi, 2 İyun, s.7.
- Handan, Refik Zekâ (1989). *Azerbaycan'ın Sesi* (haz. Güven Ő. ve Gedikli Y.), Tanıtım Yayınları: İstanbul.
- Handan, Refik Zekâ (2004). *Seçilen Eserleri*, Şerq-Qerb Yayınevi: Bakü.
- Handan, Refik Zekâ (1990). *Ocaktaşlarım (Şiirler)*, Yazıcı Yayınevi: Bakü.
- Karayev, Yaşar (1988). *Kriter – Őahsiyettir*, Yazıcı Yayınevi: Bakü.
- Meherranova, Terane (2011). *Nağmekar Şair*, Kaspi Gazetesi, 15 İyun, s.15.
- Nasrattınoğlu, İ. Ünver (1987). *Azerbaycan'lı Şair Refik Zekâ Handan*, Yayınevi yok: İstanbul.
- Paşayeva, Aynure Niyaz qızı (Tarih Yok). *Refik Zeka Handan Edebiyatında T¼rkiye Mevzusu*, www.academia.edu/26900496/Refik_Zeka_Handan, E.T. 08.07.2020.
- Yakup, Zelimhan (2006). *Seçilen Eserleri*, Şerq-Qerb Yayınevi: Bakü.

**OĞUZ GRUBU TÜRK DİLLERİNDE
OLUMSUZLUĞUN İFADESİNDE ZAMİRLERİN RÖLÜ**

**THE ROLE OF PRONOUNS IN EXPRESSING
NEGATION IN THE TURKIC LANGUAGES OF OGHUZ
GROUP**

Şebnem ABBASOVA *

Özet

Türkoloji'de olumsuzluk genellikle fiile ait bir kategori olarak kabul ediliyor ve olumsuzluğun göstergesi olarak yalnızca *-ma/-me* ekinden söz ediliyor. Hâlbuki Türk dillerinde olumsuzluğun sözcüksel göstergeleri de vardır ki buraya olumsuzluk ifade eden zamirler ve olumsuzluk edatları dâhildir.

Olumsuzluk zamirleri Oğuz grubu Türk dillerinde değişik adlarla sunuluyor: inkar evezlikleri (Azerbaycan Türkçesi), olumsuzluk zamirleri (Türkiye Türkçesi), yokluk çalışmaları (Türkmen Türkçesi), inkarlık aderliyi (GagavuzTürkçesi).

Oğuz grubu Türk dillerinde olumsuzluk zamirlerine aşağıdakiler dâhil edilir: *heç kes, heç kim, heç biri, heç ne, heç hara, heç hansı* (Azerbaycan Türkçesi), *hiç kim, hiç haçan, hiç haysı* (Türkmen Türkçesi), *hiç biri/hiç birisi, hiçbişey* (Gagavuz Türkçesi), *kimsecik/kimseycik* (Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi), *bişeycik* (Gagavuz Türkçesi). Türkmen Türkçesinde *xiç zat, xiç bir zat, xiç xili* "hiçbir şekilde", *xiç kes* gibi olumsuzluk zamirleri de kullanılmaktadır.

Bu kelimelerin ifade ettiği anlam ve oluşum yolu olumsuzluk zamirlerine yakın olduğundan bu kelimeler de burada olumsuzluk zamirleri içinde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: *Türkoloji, Oğuz grubu Türk dilleri, olumsuzluk, kelime türleri, zamir*

Abstract

In Turkology, negativity is generally accepted as a category belonging to verbs and only the suffix *-ma / -me* is mentioned as a negative marker. However, there are also lexical markers of negativity in Turkic languages, including negative pronouns and prepositions.

In the Turkic languages of Oghuz group, negative pronouns are given under several names: inkar evezlikleri (Azerbaijani), olumsuzluk zamirleri (Turkish), yokluk çalışmaları (Turkmen), inkarlık aderliyi (Gagauz).

In the Turkic languages of Oghuz group, the following are included into the negative pronouns: *heç kes, heç kim, heç biri, heç ne, heç hara, heç hansı* (Azerbaijani), *hiç kim, hiç haçan, hiç haysı* (Turkmen), *hiç biri/hiç birisi, hiçbişey*

---

* Öğr. Gör. Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji fakültesi, Türkoloji Bölümü, Bakü / AZERBAYCAN *semseddinova@mail.ru*

(Gagauz), *kimsecik/kimseycik* (Turkish, Gagauz), *bişeycik* (Gagauz). In Turkmen, pronouns such as *xiç zat*, *xiç zat*, *xiç xili* ‘in no way’ and *xiç kes* are also used.

Since the meanings and ways of formation of these words are close to negative pronouns, these words will be explored here as negative pronouns.

Keywords: *Turkology, Turkic languages of Oghuz group, negativity, parts of speech, pronoun*

Giriş

Türkoloji’de olumsuzluk zamirleri konusunda iki zıt görüş vardır. Araştırmacıların bir kısmı olumsuzluk zamirlerini özel bir zamir türü olarak belirtirken zamirin böyle bir türünün olmadığını, olumsuzluk zamiri adı altında verilen birimlerin ya zamirin diğer türlerine ait örnekler olduğunu ya da onların çeşitli kelimelerin olumsuzluk ifade eden *hiç* edatı ile birleşmesi sonucunda ortaya çıktığını ifade edenler de olmuştur.

Olumsuzluk zamirlerini ayırmayıp belirsiz zamirlere dâhil eden dilbilimcilerden biri M.Ergindir (2013, s. 279). B.A.Serebrennikov ve N.Z.Hacıyeva (1979, s. 148) bu fikri daha sert şekilde ifade etmişlerdir:

“Tamamen emin olarak söylemek mümkündür ki Türk pradiinde hiçbir özel olumsuzluk zamiri olmamıştır. Buna dayanarak söyleyebiliriz ki çağdaş Türk dillerindeki çifte olumsuzluk biçimleri, yani aynı cümle içinde birkaç olumsuzluk göstergesinin kullanılabilmesi Türk dillerinin sonraki dönemlerinde ortaya çıkmıştır”.

N.A.Baskakov (1952, s. 303) Karakalpak Türkçesinde olumsuzluk zamirleriyle belirsiz zamirlerin benzer olduğunu belirtmiş ve onlar arasında aşağıdaki farkları göstermiştir:

- 1) Farklı prepozitiv (önde gelen) elementler: belirsiz zamirlerde *bir* sözcüğü, olumsuzluk zamirlerinde *xeş//eş* sözcüğü;
- 2) Yüklemin şekli: belirsiz zamir olumlu şekilde, olumsuzluk zamiri olumsuz şekilde.

Zamir kategorisi dâhilinde olumsuzluk zamiri türünü ayırtıran dilbilimcilerin bir kısmı da bu zamirlerin belirsiz zamirlerle yakınlığını kabul etmiş ve onları “belirsiz olumsuzluk zamirleri” olarak adlandırmışlardır.

N.K.Dmitriyev (1948, s. 107) Türk dillerine ilişkin araştırmalarda olumsuzluk zamirlerinin ayrılmasını Rus gramerinin etkisi ile izah etmiştir. O, olumsuzluk zamiri olarak adlandırılan yapıların *his* “hiç” ve *ber* “bir” kelimelerinin soru zamirleri ile birleşmesi sonucunda ortaya çıktığı sonucuna varmıştır.

H.Ediskun (1999, s. 137, s. 142, s. 166-167) olumsuzluk zamirleri adlı türü ayırmamış, onları belirsiz zamirler ve belirsiz sıfatlara dâhil etmiştir.

A.N.Kononov (1956, s. 179) bu kelimeler hakkında yazmıştır: “*Hiç* zaman ve yer ifade eden sözlerle birleşince zaman ve yer zarfını ifade eder”.

Azerbaycan dilbiliminde olumsuzluk zamirlerinin ayrı bir tür olarak verilmesi yaygındır. “Müasir Azerbaycan dili. II. Morfoloji” (1980, s. 189) adlı kitapta olumsuzluk zamirlerinin Azerbaycan Türkçesinde artık şekillenmiş olduğu gösterilmiştir. M.Hüseynzade (2007, s. 116) zamirin anlam türleri arasında olumsuzluk zamirlerini ayırmış ve buraya *kimse, hiç kimse, hiçbir, hiç ne, hiçbir şey, hiçbir kimse, hiç kimse* zamirlerini dâhil etmiştir.

Oğuz grubu Türk dillerinde olumsuzluk ifade eden kelime ve kelime grupları vardır. Bu birimleri gramer açısından zamirin ayrı bir türü olarak göstermek bazı dilbilimciler tarafından onaylanmasa da olumsuzluk anlayışının daha derinden öğrenilmesinde bu kelimelerin incelenmesi önem arz etmektedir. Oğuz grubu Türk dillerinde birinci türe dâhil olan olumsuzluk zamirlerini anlam açısından aşağıdaki gruplara ayırmak mümkündür:

1. Kendi başına olumsuzluk ifade eden zamirler.

1) “Hiç kimse” anlamı ifade eden zamirler: *heç kim, heç kes* (Azerbaycan Türkçesi), *hiç kim, hiç kimse* (Türkiye Türkçesi), *hiç kim, hiç kimse, hiç kes* (Türkmen Türkçesi), *hiç kimsey* (Gagavuz Türkçesi). Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde: ... burda Efendi'nin bir sözünü iki etmeye *heç kimsenin* hakkı, cesareti yetmez (Melikzade, 2005, s. 298); Ancak Hasan bir soğukkanlılıkla sorunun cevabını alınca kız derinden içini çeker, alt dudağını ısırarak *heç kesin* yüzüne bakmadan çıkıp giderdi (Efendiyev, 2005, s. 18).

Türkiye Türkçesinde: Ederlerdi ya, büsbütün içilmediğine inanamayan fabrika sahibi zaman zaman tatlı uykusunu bırakıp *hiç kimseye* haber vermeden fabrikaya, çokluk da koza mağazalarına geliverdi (Kemal, 2008, s. 26); *Hiç kimsenin* canı konuşmak istemiyor, karınlarını doyurup kafayı vurmaktan başkasını düşünmüyorlar, uykusuzluktan geberiyorlardı (Kemal, 2008, s. 31); *Hiç kimseyi* görmeden sadece oynuyor, oynuyordu (Ali, s. 60).

Türkmen Türkçesinde: *Hiç kimişkəm* däl. “Hiç kimsem değil” (Allanazarov, 2008, s. 60); Dünyede *hiç kim* qalmandır. “Dünyada hiç kimse kalmaz” (Mahdumgulu, 1959, s. 70); Hezir içerde *hiç kim* yokdı. “Şimdi içeride hiç kimse yok” (Allanazarov, 2008, s. 267).

Gagavuz Türkçesinde: Bu da, bir parça uşak *hiç kimsey* ona buyurmadan, tutundaydu işə, nicə bir büyük. “Şu da küçük bir çocuk, hiç kimse ona buyurmadan işe koyulmuştu, bir büyük gibi (Baboğlu, “Ayva çiçekleri”).

Oğuz grubuna dâhil olan diğer dillerde kullanılan *hiç kimse* olumsuzluk zamirinin Azerbaycan Türkçesinde yer almaması dikkati çekiyor.

2) “Hiçbir şey” anlamı ifade edenler: *heç nə*, *heç bir şey* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbir şey* (Türkiye Türkçesi), *hiç zat*, *hiç bir zat* (Türkmen Türkçesi).

Azerbaycan Türkçesinde: Ağarehim bu taqqılıtdan, bu yırğalanmadan evvel *heç ne* başa düşmedi. “Ağarehim bu gürültüden, bu sallantıdan önce hiçbir şey anlamadı” (Melikzade, 2005, s. 286).

Türkiye Türkçesinde: Şimdilik *hiçbir şeyden* şikâyetçi değilim (Ali, s. 2).

Türkmen Türkçesinde: *Hiç bir zattan* peyda yok. “Hiçbir şeyden fayda yok” (Mahdumgulu, 1959, s. 89).

Türkmen Türkçesinde kullanılan *hiç neneşi* zamiri de dikkat çekiyor: Biraz çalqırdak diymesen, ol Türkmen dilini-de *hiç neneşi* bilmeyardı. “Bir az yüksekte söylemesem, o, Türkmen dilini de hiç bilmiyordu” (Allanazarov, 2008, s. 13).

Neneş sözcüğü Türkmen Türkçesinde soru zamiri gibi kullanılıyor ve anlamı “nasıl”, “hangi” olarak gösteriliyor. (Turkmensko-ruskiy slovar 1968:472; Türkmen diliniň düşün dirişli sözlügi II, 2015, s. 122).

3) “Heç bir” anlamı ifade edenler: *heç bir* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbir* (Türkiye Türkçesi), *hiç bir*, *hiç hili* (Türkmen Türkçesi), *hiç bir* (Gagavuz Türkçesi).

Azerbaycan Türkçesinde: Ora gedib gelenden sonra heyatda senin *heç bir* isteyin galmayacaktır. “Oraya gidip geldikten sonra hayatta senin hiçbir isteğin kalmayacaktır” (Anar, 2003, s. 132).

Türkiye Türkçesinde: Tanyerinde sabaha dair henüz *hiçbir* belirti yoktu (Kemal, 2008, s. 129).

Türkmen Türkçesinde: İň qorkulan bolmasız, indi *hiç bir* taqalla bilen düzedip bolmacak işiň bolanlığı belli boldı. “En korkulan olmayın, şimdi hiçbir endişe duymadan düzelmeyecek işin olacağı belli oldu” (Allanazarov, 2008, s. 356-357); Halka hezirki pürsatda *hiç hili* delalat edip bilmeyen il ekabırları çaresizlikden yaňa namıs edişip öleycek boldular. “Halka şimdiki fırsatta yardım edemeyen devlet büyükleri çaresizlikten dolayı utançtan öleceklerdi”(Allanazarov, 2008, s. 147).

Hiç hili olumsuzluk zamirine Oğuz grubu Türk dillerinden yalnızca Türkmen Türkçesinde rastlanmıştır. Bu zamir *hil* “kalite, çeşit, tür”

kelimesinin *hiç* “hiç” kelimesi ile birleşmesinden oluşmuştur. *Hil* kelimesinden yapılmış olumluluk ifade eden kelimeler de vardır. Örneğin, – Yaydanmasına menem yaydanyan velin, ya *birhili* bolayarmıka? –Ay, yok-la, hiç hilem bolmaz. “Tereddüt etmeye tereddüt ediyorum, fakat garip mi olacak? Oh, hayır, asla olmaz” (Atayev, 2013, s. 43).

Gagavuz Türkçesinde: Baksana: dozdolay taş bayır, *hiç bir* de aaççaaz büümeer, beş-on evceez... “Bak: Zahmetli taş dışarı, hiçbir ağaç da büyümez, ancak beş-on ev...” (Ekonomov, “Saalicaklan, vatanım!”).

4) “Hiçbiri” anlamında kullanılan olumsuzluk zamirleri: *heç biri* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbiri*, *hiçbirisi* (Türkiye Türkçesi), *hiç biri* (Türkmen Türkçesi), *hiç biri* (Gagavuz Türkçesi). Örneğin,

Azerbaycan Türkçesinde: Menim qızdırmalı xeyalımın yaratdığı dehşetli şeylerden *heç biri* olmadı. “Benim sıtmalı hayalimin yarattığı korkunç şeylerden hiçbirisi olmadı” (Anar, 2003, s.180).

Türkiye Türkçesinde: *Hiçbirisi* artık benimle konuşmuyor, hepsi bana düşman gözlerle bakıyordu (Ali, s. 6).

Türkmen Türkçesinde: Maslahata gelenler hoşlaşılanda: “Yene duşuşarı” diyşende bolsalar, indi qaydıp duşcaklarına onların *hiç birisi*-de inanmayardılar. “Tavsiyeye gelenler vedalaşırken: “Yine buluşuruz” söyleseler de, şimdi yine buluşacaklarına onların hiçbirisi de inanmıyordu” (Allanazarov, 2008, s. 146).

Gagavuz Türkçesinde: *Xiç biri* düşmezdi onun “babu” sopasının üstüne, anqısı aykırı yatardı yerde bir altı adımda uşaklardan. “Hiçbiri onun yerde çocuklardan altı adım uzaklıkta duran “büyükanne” çubuğunun üstüne düşmezdi” (“Sopa cinkmesində”) (Özkan, 1996, s. 322).

Bu anlam Oğuz grubu Türk dillerinin hepsinde aynı sözcükle ifade ediliyor.

5) “Heçbir yer” anlamı ifade edenler: *heç yer*, *heç hara* (Azerbaycan Türkçesi), *hiç yer* (Türkmen Türkçesi), *hiçbir yer* (Türkiye Türkçesi).

Azerbaycan Türkçesinde: Onun *heç yerdə* kitabı qalmamışdır. “Onun hiçbir yerde kitabı kalmamıştı” (Anar, 2003, s. 130); ...kişinin ürəyi arxayın oldu ki, bu gün daha müştəriləri *heç hara* dağılmayacaq. “...adamın kalbi emin oldu ki bugün artık alıcıları hiçbir yere gitmeyecek” (Elçin, 2005, s. 71).

Heç hara olumsuzluk zamiri daha çok konuşma diline özgüdür. Bu olumsuzluk zamirine diğer Oğuz dillerinde rastlanmıyor.

Türkiye Türkçesinde: Kapıdan başka *hiçbir yerden* ışık almayan, toprak tabanlı odanın bir kenarında, alçak bir sekinin üstünde şehirden getirdiği iki misafiriyle hancı Yakup Ağa oturmuştu (Ali, s. 56).

Türkmen Türkçesinde: Ahır *hiç yere* yetmez yalanı. “Sonunda hiçbir yere varmaz yalanın” (Mahdumgulu, 1959, s. 77).

6) “Hiçbir zaman” anlamı ifade eden olumsuzluk zamirleri: *heç vaht, heç bir vaht, heç vədə, heç zaman, heç bir zaman* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbir zaman, hiçbir vakit* (Türkiye Türkçesi), *hiç vagt, hiç mahal* (Türkmen Türkçesi).

Azerbaycan Türkçesinde: Ağarəhimin bərkə-boşa düşdüyü vədələr olmuşdu, lap qorxduğu vədələr də olmuşdu, ancaq *heç vaxt* belindən belə ağrı qopmamışdı. “Ağarəhim’in zor duruma düşdüğü zamanlar olmuştu, çok korktuğu zamanlar da olmuştu, ancak hiçbir zaman sırtında böyle ağrı kopmamıştı (Melikzade, 2005, s. 286); ...bu arvadı *heç vədə* görməyəcəkdi. “...şu kadını hiçbir vakit görmeyecekti (Melikzade, 2005, s. 289); Sanki öz taleyinin hökmünə tabe olaraq, o, güzgülə baxıb *heç bir zaman* gülməməli imiş... “Sanki kendi kaderinin hükmünə tabi olarak, o aynaya bakıb hiçbir zaman gülməməliymiş...” (Efendiyev, 2005, s. 18).

Türkiye Türkçesinde: Bu *hiçbir zaman* dinmeyen yorulup usanmayan inilti mahallenin nabzı gibi bütün gece atıp durdu (Kemal, 2008, s. 21).

Bu dilde *hiçbir gün* ifadesi de kullanılıyor: Ben yirmi sene askerlikte *hiçbir gün* zabitimden böyle bir muamele görmedim (Karaosmanoğlu, “Hüseyn çavuş”).

Türkmen Türkçesi: Yağşılığı *hiç vakt* goyucu bolma. “İyilikten hiç bir zaman vazgeçme” (Mahdumgulu, 1959, s. 73); ...biz *hiç mahal* unutmalı deldiris. “...biz hiçbir zaman unutmalı değiliz” (Allanazarov, 2008, s. 378); Özi gitcek diyyər. Men *hiç vaqtam* kovmadım. “Kendi gidecek diyor. Ben hiç bir zaman kovmadım” (Atayev, 2013, s. 96).

Bu anlamı ifade eden olumsuzluk zamirleri *vakit* veya *zaman* sözcüklerinin *hiç* edatı ile birleşmesinden yaranmıştır.

7) “Hiçbir şekilde” anlamı ifade eden olumsuzluk zamirleri: *heç cür, heç vechlə, heç bir vechlə* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbir şekilde, hiçbir türlü* (Türkiye Türkçesi). Örneğin,

Azerbaycan Türkçesinde: O, *heç bir vechlə* Həsənin itifaklı ve gabagcıl olmasına dözə bilmirdi. “O, hiçbir şekilde Hasanın keskin zekalı ve öncül olmasına tahammül edemiyordu” (Efendiyev, 2005, s. 18).

Bazı durumlarda *hiç* ve *hiçbir* sözlerinin fonksiyonu örtüşüyor:

Türkiye Türkçesinde: İçimde *hiç* şevk kalmadı (Ali, s. 3).

Türkmen Türkçesinde: *Hiç* ülke bibaş olmasın. “Hiç bir ülke başsız olmasın” (Mahdumgulu, 1959, s. 79).

Ona çölün kanununu yatlap, ölümün çukuruna ayak sallap oturan düşmanını alıp galıp, ata-babalara hormat etmek bolyarmış-da, men neme için *hiç bir* kitaba yazılmadık bu yağşılığı etmeli delmişim!? “Ona çölün kanununu hatırlatıp, ölümün çukuruna ayağını sallayıp oturan düşmanını tutup, atalarına saygı duymak olursa, peki ben neden hiçbir kitaba yazılmamış bu iyiliği yapmalı değilmişim” (Allanazarov, 2008, s. 392).

Bu fonksiyon bazen *bir* sözcüğü ile de ifade ediliyor: *Bir* söz geçmez, herne etseş yanından. “Hiçbir söz geçmez, her ne yapsan yanından” (Mahdumgulu, 1959, s. 35) (Türkmen Türkçesi); Yokmuş bir patırtı da bölâ. “Hiçbir ses yoktu” (Tufar Nikolay, “Ne olursa, bana olsun!”) (Gagavuz Türkçesi).

Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde kullanılan *kimsecik/kimseycik*, *birşeycik/bişeycik* zamirleri onları Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinden farklı kılıyor:

Türkiye Türkçesinde: Bakmış oralarda *kimsecikler* yok... (Ali, s. 89).

Gagavuz Türkçesinde: Evde yoktu *kimseycii*. “Evde kimsecikler yoktu” (“Sopa cinkmesinde”)(Özkan, 1996, s. 323); –Nebersın sen orada? –*Bişeycik*, – cuvap edermiş Kelce-Külce da baalarmış parmaanı “–Sen orada ne yapıyorsun? Hiçbir şey, diye Kelce-Külce cevap vermiş, parmağını bağılıyormuş” (“Kelce-Külce”) (Özkan, 1996, s. 318).

Bu zamirlerle *-cik* küçültme ekinin kullanılması onların ifade ettiği olumsuz anlamı kuvvetlendiriyor.

Diğer Oğuz dillerinde zamirlerle birleşerek olumsuzluk zamiri oluşturan *heç* “hiç” sözcüğü Türkmen Türkçesinde bağımsız şekilde olumsuzluk zamiri olarak kullanılıyor. Örneğin, Aganazarın sesini derya boyunda duranların *hiçisi* eşitmesede, garaz, birazdan ol sesin bir yerlerde eşidilendiği velin belli boldı... “Ağanezerin sesini dere boyunda yaşayanların hiçbirini duymasa da bir azdan o sesin bir yerlerde duyulduğu belli oldu” (Allanazarov, 2008, s. 213).

Bu özellik Gagavuz Türkçesinde de gözlemleniyor: ...hem da vermiş izin ferman, ki Anadolu urumları (grekleri) *hiçi* laf etmesinler urumca, grek dilinde, ama saadê Türkçe “...hem de ferman vermiştir ki Anadolu urumları (yunanları) hiçbirini urum dilinde, yunan dilinde konuşmasın, ancak Türkçe konuşsunlar” (“Neçin Gagavuzlara deerler: “Gagavuz”) (Özkan, 1996, s. 337).

N.K.Dmitriyev Başkurt dili hakkında yazmıştır: “*His* sözcüğü artık ayrı sözcüğü olarak “hiçbir şey” anlamını kazanmaya başlamış” (1948, s. 108).

Türkmen Türkçesinde *hiç haysı* olumsuzluk zamiri de kullanılıyor ki bu da Azerbaycan Türkçesindeki *heç hansı* zamirine uygun geliyor. Örneğin, *hiç haysınız köçe çıkma:η* (Clark, 1998, s. 178).

2. Sadece yüklemi olumsuz olan cümlelerde olumsuzluk ifade eden zamirler.

Kendiliğinden olumsuz içeriğe sahip olmayan belirsiz zamirlerin olumsuzluk zamiri görevinde kullanıldığını da belirte biliriz: *kimse, nese* (Azerbaycan Türkçesi), *kimse, bir şey* (Türkiye), *kimsey, birkimsey, bişey* (Gagavuz Türkçesi) (Pokrovskaya, 1964, s. 149), *kimse* (Türkmen Türkçesi). Örneğin,

Azerbaycan Türkçesinde: O, *kimseye* baxmadan ne ise haqqında düşünür və çubug çekirdi. “O, kimseye bakmadan bir şey hakkında düşünüyor ve sigara içiyordu (Efendiyev, 2005, s. 17).

Türkiye Türkçesinde: Okumuş yazmış bir köylü gencinin harmanlardan sonra kasaba bu kadar yakınken köyde pineklemesini *kimse* doğru bulmaz (Abasıyanık, 2002, s. 49).

Türkmen Türkçesinde: Magtımğulu, *kimse* bilmez batını. “Mehdumgulu, gizlini kimse bilmez” (Mahdumgulu, 1959, s. 63).

Gagavuz Türkçesinde: ...bakınar xer tarafa, ki kaçırmasın bişey, xepsini esap alsın. “...her tarafa bakınır ki hiçbir şey gözünden kaçmasın, hepsini hesaba alsın” (“Karaspandit”) (Özkan, 1996, s. 325); Gagavuz Türkçesinde *birkimsey* kelimesinin ayrıca belirtilmesi dikkati çekiyor: Şöför bir tarafta saklamışdı ki *birkimsey* onu görmesin (Ekonomov, “Saalcaklan, vatanım!”).

Türkmen Türkçesinde de bazı örneklerde *bir kimse* kelimesine rastlanmaktadır. Örneğin, Hakdan qayrı *bir kimse* eşitmedi dadını. “Haktan gayrı bir kimse işitmedi sesini” (Mahdumgulu, 1959, s. 30).

L.A.Pokrovskaya bu konuda yazıyor: “Bizim gözlemlerimize göre, modern Gagavuz Türkçesinde *kimsey* zamirinin sadece olumsuz anlamda - “hiç kimse” kullanım eğilimi vardır, bu zaman belirsiz zamir rolü - “biri”, “bir şey” *bir kimsey* zamiri ile yerine getiriliyor” (Pokrovskaya, 1964, s. 150). Bu fikir birçok örnekle onaylanıyor: Ama bizim beygirler onnarın yanında kaybecekler da *kimsey* sizi xiç görmeycek. “Amma bizim atlar onların yanında kaybolacaklar, hiç kimse sizi görmeyecek” (“Kelce-Külce”)(Özkan, 1996, s. 314).

Kimse sözcüğü Azerbaycan Türkçesinde birçok hususlarda belirsiz zamir olarak kullanılıyor: El içinde söz var, elamət var: deyir papirosun bir terefi yananda, bir yanı alışanda, bu o demektir ki, *kimse* seninçün yaman darıxır. “Halk arasında böyle bir söz var: Diyorlar ki sigaranın bir tarafı yanınca, bir yanı tutuşunca, bu demektir ki birisi seni çok özlüyor” (Anar, 2003, s. 65).

Türkiye Türkçesinde: olumsuzluk zamirlerinin çoğul biçimlerinin kullanımına da rastlanıyor: *hiçbir şeyler, kimseler, kimsecikler* vb. Bu biçimin kullanımında maksat olumsuz anlamı kuvvetlendirmektir. Örneğin, *Hiçbir şeyler* göremedi (Ali, s. 25); –Hadi, hadi, kadınlar bekliyorlar, çabuk! – dedi. Dışarı çıktık. Sokakta *kimseler* yoktu (Ali, s. 50); Kuyunun başına gelince dört yanıma bakınarak birinin görünmesini bekledim. *Kimsecikler* yoktu (Ali, s. 74).

Türk dillerinde, aynı zamanda Oğuz grubunda olumsuzluk ifade eden zamirlerin bir kısmı belirsiz zamirlerle örtüşüyor. Bunları ayıran temel nokta onların ait oldukları cümlelerin yüklemelerinin olumsuzluk özelliği taşımasıdır. Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde böyle zamirlerde olumsuzluk anlamını kuvvetlendirmek için çoğul eki veya küçültme eki kullanılır.

Sonuç

Türkoloji’de olumsuzluk zamirleri konusunda iki farklı görüş vardır: 1. Olumsuzluk zamirleri özel bir zamir türüdür; 2. Olumsuzluk zamiri adı altında verilen birimler zamirin diğer türlerine ait örneklerdir ya da çeşitli sözcüklerin *hiç* edatı ile birleşmesinden ibarettir. Bu birimleri zamirin ayrı bir türü olarak kabul etmek veya etmemekten bağımsız olarak, olumsuzluk anlamının ifade edilmesini daha iyi açıklayabilmek için bu kelime ve kelime gruplarını da araştırmak gerekir.

Olumsuzluk anlamının ifadesine yardımcı olan kelime ve kelime gruplarını iki türe ayırabiliriz: 1. Kendi başına olumsuzluk ifade eden zamirler: *heç kim, heç kes, heç nə, heç bir, heç biri, heç yer, heç hara, heç vaht, heç vədə, heç zaman, heç cür, heç vechlə* (Azerbaycan Türkçesi), *hiç kim, hiç kimse, hiçbir şey, hiçbir, hiçbir, hiçbirisi, hiçbir yer, hiçbir zaman, hiçbir vakit, hiçbir şekilde, hiçbir türlü* (Türkiye Türkçesi), *hiç kim, hiç kimse, hiç kes, hiç zat, hiç bir, hiç hili, hiç biri, hiç yer, hiç vagt, hiç mahal* (Türkmen Türkçesi), *hiç kimsey, hiç bir, hiç biri* (Gagavuz Türkçesi); 2. Sadece yüklemi olumsuz olan cümlelerde olumsuzluk ifade eden zamirler: *kimse, nese* (Azerbaycan Türkçesi), *kimse, bir şey* (Türkiye), *kimsey, birkimey, bişey* (Gagavuz Türkçesi), *kimse* (Türkmen Türkçesi).

Olumsuzluk zamirlerinin kullanımı açısından Oğuz grubu Türk dillerinde benzerlikler çoğunluktadır. Örneğin, “Hiç bir” ve “hiç biri”

anlamları bu dillerin hepsinde aynı sözcükle ifade edilir: *heç bir* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbir* (Türkiye Türkçesi), *hiç bir*, *hiç hili* (Türkmen Türkçesi), *hiç bir* (Gagavuz Türkçesi); *heç biri* (Azerbaycan Türkçesi), *hiçbiri*, *hiçbirisi* (Türkiye Türkçesi), *hiç biri* (Türkmen Türkçesi), *hiç biri* (Gagavuz Türkçesi). Ancak burada bazı farklılıklar da gözlenmektedir. Bazı olumsuzluk zamirleri bu gruba dâhil olan bir veya birkaç dilde kullanılır: a) *Hiç kimse* zamiri Azerbaycan Türkçesinde yer almaz. *Kimse* sözcüğü burada belirsiz zamir olarak da kullanılır. b) Türkmen Türkçesinde *hiç neneysi* “hiçbir şey” ve *hiç hili* (*hil* “kalite, çeşit, tür” + *hiç* “hiç” kelimesi) olumsuzluk zamirlerine rastlanır. c) Azerbaycan Türkçesinde konuşma diline özgü *heç hara* olumsuzluk zamiri vardır. ç) Türkmen Türkçesinde *hiç haysı*, Azerbaycan Türkçesinde *heç hansı* olumsuzluk zamirleri gözlemleniyor. d) Genellikle zamirlerle birleşen *heç* “hiç” sözcüğü Türkmen ve Gagavuz Türkçelerinde takbaşına olumsuzluk zamiri olarak kullanılıyor. e) Türkmen Türkçesinde *bir kimse* kelimesi olumsuzluk zamiri olarak kullanılmıştır. f) Türkiye Türkçesinde olumsuzluk anlamının kuvvetlendirilmesi amacıyla zamirlerinin çoğul biçimlerinden yararlanır: *hiçbir şeyler*, *kimseler*, *kimsecikler* vb. g) Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde anlamı kuvvetlendirmek için bu zamirlere *-cik* küçültme eki de getirilebiliyor: *kimsecik/kimseycik*, *birşeycik/bişeycik*.

Kaynaklar

- Abasıyanık, Sait Faik (2002). *Alemdağ'da var bir yılan*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yay.
- Allanazarow, A. (2008). *Ojak. Üçünji kitap*. Aşgabat: TDKP.
- Anar (2003). *Eserleri. I cild. Hekayeler, povestler*. Bakı: Nurlan.
- Atayew, K. (2013). *Gylsyrat. Powest we hekaýalar*. Aşgabat: Neşriyat.
- Баскаков, Н. (1952). *Каракалтакский язык. II. Фонетика и морфология. Часть I. Части речи и словообразование*. Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Түркменче-русча сөзлүк* (1968). Ред. Н.А.Баскаков, Б.А.Гарриев, М.Я.Хамзаев. Советская Энциклопедия, Москва: Советская Энциклопедия.
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Дмитриев, Н. (1948). *Грамматика бацкирского языка*. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi. Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümle bilgisi*. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Elçin (2005). *Seçilmiş eserleri. 2-ci cild*. Bakı: Çinar-Çap.
- Muharrem, E. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Магтымгулы (1959). Ашгабат: Туркмендовлетнешир.
- Efendiyeve, İ. (2005). *Seçilmiş eserleri. 3 cildde. I cild*. Bakı: Avrasiya.

- Hüseynzade, M. (2007). *Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya*. Bakı: Şerq-Qərb.
- Kemal, Orhan (2008). *Bereketli topraklar üzerinde*. İstanbul: Epsilon.
- Кононов, А. (1956). *Грамматика современного турецкого литературного языка*. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Melikzade, İ. (2005). *Seçilmiş eserleri*, Bakı: Şerq-Qərb.
- Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Morfologiya* (1980). Bakı: Elm.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Покровская, Л. (1964). *Грамматика гагаузского языка, фонетика и морфология*. Москва: Наука.
- Серебрянников, Б. ve Гаджиева, Н. (1979). *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков*. Баку: Maarif.
- Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi* (2015). II tom. Aşgabat: Ylym.

Elektronik kaynaklar

- <https://www.cafrande.org/esneyen-insanlar-ulkesi-aziz-nesin/#more-63881>
- <http://edebiyatsultani.com/huseyin-cavus-yakup-kadri-karaosmanoglu/>
- <http://edebiyatsultani.com/guvercin-avi-yakup-kadri-karaosmanoglu/>
- <http://edebiyatsultani.com/misafir-huseyin-rahmi-gurpinar/>
- <http://edebiyatsultani.com/bir-yol-ahmet-hamdi-tanpinar/>
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78523/Gagavuz-yazili-turk-edebiyati-cagdas-edebiyat.html>
- http://esgici.net/021_004/Hikayeler%20%20Sabahattin%20Ali.pdf

Şebnem ABBASOVA
Oğuz Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluğun İfadesinde Zamirlerin Rolü

**ЯЗЫКОВЫЕ И СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ОСОБЕННОСТИ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ МУСТАФЫ ЗАРИРА «СИЯРУН НАБИ»**

**THE LANGUAGE AND STYLISTIC FEATURES OF MUSTAFA
ZARIR'S WORK "SIYARUN NABI"**

Zemine RUSTEMBEYLI*

Abstract

Research of archaic lexis of the creation by M. Zarir "Siyarun-Nabi" being a written monument of 14 century as an evidence of wealth of our language is of great importance. Turning to monuments created in the native language we can see the borrowed from various Turkic languages the words in our medieval art language is far from minority. Every word or expression from the moment of its occurrence in the language performs a definite mission and over a certain period of time having performed its function giving the way to others, "turns to stone" in the national memory of people, in written monuments that are a mouthpiece of the spiritual world. Thus, the use of a certain token in written monuments, its use in modern dialects testifies to the historical affiliation of this word to the Azerbaijani language.

From this point of view the study of archaic vocabulary is very important for studying the laws of language development, identification of a number of formation processes. It's known that the word expansion is one of the pronounced semantic events in the history of the development of each language. The expansion meaning of the word related to a particular historical epoch, socio-political system of society of a native speaker, his outlook and culture. From this point of view since ancient Turkic written monuments to the present, the shades of meaning of words appeared at historical stages have enriched vocabulary. Turning to modern Turkic languages we become witnesses of the noted.

Key Words: Mustafa Zarir, Siyarun-Nabi, language, source, monument

Резюме

Исследование архаической лексики в произведении М.Зарира «Сиярун-Наби», являющемся письменным памятником XIV века, в качестве доказательства богатства нашего языка имеет большое значение.

Обращаясь к памятникам, созданным на родном языке, мы видим, что заимствованные из различных тюркских языков слова в нашем средневековом

---

* Öğ. Gör., Bakı Avrasiya Universiteti, Bakü / AZERBAIJAN
zemine.rustembeyli@mail.ru

художественном языке составляют далеко не меньшинство. Каждое слово или выражение с момента его возникновения в языке выполняет определенную миссию и на определенном отрезке времени, выполнив свою функцию, уступая место другим, «каменеет» в национальной памяти народа, в письменных памятниках, которые являются выразителем духовного мира. Таким образом, «использование определенной лексики в письменном памятнике, использование его в современных говорах свидетельствует об исторической принадлежности этого слова азербайджанскому языку.» С этой точки зрения исследование архаической лексики очень важно для изучения законов развития языка, выявления ряда процессов формирования.

Известно что, расширение значений слов в языке одно из ярко выраженных семантических событий в истории развития каждого языка. Расширение значения слова связано с определенной исторической эпохой, общественно-политическим строем общества, являющегося носителем языка, его кругозором, культурой. С этой точки зрения, от древних тюркских письменных памятников по настоящее время оттенки значения слов появившиеся на исторических этапах, обогатили словарный запас. Обращаясь к современным тюркским языкам, мы становимся свидетелями отмеченного. В тюркском словарном составе современной Турции наряду с первоначальным значением. Несмотря на то, что здесь использованы арабские и фарсидские слова, язык самого произведения турецкий. Представленные в произведении фразеологические сочетания особо отличаются точностью и местом употребления. Для того, чтобы довести до читателя мысли, чувства, писатель мастерски использует богатые источники народных выражений и фразеологических сочетаний.

Ключевые слова: Мустафа Зарир, Сиярун-Наби, язык, источник, памятник

Введение

Слово ἀρχαῖος, выражающее с древнегреческого языка понятие «прошлый», называется по-латински архаизмом. Архаизмы – архаические слова, словосочетания, фразеологические сочетания, ряд грамматических форм и синтаксических конструкций включая в себе древность, старинность, выйдя из активного, употребления со временем уступили свое место другим. Процесс архаизации, связанный с постоянным развитием языка, обогащением лексического состава, исторически свойственен всем языкам.

Язык народа есть проявление его истории, его существования. События, происходящие в жизни народа, важные события, превратившиеся в страницы истории, оставили глубокий след в его языке. Каждое слово или выражение с момента его возникновения в языке выполняет определенную миссию и на определенном отрезке времени, выполнив свою функцию, уступая место другим, «каменеет» в

национальной памяти народа, в письменных памятниках, которые являются выразителем духовного мира. Таким образом, «использование определенной лексемы в письменном памятнике, использование его в современных говорах свидетельствует об исторической принадлежности этого слова азербайджанскому языку» (8, 40). С этой точки зрения исследование архаической лексики очень важно для изучения законов развития языка, выявление ряда процессов формирования.

В свете отмеченного исследование архаической лексики произведения Мустафы Зарира «Сиярун-Наби» (XIV век) вызывает большой интерес. Древние тюркские слова, отмеченные в языке памятника, можно сгруппировать в следующие группы:

1. Слова, полностью вышедшие из азербайджанского литературного языка или потерявшие общеупотребительное значение: *aqça, aşlıq, assı, bəcid, bəliğ, bəkləyici, birəgü, biliş, bitik, birlə//bilə, bigi, boqça, çalap, çav, çəri, çığlıq, cırağ, dal, dəğmə, dəxi, dəlim, dərəng, dəmrən, dükəli, düş, etmək, ərcəllig, ərən, əsən, əsənlik, əsrük, əvdəş, əyü, əylük//əylik, ibriq, issi, kaluça, kələci, kəndü//kəndözi, kəz, qancaru, qancasına, qarlağuc, qolay, qutlu, qulavuz, qırnaq, qıynaq, qızqarındaş, görklü, urmaq, ırlayıcı/yırlayıcı, nəsnə, oş//uş, ögüş, öksüz, saqal, sağış, salıq, sayru, səmiz, sığraq, sindu, suç, sumati, talu, tapu, tamu, tanuq, tanuqluq, tansuq, tanısug, taradağan, talu, tən, tatlu, taşra, tırnaq, tifil, toğan, toraq, tura, tüm, ,tamu, taşra, tən, tereke, tonban/tunban, totağ, tulub, tutmaqlı, şöylə, us, uşbu, urmaqlı, vəli, yaran, yavu, yavuz, yeg, yəgrək, yəğta, yaxni, yəlüg, yəyağ//yayaq, yüzük, yörə, yəgrək* и др.

Aqça – как известно, в древних тюркских письменных памятниках денежная единица выражается словами «altun» и «yartmaq». В зависимости от исторических условий слова и термины, выражающие денежные единицы, изменяясь, приобретают различное семантическое наполнение. Таким образом, «в средних веках использовались денежные единицы, вырезанные из таких ценных металлов, как золото, серебро, медь с именами различных правителей. В источниках чаще встречаются такие денежные единицы, используемые в данную эпоху, как туман, динар, фальс, агча и дирхем» (6, 320). Слово «агча», также используемое в языке памятника как денежная единица, и в османской империи выражает название, данное золотым и серебряным чеканным монетам. Например, “... *əgər sən bəni yənərsən, iki yüz aqça verəyim, bir dəvə verəyim, bir ton verəyim dedi*” (SN, 128-303a); “*Hər müşkül kim Qürəyş arasında olsa, anı qürə kəmişməgə gətürürlərdi, aqça alurdi, oq biraqurdi, Qürəyşün ol müşkilini həll edərdi*” (SN, 32-96a-b) “*Şəybə buyurdi kim, ol kişiyi oqıdular,*

yüz **aqça** verdi, on oğlını tabşurdi" (SN,32-96a-b), "Anlar Əbrəhəyə xəbər verdilər kim, Məkkə şəhrindən bir qaç ərəb gəldilər, fərraşlara bir neçə **aqça** verdilər, təfərrüic qılmağa içəri girdilər, işbu işi işlədilər" и т.д.

В языке памятников, написанных на родном языке, мы также видим выражение того же понятия: "Ağır xəznəsini, bol **aqçasını** yağmaladılar"(KDQ,38), "Xəzinəyə bular kim girdilərdi, Qumaş altunu **aqça** aldirardı" (DƏH,30), "İş bu əmək, dürlü nemət, tər yemiş, Sən verirsən **aqça**, bol altun, gümüş" (YMVG,), "On səkkiz **aqçayə** satdılar həman" (MZ,223), "Malik aydur: bəndə **aqça** yoqdurur, Bu qulunuzda eyiblər çoqdurur" (SF,57), "Bir qaç **akça** verdi atə, atməgə" (İsa,17), "Yürü, yetir mənə, ey simi-əşk, bidad et, Gər **aqçan** ilə alınmış qul isəm, azad et!" (Füz., I, 74)

В языке тюркоязычных письменных памятников, относящихся к средним векам, слово «агча» также обозначает денежную единицу: "Geceye degin bir ırgat bel deper, Gece bir **akça** alıp yüz yer öper" (Man.Tayr.XIV.212), "Sanevber serv ile bazar iderler, Şükufe **akçalar** israr iderler" (Çeng.Dai.XV.192), "Kişi **akçasın** neye verecegin ve kangısın koyup kangısın alacağın bilmez" (Tar.İs.XVI.7), "Övrətə bir atək aqçadan, bir tatlu dil yegdir" (Oğuznamə,138).

В словарях, составленных для тюркских языков, слово «акча/агча» наряду со значением денежной единицы – "Akça kesiciniñ evi, mim (a.sikke), gümüş sizacak, **akça** satıcı, ayar dutıcı ol **ağça** ki ana ayar eylerler, ayar terazısı, kise dutıcı, mim (f.sikke), altun, saf altun" – мы знаем также в значении «белизна, белое, небольшой белый кусок ткани»: "... aklu karalu deve, yaşıl renkli deve, kızıl deve, kara devenün ki **akçası** ola azcuk arada, südi az deve, südi çok deve, anun ki südi olmaya" (Əhməd Əsgər, 2012, s. 734).

В словаре Абу Хейя это слово отмечено в значении «белый», «но больше называет деньги» (Абу Хейя, 18).

Обращаясь к истории, можно заметить, что уже в первые годы после оккупации Азербайджана Россией разные денежные системы, существовавшие в ханствах страны, были заменены единой русской денежной системой (2, 43). Таким образом, в языке писателей этой эпохи можно наблюдать использование слова «агча»: "Beş-altı **aqça** səni eyləyib nə çox məğrur, Fərəh-fərəh nə yerirsən çü mürği-Tehrani?!"(12, 251).

В нашем современном литературном языке архаизованное слово «агча» используется во многих современных тюркских языках: в татарском языке используется как "akça", "pul" (деньги) и "dövlət, kapital" (капитал), в киргизском языке – "pul" (деньги) и "maliyyə"

(финансы), а также “ağ, ağımsov” (белый, беловатый), отмеченное в тувинском языке как “akşa”, в уйгурском языке используется как “aqcha”, это слово выражает понятия “pul, valyuta” (деньги, валюта) .

Aşlıq - “*Har qanqı tarlaya kim rəsul alurlardı, ol bita turur, aşlıq içində qurulardı*” (SN, 89-212b-13a). Это слово, используемое в языке памятника в значении «пшеница», образуется путем прибавления словообразовательного суффикса **-lıq⁴** к корню слова «aş». В языке памятника мы можем увидеть в слове «aşlıq» использование корня «aş» в значении «еда, блюдо»: “*Ol kahin aytdı: Bu gün bunların başıy? qayğusidür əvlərində aş bişmək, yəmək qayğusu yoqdur*” (SN, 36-103a).

Как отмечено в языке памятника, слово «aş» в древних тюркских письменных памятниках передавало понятие «еда, блюдо»: “*Ər ərdəmi üçün eçimə yuta yokladı kuli as tutsar küç üç eçimə... - İgid cəsurluğu üçün böyük qardaşım, əfsus, həlak oldu. Qulları aş versə, güclü üç böyük qardaşıma*” (OYA, 275-276). В языке древних тюркских письменных памятников это слово также выражало значение «пир, званый обед», «обед в честь кого-то», в том числе понятие «жидкое блюдо, суп», а также было отмечено в словосочетаниях “mün aş”, “aş suv” (DTS, 61,352).

В «Диване» Махмуда Кашкари мы можем увидеть употребление слова «aş» в значении «еда»: “*Mən anqa aş taturdum – Mən ona yemək daddırdım*”, “*Aş boğuzda tügüldi – Yemək boğazda qaldı*” (МК, II, 109, 154).

В языке памятников на родном языке мы наблюдаем в этом слове как оттенки архаического значения, так и созвучное с сегодняшним днем название блюда: - “*Umanına-usanana aş yedirdim*” (KDQ, 86), “*Ətməgi, həlvayi, pürünc, dürlü aş, Dögdi önlərinə həm bəyazlu aş*” (SF, 124), “*Kimisinə tərhanə verməz yeyə, Kimisinin yağlu pürünc aşıları*” (SF, 117), “*Gündə dürlü-dürlü aşılar bişürür*” (İsa, 16), “*Aş yedirdi, kəndüsiyə suv içirdi*” (QƏ, 26) “*Gəlir danəvi irişir hər isə, Dəxi zərdəvi hər nə aş ərisə*” (DƏH, 85).

Следует отметить, что в дастанах «Китаби Деде Коркуд» слово «aş» наряду с понятием «еда, блюдо», обозначает также «кутья, обед, блюдо, подаваемое в память об умершем человеке»: “*Üç ayda varmısam, öldüğimi ol vaqt bilsün! Ayğır atım boğazlayub aşım versün*” (KDQ, 89).

Таким образом, как видно из данных примеров, слову «aş» в средних веках больше соответствует понятие «еда, блюдо». Наряду с этим, слово тюркского происхождения «yemək», обозначающее отмеченное понятие, в языке памятников используется параллельно со

словом «aş»: “*Ağam Qazan, bu ağac ol ağacdır kim, sən kafiri basarsan, qarnın acığar, mən sana bu ağacla yemək bişürərim*” (KDQ, 44), “*Yeməklər gəldi anda dürlü əlvən*” (DƏH, 85), “*Xoş yemək, içmək, yenə zövqü səfa, Qıldılar Əntər çərisinə səfa*” (YMGV, 132), “*Yenə eşqə düşmüşəm bən səni dilərəm, səni, Yemək, içməgi nədərəm mənni səlvə urmuşam*” (Qazi, 336) и т.д. Со временем, в результате этой параллели активные лексические единицы живого общения вывели из употребления другие. С этой точки зрения, на последующих этапах развития словарного состава языка допущение в слово «yemək» отмеченных оттенков значения слова «aş», подвергшись лексико-грамматическому сужению, стало обозначать только вид блюда «плов».

Таким образом, понятие «еда, блюдо», лежащее в сущности слова «aş», составляющего основу слова «aşlıq» может объясняться почти параллельно словом «yemək»; основным растительным продуктом людей с древних времен являлся рис и изготовление из этого растения основного пищевого источника – хлеба – и других видов мучных блюд. Надо отметить и то, что в древнем уйгурском письменном памятнике «Алтун Ярук» слово *aşlıy* означало «обеспеченный едой». Также в уйгурских произведениях на буддистские мотивы встречаем выражение “*et aşlıylar – o, ətlə qidalanı*” (DTS, 63) в значении «питаться», а это связано с понятием слова «aşlıq», обозначающим «пшеницу».

В «Диване» Махмуда Кашкари слово «aşlıq», наряду с понятием «buğda» (пшеница), - “*Oğuzlar buğdaya “اشلىقaşlık” deyirlər*” (MK, I, 174), “*Ol kar katug kışım iner, Aşlık, tariğ anın önər – Bütün qızı qar yağar, Buğda, taxıl ondan bitər*” (MK, II, 213)- обозначает также понятия «харчевня, кухня» (MK, IV, 50). В «Диване» встречаем также фонетический вариант монгольского происхождения «budğay»: “*Ol buğday arığan*” *ol = o, daim buğda təmizləyəndir* (MK, II, 309), “*Budğaykatında sarkaç suwalur = buğda yanında qaramuq da suvarılır*” (MK, III, 225).

В словаре Абу Хейани также было отмечено 2 слова – «aşlıq» и «buğday», выражающих понятие «buğda» (пшеница). Абу Хейан показал также использование кыпчаками этого слова как «buyday» (Əsirəddin Əbu Nəууан, 1992, s. 17, 26).

В письменном памятнике древних кыпчак можно видеть ту же ситуацию: «*bugday vel aslic ≈ bugday veya aslik «buğday, tahıl*» (Mirzə Nəsrullah bəy Didə, 2005, s. 230).

Обращаясь к памятникам на родном языке, в литературном языке средних веков наблюдаем вытеснение позиции слова «alıq» тюркского

происхождения словом «buğday», заимствованным, в основном, из монгольского языка, и его использование: “*Yusifün qatinə buğday aldılar*” (MZ,262), “*Dedilər, baba, Misirdə bir kişi, Xəlqə buğday satmaq olur işi*” (MZ,264), “*Əmr eylədi çoq zəxirə aldilər, Arpa, buğday aluban yığdılar*” (SF,114), “*Dəği buğdaykögə çıqğay gördüm, Üç baş buğday girü yerə qalur imdi*” (QƏ,114), “*Cəhd qılıb yetimləri geyüdüirdi, Ögüş anbar aşılıqnu yığar imdi*” (QƏ, 120).

В языке тюркоязычных памятников по позиции употребления также видим преимущественно слово «buğday//buğda»: “*Konşumuz degirmene buğda iletmiş*” (Yüz.Na.XIV.185), “*Eyü gıdâ eyü aru etmətir aru buğdaydan, kim âfet yetişmiş olmaya. (Yadıgâr.XIV.4-1);*” “*Yoğun hırsı vü yolu ince gibi, Yarımca buğda yer karınca gibi*” (G.Ra.XV.210), “*Birez dahi katup ol kan-i ihsan, Alup buğda olup hoş şad ü handan*” (Ruşeni.XV.38), “*Arı buğday etmeği genç erkek koyun eti.... (Hazain.XV.8-2);* а слово «aşlık» употреблено также в значении «yeməklik»: “*El-meyrui: Aşlık için ve ekmek edip yemek için bir yerden bir yere buğday götürmek*” (Terceman.XVI.306, 206-1), “*Aşlık döğülmüş buğday beher kil..*” (Sic.A.XVI,1,143).

Обращаясь к современным тюркским языкам, мы можем видеть употребление слова «aşlık», выражающее понятие «çöğək» (хлеб) в татарском языке, «buğday» в турецком языке, «buğ'doy» в киргизском языке. Таким образом, как было отмечено выше, хотя слова «aşlık» и «buğday» когда-то в нашем языке и использовались как синонимы, лексические единицы, прочно утвердившиеся в живом общении, вытеснили другие из активного словарного запаса, стали причиной превращения их вначале в пассивные единицы, а потом и в архаический слой языка.

Çav – это слово в языке памятников выражает значение «почет, известность»: “*... likən rəsulun çavını, xəbərini iqlimlərə ələtdilər, şəhristanlarda, vilayətlərdə söylədilər*” (SN, 103a-242a); “*Budur kim, əmi aləm içində çavı söylənür*” (SN,.40-111a); “*Ol ölən yəhudiləri tamaşa qıldılar, ol səbəbdən A-hun əvlənməkliğı dəxi çav oldu, məşhur oldu*” (SN,46-120a);

В древних тюркских памятниках в понятии «слава, доблесть» отмечено слово «çab»: “*Bilik esi, çab esi ben görtüm - Bilik yoldaşı, şöhrət yoldaşı mən oldum*” (OYA,118,122), “*Kitay,tata(bı)... bes süniüs sünüsdükdə Küli çor antak bilgə esi, çaberti, alrı, büğəsi erti –Kitay,tatabı ... beş döyüş döyüşdükdə Küli çor beləcə müdrilik dostu, şöhrət dostu idi, cəsuru, qəhrəmanı idi*” (OYA,131,133).

В «Диване» Махмуда Кашкари слово «çav/sav» наряду с выражением понятия «слава, доблесть», «голос» - “*Yawlak ködhəz tilingli, Edhgü sawıg tilingil – Ad-san dilə özünə, Diqqətlə seç sözünü*” (МК,III, 44), выражает также значение «новость, письмо, risalə, пословица, поговорка; qissə, рассказ, исторические предания» (МК,IV, 444). В словаре Абу Хейа слово «çav» отмечено в значении «крик, эхо, звук» (Əbu Həy., 32).

В языке письменных тюркоязычных памятников средних веков отмечен целый ряд значений слова «çav»: 1) в понятии «**громкий голос**» - “*Nite oldu gark Fir'avn-i lâin, Eyle kim işittim ol itin çavin*” (Velet.XIII-XIV.74), “*Yıkıldı süksünü üstüne ol gâv, Bıraktı âlemin içinde bir çav*” (İşk.XIV.210-2); в понятии «**новость**»: “*Tatarı kırdılar şöyle ki, vâvi, Zebanından yayıldı ile çavi*” (Salâtin.XV.27); “*İkinci defa çıktığında çavi, Mekkeye dahi varsa gerektir*” (Kesir.XV.4); в понятии «**честь, почет, доверие**» - “*İsanın çavi ulaldı şöyle kim bir saat içinde sayrudan ve gözüzden İsa katına elli bin kişi dirgenür idi*”(Enb.XIV.818); “*Meğer bir gün göründü şehv-i Bağdat giderdi kaygusun, oldu gönlü şat gelince, hocalar, çavin işitti Kamu atlandı, ana karşu gitti*” (Dah.XIV.40); “*Çünkü bunun hüsnü çavi, Zikanın kulağına iriştı*” (Hamza.XIV-XV.55,28); “*İskender-i Zülkarneynin divanı havlusundan kuşlar havadan gelir, yere dökülürler, derlerdi, iklim be-iklim çavi giderdi*”(İs.H.XIV.XV.253); “*Bir gün Urviyyenin çavi işitildi, sâhilde bir melike vardır gayet mübarek-nefes, huçeste-dem...*”(Ferec.XV.422); “*Hıttadan Rumiline vardı çavum, Kıya baksam olur aslanlar avım*” (Çeng Dâi.XV.245).

В языке памятников на родном языке слово «çav» употреблено в значении «новость», «популярность»: “*Xəlqə çav oldı Züleyxa cəvan*” (MZ,243), “*Ol zəmandə Yusifün hüsnü çavi, Tutmuş idi sərbəsər bu dünyanı*” (SF,38), “*Bunların çavi düşdi Ruma, Şama, Kimsənə varmaz oldu ol məqama*” (DƏH,23), “*Şundan bərü ki, cadu gözün çavin eşitdüm*” (Qazi, 124). “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dilində -lan şəkilçisi vasitəsilə yaradılmış “şöhrətlənmək” mənasında çavlanmaq sözünə rast gəlinir ki, onun kökündə çav sözü durur: “*Anunçun ki, “Məndən dəli, məndən güclü ər varmıdır ki, çıqa məniümlə savaşa, - derdi; mənim ərligim, bəhadirliğim, ciladunligim, yigitligim Ruma, Şama gedə çavlana*” - dedi” (KDQ,95).

Надо отметить, что в языке отмеченных выше памятников несмотря на использование наряду со значением слова «çav» слов “namü-nəng”, “şan” фарсидского происхождения, “şöhrə” арабского происхождения, в языке уже начиная с Насими, Шах исмаила Хатаи, Физули, а также, поэтов и писателей, живших и творивших в последующие века, место слова «çav» заняли слова «nəngü-nam», «namü-

nişan», «şöhrət/şöhrə», «şan», «şərəf»: “Keç indi, **şöhrəti-aləm** göründi” (ŞİX,93), “Bulmaya heç kimsənə **namü nişanımdan** mənim” (ŞİX, 135), “Asitanın itlərindən ta ki, bulmuşam **şərəf**” (ŞİX,158), “Keç bu dünya **şöhrətindən**, sən onu var istəmə” (ŞİX,177); “Kişi şəkil müsəvvər etməklik, İki aləm içində **şöhrətdir**” (Nəs., II, 28), “Namü nişanı **şöhrətin** afətdir əhli-eşq üçün, Var ey könül, cəhd eylə kim, namü nişanı yaxasan” (Nəs., II,82), “Əql ilə **namü nəngini** var, odasal və yax anı, Talibi-zat olan qaçan mültəfiti-sifat olur?” (Nəs., II,135); “Füzulini məlamət eyləyən bədərd bilməzmi, Ki, bazari-cünun rüsvalarında **nəngü nam** olmaz” (Füz., I, 142), “Qəzəl bildirir şairin qüdrətin, Qəzəl artırır nazimin **şöhrətin**” (Füz.,I, 30), “Etibar etmə mülki-dünyaya, Etibari-ülüvvi-şandan keç” (Füz., I, 87), “Xaki-dərgahinə hər sübh sürər gün üzünü, Qaliba ondan ona hasil olubdur bu **şərəf**” (Füz., I, 177) и т.д.

1. Слова “şöhrət”, “şan”, “şərəf”, представленные в данных примерах, со временем потеряв свою употребительность, смогли занять место в современном литературном языке только как “şöhrət”, “şan”, “şərəf”. Обращаясь к диалектам и говорам, мы можем наблюдать следы древнего слова «çav» тюркского происхождения в употреблении слова «çəfçi» в деревне Шильян Евлахского района в значении “çöx danışan, şərənci” («болтун»). Э.Азизов, занимающийся исследованием этимологии этого слова, связывая использование слов «çab/sab» в памятниках Орхона с понятием “nitq” («речь»), опираясь на происхождение этого слова, отметил также использование тюркского слова sabçi (глашатай, вестник), образовавшееся с помощью суффикса -çi. С этой точки зрения, было представлено, каким фонетическим изменениям подверглось слово «çabçi» в говорах азербайджанского языка (İslamov, 1968, s. 25).

Из современных тюркских языков только в чувашском языке слово «çav» смогло сохранить понятие “хəбər” («новость») в словосочетании “çava alır –yaılmaq”.

Yavuz - это слово в языке памятников выражает понятия “pis, yaman” (плохой), “kəskin, şiddətli” (резкий), “çətin” (трудный): “Rəsul ayıtdı: **Yavuz** atı yəvaş qılmaq qatımdə gənəzdür dədi” (SN, 106-252b); “Andan rəsul ayıtdı: Ya Təvil, sənün ləşkərin-çərin **yavuz** niyyətlə tururlar dədi” (SN, 111a-257b), “Oq Sükkənün köksinə batdı, zəxm urdı, Sükkənə illa **yavuz** zəxm urdı” (SN, 115-270a); “Andan Əbu Cəhl yənə qəsd etdi, rəsulə qarşu yürüdi, Rəsul (s) heç anın fikrində dəgül kim, Əbu Cəhəl gələ, dəxi kəndüyi qolay söz tuta, **yavuz** yərdən yapışa” (SN, 130-

308a); "Qürəyşün uluları, səyyidləri oturduqları yerdə həybətindən, sələbətindən qorqu üstlərinə çəküb, taqətləri taq olub bir-birinə baqışdılar, ayıtdılar: **Yavuz** əlamətlər bəlürür" (SN, 131-309a); "Amma biziüm aramızda bir qaç kişilər vardır kim, əl zülmə urdular, **yavuz** ad qazanmağa ? başladılar" (SN, 138a-329b); в древних тюркских письменных памятниках в понятиях "pis, yaman" (плохой), "qorxaq" (трус), "zəif" (слабый) было отмечено слово «yabız/yabıt»: "Ança bilinlər: **yabız** ol! – Onu bilin pisdür o" (OYA, 191) "İçrə aşız, taşra tonsız, **yabız** yablak bodunka üə olurtum - Qarnı (içi) aşız, üstü (bəyırı) donsuz qorxaq və zavallı xalqın üzərində (xaqan oldum) oturdum" (OYA, 7380), "Yadağ **yabız** boltı tip alğalı kəlti – Piyadaları zəif oldu oldu, - deyib (bizi) tutmağa gəldi" (OYA, 100, 106).

2. В «Диване» Махмуда Кашгари слово «yavuz/yafuz» означало понятия "pis, hər şeyin pisi, fənası" (плохой, все самое плохое) "xeyirsiz" (бесполезный), "miskin, fağır" (убогий, несчастный): "Ol **yavuz** nənqni edhgərdi = o pis şeyi düzəltdi" (MK, I, 266), "Kuş **yavuz**ı sağızğan, Yığac **yavuz**ı azğan – Quşların ən pisi, xeyirsizi saxsağan, ağacların ən pisi quşburnr idiu, itburnu ağacı" (MK, I, 431), "Balçık balık yoğrulur, Çığay **yavuz** yığrulur = Palçiq, çatur yoğrulur, Yoxsul, miskin büzüşür" (MK, I, 282). В словаре Абу хейа слово «yavuz» означает "vəhşi" (дикий) (Əbu Nəy., 57). В древнем огузско-тюркском словаре «yavuz» выражает понятия "pis" (плохой), "sərt, qəddar" (резкий, жестокий), "keyfiyyətisiz" (некачественный) [5, 74] (Eski oğuzca sözlük. Bahşayış lüğəti Hazırlayan Fikret Turan. BAY. İstanbul, 2001, s. 74)

В языке тюркоязычных письменных памятников, относящихся к средним векам, слово «çav» употреблено в целом ряде значений: 1) в понятии "**pis, yaman**" (плохой) - "Kim ölürsü bugün diri ola, Ol kim ölmez yarın **yavuz** öle" (Velet. XIII-XIV, 46), "Gök perdeleri açılır, iyi **yavuzdan** seçilir" (Yunus. XIII-XIV. 173), "Cismini firkat odu mum etti, Yavuz endişeler hücum etti" (Yüz. Hamdi. XV. 34-1); 2) в понятии "**sərt, azğın, kəskin, güclü, çətin, şiddətli**" (резкий, сильный, трудный) - "Şəhin bir **yavuz** düşmanı var idi" (Süh. XIV. 151), "Ger düşənbiş gün sanılsa kış **yavuz**, Yağmur ögüş yğadır ey akl uz" (Melhame. XIV-XV. 19-1), "Acı deniz kıranlarının havası **yavuz** olmaz e. 27-2); 3) в понятии "**pislik, yamanlıq**" (зло, худо) - "Etiler and içeriz biz kamumuz, Saklayavuz gelmeye ana **yavuz**" (Yüz. Seyd. XIII. 68).

Обращаясь к памятникам на родном языке, можем наблюдать употребление слова «yavuz» в значении "pis, yaman" (плохой, нехороший), "acıqlı" (злой), "pərişan" (печальный), "qorxulu" (страшный): "Heu, oğul Qarçaq, adama uş böğələk kibi bunludar. Ol bir **yavuz** canvərdir" (KDQ, 60), "İşbu aşıqlık sana **yavuz** olur" (SF, 88), "**Yavuz**

olur aduna, eşit bəni” (MZ,242), “Görür kim, atası gəlir yaluğuz, Gəlir illa məlul, xatiri **yavuz**” (DƏH,51), “Münkirin əgri gözləri üzünə baxmasın anın, Kəmnəzərin **yavuz gözü** hüsn-i-cəmalə düşməsin” (Nəs.,I, 173), “Vəslün sənəmə həşt behiştün yigi olmuş, Hicrün dəxi **yavuz** tamu narından əfəndi” (Qazi, 191), “Şəmlər çox yanır, əmma böylə od düşməz ələ, Gəl, **yavuz** fürsətdir, ey pərvanə, yanmaq çağıdır” (QT, 72) и т.д.

В нашем современном литературном языке слово «yavuz» наряду с сохранением в древнем тюркском слове своего первоначального значения, приобрело и другие понятия – “xarab, ədəbsiz, həyasız” (плохой, испорченный, бестыжий): “*Bu nə qələt edir, nə yava danışır. Səni kim bu məclisə çağırdı?*” (M.F.Axundzadə). “*Nə yavasöyləyirsən, ay gədə!*” (N.Vəzirov). иногда это используя в значении ругательства “əxlaqsız, pozğun”, приобрело и значение “yersiz-yurdsuz, avara” (беспризорный, без роду-племени) (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. IV cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2006, s. 558) .

Наряду с нашим литературным языком, слово «yava» и в диалектах и говорах также выражает понятия «vurağan, vəhşi» (забияка, дикарь), «kobud» (грубый), создавая негатив: “*Çox yava kəllərimiz var bizim*” (B.Z.); “*Yaman, yava adamdı, ho sat söş söyü*” (B.G.)” (İslamov, 1968, s. 246) .

1. Как мы знаем, расширение значений слов в языке одно из ярко выраженных семантических событий в истории развития каждого языка. Расширение значения слова связано с определенной исторической эпохой, общественно-политическим строем общества, являющегося носителем языка, его кругозором, культурой. С этой точки зрения, от древних тюркских письменных памятников по настоящее время оттенки значения слова «yavuz», появившиеся на исторических этапах, обогатили словарный запас. Обращаясь к современным тюркским языкам, мы становимся свидетелями отмеченного. В тюркском словарном составе современной Турции наряду с первоначальным значением слова «yavuz», подвергшись семантическому расширению, оно приобретает и понятия “*güclü, çətin*” (сильный, трудный), “*yaşlı, gözəl*” (хороший, прекрасный). В турецкой устной речи мы можем видеть более широкие оттенки значения этого слова: “*yaşlı, gözəl, gözəl xasiyyətli*” (хороший, красивый, прекрасный характер), “*igid, mərd*” (герой, храбрец), “*əliəciq*” (щедрый), “*bacarıqlı, çalışqan*” (способный, старательный), “*sərt, kəskin*” (жесткий, резкий), “*qapan (körək üçün)*” (хваткий - о собаке).

2. Архаические слова, оставшиеся в нашем литературном языке, поменявшие только словарную статью:

arı, bağır, dad, dənli, düğün, düzcün, ər, ərlik, ərđəm, xatun, kişi, qarılıq, qatı, qızıl, qızlıq/qızlığ, pır, sancaq, tütün, uçmaq, yar, yazı, yemiş.

Qat – в нашем современном литературном языке слово «qat», выражающее понятия “lay, təbəqə” (слой), а также “əlavə etmək (добавить), qoymaq (положить), birləşdirmək (соединить), qoşmaq (подключить), içərisinə daxil etmək (включить)”, в языке памятника обозначает “yan, ətraf” (сторона, округа): “Rəsul ayıtdı: Ya əmmə, hacətiim, diləgüm bəni Yaradan **qatındadır**” (SN,103-242b); “Ulular Şəybə **qatına** dərildilər, ayıtdılar” (SN, 106- 253a); “Andan Təvil birlə rəsul arasında nə hal oldu, nə sözlər söyləndi, rəsul Qürəyş **qatında** şərh əylədi” (SN, 110-262a-62b); “Ya sadati-Məkkə, Təvil ibn Həccarun **qatından** gəlürəm” (SN, 113-265a); “Bu rəsulun nəfəsi dərdlərə dərməndür, rəncələrə dəvadur. əyağının tozu gözlərə tutıyadur, müqərrəblər **qatında** adı ləbibdür” (SN, 118-275a-b-74a).

В древних тюркских письменных памятниках слово «qat» используется для выражения понятий “mərtəbə, təbəqə, lay” («этаж, уровень, слой»): “Uluğ eb örtənmiş, **katına** təgi kalmaduk, böginə təgi kodmağ(ad)ek, -tir – Böyük ev yanmış, mərtəbələrində təki qalmamış, bünövrəsinə təki qoymamış - deyir” (OYA,191, 196), “Toquz **qat** üçürğün opu uluy ança teritsün –Doqquz qat özünüin tərliyini qoy ki, (at) yaxşı tərləsin ” (DTS,432). В языке тюркских письменных памятников для выражения понятий “yan, ətraf” (сторона, вокруг) было отмечено слово “yan”, которое в большинстве современных тюркских языков выражает то же самое понятие.

Новую омосемантику слова «qat» - “yan, ətraf” – приобретенную в IX-X, мы видим в языке тюркских письменных памятников этого периода. В «Диване» Махмуда Кашкари слово «kat» наряду с выражением ряда значений (“qat, lay, təbəqə” (слой, уровень), “meyvə, hər bir ağacın meyvəsi” (фрукты, плод любого дерева), “qatmaq, qarışdırmaq” (смешивать, мешать)) также означает понятия “nəzd, hüzur, yan”: “Uluğlukuğ bolsa sən edhgü kılın, Bolğıl kişig bəglər **katın** yaxşı ulan – Böyükliyə çatdığın zaman xoşxasiyyət ol, Bəylər yanında yaxşılığa layiq ol” (MK,I,133), “Buğday **katında** sarkaç suwalur = buğda yanında qaramıq da suvarılır” (MK,III,225).

В языке тюркоязычных памятников средних веков также это слово, отмеченное в форме «kat/kit», использовалось для выражения понятий “nəzd, yan, hüzur”: “Döndü eydür imdi bir tur varalım, İkimiz ol put **katına** girelim”(Yuz.Şeyd.XIII.19), “Emir Meysere **katna** cem oldular, tanışığa oturdular” (Fütuh.XIV.45), “...Yarın Allah **katında** sorusun

verebile” (*Anter.XIV.318*), “*Ördek kalesinin katında (hareketlidir) Arkut Dağında*” (*Edviye, XIV.1*) “*Ebumüslim anası katına gelip Ahi Babanın selamın degürdü*” (*Müslim.XV.1,120*), “*Yezidiler suç ile kesti çok baş, Kuru katında yandı biadet yaş*” (*Hikmet.XV.65*), “*Eger katına okuyasın ve ger katından süresin bendeleriz, muhalefete kaadır değiliz*” (*Saa.Pend.XVI.127*), “*Bilmem huri midir yoksa bir melek, Hak katında kabul olmuyor dilek*” (*Katibi.XVII.11*) и т.д. Можно наблюдать в тюркском литературном наследии слово «qat» для выражения понятий “təbəqə” (уровень, сословие), “dəfə” (раз): “*Ol yidi kat yirler ol öküz katındayidi mercimek kadar degüldür*” (*Hibetullah bin İbrahim.XV əsr*), “*Benüm katumdaa:la:dur eşigün / dokuz katçarhdan ey ma:h biñ kat*” (*Zati.XV əsr*). (*Eski oğuzca sözlük. Bahşayış lüğati Hazırlayan Fikret Turan.BAY, 2001, s. 15*).

В языке произведений на родном языке слово «qat» также широко используется для выражения понятий “yan, ətraf” (сторона, вокруг): “*Qaçan kim qızı gördü döndü getdi, Yenə yoldaşları qatına yetdi*” (*DƏH,28*) “*Turilər Yusif qatına gəldilər*” (*MZ,216*), “*Atələrinün qatına vardılar*” (*SF,41*), “*Xan babamın qatına bən varayım, Ağır xəzinə, bol ləşkər alayın*” (*KDQ, 31*), “*Qədəh tutmaqdan ikrah etməzəm, ta kim eşitdim mən, Səhər bülbül dilində, gül qatında səbzə yanında*” (*Füz.,I,338*), “*Hər aşıqın ki, yar ilə oldu çeravü çün, Arif qatında adı anın bülfüzul ola*” (*Nəs.,I,16*), “*Arif oldur ki, bulmaz yar qatında özini, Eşq bir bazardur ki, anda satılmaz özini*” (*Qazi,68*), “*Xəzinədar aydurur: Bən durur idim, Ol Yusifnin bəs qatında varur idim*” (*QƏ,80*), “*Lütfü kərəm eylə, var ana sən, Qatında anın məni anasən*” (*SİX,264*).

Специалисты отмечают генетическую связь между словом «qat», образовавшемся от глагольного корня -ka этого слова со значением “qatlamaq, birləşdirmək” и -ka “qatlamaq”, ka-t “əlavə etmək, qarışdırmaq” и kat “yan” (Русско-башкирский онлайн словарь (<http://huzlek.bashqort.com/>), s. 336).

В нашем современном литературном языке многозначное слово «qat» в современных тюркских языках отличается полисемичностью. Слово «qat» в турецком и устном выражает 31 различных понятие: “lay” (слой), “mərtəbə” (этаж), “çəçək növü”, “nişanlıya göndərilən ərmağan” (послание для невесты), “uçurum” (пропасть), “kağız” (бумага), “yan, məqam” (сторона, миг) и т.д. В тувинском языке это слово означает понятие «giləmeyvə» (ягода), в узбекском языке “lay, təbəqə” (слой, уровень, сословие), в татарском языке – “mərtəbə, dəfə” (этаж, раз), в языке крымских татар “lay, təbəqə” (слой, сословие) и “yan” (сторона), в киргизском – “məktub, yazı” (письмо), “lay, təbəqə, sıra” (слой, уровень, ряд), “təqlidi söz (подражательное слово) - kat kül –bərkdən gülmək”

(громко смеяться) . Таким образом, рассматривая современные тюркские языки, мы видим сохранение архаического понятия слова “уан” азербайджанского языка в слове «qat» в турецком языке и в языке крымских татар.

Tütün (табак) – это слово, выражающее понятие вида растения в нашем современном языке, в языке памятника означало “tüstü” (дым): “*Andən ol aydınlıq gəldüğü yerdən qara tütün çıqdı*” (Si.Da.49-124b-25a).

Слово «tütün» (табак) в древнем тюркском языке выражало 2 значения: 1) tüstü (дым); 2) vergi növü (вид налога) (DTS, 601). В «Диване» Махмуда Кашкари это слово употребляется в значении “tüstü, duman” (дым, туман): “*Ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas - Od tüstüsüz olmaz, igid günahsız olmaz*” (МК, I, 399), “*Od tütün yüyətti = od tüstü çıxartdı*” (МК, II, 294).

1. В древнем огузском словаре слово «tütün» было отмечено в значении понятия “duman” (туман). Также представлено образованное от него слово «tütünlük» в значении “baca” (дымоход). В словаре под названием “Kodeks Kumanikus”, относящемся к кыпчагскому языку это слово употреблено в понятии “duman” как «tutum/tutun/tütün» (Mirzə Nəsrullah bəy Didə, 2005, s. 135) .

В тюркоязычной литературе средних веков слово «dütün//tütün» отмечено в понятии “tüstü” (дым) и “duman” (туман): “*Havanın yeğregi oldur ki mu'tedil ola katı ıssı ve katı sovuk olmaya, safı ola, tütün ve buhar karışmış olmaya*” (Yadugar.XIV.4-2), “*Ahirette dahi kara dütün içimde vaki olup azab-ı clim çekerler...*” (Deli. XV.154), “*Ocağını dütünsüz koma zinhar, Demişler odsuz ev kutsuz evey yar*” (Güvahi. XVI.75), “*Ahımın tütünü Arşa dikildi, Gözüm yaşı denizlere döküldü*” (Saz.Aşık.XVII.109), “*Dud: tütün ve duhan manasındadır*” (Bürh.XVIII-XIX.284), “*Ocağımda tütmez oldu tütünüm, Söndi ateşlerim, közüm kalmadı*” (Saz.Seyrani. XIX.474).

В языке памятников на родном языке также можно наблюдать употребление слова «tütün» (табак) в понятии “tüstü” (дым): “*Öylə kim, tütünü başımdan çıkar*” (İsa,25), “*Ah der irsəm, nəfəsimdən tütün çıxar, Ələddəvam, yürəkimni dağlar imdi*” (QƏ,157), “*Çıxdı içimdən tütün, çərxi boyadı bütün, Gör ki, nə atəşdəyəm, gör nə qədər yanaram*” (Nəs., I, 127), “*Sığmaz qanuma bu canı görsən, Bən yaxılıram tütün gözikməz*” (Qazi, 128), “*Anunçün əyləməz ahi bu canım rəhgüzarində, Həramilər çaparlar karivani çün tütün görgəc*” (ŞİX, 44), “*Qararıbdır tütün tək rüzgarım ol zamandan kim, Tənim xaşakinə odlar urubdur bərqi-hicrax ki, necə çıxar dunın*” (Füz., I, 198), “*Şəbi-qəm iştiyaqındın tütün çıxdı vüsaqımdın, Köyüb könlüm*

fəraqındin bu jani-biqərarəm həm” (Kışv, 16), “Dözürmi saçını görəli məcmərə düşüb, Ud dimağına bax ki, necə çıxar **dud**” (QTi, 215), “Ahim **tütünü** gör necədir etiraz eylə, Öz Vaqifini lütf edibən sərəfraz eylə” (MPV, 171), “Yanarsan, tərədən çıxar **tütünü**n, Tutuşar boğazın, kəsilər ünün” (MPV,224).

Как видно из примеров, слово «tütün» (табак) в понимании “tüstü” (дым) употреблялось до XIX века. Но следует отметить, что уже в языке Имаддедина Насими, Кази Бюрханеддина, Мухаммеда Физули наряду со словом «tütün» (табак) привлекает внимание употребление заимствованных из фарсидского языка слов “dud» и «duxan//düxan». А в языке Шах Исмаила Хатаи наряду с отмеченными словами, можно видеть употребление слова «tüstü» уже не только в значении, которое оно имеет в нашем современном литературном языке, но и в понятии “od”: “Mürşiddən, rəhbərdən xəbər soralar, **Tüstü** yaxıb guşə-guə ararlar” (ŞİX,341).

В языке Хуршудбану Натаван и Набати слово «tüstü» не встречается в значении «tütün», это понятие выражается заимствованным из фарсидского языка словом «dud»: “Gəl rəhim qıl indi, olsunpadşahım! Əflakə yetişdi **dudi-ahım**” (XN, 66), “Düşəli eşqə xarü zar oldum, Şəm tək **dudi-ahə** yar **olsun**” (Nəb.,44).

В языке Салика Ордубади, являющегося одним из активных членов собрания “Əncüməni-şüəra» XIX века, встречаем слово «tütün» в понятии «bitki»: “Bəs ki, ol hərzə tütün sinəyə nöqsan gətürər. Göndərər fikri gəhi Tibilisə, gəh Səlməsə” (Ordubadi, 2010, s. 117)

Обратившись к этимологии слова «Tütün», можно увидеть в основе этой словарной единицы глагол «tüt». Не отмеченный в древних тюркских письменных памятниках глагол «tüt» представлен в древнем турецком словаре (по уйгурской версии “Qutadqu-bilik” и “Kalyanamrkara və Rapamkara şahzadələri haqqında”) в понятии “tüstülənmək, tüstü buraxmaq” (дымить) (DTS,601). В «Диване» Махмуда Кашкари понятие “tüstülətmək” выражают глаголы «tütət» и «tütit» (МК,IV,592). Как видно, добавляя морфему -ün к корню слова «tüt», которое есть в понятии семантики слова “tüstü”, было создано существительное «tütün – tüstü».

Обращаясь к современным тюркским языкам, можно видеть как слово «tütün» подверглось семантическому расширению и приобрело новые оттенки семантики: в казахском языке слово «tütün» наряду со старым семантическим выражает целый ряд значений. Так, прибавив к слову «tütün», выражающему понятие “tüstü”, прилагательные со

значением цвета, это слово приобрело в этом языке различную семантику: *tüstü* 1) *aq түтін* – *tüstü*; 2) *qara түтін* – *çovğun, boran* (метель, буран), *kök түтін* – *tənbəki tüstüsü*; 3) *ailə, ocaq, od, fərdi təsərrüfat: түтін мүмету* – *ailə qurmaq, бұрын түтін салығы болатын - əvvəllər hər bir təsərrüfatı üçün vergi verilir*; сырты *бүтін*, іші *түтін* – *üzdən sakitdir, (amma) içərisi od-ocadır*. В киргизском языке слово «*tütün*»: 4) *tüstü* - 5) *ev, həyəət, aul, fərdi təsərrüfat - түтүн кыдыр - aulları gəzmək, түтүнмө-түтүн - həyətdən həyəət (со двора на двор), түтүн чыгар- fərdi təsərrüfatı olmaq*; 3) *alaçıq, çadır - Алайдагы элди түтүнмө-түтүн кыдырып жүрүп – Alayda бүтүн alaçıqları dolandı*. В узбекском языке слово «*tütün*»: 1) *tüstü* – *күюк түтүн – qatı tüstü, олов бўлмаса, түтүн чикмайди* – *alov olmayan yerdən tüstü çıxmaz* (нет дыма без огня); 2) *ev, xanədan, fərdi təsərrüfat, rüzgar*. В узбекском языке слово «*dud*» фарсидского происхождения также употребляется в значении «*tüstü*». В уйгурском языке также слово «*tütün*» выражает понятия «*tüstü*» (дым) и «*ev, təsərrüfat*» (дом, хозяйство). В башкирском языке это слово, используемое как «*tötön*» также дает понятие «*tüstü*»: *darı tötönö – barıt tüstüsü, tәмəkə tötönö – tәнbəkı tüstüsü*.

Уçмақ – в современном литературном языке это слово, выражающее понятие «*qanadlar vasitəsilə havada hərəkət etmək, havaya qalxıb getmək, havada gəzmək*» (двигаться в воздухе с помощью крыльев, подниматься в воздух, гулять в воздухе), в языке памятника используется в значении «*sənnət*» (рай): «*Hüsn içində sanasın uçmaqdan çıqmış bir hurıydi*» (SN, 32-94b-95a); «*Allah-təala Cəbrailə əmr etdi, xitab izzətdən nida yetişdi kim, ya Cəbrail, göglər firiştələrinə buyruq əyləgil kim, təatlərin, təsbihlərin artursunlar, rizvan uçmaqları bəzənsün, hurilər səvinmək və sadiliq içində olsunlar*» (SN, 47-121a); «*Bu üç gün kim yədi qat gög fəriştələri səkiz uçmaq huriləri Muhəmməd bin Abdullah bir-birinə muştıladılar, ziyarət qıldılar*» (SN, 80-189b-190a);

Слово «*Uçmaq*» будучи производным существительным образовалось путем прибавления словообразовательной морфемы –*maq* к корню «*uç*», превратив глагол в существительное. Корень слова «*Uç*» связан с глаголом «*uç*», выражающим в древних тюркских памятниках понятие «*ölmək, uçmaq*» (умереть, улететь), используется в сочетании «*uça bardı*»: «*Törük kazğanıp uça barmıs – qanun yaradıb vəfat etmiş*» (OYA, 73, 79), «*Bilmədik üçün yablağının üçün eçüm kağan uça bardı – Qanmadığın üçün, pis olduğun üçün ətim хаqan vəfat etdi*» (OYA, 73, 80) и т.д. В «Диване» Махмуда Кашкари слово «*uçmaq*» выражает понятие «*sənnət, behişt*» (рай, потусторонний мир): «*Uçmaq yeri körildi, Tumluğ yana kəlgüsüz – Sənnət yeri görüldü, Qış daha gəlməyəcək*» (MK, I, 179). Надо

отметить, что в «Диване» Махмуда Кашкари слово «иç» выражает уже не только семантически обогащенное понятие “сənnət, behişt”, но и наряду с “türklərin qələm düzəldikləri bir ağac” (деревом из которого турки делали ручки), с понятием, обозначающим глагол движения “иçтаq”, созвучным с современными тюркскими языками, значение “bir şeyin tükənməsi, bitməsi” (законченности чего-либо). В «Диване» отмечено также слово «иçик», обозначающее понятие “bir şeyin sonuna varmaq” (закончить что-либо), образованное от этого же корня путем прибавления к нему морфемы –uk. В словаре Абу Хейа это слово имеет значение “сənnət” (рай) (Әбу Нәү.,14). В словаре лексическая единица «иç», стоящая в корне слова «иçтаq» наряду со значением глагола движения (повелительная форма глагола «иçтаq») выражает также значения “hər şeyin usu” “hər hası bir şeyin sonu” (конец чего-либо).

Специалисты, исследующие этимологию этого слова связывают со словом “uṣṣmath” soğd языка (XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıqlarıyla Tarama Sözlüğü (<http://www.tdk.gov.tr>), s. 973).

Ученый – алтаевед Герхард Дерфер связывал его с глаголом «иç» (иçтаq, ölmək – улететь, умереть), который был частью слова «иçтаq» в понятии «сənnət» (рай) по исследованиям немецкого востоковеда К.Брокельмана в одном из изданий словаря Kaare Qrenbek, относящегося к кыпчакским языкам (Татарско-русский словарь (онлайн версия) <http://www.classes.ru/all-tatar/>, s. 614).

Результат

Как видно и из вышеуказанных примеров, такие понятия как “bir şeyin tükənməsi, bitməsi” (истощение чего-либо), “bir şeyin sonuna varmaq” (заканчивание чего-либо), “hər hası bir şeyin sonu” (конец чего-либо) в семантической основе слова «иç» подтверждает связь этого слова со словом смерть. Т.е. жизнь человека исчерпаема, это процесс начинающийся с начала и заканчивающийся. Однако связь слова «иçтаq» со смертью демонстрирует только односторонний взгляд.

Как мы знаем, турки всегда поклонялись единому Богу и, таким образом, верили в потусторонний мир и в то, что за все человеческие поступки надо отвечать. Они были уверены, что хорошие духи улетают к небесам, а плохие уходят под землю. По нашему мнению, за основу следует брать именно понятие рая, которое выражает глагол «иç» в слове «иçтаq». Смерть еще не означает, что дух попадет в рай или ад. В сравнительном тюрко-татарском словаре диалектов XIX века слово «иçтаq» в различных фонетических вариантах употребляясь как

«uçtağ//uçtaq//usbaq//çumaq», наряду с понятием “cənnət” (рай), давало также значение “səma” (небо) (Киргизско-русский словарь (онлайн версия) (<http://www.classes.ru/all-kirghiz>, s. 115) .

Древние турки также верили, что рай находится не на земле, на небесах и считали, что дух, отправившись именно к небесам, сливается с Богом и попадает в рай. С этой точки зрения слово «uç», приняв морфему –taq, приобретает значение понятия «təkan» (пространство).

Надо отметить, что в языке памятников “Orxon-Yenisey” («Орхон-Енисей») было отмечено слово выражающее понятие «cənnət» (рай): “*Ūn taşığ alın kök (ürü) özintə tutsar.... yat kişi adartu umaz. Uçına bəgdəmək təgir - Açıq daşı alıb mavi daşı açıq (açıq-mavi) su çıxsə, o daşı özündə tutsə, yabançı adam təhlükəli olmaz, ucbatından cənnətə çatur (gedir)*” (OYA, 184). Однако, в языке других памятников это слово «bəgdəmək» в этом понятии не встречалось. Слово «bəgdəmək», оставшееся от употребления уже из языка первых древних тюркских памятников, архаизованное в разговорнике средних веков, наряду со словом «uçtaq» заменило слова “cənnət”, “behişt”, “rizvan”.

В языке памятников на родном языке мы также можем видеть слово «uçtaq», выражающее понятия “cənnət, behişt”: “*Ağ saqqallu baban yeri uçtaq olsun!*” (KDQ,77), “*Bunsuz uçtağə dəxi bən varmayım, Budur uçtaq huri-rizvanüm bənüm*” (MZ, 232), “*Cəbarail şol saət uçtağə varur*” (SF,67), “*Xoş müşərrəf, uçtağə bənzər təmam*” (YMGV,162), “*Dedi: Bu könlək hurilərindirür, Nillə deməzlərmi, ol uçtaqda var*” (İsa,24).

Также в памятниках средних эпох слово «uçtaq», выражало понятие “cənnət” (рай): “*Rahmet kılam kuluma sırat geçe, Uçtağa gire şatabından içe*” (Yüz.Şeyd.XIII,35), “*BİR zaman uçmak kapucusu idim, Uçtağın bir key tapucusu idim*” (Man.Tayr.XIV.56), “*Sekiz uçmak hurisi bezendi, Ana irmeleklige kamu özemdi*” (İbrahim, XV.10-1), “*Çekip sabr ile aşkın derdini hoş, Acep uçtağa düştüm aşk elinden*” (Gülşeni, XVI.109), “*Görmek isteyenler Firdevs uçtağın, Soyunup koynuna girsin güzelin*” (Kaykıcı.XVII.), “*Bu gülşenden esen bad-i sabalar, Sanasın verdi uçmaktan nişane*” (Battal.XVIII.68), “*Baxıl uçtağa girməz*” (Oğuznamə,81).

Список литературы:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. IV cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2006Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. IV cild. Bakı, Elm, 2007
2. Ercilasun Ahmet Bican. “Kat” kelimesinin coğrafi ve semantik yolculuğu üzerine. Dil Araştırmaları. Sayı:8. Bahar 2011

3. Eski oğuzca sözlük. Bahşayış lüğati Hazırlayan Fikret Turan.BAY.İstanbul, 2001
4. Əhməd Əsgər. XII-XV əsrlərdə Azərbaycanın mənəvi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik araşdırma. Bakı, Elm, Elm, 2012
5. Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlusli. Kitab əl-idrak li-lisan əl ətrak. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1992
6. Əzizov Elbrus Azərbaycan dilinin dialekt leksikasının tarixi inkişafı. Azərbaycan dilinin tarixi leksikasına dair tədqiqlər. Bakı, ADU, 1988
7. Əzizov Elbrus. Azərbaycan dili dialektlərində qədim türk leksikası qatının bərpası. Türk dillərinə dair etimoloji və tarixi-morfoloji tədqiqlər (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi). Bakı, ADU, 1987
8. İslamov Musa. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı, 1968. s.246.
9. Kodeks Kumanikus 1A-55a Giriş-metin-dizin. Yüksek lisans tezi. Hazırlayan Orçun Ünal. İstanbul, 2010
10. Mirzə Nəsrullah bəy Didə. XIX əsr Azərbaycan şeri antologiyası. Bakı, Şərq-Qərb, 2005
11. Ordubadi Salik. “Gülşəni-vəhdət” Divan. 2 cildə.I cild. Naxçıvan,2010
12. Seyfullah Türkmen. Aynılaşmış kelimeler. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer 2009
13. XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (<http://www.tdk.gov.tr>)
14. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. С-Петербург. Типография Императорской Академии Наук, том.I, 1869
15. Казахско-русский словарь (онлайн версия) (<http://www.classes.ru/all-kazakh>)
16. Киргизско-русский словарь (онлайн версия) (<http://www.classes.ru/all-kirghiz>)
17. Крымско-татарско-русский словарь (кириллица) (онлайн версия);<http://www.classes.ru/all-crtatar>
18. Русско-узбекский словарь онлайн (http://sahifa.tj/русско-узбекский_словарь)
19. Русско-чувашский словарь (онлайн версия) <http://www.classes.ru/all-chuvash>
20. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Москва, Наука, 1974
21. Татарско-русский словарь (онлайн версия) <http://www.classes.ru/all-tatar/>
22. Тувинский-русский словарь (онлайн версия) (<http://www.classes.ru/all-tuva>)
23. Узбекско-русский словарь (онлайн версия)<http://www.classes.ru/all-uzbek/dictionary-uzbek-russian-m-term-5419.htm>

24. Уйгурско-русский словарь (онлайн версия) <http://www.classes.ru/all-uygur>)
25. Этимологический словарь тюркских языков. Ответственный редактор Л.С.Левитская. Москва, Наука, 1989
26. Этимологический словарь тюркских языков. Москва, Языки русской культуры, 1997
27. Русско-башкирский онлайн словарь (<http://huzlek.bashqort.com/>)

Сокращения:

- DƏH** - Dastani Əhməd Hərami. Bakı, Şərq-Qərb, 2004. 120
- Füz.** , **I** - Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. 6 cildə. I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005
- İsa** - İsa. Mehri və Vəfa. (Elm-tənqidi mətn və transfoneliterasiyası. Tərtib edən A. Şərifova. Bakı, Nurlan, 2005
- XN** - Xurşudbanu Natəvan. Əsərləri. Bakı, Lider, 2004, 88 s.
- KDQ** - Kitabi Dədə Qorqud. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2005, 376 s.
- Qazi** - Qazi Bürhanəddin. Divan. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2005, 728 s.
- QƏ** - Qul Əli. Qisseyi-Yusif. Bakı, Şərq-Qərb, 2005
- QT** - Qövsi Təbrizi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2005, 328 s.
- MK, I-IV** - Mahmud Kaşğari. Divanü-Lügət-it-Türk. Bakı, Ozan, 2006, 4 cildə.
- MPV** - Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 264 s.
- MVG** - Məsihi. Vərqa və Gülşah. Bakı, Şərq-Qərb, 2005
- MZ** - Cahangir Qəhrəmanov, Şaməddin Xəlilov. Mustafa Zərir. Yusif və Züleyxa. Bakı, Elm, 1991, 312 s.
- Nəb.** - Nəbati Seyid Əbülqasim. Seçilmiş əsərləri. Şərq-Qərb, 2004, 216 s.
- Nəs.** , **I-II** - İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. Bakı, Lider, 2004, 336 s.
- Oğuznamə** - Oğuznamə. 1987
- OYA** - Ə. Rəcəbli, Y. Məmmədov. Orxon-Yenisey Abidələri. Bakı, Yazıçı, 1993
- SF** - Z. Hacıyeva. Suli Fəqih. Yusif və Züleyxa. Bakı, Maarif, 1991
- SN** - Nümunələr. Mustafa Zəririn "Siyərün-Nəbi" əsərinin tərcüməsinin əlyazmasındandır. (Fotofaksimlə nəşrindəndir)
- ŞİX** - Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2005
- YMVG** - C. Qəhrəmanov, Z. Hacıyeva. Yusif Məddah. Vərqa və Gülşah. Bakı, Elm, 1988.

UYGURCA ve TÜRKÇEDE GELECEK ZAMAN KIP ÖZELLİKLERİ

THE FUTURE TENSE PROPERTIES of UYGHUR and TURKISH

Murat ORHUN*

Özet:

Makalede, Uygurcadan Türkçeye bilgisayarlı çeviri uygulaması geliştirmek üzere Uygurca ve Türkçede bulunan gelecek zaman kipleri detaylı örnekler ile analiz edilmiştir. Gerçi bu diller Ural-Altay diller kategorisinde aynı diller grubuna ait ve tümce yapısı yönünden benzer özelliklere sahip olsa da yine de göz ardı edilmeyecek kadar farklılık taşımaktadır. Gelecek zaman kipi, Uygurcada bulunan en karmaşık yapılardan biridir ve Türkçede bulunan benzeri yapılarla tüm ayrıntıları ile karşılaştırılmıştır. Uygurca gelecek zaman kipinin Türkçeye doğru aktarılması için bazı kurallar tanımlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Uygurca, Uygur Biçim bilimi, Bilişimsel dil bilimi, Biçimbilimsel belirsizlik giderme, Bilgisayarlı çeviri.

Abstract:

In this article the future tense properties of Uyghur Language are analyzed with specific examples in order to implement a prospective machine translation system that translates Uyghur into Turkish. Even though, these languages belong to the same Ural-Altai language family and have almost the same syntax structure, however there are some differences that cannot be ignored. Future tense is the most complex grammatical structure in Uyghur Language and it is compared to similar structures in Turkish with all of its aspects. Some rules have been defined in order to translated Uyghur future tense into Turkish correctly.

Keywords: Uyghur language, Uyghur morphology, computational linguistics, morphological disambiguation, machine translation.

Introduction

Machine translate is one of the hot topics of Natural Language Processing, which is a subfield of Artificial Intelligence. To translate a language into another, the most important thing is to keep the meaning of the original content of a source language and transfer it to the target language without losing any information. So far, some machine translation systems have been implemented to use for a special purpose. For example, Meteo that translates weather reports from English into French (Chandioux, 1976), and the File Title translation system translates from Japanese into English (Nagao,

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü İstanbul /TÜRKİYE
murat.orhun@bilgi.edu.tr Orcid: 0000-0002-5013-1119.

1984). At the same time, there are some machine translation systems for general purpose such as Arabic-Chinese (Habash, Hu, 2009), French-Arabic (Alsharaf, Cardey, Greenfield, Shen, 2004), Russian-English (Huet, Manishina, Lefevre, 2003), and statistical machine translation systems (Philipp, Europarl, 2005). They are the most high-quality systems designed for most close languages (Hajic, 2000; Hajic, 1987). Though all Turkic languages have the same syntax (Hengirmen, 2002), yet different number of rules have been defined in order to design machine translation systems. For example, Azerbaijani to Turkish (Hamzaoğlu, 1993), Turkmen to Turkish (Tantuğ, 2007; Tantuğ, Adalı, Oflazer, 2007), Turkish to Crimean Tatar (Altıntaş, 2000) etc.

In the last decade, some computational researches have been done on Uyghur languages such as morphological analyzers (Orhun, Tantuğ, Adalı, 2009a; Orhun, Tantuğ, Adalı, 2009b), simple machine translation systems (Mahsut, 2004; Orhun, Tantuğ, Adalı, 2011; Yang, 2009) and some works about corpus constructions (Abaidulla, 2009; Aibaidulla, Lua, 2003). In Uyghur language, verbs are very complex and have a dominant effect on tenses. In most of the cases, the properties of a sentence could be defined by a verb. Some of the verbs have more than one meaning and irregular forms that could affect the entire sentence. Even though Uyghur verbs appear in three different tenses, but some verbs belong to more than one tense at the same time.

In this paper, some of proposals have been suggested in order to translate a future tense from Uyghur into Turkish. In Uyghur language, there are some words which belong to more than one class such as noun, adjective, adverb and verb etc. (Tömür, 1997; Osmanof, 1997, Öztürk, 1993; Kaşgarlı, 1992). Some words have more than one meaning and that meanings are completely different from each other (Osmanof, 1997). If these words are translated from one language into another, for example Uyghur to Turkish, some of the words are not changed orthographically. A reader can understand those words without considering other meanings. The reason is that both Uyghur and Turkish languages belong to the same Ural – Altaic languages family. Another reason is that the culture and mentality are very closely related to each other (Tantuğ, 2007). Uyghur is spoken in some of Central Asian Republics and mostly in Sin Kiang Autonomous region of China and different alphabets are used in different regions such as Cyrillic and Arabic scripts (Kaşgarlı, 1992). In this article, the standard Latin alphabet is used, which is standardized by the UKIJ to write Uyghur sentences (UKIJ, 2008; Duval, Janbaz, 2006).

To explain a sentence in Uyghur language and compare it with Turkish, English translation of Uyghur sentence is given in all examples.

Example 1:

Uyghur: Bu at nahayiti tiz yügüreydü.

Turkish: Bu at çok hızlı koşar.

English: This horse runs very fast.

Whenever a Uyghur or Turkish read this sentence, they can understand these sentences they are about a “horse”. Even though the word “at” has other different meanings such as “throw” and “name” etc., nobody doubts these sentences may have other meaning except for a “horse”. But the following Uyghur sentence has two different meaning at the same time and must be translated as two different sentences in Turkish even in English.

Example 2:

Uyghur: Men bu atni bek yaxshi körimen.

Turkish1: Ben bu atı çok severim.

Turkish2: Ben bu adı çok severim.

English1: I love this horse very much.

English2: I love this name very much.

In computer-based translation, all of the translations should be considered, but select the most correct one only. These kinds of situations are very common in Uyghur verbs, adjectives and adverbs etc. Especially some of the Uyghur verbs have very complicated character and more than one form (Belkiz, 2007; Belkiz, Ablajan, Dilmurat, 2007; Gülnar, 2007). But this paper describes some verbs and their effects on the tenses of a sentence.

This paper has been organized as follows; section 1 gives a simple overview about some words/verbs in Uyghur and their translations into Turkish; section 2 gives some information about simple future tense of Uyghur; section 3 describes the effects of some verbs on the future tense of Uyghur and their translations into Turkish; section 4 some explanations, suggestions and proposals about how to translate future tenses from Uyghur into Turkish and section 5 deals with the conclusions.

The Simple Future Tense in Uyghur

In Uyghur language, all of the verbs can appear in three different tenses such as future, present and past tenses. Even though both of the Turkish and Uyghur languages belong to the same language family, there are some

differences (Hengirmen, 2002; Tantuğ, 2007). In this paper the effects of the verbs on the simple future tenses are explained mainly. In Uyghur language, the simple future tense could be considered as a simple present tense even though it has been written without any grammatical difference. But in Turkish, the simple future tense and the simple present tense have different forms (Hengirmen, 2002). In modern Uyghur language, there are two different structures used to form future tense from a verb.

1. Adding the “maq+chi” and “mek+chi” suffixes to the end of verbs. Actually the “maq” and “mek” suffixes are two different forms of the single suffix “mAk”. The meta “A” character changes according to harmonization rule of Uyghur language (Orhun, Tantuğ, Adalı, 2009a; Orhun, Tantuğ, Adalı, 2009b).

Example 3:

Uyghur: Yaz+maq+chi

English: Will write

Uyghur: Yaz+maq+chi+men

English: I will write

Uyghur: Yaz+maq+chi+sen

English: you will write

Uyghur: Yaz+maq+chi+siler

English: you (plural) will write

Uyghur: Yaz+maq+chi+men+mish

English: I might write in the future

2. Adding the “i” + personal suffixes (men, sen, siz, biz, siler) to end of verbs.

Example 4:

Uyghur: Yaz+i+men

English: I will write

Uyghur: Yaz+i+sen

English: you will write

Uyghur: Yaz+i+siler

English: you (plural) will write

The main difference between these two types of future tenses is that the second type future tense may give a simple tense meaning while the first type of future tense gives explicitly future tense meaning.

Example 5:

Uyghur: Men uning’gha xet yazimen.

English: I will write him a letter.

In Example 5, these sentences describe an action that will happen in future, so we can consider this is a future tense.

Example 6:

Uyghur: Qushlar asmanda uchidu.

English1: Birds fly in the sky.

English2: Birds will fly in the sky

In Example 6, a habitual action is described. Therefore, this sentence could be considered as future tense or present tense. For Uyghur language, it does not matter if this sentence is considered as a simple tense or future tense. On the other hand for Turkish language, there are completely different. Because in Turkish the simple tense and the future tense have different forms.

In Turkish the future tense could be formed by adding the “cak/cek” suffixes while the simple present is formed with the “ar/er” suffixes at the end of a verb. Actually “cak” and “cek” also, “ar” and “er” are two different forms of “cAk” and “Ar” suffixes. The meta “A” character changes according to harmonization rule of Turkish language (Oflazer, 1995).

Example 7:

Turkish: Kuşlar gökyüzünde uçar.

English: Birds fly in the sky.

Turkish: Kuşlar gökyüzünde uçacak.

English: Birds will fly in the sky.

Turkish: Yarın babam gelecek.

English: My father will come tomorrow.

Turkish: Balıklar genelde sularda üzer.

English. In general, fishes swim in the water.

In Example 7, changes of the meta character “A” is shown with different verbs. In Uyghur language, there are two future tenses forms that can be created by adding the “dighan” and “ghusu” suffix to the end of a verb (Öztürk, 1993). This type of future tense has definitely future tense meaning.

Example 8:

Uyghur: Bu xetni men yazmaydighandimen

English: I will not write this mail

Uyghur: O mühendis bolghusu

English: he /she will be an engineer.

In order to translate simple future tense from Uygur into Turkish, it must be analyzed and should be decided if it is in a simple present tense or future tense. Being a natural language, the content of the text should be analyzed to get a correct result. Unfortunately, this article deals with rule-based solution.

Future Tenses of Uyghur and Turkish

In Uyghur language, though the simple future tense has the meaning of both future and present some verbs have to be translated into a simple tense directly without considering that it may be in future tense.

Example 9:

Uyghur: Men Uyghurche bilimen.

Turkish1: Ben Uygurca bilirim.

English1: I know Uyghur.

Turkish2: Ben Uygurca bileceğim (Wrong).

English2: I will know Uygur.

In example 9, Although a sentence is in the future tense form in Uyghur language, it does have the present simple meaning. So, it must be translated in the simple present tense form into Turkish. Therefore, the second type of translation is wrong.

Example 10:

Uyghur: Men bugün axşam kino körmen.

English: I will watch a movie in this evening.

Turkish1: Ben bu akşam film seyredeceğim.

Turkish2: Ben bu akşam film seyrederim. (Wrong).

In Example 9, the Uyghur sentence mentions an action that will happen in future, so it must be translated as future tense into Turkish. It cannot be translated as simple tense in Turkish.

Example 11:

Uyghur: Men bazargha barimen.

English1: I go to market.

English2: I will go to market.

Turkish1: Ben pazara giderim.

Turkish2: Ben pazara gideceğim.

In example 11, the Uyghur sentence could be translated into both of present and future tenses at the same time.

Example 12:

Uyghur: Men bashta öyge barimen, uningdin kiyin bazargha barimen.
English: I will go home first, after that I (will) go to market.
Turkish1: Ben önce eve gideceğim, daha sonra pazara gideceğim.
Turkish2: Ben önce eve giderim, daha sonra pazara giderim

In example 12, the verb “barimen” must be translated as a future tense. Therefore, second translation of Turkish is not valid.

As a result, the simple future tense in Uyghur language cannot be translated as a future tense into Turkish directly. In some cases, it should be considered as simple tense in Turkish as well. There are many factors related to this. Such as, category of the words, suffixes, number of words used in sentences, even the order of the words (poem) etc. In the following section, some cases have been explained with specific examples in order to distinguish future tense from simple present tense.

Proposal for Distinguish Future Tense from Present Tense

In order to translate simple future tenses from Uyghur languages into Turkish, there are some rules defined by some constraints:

1. If a sentence includes some words that describe habitual and frequent event, then this sentence may be translated as a simple present tense instead of a future tense.

Example 13:

Uyghur: Men her künü mektepke barimen.
English: I go to school every day.
Turkish: Ben her gün okula giderim.

2.If a sentence includes some words related to future time, (tomorrow, the day after tomorrow, day, time, year, week), then this sentence may be translated as a future tense.

Example 14:

Uyghur: Men ete mektepke barimen.
English: I will go to school tomorrow. Turkish: Ben yarın okula gideceğim.

3. If a sentence includes adjectives, then this sentence is considered as a simple tense.

Example 15:

Uyghur: Men seni yaxshi bilimen, shunga meni aldaymen dep awre bolma.

English: I know you very well, so don't try to cheat me.

Turkish: Ben seni iyi bilirim, dolayısıyla beni kandırırım diye boşuna uğraşma.

4. If a sentence includes both time (see the 2'nd rule of this section) and adjectives, then this sentence should be considered as a future tense.

Example 16:

Uyghur: Men ete yahshi bir kiyim alimen.

English: I will buy a nice cloth tomorrow.

Turkish: Ben yarın iyi bir giyisi alacağım.

5. If a sentence includes some words about adverbs, then this sentence may be considered as present tense.

Example 17:

Uyghur: Men paqachilap su üzimen.

English: I swim in break strake style.

Turkish: Ben kurbağlama yüzerim.

6. If a sentence includes both time (see the 2'nd rule of this section) and adverbs, then this sentence should be considered as a future tense.

Example 18:

Uyghur: Men ete musabiqide paqichilap su üzimen.

English: I will swim like a frog at the competition tomorrow.

Turkish: Ben yarın karşılaşmada kurbağlama yüzme yapacağım.

7. If a sentence includes some words about direction, then this sentence should be considered as future tense.

Example 19:

Uyghur: Men bazargha birip bir kitap alimen.

English: I will go to market and buy a book.

Turkish: Ben pazara gideceğim ve bir kitap alacağım.

If a sentence does not meet any of the rules defined above, then this sentence could be considered as a simple tense.

Example 20:

Uyghur: Men akam, singlim we anam bilen bille Istanbulda yashaymen.

English: I live with my brother, sister and mother in Istanbul.

Turkish: Ben abim, kız kardeşim ve annem ile beraber Istanbulda yaşarım.

Conclusion

In this article, there are some rules described to distinguish the simple future tense from the simple present tense in Uyghur language. As a natural language, there are many cases involved and it is not possible to clarify the rules that covers all the cases in a short time.

Final purpose of this research is to achieve a high quality, full automatic bilingual machine translation system between Uyghur and Turkish languages. Unfortunately, there are lot of adapted words in Uyghur and it is inefficient to give a definition of general rules that work on all words. Therefore, these words affect the rules explained in previous sections. To analyze some words, it is necessary to research their origin, such as Chagatai and other old Turkic languages (Abdulla, 2016). To scrutinize the verbs correctly, a well implemented morphological analyzer is necessary and a big scope of morphological analysis is under construction. This is an ongoing research with all of its aspects and hope to be accomplished soon.

References

- Abaidulla, Y., et al., (2009), "Progress on Construction Technology of Uyghur Knowledge Base", International Symposium on Intelligent Ubiquitous Computing and Education.
- Abdulla, A., (2016), "Chaghatay Language is The Bridge between Old Turkic and Modern Uyghur language", International Journal of Uyghur Studies, No.6, 2016.
- Aibaidulla, Y., Lua, K., (2003), "The development of Tagged Uyghur Corpus", Proceedings of PACLIC17, Sentosa, Singapore, pp: 228-234.
- Alsharaf, H., Cardey, S., Greenfield, P., Shen. Y., (2004), French to Arabic Machine Translation: The Specificity of Language Couples", Actes de l'International Conference on Informational Technology, ITCC 2004, Nevada, USA, IEEE Computer Society, Vol2, pp:293-297.
- Altıntaş, K., (2000), Turkish to Crimean Tatar Machine Translation System, Computer Engineering Department. Msc Thesis, Bilkent University, Ankara.
- Altintas K., Çiçekli İ., (2001), "A Morphological Analyzer for Crimean Tatar", Proceedings of the 10th Turkish Symposium on Artificial Intelligence and Neural Networks, pp: 180-189.
- Belikiz, (2007), The 3253 different word forms Uygur Verb "qil". Corpus Linguistics and Corpus Based Research, Dept of Linguistics, College of Anthropology Xinjiang Normal University. <http://www.xjcorpus.net>.
- Belikiz, Ablajan, Dilmurat, (2007), The 2107 different words forms of Uyghur verb "bol". Corpus Linguistics and Corpus Based Research, 01/07/2007. Dept of Linguistics, College of Anthropology Xinjiang Normal University. <http://www.xjcorpus.net>.
- Chandioux, J., (1976), Météo: Un système opérationnel pour la traduction automatique des bulletins météorologiques destinés au grand public, Meta, 21, pp:127-133.

- Duval J.R., Janbaz, W. A., (2006), "An Introduction to Latin Script Uyghur, Middle East & Central Asia Politics", Economics, and Society Conference. Sept 7-9, 2006, University of Utah, Salt Lake City, USA.
- Gülınar E., (2007), "Resistance to Borrowing of Uyghur Verbs". Annual Conference, University of Washington, 2007.
- Habash, N., Hu, J., (2009), "Improving Arabic-Chinese Statistical Machine Translation using English Pivot Language", Proceedings of the 4th EACL Workshop on Statistical Machine Translation, Athens, Greece, pp: 173-181.
- Hajic, J., (1987), "RUSLAN - An MT System Between Closely Related Languages", in Third Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics (EACL'87) Copenhagen, Denmark, pp: 113-117.
- Hajic, J., et al. (2000), "Machine translation of very close languages", in Proceedings of the sixth conference on Applied natural language processing, Morgan Kaufmann Publishers Inc., pp: 7-12.
- Hamzaoglu, İ., (1993), Machine translation from Turkish to other Turkic languages and an implementation for the Azeri languages, in Institute for Graduate Studies in Science and Engineering. MSc Thesis, Bogazici University, Istanbul.
- Hengirmen, M., (2002), Türkçe Dilbilgisi, Engin yayın evi, Anakara, Türkiye.
- Huet, S., Manishina, E., Lefevre, F., (2003), "Factored Machine Translation Systems for Russian-English", 8th Workshop on Statistical Machine Translation, Sofia, Bulgaria.
- Kaşgarlı, S. M., (1992), Modern Uygur Türkçesi Grameri, İstanbul Orkun Yayınevi, 1992.
- Mahsut, M., et al., (2004), "An Experiment on Japanese-Uighur Machine Translation and Its Evaluation", Conference of the Association for Machine Translation in the Americas AMTA 2004: Machine Translation: From Real Users to Research, pp: 208-216.
- Nagao, M., (1984), "A Framework of a Mechanical Translation Between Japanese and English by Analogy Principle", Proc. Of the International NATO symposium on Artificial and Human Intelligence, Lyon, France, pp: 173-180.
- Oflazer, K., (1994), Two-Level Description of Turkish Morphology. Literary and Linguistic Computing, Vol. 9, No:2.
- Orhun, M., et al., (2009a), "Rule Based Analysis of the Uyghur Nouns", International Journal of Assian Language Processing, 19(1), pp: 33-43.
- Orhun, M., et al., (2009b), "Rule Based Tagging of the Uyghur Verbs", Fourth International Conference on Intelligent Computing and Information Systems, Faculty of Computer & Information Science, Ain Shams University Cairo, Egypt, pp: 811-816.
- Orhun, Murat et al., (2011), "Uygurcadan Türkçeye bilgisayarlı çeviri", İstanbul Teknik Üniversitesi, Mühendislik Dergisi, Cilt 10, Sayı 3, pp:3-14.
- Osmanof, M., (1997), Hazırkı Zaman Uyghur Edebiy Tilining İmla ve Teleppuz Lughiti. Xin Jiang Xeliq Neshiryatı. (in Uyghur).
- Öztürk, R., (1993), Yeni Uygur Türkçesi Grameri. Türk dil kurumu yayınları: 593, 1993.

- Philipp, K., (2005), Europarl: A parallel corpus for statistical machine translation. In Proceedings of MT Summit.
- Tantuğ, A.C., (2007), Akriba ve Bitişken Diller Arasında Bilgisayarlı eviri İçin Karma Bir Model. Bilgisayar Mühendisliği Bölümü. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tantuğ, A. C., et al, (2007), “Machine Translation between Turkic Languages”, Proceedings of the ACL 2007 Demo and Poster Sessions, pp: 189–192.
- Tömür, H., (1997), Modern Uygur Grammar (Morphology). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. T.D.E Bölümü. İstanbul.
- UKIJ, (2008), Uygur Komputer İلمي Jemiyeti . <http://www.ukij.org/>
- Yang, P., et al., (2009), “Chinese-Uyghur Machine Translation System for Phrase-Based Statistical Translation”, Journal of Computer Applications, 29(7).

Murat ORHUN
Uygurca ve Türkçede Gelecek Zaman Kip Özellikleri

SOVYET ORDUSUNDA KIRIMLI BİR TÜRK: AHMETHAN SULTAN

A CRIMEAN TURK IN THE SOVIET ARMY: AHMETHAN SULTAN

Kamelya TEKNE*

*Ben bir Tatar ya da Lak kahramanı değilim.
Ben Sovyetler Birliği Kahramanıyım.
-Peki kimin oğlu?
Babamın ve annemin,
Onları birbirinden ayırmak mümkün mü?
Amethan Sultan*

Özet

II. Dünya Savaşı'nın milyonlarca insan üzerindeki yıkıcı sonuçları Türk dünyasında da etkisini göstermiştir. Savaş döneminde iki yılı aşkın bir süre Alman işgali altında kalan Kırım Türklüğü Sovyet ordusunun üstünlüğü sağlamasıyla yeni bir trajediyle karşı karşıya kalmıştır. Stalin yönetimi 18 Mayıs 1944 tarihinde etnik kökene dayalı kitlesel işbirliği gerekçesiyle Kırım Türklerini anayurdundan koparan bir operasyon gerçekleştirmiştir. Sürgün adı altında bir insanlık suçu olan bu soykırımın altında yatan gerekçenin haksızlığının en büyük kanıtı savaşın ilk günlerinden itibaren Sovyet ordusu içinde hizmet etmiş Kırım Türk askerlerinin varlığıdır. Yakın zamanda Rus askeri arşivlerinde gizliliği kaldırılmış veriler sayesinde Kırım Türk askerlerinin sayısı, başarılarından dolayı haklarında düzenlenmiş belgeler, ödül listeleri gibi veriler savaşa katılımı nicelik boyutuyla göstermesi bakımından detaylar içermektedir.

Çalışmamızın amacı sürgünü yaşamış bir milletin mensubu olarak savaş döneminde Sovyet ordusunda görev yapmış Kırım Türklerinden biri olan Ahmethan (Amethan) Sultan'ı tanıtmaktır. Sovyet Hava Kuvvetleri'nde birçok hava muharebesine katılmış ve göstermiş olduğu başarılarıyla Sovyet ordusunun en iyileri arasında bir savaş pilotu olarak yerini almıştır. Nitekim dönemin üst düzey mükâfatı kabul edilen *Sovyetler Birliği Kahramanı* unvanı ile iki kez takdir edilmiştir. Dolayısıyla Kırım Türklerinin sürgün edilmesi hakkında ortaya konan suni gerekçe Ahmethan Sultan'ın şahsında tarihi gerçeklerle tutarsızlık arz eden bir olguyu temsil etmektedir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi Kırklareli / TÜRKİYE kamelyatekne@klu.edu.tr
ORCID İD: 0000-0001-7635-2326

Kamelya TEKNE
Sovyet Ordusunda Kıyrımlı Bir Türk: Ahmethan Sultan

Anahtar Kelimeler: Amethan Sultan, Ahmethan Sultan, Kıyrım Tatar, Sürgün, Sovyetler Birliği, Türk Dünyası.

Abstract

The devastating effects of the 2nd World War on millions of people were also seen in the Turkic world. The Crimean Turks who lived under the occupation of the German Army for more than two years during the war times had to face a new tragedy with the victory of the Soviet Army. The Stalin administration started an ethnic cleansing against the Crimean Turks on 18th March, 1944 by reason of mass collaboration in order to exile the Crimean Turks from their homeland. The most important evidence of this genocide which was realized as an exile but which was actually a crime against humanity was the existence of the Crimean Turks who had served in the Soviet Army since the beginning of the war. In the near past, by virtue of the removal of the confidentiality of the data in the Russian military archives, such data have been obtained as the number of the Crimean Turkic soldiers in the Soviet army, certificates issued due to their successes, award lists which include details such as the amount of soldiers who took part in the war.

The purpose of this study is to introduce Ahmethan (Amethan) Sultan, a Crimean Turk who served in the Soviet army during the war time. He had heroic acts in the Soviet Air Force and took part in many air attacks and was among the best war pilots during the war time. And as a result of his heroic acts he was awarded the title *Soviet Union Hero* twice. And this title was the highest award of the time. Therefore, the artificial reasoning which is put forth in respect of the exile of the Crimean Turks represents a phenomenon which shows an inconsistency with the historical facts in the name of Ahmethan Sultan.

Key Words: Amethan Sultan, Ahmethan Sultan, Crimean Tatar, Exile, Soviet Union, Turkic World.

Giriş

Kıyrım, 1917 Bolşevik Devrimini takiben yaşanan iç savaş (Grajdanskoy Voynı) yıllarının mücadele sahası ve aynı zamanda son sözün söylendiği yerdir. Yarımada Sovyet idaresinin başlangıcı Kasım 1920’de üçüncü Bolşevik hükümetinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Fisher, 2009, s. 188-189). 18 Ekim 1921 tarihinde Lenin’in imzaladığı kararname ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)’nin bir parçası olarak Kıyrım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kıyrım MSSC) kurulmuştur (BSE, 1937, s. 318). 1921 yılında başlayan ve 1941 yılındaki Alman işgaline kadar geçen tarihi süreç Kıyrım Türklüğü açısından en yalın ifade ile millî baskıların hâkim olduğu ve nüfusunun yarısının imha edildiği bir zaman dilimidir (Kırimal, 1962, s. 22). Bu dönemde siyaseten tasfiye edilen ve ortadan kaldırılan Tatar Türklerinin yanı sıra Türk nüfusun âdeta kıyıma uğradığı 1921-1922, 1932-1933 yıllarında iki dönem halinde açlık felaketleri yaşanmıştır. Ruslar 1921-1922 yıllarında baş gösteren kıtlığın âmilleri olarak I. Dünya Savaşı ve

ardından yaşanan iç savaş yıllarının köy ekonomisini altüst etmesi ile o yıllarda meydana gelen şiddetli kuraklığı göstermişlerdir (Totmanlı, 1933a, s. 12-13). Halbuki açlık, her ne kadar bu âmillerin rolü olsa da Bolşeviklerin Kırım'da son kez hâkimiyet kurdukları 1920'deki anarşik surette yağma hareketleri ile başlamış ve Kırım Revkom (Kırım Devrim Komitesi)'un tahıl ve erzak malzemelerine el koyması ile sistematik hale gelmiştir (Totmanlı, 1933b, s. 9-10). 1932-1933 yıllarında yaşanan ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan açlık faciası ise tamamen Sovyet rejiminin yarattığı sunî bir felaket olmuştur. Kolektivizasyon (kolektivizatsiya) kavramı ile bilinen sömürme siyasetinden kaynaklanmıştır (Courtois ve diğerleri, 2000, s. 209).

II. Dünya Savaşı'nın seyri içinde 30 Kasım 1941 tarihi itibarıyla Akyar (Sivastopol) dışında bütün Kırım Alman hâkimiyetine geçmiştir (Özcan, 2002, s. 13). Alman işgali süreci yaklaşık iki buçuk yıl sürmüştür (Mühlen, 1984, s. 185). Bu dönemdeki Alman işgal siyaseti de Tatar Türklerinin bağımsız siyasi iradelerini tesis etmelerine izin vermeyen bir nitelik taşımıştır (Mühlen, 1984, s. 185). Ancak Alman işgali altında kalan diğer bölgelere nispeten Kırım Türklerine karşı ayrıcalıklı bir tutum sergilendiğini söylemek de mümkündür. Bu ayrıcalıklı unsurlar anadilde eğitim veren ilkokulların açılması, yine anadilde *Azat Kırım* gazetesi ve *Ana Yurt* dergisinin yayımlanması, Kırım Tatar millî tiyatrosunun tesis edilmesi, dini hayata canlılık getiren elli civarında caminin yeniden ibadete açılması, askerî alanda Rus partizanlarına (çetecilerine) karşı Alman birliklerinin yardımcı kuvveti olarak *Kırım Tatar Nefsi Müdafaa Bölükleri*'nin oluşturulmasıdır (Mühlen, 1984, s. 186). Bu gönüllü birlikler partizanlara karşı yarımada'daki çeşitli milletlere mensup tüm ahalîyi koruma işlevini yerine getirmiştir (Kırimal, 1962, s. 25-26). Ocak 1942 tarihinde verilen izinle kurulan bu birliklerin sayısı ilk etapta dokuz bin iken kısa sürede yirmi bini bulduğu bilinmektedir. Almanların Kırım Türklerine sağladıkları bu hareket serbestliğinin altında yatan sebep yarımada'daki Slav çoğunluğa (Rus ve Ukraynalı) karşı Tatar Türklerini destekleyerek Rus partizanlarına karşı müttefik kazanmaktır (Mühlen, 1984, s. 186). Ayrıca Kırım'ın pek çok şehrine yayılmış olan, resmî anlamda siyasi karakteri olmayan *Müslüman Komitelerinin* kurulmasına da müsamaha göstermişlerdir (Mühlen, 1984, s. 187). Almanlar her ne kadar belirtilen hususlarda ayrıcalık sağlasalar da Kırım Türkleri için hiçbir zaman şeklen bile olsa bağımsızlık düşünmedikleri gibi yerlerine Güney Tirollilerin (İtalya'da bulunan bir Alman yerleşim bölgesi) ve Filistin Almanlarının Kırım'a yerleştirilmesi düşünülmüştür (Mühlen, 1984, s. 185). Bir anlamda Kırım'ın *Cermenleştirilmesi* de diyebileceğimiz bu planın gerçekleştirilebilmesi yolunda Kırım Türklerine dair resmî statüde idari bir organa sahip olmalarından kaçınmışlardır. Aynı zamanda Kırım Türklerinin sürgün edilmiş ya da iltica etmiş vatandaşlarının geri gelmesi,

vakıf topraklarının yeniden tesisi ve resmî bir dini merkeze sahip olma talepleri bu süreçte Almanların mesafeli durduğu konulardan olmuştur (Mühlen, 1984, s. 188). Kırim Türklerinin bu taleplerinin ve mahallî teşkilatlanmalarının zemininde ise Sovyet gücünün Kırim'a dönüşünü güçleştirerek millî ve resmî bağımsızlığı sağlamak amaçlanmıştır (Kırimal, 1962, s. 25). Bu tarihi süreç Ahmet Özenbaşı'nın Kasım 1942'deki bir konuşmasında da ifade ettiği gibi Kırim Türklerinin *Stalinizm ile Nazi Hâkimiyeti arasında ufalandığı* bir dönem olmuştur (Mühlen, 1984, s. 188).

Alman işgali yıllarında Kırim Türklerinin resmî bir statüsü olmasa da mahallî teşkilatlanması özellikle de *Kırim Tatar Neysi Müdafaa Bölüklerinin* varlığı Sovyet yönetiminin rahatsızlığının zeminini oluşturmuştur. Alman ordusunun yenilerek 18-25 Nisan 1944 tarihinde geri çekilmesiyle Kırim'a giren Sovyet ordusu Kırim Türklerine karşı intikam duygusuyla giriştikleri tedhiş hareketiyle karşılık vermiştir (Kırimal, 1962, s. 26-27). Partizan hareketinin Rus komutanları olan Makrousov ve Martinov'un Sovyet yönetimine sunduğu raporlarda Kırim Türklerinin *vatana ihanet ettikleri* iddiaları yer almıştır. Stalin'in 11 Mayıs'ta aldığı kararla *Almanlarla işbirliği ve vatana ihanet* suçlamasıyla 18 Mayıs 1944 tarihinde Kırim Türkleri kitlesel şekilde sürgüne gönderilmiştir (Özcan, 2007, s. 27). Sürgün, belirlenen zorunlu iskân bölgelerine (ağırlıklı olarak Özbekistan olmak üzere Kazakistan, Başkırdistan, Yakutistan ve Rusya'nın Gorkiy, Molotov, Sverdlov, İvanov, Kostroma vilayetleri ile Mari Cumhuriyeti'ne) gerçekleştirilerek özel iskân siyaseti uygulanmıştır (Asanova, 2009, s. 163). Sonuç itibarıyla 18 Mayıs 1944 tarihi, 1783 yılında II. Yekaterina ile başlayan *Tatarsız Kırim* (Özcan, 2007, s. 26) siyasetinde geline son merhaleyi temsil etmiştir.

Sovyet ordusunda bulunup Almanlara karşı savaşan hatta en yüksek unvanları alarak çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilen Kızıl Ordu ve ayrıca partizan mensubu Türkler de sürgün kapsamına dahil edilmiştir (Özcan, 2007, s. 27). II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet ordusunun hemen her kademesinde sayıları hiç de azımsanmayacak miktarda Kırim Türkü cesaret ve fedakarlık örneği sergileyerek görev yapmıştır. Bunlar arasında yakın zamana kadar bilinenler genellikle komuta kademesinde yer alarak çeşitli unvan (*Sovyetler Birliği Kahramanı* gibi) ve madalyalarla mükâfatlandırılmış olanlardır. Savaşa katılan Kırim Türkleri hakkındaki bilgileri daha ziyade son dönemlerde yazılan belgesel roman, hikâye, deneme ve hatırat türündeki eserlerden öğrenmek mümkün olmaktadır. Anadilde yazılmış olan bu eserler; savaşta kaybedilen edipler hakkında Seyitömer Emin ve Safer Nagayev'in "On İkilerniñ Hatiresi" (1970), partizanlar ve yeraltı teşkilatı hakkında Zeliha Niyaziyeva'nın "Dağlar Başında" (1971), (Veliyev, 2007, s. 3-4) gerek savaşa

katılan gerekse partizanlık faaliyetinde bulunup gizli teşkilat içinde yer alan Tatar Türkü kadınlara dair olan Rıza Fazıl'ın "Analar Yaş Ekende" (1977) yine Rıza Fazıl ile Lütfiye Sofu'nun ortak çalışması olan "Amethanniñ Yıldızı" (1982) (Özenbaşı, 2003, s. 12), Enver Arifov ve C. Ametov'un *Sovyetler Birliği Kahramanı* olan "Abdul Teyfik", A. Umerov'un Alime Abdennanova'yı konu alan "Vatan Kızı" adlı çalışmaları bu türdendir (Veliyev, 2007, s. 3-4). Ayrıca Ahmethan'ı tanıyan bir gazeteci olan B. Butayev'in "Amet-Han Sultan" adlı belgesel roman türünde, üç bölümden oluşan ve Ahmethan'ın kişisel portresini çizen çalışması da zikredilmeye değerdir. Eser arkadaşlarının Ahmethan ile ilgili anılarından yola çıkarak gerek savaş gerekse test pilotu olarak başarıları ve cesaretini konu alan bir içeriğe sahiptir.¹ Adı geçen eserler daha ziyade tarihi gerçeklerden referans alan edebî bir üslûpla kaleme alınmışlardır.

Bunların dışında araştırma-inceleme çalışması türünde Ablâziz Veliyev'in "II. Dünya Savaşı'nda Kırım Tatarları" serisi² değerli bilgiler içermektedir. Bu serinin ilki arşiv vesikalari kullanılmış ve fotoğraflarla desteklenmiş olan, Sovyet ordusunda yararlılık gösteren çeşitli rütbelerdeki otuzdan fazla Kırım Türkünü anlatan "Karamanlar Olmeyler" [Kahramanlar Ölmezler] (2005)'dir. Serinin ikinci yayımı olan "Cenk Ofitserleri" [Savaş Subayları] (2007) (Veliyeva, 2009, s. 18-19) de II. Dünya Savaşı'na Sovyet saflarında katılmış olan Kırım Türk askerlerini şahısları, rütbeleri noktasında tanıtan, ordu içindeki binden fazla Kırım Türk subayı hakkında bilgi vermektedir. Üçüncü yayım ise "Muarebe Askerleri" [Muharebe Askerleri] (2011)'dir (<http://gasprinskylibrary.ru/wp-content/uploads/2017/09/Spisok-literaturay-iz-obmennogo-fonda.pdf>, 06.04.2020). Serinin son kitabı vesikalara dayanan, fotoğrafları içeren bir hatırat türünde olup toplama kamplarına mahkûm edilmiş Kırım Türklerini konu alan "Halk İntikamcıları" adıyla yayımlanması planlanmaktadır (Abkerimova ve diğerleri, 2011, <http://old.qha.com.ua/tr/kultur-sanat/ablaziz-veliyev-in-sanat-aksami-yapildi-foto/102402/>, 06.04.2020).

Yukarıda zikredilen bütün yayınların araştırmacıları götüreceği nokta sürgün hakkındaki Sovyet söyleminin tarihi gerçekleri soyutlayarak meşru zemine oturtmaya çalıştığı iddialarını ortadan kaldırmasıdır. Gerek Sovyet ordusunda başarılı hizmetlerde bulunmuş gerekse Nazi toplama kamplarında esir tutulmuş ya da partizan hareketi içinde yer alarak Alman karşıtı saflarda yer almış Kırım Türklerinin varlığı faşist işgal yönetimi ile *işbirliği, vatana*

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. B. Butayev (1990). *Amet-Han Sultan*. Moskva: Politizdat. Eserin ilk baskısı "Amet-Han Sultan: Dokumentalnaya Povest. Mahaçkala: 1983" adıyla Dağıstan'da yayımlanmıştır.

² Söz konusu seriye ait kitapların künyesi: Ablâziz Veliyev, *Karamanlar Olmeyler. Kırmıtatarlar Ekinci Dünya Cenkindе*. T. I, Aqmescid, 2005; *Cenk Ofitserleri. Kırmıtatarlar Ekinci Dünya Cenkindе*, T. II, Simferopol, 2007; *Muarebe Askerleri. Kırmıtatarlar Ekinci Dünya Cenkindе*. T. III, Simferopol, 2011.

ihamet gibi gerekçeleri asılsız kılan detaylardan sadece biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Ahmethan Sultan

Ahmethan Sultan 25 Ekim 1920 tarihinde Alupka'da dünyaya gelmiştir. Babası Sultan Ağa Dağıstanlı olup Lak boyuna mensuptur ve on iki yaşında Kırim'a çalışmak amacıyla yerleşmiştir (Bekirova, 2010, s. 17). Sultan Ağa Kırim'daki günlerinde birçok yardımını gördüğü Bekir Sabla'nın kızı Nasibe ile evlenmiştir (Bekirova, 2010, s. 17; Barskaya, 2016, s. 467). Kafkas kökenli Sultan Ağa ile Kırim Türkü Nasibe Hanım'ın evliliğinden iki erkek (Ahmethan, İmran) ve bir kız çocuğu (Fatma) dünyaya gelmiştir (Barskaya, 2016, s. 467). Ahmethan Sultan'ın teyzesi *Hatice Bekirova Amethan* ile Alupka'da yıllar sonra (2010) yapılan röportajdan biyografisi ile ilgili çeşitli detayları öğrenmek mümkün olmuştur. Buna göre Ahmethan çocukluk yıllarından itibaren bağımsız ruhlu karakteri, hızlı, çevik, zeki olması gibi yönleriyle ön plana çıkmıştır (Barskaya, 2016, s. 467). Çocukluğunda gökyüzüne ve denize olan düşkünlüğü de bilinen özellikleri arasındadır (Bekirova, 2010, s. 17).

1937'de 7. sınıfı bitirdikten sonra Akmescid Demiryolu Meslek Okulu (kısa adı *FZU* olan *Fabriçno-Zavodskogo Uçeniçestva, Şkola*)'nda tahsil hayatına devam etmiştir. Burada komsomol³ lideri olmuştur. Mezun olduktan sonra demiryolu deposunda çalışmaya başlamıştır ve aynı zamanda uçuş kulübüne devam etmiştir (Bodrihin, 1998, s. 13; Abdulayeva, 2014, s. 4). Pilot olma hayalinin ilk basamağı için savaşın arifesinde başarıyla mezun olduğu Kaçinskiy Askeri Havacılık Okulu'na girmiştir (Davudov, 2015, s. 10; Barskaya, 2016, s. 468). Kaçinskiy Askeri Havacılık okulundan mezun olduktan sonra 4. Avcı Alayında (4. İAP), Odessa askeri bölgesinde göreve başlamıştır (Davudov, 2015, s. 10).

---

³ Komsomol, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik örgütüdür.

Fotoğraf 1: Ahmethan Sultan ve bağlı olduğu alayın bazı üyeleri (Aleksy Alelyukin, Dimitriy Glinka, Vladimir Lavrinenkov).

Ahmethan, savaşın ilk aylarında Sivastopol'de görev yaptığı dönemde *faşistlerin* Alupka'ya yaklaştığı söylentilerini duyduktan sonra askeri kuralları ihlal ederek doğduğu yer Alupka bölgesine uçmuş ve bu sebepten cezalandırılmıştır (Barskaya, 2016, s. 468).

Savaş yıllarındaki uçuş biyografisinin iz bırakan başlangıcı İzvestiya gazetesinin 27 Haziran 1942 tarihli sayısına da taşınan ve muhabir A. Kuznetsov tarafından kaleme alınan Yaroslavl şehri üzerindeki hava savaşıdır (Barskaya, 2016, s. 469). 4. Avcı Alayının en genç pilotu olarak (Boboşin, 2001, s. 30) bir devriye görevi esnasında Junkers 88 (Ju-88) tipi Alman uçağı ile karşılaşmıştır. Bölgedeki sivillere, taşıdığı bombalarla ölümü getiren Alman uçağına yakın mesafeden ateş açmış ve bütün mühimmatı harcamıştır. Düşman uçağının gaz tanklarına ve ikiz motoruna isabet almak üzere daha da yaklaştığı anda mühimmatının bittiğini fark etmiştir. Düşman uçağı ile aynı düzleme girdiği o anda sol kanatla aşağıdan çarparak verdiği darbenin ardından Ahmethan'ın uçağı Ju-88'e takılı kalmıştır. Paraşütüyle yanan enkazdan iniş yaparken düşman uçağının da nasıl parçalara ayrıldığına şahit olmuştur. Hastanedeki tedavi sürecinde tecrübeli bir Alman *as*⁴ı indirdiğini öğrenmiştir (Boboşin, 2001, s. 30; Barskaya, 2016, s. 468-469). Ahmethan Sultan bu deneyiminde tek bir mermi yokken dahi düşmanın yok edilebileceğini keşfetmiştir.

⁴ As terimi iskambil kartlarının Fransızca tasarımındaki adlandırmaya izafeten I. Dünya savaşından sonra genel kabul görmüştür ve kullanılmaya başlamıştır. Havacılık alanında savaş pilotları arasındaki kategoriye ifade etmekte olup en iyileri, uzman olan savaş pilotlarını temsil eden özel bir terim olarak kullanılmıştır (Bikov, 2007: 27-28).

Buradaki başarısından ötürü kendisine Yaroslavl şehrinin fahri onursal hemşehriliğinin (Boboşin, 2001, s. 30) yanı sıra Lenin nişanı verilmiştir (Barskaya, 2016, s. 469). Ayrıca bu hava operasyonun anısına bir cep saati hediye edilmiştir (Barskaya, 2016, s. 469; Boboşin, 2001, s. 30). Ahmethan Sultan'a hediye edilen cep saatinin arkasına şu ifadeler yazılmıştır: "Kızıl Ordunun Teğmenine, Nazi uçağını kahramanca düşüren Ahmethan Sultan Yoldaş. 31 Mayıs 1942. Yaroslavl Şehri Savunma Komitesi'nden" (Barskaya, 2016, s. 468).

Ağustos 1942'de Ahmethan'ın görev yaptığı 4. Avcı Alayı Stalingrad cephesindeki hava operasyonlarına katılmıştır (Bodrihin, 1998, s. 13). Bu dönemde Stalingrad yakınlarında vurulan uçağın paraşütle atlayarak ikinci kez kurtulmuştur (Davudov, 2015, s. 11). Ahmethan Ağustos ve Eylül aylarında kaydettiği başarılarla ordu içinde korkusuz ve güçlü bir savaş pilotu olarak tanınarak ön plana çıkmıştır (Bodrihin, 1998, s. 13). Bu dönemde Alman as'larına karşı oluşturulan özel bir birlik olan 9. Muhafız Avcı Hava Alayı (9. GIAP)'na transfer edilmiştir (Davudov, 2015, s. 11). Ekim 1942'de Ahmethan, 9. Muhafız Avcı Alayı'nın 3. Hava Filosunun komutanı olmuştur (Abdulayeva, 2014, s. 4).

Ahmethan Sultan'ın bağlı olduğu birlik genellikle savaşın en kritik noktalarında görev yapmıştır (Barskaya, 2016, s. 470). Bu anlamda O'na verilen her mükâfatın arkasında yaşamıyla ölçülen bir başarı söz konusudur (Barskaya, 2016, s. 469). Savaş yıllarında bireysel olarak 30, grup olarak 19 düşman uçağını düşürdüğü (Veliyev, 2007, s. 25) 150 hava operasyonuna katılmıştır (Boboşin, 2001: 30). 603 sorti gerçekleştirmiştir (Bıkov, 2007, s. 53). Aldığı resmî unvan ve ödüller Ahmethan'ın profesyonel uçuş ve savaş pilotu niteliklerinin en üst düzeyde tanındığının göstergesidir (Boboşin, 2001, s. 30-31). En yüksek devlet ödülü *Sovyetler Birliği Kahramanı* unvanını, 24 Ağustos 1943 ve 29 Haziran 1945 tarihlerinde olmak üzere iki kez almıştır (Bıkov, 2007, s. 53; Veliyev, 2007, s. 25). Savaşta gösterdiği başarıları I. Dünya Savaşı ve Aleksandr Nevskiy nişanları ile birlikte üç Lenin nişanı, iki Kızıl Yıldız madalyası, beş Kızıl Bayrak nişanı ile takdir edilmiştir (Bıkov, 2007, s. 53).

Fotoğraf 2: Ahmet Han Sultan ve Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına dair belge.

Kırım semalarında da başarılı uçuşlar gerçekleştirerek kendi topraklarının Alman işgalinden kurtuluşu için mücadele etmiştir. Or Kapı (Perekop) üzerinde Heinkel 111 (He-111)'i, Sivastopol üzerinde iki Focke-Wulf (FW) düşürmüştür (Barskaya, 2016, s. 470). Bu dönemde anavatanındaki ailesinin akıbeti hakkında belirsizlik içinde olduğu bilinmektedir (Abdulayeva, 2014, s. 4). Kırım Alman işgalinden kurtulduğunda Ahmethan, ailesi ve akrabalarının hayatta olduğunu öğrenmiştir. Kısa süreli bir izin alarak arkadaşları ile birlikte Alupka'daki ailesinin ziyaretine gitmiştir. Ancak 18 Mayıs 1944 tarihinde yaşananlar ailesine yeniden kavuşmanın sevincini gölgede bırakmıştır. Kırım Türklerinin topyekün anavatanlarından sökülüp atıldığı bu tarihte Kızıl Ordu askerleri Ahmethan'ın ailesinin evine de girmiştir. Dağıstan'ın yerlisi olarak babası sürgün operasyonunun dışında tutulurken Kırım Türkü olan annesi Nasibe Hanım sürgün kapsamına dahil edilmiştir. Gelişmeler üzerine Ahmethan Moskova ile temasa geçmek için izin almıştır ve 8. Hava Filosunun komutanı Timofey Hrukina'nın müdahalesi sayesinde annesini sürgünden kurtarabilmiştir. Ancak gözaltına alınan ve Almanlara yardım etmekle suçlanan küçük kardeşi İmran'ı kurtaramamıştır. Ailesinin Dağıstan'a yerleşmesi için imkan sağlanmıştır. Fakat aynı tarihlerde Kafkasya'daki durumun da karışık olduğu ortaya çıkınca ailesi geçici olarak Krasnodar bölgesine yerleştirilmiştir (Osman, 2018, s. 7; Abdulayeva, 2014, s. 4).

Savaşın sonra Ukraynalı Faina Maksimovna ile evlenen (Barskaya, 2016, s. 468) Ahmethan Sultan II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle tüm as pilotların gönderildiği (Davudov, 2015, s. 11) Moskova yakınlarında Monino

şehrindeki Hava Harp Akademisine Ağustos 1945'de atanmıştır (Bekirova, 2010, s. 17). 1946 yılının başında yetkili makamlara sunduğu raporunda Akademideki eğitim programına istinaden nazari bilgilerindeki eksikliği sebebiyle daha fazla çalışma olasılığının olmadığını belirterek ayrılmayı talep etmiştir (Davudov, 2015, s. 11). Düşmana korku salan *as*'ın bu tercihinin altında, Kıırım Türklerinin sürgün bölgelerinde yaşadığı ve milletin adının tarihten silinmeye çalışıldığı bir dönemde, resmî evraklarda milliyetini göstermemesi yönünde yapılan telkinlerdir (Bekirova, 2010, s. 17). Talebi kabul edilen Ahmethan Sultan Nisan 1946'da görevinden ayrılmıştır (Davudov, 2015, s. 11). Akademiden ayrılması ordudan da terhis edilmesi sonucunu doğurmuştur (Abdulayeva, 2014, s. 5).

Ahmethan Sultan Şubat 1947'de Jukovskiy şehrindeki (Davudov, 2015, s. 11) Havacılık Araştırma Enstitüsü'ne test pilotu olarak girerek havacılık kariyerine devam etmiştir. Birkaç yıl gibi kısa bir sürede test pilotlarının da en iyileri arasında yerini alarak birinci sınıf test pilotu statüsüne yükselmiştir (Boboşin, 2001, s. 30). Bu dönemde bir taraftan tecrübelerini genç pilotlara naklederken diğer taraftan da yeni uçaklarda geliştirilen sistemin iyileştirilmesi için eksiklik ya da hataları tespit etmiştir (Barskaya, 2016, s. 470-471). Çeşitli modellerdeki 100'den fazla uçağı test etmiş ve 4237 saat uçuş gerçekleştirmiştir (Boboşin, 2001, s. 31).

Test pilotu olduğu yıllarda öne çıkan özelliklerinden ötürü üçüncü kez *Sovyetler Birliğı Kahramanı* unvanını alması için takdim edilmiş ancak kendisine Şubat 1953'de Kıızıl Bayrak nişanı verilmiştir (Boboşin, 2001, s. 31). Millî mensubiyeti bu unvanı ve yıldızı üçüncü kez almasına engel olmuştur. Çünkü bu dönemde uyruğunu değıştirmesi teklif edilmiş ancak kabul etmemiştir (Osman, 2018, s. 7). Başarıyla gerçekleştirdiğı testlerden ötürü 1961 sonbaharında, test pilotları arasında en saygın ödöl olarak kabul edilen Sovyetler Birliğı Test Pilotu Onur ödölünü almıştır (Boboşin, 2001, s. 31).

Fotoğraf 3-4: Ahmethan Sultan'ın Test Pilotu Olduğu Yıllar.

1 Şubat 1971'de Tu-164 model bir uçağın test uçuşu sırasında geçirdiği bir kaza sonucu ölmüştür (Bodrihin, 1998, s. 15). Alupka doğumlu, Yaroslavl şehri fahri hemşehrisi (Boboşin, 2001, s. 31) ordudaki yakın çalışma arkadaşlarının *Ametka* diye hitap ettiği (Bodrihin, 1998, s. 13) Ahmethan Sultan Moskova'da Novo-Deviçi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Boboşin, 2001, s. 31).

II. Dünya Savaşına bir Sovyet ordu mensubu olarak katılmış ve savaş sonrası test pilotu olarak mesleğine devam etmiş olmakla birlikte milletin meselelerine kayıtsız kalmamıştır. 18 Mayıs 1944 sürgününden yıllar sonra anavatanına geri dönme mücadelesi veren Kırım Türklerinin hak talepleri konusunda milletin destekçisi ve bu dönemde şekillenen millî hareketin aktif bir katılımcısı olmuştur. Hak arayışları noktasında başlatılan kampanyalarda Sovyet organlarına gönderilen bütün resmî doküman, müracaat ve mektupları ön sıralarda imzalayanlar arasında yer almıştır (Bekirova, 2010, s. 16).

Ahmethan gerek Kırım Türklerinin gerekse Dağıstanlıların yakın dönem tarihinde, anısı yaşatılan millî bir kahramandır (Osman, 2018, s. 7).

II. Ahmethan Sultan'ın Muharebe Faaliyetleri

Ahmethan Sultan savaş yıllarındaki görevine Teğmen rütbesinde 4. Avcı Hava Alayı'nda başlamıştır. Hava muharebelerindeki başarılı çizgisi sebebiyle özel bir birlik olarak kurulan 9. Muhafız Avcı Hava Alayı'na atanmıştır (Bıkov, 2007, s. 52). Son hava muharebesini Binbaşı rütbesiyle 29 Nisan 1945'te Berlin'deki Tempelhof Havaalanı üzerinden Focke-Wulf 190'ı vurarak gerçekleştirmiştir (Davudov, 2015, s. 11). Yaroslavl semalarında başlayan uçuş biyografisine son noktayı Almanya'da koymuştur (Boboşin, 2001, s. 30).

Savaştığı Hava Birimleri:

4. İAP (Avcı Hava Alayı): Haziran 1941 – Eylül 1942 – İ-153, “Harrikeyn” [“Kasırga”], Yak-7; 9. GİAP (Muhafız Avcı Hava Alayı): Eylül 1942 – Mayıs 1945 – Yak-1, “Aerokobra” [“Airkobra”], La-7 (Bıkov, 2007, s. 52).

Ahmethan Sultan'ın katıldığı hava zaferlerinin belgelenmiş listesi aşağıdaki gibidir:⁵

- 31.05.42 – 1 – Yu-88 – Yaroslavl
- 06.07.42 – 1/10 – Me-109 – Büyük Slepaha
- 06.07.42 – 1/11 – Me-109 – İvanovka
- 08.07.42 – 4/12 – Me-109 – Kolobino – Dolguşa – Arhangelsk
- 09.07.42 – 1/6 – Me-109 – Olhovka
- 10.07.42 – 1/8 – Me-109 – Zamyatino
- 21.07.42 – 1 – Me-109 – Büyük Vereyka
- 21.07.42 – 2/6 – Me-109 – Büyük Vereyka
- 21.07.42 – 1/6 – “He-113” – Büyük Vereyka
- 23.07.42 – 1/6 – Yu-87 – Kuzey Privalı
- 23.08.42 – 1 – Me-109 – Güney Zaplavnoye
- 02.09.42 – 1 – Me-109 – Krasnoarmeysk
- 03.09.42 – 1 – Me-109 – Verhnaya Ahtuba
- 03.09.42 – 1 – Me-109 – Demidovo
- 07.09.42 – 1 – Me-109 – Akatovka
- 08.09.42 – ½ – Me-109 – Graçi

⁵ Söz konusu liste hava savaşlarının tarih ve yerleri, düşürülen düşman uçaklarının adları ile pilotun hizmet verdiği alayın hangi bölgede savaştığı bilgilerini içermektedir. Ayrıca listede avcı uçaklarının kesirlerle belirtilen verileri, grup savaşlarındaki belirsizliğı ortadan kaldırmak üzere vurgulanmıştır. Savaş yıllarında pilotların kazandıkları zaferler ve bunların kayıt altına alınması ve ödüllendirilmesi titizlik gösterilen konulardan biridir (Bıkov, 2007: 34). Ayrıca hava zaferlerinin doğrulanması kimi zaman tanıklar vasıtasıyla kimi zaman da farklı teknik delillerle sağlanabilmektedir (Bodrihin, 1998: 4-5).

- 09.09.42 – 1/6 – Yu-88 – Sadovaya
11.09.42 – 1/7 – Yu-88 – Stalingrad
14.09.42 – ½ – FW-189 – Akatovka
14.09.42 – 1/9 – Yu-88 – (kuzey kesimi) Stalingrad
14.09.42 – 1/9 – Me-109 – (güney kesimi) Stalingrad
15.09.42 – 1/6 – Me-109 – Rıbzavod (Stalingrad)
15.09.42 – 1 – Me-109 – Rınok (Stalingrad)
13.12.42 – 1 – He-111 – Buzinovka – Petrovskiy
21.03.43 – 1 – Me-109 – Bataysk
22.03.43 – 1 – Yu-87 – Rostov
22.03.43 – 1 – Me-109 – Rostov
25.03.43 – 1 – Yu-87 – Güney Koysut
25.03.43 – 1 – Me-109 – (güney hava sahası) Bataysk
22.07.43 – 1 – He-111 – Kuzey Marinovka
24.07.43 – 1 – He-111 – Kuybıshevo – Dimitriyevka
20.08.43 – 2 – Yu-87 – Kalinovka
21.08.43 – 1 – Yu-88 – Uspenskaya
21.08.43 – 1 – He-111 – Kuzeydoğu Uspenskaya
02.10.43 – 1 – Yu-88 – Voroshilovka
06.10.43 – 1 – Me-109 – Büyük Tokmak
10.10.43 – 1 – Yu-87 – Prişib
08.02.44 – 1 – Yu-88 – Batı Berislav
13.03.44 – 1 – Me-109 – Kuzeydoğu Oçakov
22.03.44 – 1 – Yu-52 – Doğu Aleksandrovka
24.04.44 – 1 – FW-190 – Güney Hersones
14.01.45 – 1 – FW-190 – Doğu Gumbinnen
16.01.45 – 2 – FW-190 – Gumbinnen
18.01.45 – 1 – FW-190 – Gumbinnen
13.04.45 – 1 – Me-109 – Gross-Hubniken
29.04.45 – 1 – FW-190 – hava sahası, Tempelhof (Berlin)
(Bıkov, 2007, s. 52-53).

Kamelya TEKNE
Sovyet Ordusunda Kıyrımlı Bir Türk: Ahmethan Sultan

Fotoğraf 5: Kızıll Tatarıstan Gazetesi (14 Ocak 1943, № 11).

Sonuç

Ahmethan Sultan II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Hava Kuvvetlerinin Avcı Alaylarında görev yapmıştır. Teknik başarıları bakımından olduğu gibi cesareti ve inancı gibi karakteristik özellikleriyle de ön plana çıkmıştır. Dönemin en yüksek unvanı olarak kabul edilen *Sovyetler Birliğı Kahramanı* unvanı ile iki kez takdir edilmiş olması, millî mensubiyeti dikkate alındığında, görmezden gelinemeyecek derecede başarılı bir savaş pilotu olduğunun kanıtıdır. Nitekim adını Sovyet *as*'ları arasına yazdırmıştır. Savaş sonrası dönemde bir test pilotu olarak da liyakat sahibi olduğunu ispat etmiştir.

Ahmethan savaş yıllarındaki hava zaferlerine önemli ölçüde kişisel katkı sağlamıştır. Ancak savaş sonrası dönemde milliyeti dolayısıyla üzerinde baskı hissettiğı anlaşılmaktadır. Bu durum askeri kariyerini sonlandırmasına sebep olmuştur. Günümüzde Kıırım Türklerinin algısında *Kırım Kartalı*, *Avcı Pilot*, *Efsanevi Pilot* tabirleriyle anılan bir millî değerdir. Diğer bir ifade ile Ahmethan Sultan adı gerek Kıırım Türklerinin tarihi hafızasında gerekse havacılık dünyasında yaşamaktadır.

Ahmethan Sultan kimliğı aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya cephelerinde savaşa katılmış diğer Kıırım Türklerini de temsil eden bir örnektir. Onun yaşamıyla bağlantılı detaylar 18 Mayıs 1944 tarihinde Kıırım Türklerinin maruz kaldığı sürgün hadisesi için Sovyet Rusya'nın dile getirdiğı gerekçeleri geçersiz kılan olgular içermektedir. Nitekim ailesinin de maruz kaldığı bu hadiseye doğrudan şahit olmuştur.

Açıklamalar

1. Köşeli parantezdeki yazılar yazar tarafından eklenmiştir.

Kaynaklar

- Abdulayeva, G. (2014). Geroy iz Alupki. *Tatarskiy Mir*. № 4 (6363), 4-5.
- Asanova, D. & Çubarov, E. (2009). Spetsposeleniye'lerde. *Qırım Tarihi*. Aqmescid: Tezis Yayınları, 163-166.
- Barskaya, T., (2016). Çelovek Zemli i Neba - Letçik Amet-Han Sultan. *Jurnal Krimskih Pisateley Brega Tavridi İzbrannoe (1991-2016 gg.)*. Redaktor G. S. Dombrovskaya. Simferopol, 467-471.
- Bekirova, Z. (2010). Qırım Qartalı Amethan Sultan. *Kalgay*. S. 58, 16-18.
- Bıkov, M. Yu. (2007). *Ası Velikoy Oteçestvennoy. Samie Rezultativnie Letçiki 1941-1945 gg.* Moskva: Yauza-Eksmo.
- Boboşın, N. (2001). Poçetnıy Grajdanın Yaroslavlya. O Letçike ot Boga Amet-Hane Sultane. *Krıya Rodin*. № 4 (607), 30-31.
- Bodrihin, N. G. (1998). *Sovetskie Ası. Oçerki o Sovetskih Letçikah*. Moskva: ZAO KFK "TAMP".
- Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya (БСЭ) [BSE] (1937)*. Krimskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika (Kırım). Tom 35, Moskva, 279-324.
- Courtois, S., Werth, N., Panné, J. L., Paczkowski, A., Bartošek, K. & Margolin, J. L., (2000). *Komünizmin Kara Kitabı*. Çev. B. Tanatar, I. Özcan, Y. Topoyan, C. Odakan & E. Sunar. İstanbul: Doğan Kitap.
- Davudov, O. M. (2015). Dagestantsı-Geroi Sovetskogo Soyuzu. *Vestnik İnstituta İAE*. № 2, 5-64.
- Fisher, A. (2009). *Kırım Tatarları*. Çev. E. B. Özbilen. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kırimal, E. (1962). *Kırırnda Türk Katliamı (Kırırnda Türklere Yapılan Korkunç Zulmün Hazin Hikayesi)*. İstanbul: Toprak Yayınları.
- Mühlen, Patrik von zur. (1984). *Gamalıhaç İle Kızılyıldız Arasında. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*. Çev. E. B. Özbilen. Ankara: Mavi Yayınları.
- Osman, D. (2018). Amet-Han Sultan – Trijdı Geroy Sovetskogo Soyuzu?. *Yoldash*. (Dagıstannı Camiyat-Politika Gazeti). № 18-19 (14754), 7.
- Özcan, K. (2002). *Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Özcan, K. (2007). *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*. İstanbul: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Özenbaşlı (2003). Kırım Tatar Edebiyatı Sanatçılarında: Rıza Fazıl. *Kalgay*. S. 29,12-15.
- Totmanlı [Bekir Akcar] (1933a). Kırım'da Açlık Felaketinin Hakiki Âmilleri. *Emel Mecmuası*. 1933, S. 3, 9-17.
- Totmanlı [Bekir Akcar] (1933b). Kırım Açlığının Hakiki Âmilleri. *Emel Mecmuası*. S. 4, 9-13.
- Veliyev, A. (2007). *Cenk Ofitserleri. Kırım Tatarlar Ekinci Dünya Cenkinde*. Tom II. Simferopol: AntikVA Neşriyatı.
- Veliyeva, E. (2009). Tuwganımın 70. Yılında Babam; Ablâziz Veliyev. *Kalgay*. S. 54, 16-19.

Kamelya TEKNE
Sovyet Ordusunda Kıyrımlı Bir Türk: Ahmethan Sultan

WEB Kaynakları

Abkerimova, M. & Mamutova, V. (2011). Ablaziz Veliyev'in Sanat Akşamı Yapıldı. <http://old.qha.com.ua/tr/kultur-sanat/ablaziz-veliyev-in-sanat-aksami-yapildi-foto/102402/>, 06.04.2020.
<http://gasprinskylibrary.ru/wp-content/uploads/2017/09/Spisok-literaturay-iz-obmennogo-fonda.pdf>, 06.04.2020.

BABA, OĞUL VE ZEHİR: FATİH SULTAN MEHMED, ŞEHZADE MUSTAFA, CEM SULTAN VE II. BAYEZİD'İN ÖLÜMLERİNİN ONBEŞİNCİ YÜZYIL ZEHİRLERİ İŞİĞİNDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

FATHER, SON AND THE POISON: A REEVALUATION OF THE DEATHS OF FATİH SULTAN MEHMED, SEHZADE MUSTAFA, CEM SULTAN AND BAYEZİD II IN THE LIGHT OF FIFTEENTH CENTURY POISONS

Zeynep TIRMIKÇIOĞLU*

Özet

Fatih Sultan Mehmed, 1444- 1446 ve 1451- 1481 yıllarında tahta geçmiş olan bir Osmanlı padişahıdır. Konstantinopolis (İstanbul)'u 21 yaşındayken fethederek bin yıllık Bizans İmparatorluğu'na son vermiştir. Üç oğlu vardır. En büyük oğlu, kendinden sonra padişah olacak olan II Bayezid'dir. İkinci oğlu Mustafa ve en küçük oğlu Cem'dir. Yabancı tarihçilere göre Fatih Sultan Mehmed'in zehirlenerek öldüğüne dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Öte yandan bazı tarihçiler, Sultan'ın gut ve diyabet komplikasyonları nedeniyle öldüğünü düşünmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in ölümü bugün hala tartışılan bir konudur. Dahası Sultan'ın oğullarının, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid'in de ölmeden önce zehirlenme bulguları gösterdikleri bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı Fatih Sultan Mehmed ve oğullarının ölümlerini, 15. yüzyılda kullanılmakta olan zehirler ışığında yeniden değerlendirmektir. Sonuç olarak, tarihi metinlerde tarif edilen toksikolojik bulgular, Fatih Sultan Mehmed'in afyon, Şehzade Mustafa'nın belladonna ve mandragora, Cem Sultan'ın akonitin ve II. Bayezid'in arsenikle zehirlendiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: II.Mehmed, II. Bayezid, Şehzade Mustafa, Cem Sultan, zehir

Abstract

Fatih Sultan Mehmed was an Ottoman Sultan who ruled from 1444 to 1446, and then later from 1451 to 1481. At the age of 21, he conquered Constantinople (Istanbul) and brought an end to the Byzantine Empire. He had three sons. The first son was Bayezid II. The second was Mustafa and the third was Cem. There are some conflicting data regarding deaths of Fatih Sultan Mehmed and his sons. According to foreign historians, there is substantial evidence that Mehmed was poisoned. On the other hand, some historians have suggested that he died of complications caused by gout and diabetes mellitus. The cause of death of Fatih Sultan Mehmed is an issue that is still being discussed today. Moreover, it is known that Sultan's sons, Sehzade Mustafa, Cem Sultan and Bayezid II also showed symptoms of possible poisoning

---

* Doç. Dr., İzmir Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Klinik Farmakoloji ve Toksikoloji Bölümü İzmir / TÜRKİYE dr.zeyneb@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-5639-4665

before their deaths. The aim of this study is to reevaluate the deaths of Fatih Sultan Mehmed and his sons in the light of poisons used in the fifteenth century. In conclusion, toxicologic findings described in historical texts indicate that Fatih Sultan Mehmed was poisoned with opium, and his sons, Sehzade Mustafa with belladonna and mandragora, Cem Sultan with aconitine, Bayezid II with arsenic.

Key words: Mehmed II, Bayezid II, Sehzade Mustafa, Cem Sultan, poison

Giriş

Yedinci Osmanlı padişahı II.Mehmed, 1432'de Edirne'de doğmuştur. Babası II. Murad, ülkenin huzur içinde olması ve şehzadenin tecrübe kazanması için, 1444'te tahtı oğluna bırakmıştır. II. Mehmed böylece 12 yaşında tahta çıkmıştır. İki yıl sonra Varna Savaşı nedeniyle tahtı babasına terk edip Manisa Valisi olmuştur. II. Murad'ın 1451'de ölümü üzerine, 19 yaşında ikinci defa tahta çıkan II. Mehmed'in çok küçük yaştaki kardeşi Şehzade Ahmed, "nizam-ı alem" için boğdurularak öldürülmüştür. Bu tarihten sonra Kanunname-i Al-i Osman'a, taht kavgalarına son vermek amacıyla şehzadelerin öldürülmesinin yasalara uygun olduğunu belirten bir madde konulmuştur. II. Murad'ın diğer oğulları babalarının sağlığında öldüklerinden Şehzade Ahmed'in akıbetine uğramak kaderinden kurtulmuşlardır (Özkan, 2012, s.102; Babinger, 2003, s.74).

Genç yaşta rakipsiz bir şekilde tahta yeniden oturan II. Mehmed, 30 senelik padişahlığı süresince Anadolu'daki Türk birliğini kurmak için çabalamış ve Hristiyan dünyasının kendisine karşı birleşmesini önlemeye çalışmıştır. 1453'te en büyük arzusunu gerçekleştirmiş, İstanbul'u fethederek tüm dünya ve Türk tarihinin akışını değiştirmiştir. İstanbul'un fethiyle bin yıllık Bizans İmparatorluğu sona ermiş ve bu olay Ortaçağ'ın sonu, Yeniçağ'ın başlangıcı kabul edilmiştir. Hz. Muhammed'in "Konstantiniyye elbet fetholunacaktır. Onu fethedecek komutan ne güzel komutan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur" hadisiyle şereflenen II. Mehmed, bu tarihten sonra Fatih Sultan Mehmed olarak anılmaya başlamıştır. Bütün Anadolu'yu Osmanlı egemenliğine alan Fatih Sultan Mehmed, Avrupa'da da başarılı seferler gerçekleştirmiş ve 1480'de İtalya'nın Otranto şehrini alarak Hristiyan aleminin korkulu rüyası haline gelmiştir.1481'de çıktığı bir sefer esnasında Gebze yakınlarında Hünkar çayırı/ Tekfurçayırı olarak bilinen bir yerde aniden fenalaşarak ölmüştür. Cenazesi, İstanbul'da Fatih Camii'ndeki türbesine gömülmüştür (Özkan, 2012, s.105, s.118).

Fatih Sultan Mehmed'in üç oğlu bulunmaktadır. En büyük oğlu II. Bayezid (Şehzade Bayezid) 1447'de, babası on beş yaşındayken dünyaya gelmiştir. Annesi Gülbahar Hatun, Fatih Sultan Mehmed'in 1446'da Manisa'da evlendiği ilk eşidir; Arnavut kökenli Hristiyan bir köle olduğu düşünülmektedir (Babinger, 2003, s.62). Gülbahar Hatun 1492 yılında İstanbul'da ölmüş olup Fatih Camii'ndeki kendi adıyla anılan türbesine gömülmüştür. Fatih Sultan Mehmed ilk evliliğini muhtemelen babası II.

Murad'ın ikinci kez tahta çıkmasından sonra yapmıştır ve bu dönemde padişah değildir. İkinci Kosova Savaşı ve 1450 yılında yapılan Arnavutluk seferinde babası II. Murad'ın yanından ayrılmamış ve aynı yıl Dulkadiroğlu Süleyman Şah'ın kızı Sitti Mükrimine Hatun ile evlendirilmiştir. Yeni eşiyile birlikte geleneklere göre Manisa'ya sancak beyliği yapmak üzere gönderildiğinde ilk eşi Gülbahar Hatun ve ilk oğlu II. Bayezid'in Manisa'ya gidip gitmediği bilinmemektedir. Ancak II. Bayezid'in dokuz yaşına geldiğinde Amasya sancak beyliğine atanması üzerine Gülbahar Hatun, oğluyla Amasya'ya taşınmış, Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra oğlu II. Bayezid tahta geçtiğinde İstanbul'a gitmiştir. Ömrünün kalanını İstanbul'da geçiren Gülbahar Hatun'un oğlu II. Bayezid üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu dönemde valide sultanlık sıfatı ve görevleri belirlenmemiş olmasına rağmen Gülbahar Hatun, II. Bayezid tahta çıktıktan sonra annesi olarak valide sultanlık eşdeğeri olan bir rolü üstlenmiştir (Sakaoğlu, 2017, s.109). Bazı kaynaklarda II. Bayezid'in annesi olarak da geçen Sitti Mükrimine Hatun ise çocuksuzdur. 1486'da Edirne'de ölmüş ve sağlığında yapımına başlanan Sitti Şah Sultan Camii'ne gömülmüştür. Bazı kaynaklara göre caminin yapımı için Valide Gülbahar Sultan'dan para yardımı görmüştür ve bu hibe, saray defterlerinde de kayıtlıdır (Sakaoğlu, 2008, s.116).

Fatih Sultan Mehmed'in ikinci defa tahta geçmeden önce yaptığı diğer evlilik, Karamanoğulları Beyliği'nden İbrahim Bey'in kızı Gülşah Hatun ile olup bu evlilikten Şehzade Mustafa adında bir oğlu olmuştur. 1450 yılında dünyaya geldiği bilinen Fatih Sultan Mehmed'in ikinci oğlu Şehzade Mustafa, Karaman sancak beyi olarak görev yapmış, 1474'te henüz 24 yaşındayken esrareniz bir biçimde ölmüştür. Bu tarihlerde oğlunun yanında Konya ve Karaman'da olan Gülşah Hatun, 1474'ten sonra Bursa'da yaşamış ve 1487'de öldüğünde kendi adına yaptırdığı Gülşah Hatun Türbesi'ne gömülmüştür (Sakaoğlu, 2008, s.129; Vikipedi, 2017, Gülşah Hatun).

Fatih Sultan Mehmed tahta çıktıktan ve İstanbul'u fethettikten seneler sonra, 1459'da üçüncü ve en küçük oğlu Cem Sultan (Şehzade Cem) Edirne Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Annesi Çiçek Hatun'un Sırp prensesi ya da Türkmen beyinin kızı olduğu yönünde rivayetler vardır. On yaşına kadar sarayda eğitim alan şehzade, önce Kastamonu sancak beyliğine ve abisi Şehzade Mustafa'nın 1474'te ani ölümünden sonra yerine Konya valiliğine atanmıştır. Bu tarihlerde oğlunun yanında olan Çiçek Hatun, 1481'de Cem Sultan'ın II. Bayezid'e karşı taht mücadelesini kaybetmesinden sonra Kahire'ye gitmiş ve veba salgını sonucu 1498'de hayatını kaybetmiştir (Babinger, 2003, s.162; Sakaoğlu, 2008, s.119).

Cem Sultan, 1473'te babasının Şehzade Mustafa ve Bayezid ile çıktığı uzun süren doğu seferi ve Otlukbeli Savaşı sırasında lalaları (Süleyman ve Nasuh Çelebi) tarafından ilk defa sultan ilan edilmiştir. Bunun nedeni Fatih Sultan Mehmed ve iki büyük şehzadeden haber alınmaması ve olası iç

karışıklıkları önlemektir.14 yaşındaki küçük şehzadeyi sultan ilan eden lalalar, Fatih Sultan Mehmed savaşta galip gelip geri döndüğünde en ağır şekilde cezalandırılarak idam edilmişlerdir. Kendisi de küçük yaşta babası yerine tahta geçmiş olan Fatih Sultan Mehmed, küçük şehzadeyi cezalandırmamıştır. Amasya sancak beyi II. Bayezid ve Karaman sancak beyi Şehzade Mustafa'nın da kuvvetleriyle katıldığı Osmanlı ordusu, 1473 yazında kendini Asya'nın en büyük sultanı sayan Uzun Hasan'ı Otlukbeli denen yerde mağlup etmiş; bu savaş Osmanlı tarihine “Şehzadeler Savaşı” olarak da geçmiştir. 1473'ün Mart ayında başlayan doğu seferi, yaz sonuna kadar sürmüştür; bu esnada Fatih Sultan Mehmed Şehzade Cem'i Edirne'de saltanat kaymakamı olarak bırakmıştır. Konya valisi Şehzade Mustafa'nın Şehzadeler Savaşı'ndan kısa süre sonra hastalanması ve aylar içerisinde ölmesi sonucunda 1474'te Şehzade Cem, abisinin yerine Konya'ya atanmıştır (Kafadar, 1999, s.340-343). 1481'de babası Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve tahtı abisi II. Bayezid'in ele geçirmesi üzerine, meşhur kanunnameye göre katledileceğini bildiğinden Bursa'da padişahlığını ilan etmiş ve Osmanlı topraklarını eşit bölüşmeyi önermiştir. Teklifi II. Bayezid tarafından reddedilen ve yenilgiye uğrayan Cem Sultan Suriye'ye, oradan da Mısır'a kaçmıştır. Mısır sultanı Kayıtbay'ın yardımıyla tahtı ele geçirmek için birkaç başarısız deneme yaptıktan sonra 1482'de Rodos şövalyelerine sığınmış ve aynı yıl Fransa'ya götürülmüştür. Fransa'da altı yıl kaldıktan sonra yeni bir anlaşma ile Papa VIII. Innocentius'a teslim edilmiştir. Tekrar Osmanlı topraklarına gelmek isteyen Cem Sultan, 14 yıl esir hayatı yaşamıştır. Bu olay, Osmanlı tarihinde “Cem Sultan Vakası” olarak bilinmektedir (Uzunçarşılı İH, 2012, s.161-179). Fransa Kralı VIII. Charles'in ısrarlı talepleri üzerine, Cem ona teslim edilmek için Napoli'ye doğru yola çıkarılmış, ancak yolda fenalaşmıştır. Yola çıkmadan önce zehirlendiği düşünülen Cem Sultan 1495'te ölmüş ve cenazesi II. Bayezid'in Napoli'ye savaş ilan etmesi sonucu ancak 1499'da Osmanlı topraklarına getirilebilmiştir. Bursa'da kendi adını taşıyan türbeye, Fatih Sultan Mehmed'in büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın yanına gömülmüştür.

YÖNTEM

Bu araştırmada Fatih Sultan Mehmed ile oğulları Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid'in ölümlerine dair tarihsel kaynaklar incelenmiş, zehirlenme olasılıkları ölüm hikayeleri ve zehirlenme bulguları üzerinden tartışılarak 15. yüzyılda kullanılan zehirler ışığında yeniden değerlendirilmiştir. Zehirlerin tespitinde Rönesans döneminde ve öncesinde zehir kullanımına dair kaynaklar incelenmiştir. Roma döneminde hem öforik hem toksik etkileri nedeniyle en çok kullanılan maddeler olan afyon, adamotu, güzel avrat otu, ban otu, ağrı otu, baldıran otu, kurtboğan otu ve kenevir ile Rönesans İtalya'sında sık kullanılan diğer zehirler, striknin, arsenik, kantaridin değerlendirilmeye alınmıştır (Cilliers ve Retief, 2000, s.90; Harrison, 1948, s.35; Karamanou vd., 2018, s.2). Ölüm hikayelerinin doğru

değerlendirilebilmesi için hem maktullerin hem ölümlerle ilişkili olabilecek şahısların biyografileri incelenmiş, bunlarla ilgili kısa bilgiler verilmiştir.

BULGULAR

Şehzade Mustafa'nın Ölümü (1474)

1473 yazının sonlarına doğru Şehzade Mustafa, abisi II. Bayezid ve babası Fatih Sultan Mehmed'in kuvvetleriyle Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'ı yenilgiye uğratmıştır. Akkoyunlu beyinin karargahı o zamanlar Erzincan'da olup imparatorluğun doğu sınırlarını tehdit etmektedir. Tarihte Otlukbeli Savaşı ya da Şehzadeler Savaşı olarak bilinen bu savaşta Osmanlı ordusu beş koldan düşmanına saldırmıştır. Şehzade Mustafa ve Bayezid'in askerleri, Anadolu beylerbeyi Davud Paşa ve Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa'nın komutasındaki gruplarla sultanın ordusunu dört koldan korumaya almışlardır. Elde edilen zaferin ardından Sultan Mehmed oğullarını payelere boğmuştur; Babinger tarafından gözdesinin Şehzade Mustafa olduğu kaydedilmiştir. Konya'daki görevine dönen Şehzade Mustafa, aylar içerisinde hastalanmış ve 1474 yazında tüm müdahalelere rağmen ölmüştür (Özkan, 2012, s.115; Babinger, 2003, s.271).

Şehzade Mustafa'nın ölümü tarihsel açıdan bakıldığında Otlukbeli Savaşı ve Sadrazam Veli Mahmud Paşa'nın ölümü ile ilişkili görünmektedir. Mahmud Paşa, Otlukbeli Savaşı'nda Fatih'in gözdesi Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa henüz çok genç ve toy olduğu için ona danışmanlık yapmak üzere görevlendirilmiştir. Has Murad Paşa bu savaşta Fırat Nehri'ni geçerken boğularak ölmüştür. Uzun Hasan'ı mağlup eden Fatih Sultan Mehmed, kaçan düşmanın peşinden Mahmud Paşa'nın tavsiyeleri üzerine gitmemiş; ancak tahtına döndüğünde bu kararından pişmanlık duymuştur. Savaş meydanında ve dönüş yolunda binlerce Türkmen öldürülmüş, sadece birkaç zanaatkar ve alim tutsak alınarak canı bağışlanmıştır. 1473 güzünde saraya dönen Fatih, Şehzade Cem'in sultan ilan edilmesine de öfkelenmiş, şehzadenin lalalarını idam ettirmiştir. Mahmud Paşa'yı da bir divan toplantısına çağırarak alıkoymuş, Yedikule zindanına hapsedirmiştir. Şehzade Mustafa'nın ölümünden hemen sonra idam ettirilen Mahmud Paşa, bir başka kaynağa göre idamından önceki aylarda Hasköy'deki kır evinde yaşamıştır (Babinger, 2003, s.283; TDK İslam Ansiklopedisi, 2003, Mahmud Paşa). Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine padişahın huzuruna çıkan Mahmud Paşa'nın yas tutmaması ve uygunsuz davranışları nedeniyle de idam edildiği rivayet edilmektedir. Otlukbeli Savaşı'ndaki tutumu ne olursa olsun, paşanın savaştan sonra değil de şehzadenin ölümünden hemen sonra idam ettirilmesi iki ölüm arasında bir ilişkiyi düşündürmektedir. Bu nedenle çeşitli rivayetler ortaya atılmış, Şehzade Mustafa'nın 1465 yılında Rumeli beylerbeyinin karısıyla birlikte olduğuna dair raporlara ulaşılmıştır. 1456 yılında Rumeli beylerbeyi olan Mahmud Paşa, belirtilen tarihlerde görevini sürdürmektedir. Şehzade Mustafa'nın Gedik Ahmed Paşa gibi paşaların eşleri ile de birlikte olduğu

rivayet edilmektedir (Babinger, 2003, s.285). Eğlenceyi seven genç bir şehzade olarak tasvir edilen Şehzade Mustafa'nın, 1474'te öldüğünde 24 yaşında; idam ettirilen Mahmud Paşa'nın 54 yaşında olduğu bilinmektedir.

Şehzade Mustafa'nın, savaş sonrasında, 1473 güzünde bilinen bir rahatsızlığı olmadığı, hatta eğlenceyi seven şehzadenin ava çıkıp içki içerek zaman geçirdiği kaydedilmiştir. Şehzade Mustafa'nın rahatsızlanması, 1473 yılı sonuna doğru subaylarından biri olan Koçi Bey'i Develü Karahisar'a (bugünkü Yeşilhisar) göndermesinden sonradır. Şehzade verilen ilaçlara rağmen iyi olmamış ve Develü Karahisar kalesini teslim almak için çıktığı on iki günlük seferde kötüleşmiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'e haber gönderilmiş, sultan özel hekimi Yakup Paşa'yı (Maestro Iacopo) ve Gedik Ahmed Paşa komutasında bir orduyu Karaman'a göndermiştir. Bu esnada ılıman iklimin daha iyi geleceği düşünüldüğünden Niğde'ye yola çıkarılan hasta şehzade, iki günlük yolculuktan sonra sıcak banyo yapmış, sonrasında kötüleşerek yüksek ateşle ölmüştür. Şehzadenin öldüğü gizlenerek Bor'dan Konya'ya getirilmiş, sultana ölüm haberini vermek üzere bir ulak gönderilmiştir. Gedik Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'dan sonra yerine geçmiş ve Karaman soylularını öldürerek bu bölgede uzun yıllar bir isyan çıkmasının önüne geçmiştir. Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra kardeşi Şehzade Cem Karaman valiliğine getirilmiştir (Babinger, 2003, s.284).

Fatih Sultan Mehmed'in çok sevdiği oğlu ve büyük olasılıkla tahtın varisi Şehzade Mustafa'nın ölüm haberini vermek kolay olmamıştır. Sultanın öfkesinden korkulduğundan haberi Hoca Sinan Paşa vermiş, siyahlar giymiş hocayı gören sultan durumu anlamıştır. Evlat acısı ile tam üç gün üç gece çıplak taş zeminde yattığı ve ağıt yaktığı, daha sonra tüm şehre matem tutma emri verdiği kaydedilmiştir (Baykal, 1956, s.77).

Şehzade Mustafa'nın ölümüyle ilgili iki önemli Osmanlı kroniği mevcuttur. Bunlardan Gelibolulu Mustafa Ali'nin Kühü'l- Ahbar adlı eserinde Şehzade Mustafa'nın namus meselesi yüzünden Mahmud Paşa tarafından zehirlendiğinden bahsedilmektedir. Mu'ali'nin Hünkarnamesi'nde ise Şehzade Mustafa'nın ölüm döşeginde lalasına ölümünden sorumlu olan kişinin Mahmud Paşa olduğunu belirttiği belirtilmektedir (İnce, 2019, s.356). Mahmud Paşa'nın Şehzade Mustafa'yı zehirlemiş olmasına dair bir rivayet de savaş sırasında şehzadeye zehirli bir armut verdiği ve Şehzade Mustafa'nın bunu yedikten sonra hastalanmaya başladığı yönündedir. Ancak Şehzade Mustafa'nın katibi Giovan Maria Angiolello'ya göre bu gerçek dışıdır, çünkü şehzade savaştan sonra üç ay kadar sağlıklı yaşamış, sonrasında hastalanarak altı ay içerisinde ölmüştür.

Tarihi kayıtlara göre Şehzade Mustafa'nın rahatsızlanma ve ölüm süreci yaklaşık 6 aylık bir dönemi kapsamaktadır. Çeşitli kaynaklarda zehirlendiği hususuna değinilen şehzadenin, uzun süreli bir maruziyet sonucu öldüğü düşünülebilir. Sırasıyla halsizlik, güçsüzlük, uzuvların tutmaması ile son

olarak yüksek ateş gözlenmiştir. Şehzadenin sağlığı açısından Konya'dan Niğde'ye hareket edilmesi ve ılıman iklim arayışı, ateş yüksekliği ile uyumludur. Bununla birlikte ölümünden önce banyo ihtiyacı olması da cilt ve mukozalarda oluşan bir tür kuruluğa işaret edebilir.

15. yüzyılda kullanımı olan zehirler ve Şehzade Mustafa'nın ölümü ile ilgili kayıtlar göz önüne alındığında olası zehirin "atropa belladonna", Türkçe deyişle güzel avratotu olduğu tahmin edilebilir. Zehirli bir meyveye sahip olan güzel avratotu, tarihte kullanılan en eski ilaçlardandır. "Bella donna" (güzel avrat) isminin altında yatan sebep, 15. yüzyılda İtalya'da kadınların güzelleşmek amacıyla bu meyvenin ekstraktını gözlerine damlatarak kullanmalarıdır. Antikolinerjik etkileri olan bu bitkiden "atropin" adı verilen ilacın üretimi 19. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da zehirli meyvelerin, eski tarihlerde ve farklı kaynaklarda ilaç ve öldürme amaçlı olarak kullanımına dair kayıtlar mevcuttur (Cilliers ve Retief, 2000, s.90; Harrison, 1948, s.35; MedlinePlus, 2019, Belladonna; Wikipedia, 2019, Atropa belladonna).

Şehzade Mustafa'nın ölümünden önceki bulgulardan özellikle ateş yüksekliği ve ciltte aşırı derecede kuruluk oluşması, antikolinerjik sendromun parçaları gibi gözükmektedir. Bununla birlikte şehzadenin 6 aydır süregelen rahatsızlığı, maruziyetin kronik olduğunu göstermektedir. Ağızdan alındığında toksik etkilerinin bariz görülebileceği bu zehir, maktulün yiyeceklerine katılmış olabilir. Öte yandan güzel avratotu meyvesi, psikotrop ve keyif verici özelliklere sahiptir (Cilliers ve Retief, 2000, s.90). Bu açıdan düşünüldüğünde ve şehzadenin ölümüyle ilgili kaynaklar göz önüne alındığında Şehzade Mustafa, kendisine verilmiş olan bu meyveyi hem savaş sırasında hem de sonrasında zehirli olduğunu bilmeden de almış olabilir.

Güzel avratotu, yüzyıllar boyu çeşitli hastalıkların alternatif tedavisinde kas gevşetici, ağrı kesici, antiinflamatuvar olarak da kullanılmıştır. Letarji ve derin uykuya sebebiyet verebilmesi açısından tıbbi kullanımından kaçınılmıştır. İçeriğindeki skopolamin psikoaktif özellikte olup canlı halüsinasyonlara neden olabilmekte, atropin ise hafıza kaybı ve ağır konfüzyona yol açabilmektedir (Schultes ve Smith, 1976, s.46). Bu nedenle keyif verici ilaç olarak kullanımı da söz konusudur. Ancak ölümcül dozlara kolayca ulaşılabilmesi nedeniyle (örneğin 5-6 meyve yemekle) oldukça tehlikeli olduğu kabul edilmektedir. Zehirlenme bulguları, halsizlik, baş ağrısı, kaslarda tonus kaybı, letarji, konfüzyon, halüsinasyonlar; antikolinerjik etkilere bağlı ışığa duyarlılık, idrar retansiyonu, ciltte ve mukozalarda kuruluk, terleyememe, yüksek ateş ile doza bağımlı olarak kalp ve solunum yetersizliğidir (MedlinePlus, 2019, Belladonna; Wikipedia, 2019, Atropa belladonna). Bu bulgular, Şehzade Mustafa'nın ölümüyle örtüşmektedir.

Şehzade Mustafa'nın "zehirli armut" yiyerek öldüğü rivayeti, zehirli meyvelerden güzel avratotunu çağırırsa da bu bitkinin meyvesi görüntü olarak armuta benzememektedir. Güzel avratotu, patlıcangil (Solanaceae)

bitki familyasından, yaklaşık 2 santimetre çapında, siyaha çalan koyu mor renginde tatlı meyvesi olan bir bitkidir (Wikipedia, 2019, *Atropa belladonna*). Öte yandan aynı familyadan gelen mandrake meyvesi (*Mandragora autumnalis*) sarı turuncu renkte olup çapları 4 santimetreye kadar çıkabilmektedir; sarı kavun, yer muşmulası gibi değişik isimlere sahiptir. Psikotrop ve toksik bulguları, güzel avrat otu ile aynı olan bu bitki adam otu olarak da bilinmekte olup coğrafik olarak Akdeniz kökenlidir; Güney ve Güneybatı Anadolu ile Akdeniz Havzası yayılışlıdır (Bitki Veritabanı, 2020, *Mandragora autumnalis*). Güzel avrat otu ise Avrupa- Sibirya kökenli olup Kuzey, Batı ve Güney Anadolu yayılışlıdır (Bitki Veritabanı, 2020, *Atropa belladonna*). Her iki bitkinin de eski çağlarda hem tedavi amaçlı hem de keyif verici olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü (1481)

“Ey aziz insan! Ben fakir, Şeyh Yahya'nın oğlu Derviş Ahmed Aşıkî'yim. Osmanoğulları'nın sözlerinden ve olaylarla dolu menkıbelerinden bazılarını kısa ve öz olarak kaleme aldım. Kalem de bu uçsuz bucaksız safhada kalbime söyledi. Can kulağımı kalemin sesine tuttum, gönlüm hayretler içinde kaldı ve söylemeye başladım.” Bu sözler, dönemin tarih yazıcılarından Aşıkpaşazade'ye aittir. Osmanlı tarih yazıcılığında çok önemli bir yeri olan eseri Menakıb u Tevarih-i Al-i Osman ya da Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Osmanlı sülalesinin Türk tarihinde oynadıkları roller, Süleyman Şah'tan II. Bayezid'e gelinceye kadar bütün ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in ölümüne de ışık tutacak bilgiler sunan eserde Aşıkpaşazade, o günkü durumu bir şiirle tasvir etmektedir ve bu, sultanın ölümünü en iyi anlatan ifadelerdir: *“Tabibler şerbeti viridi hana/ O han içdi şerabı kana kana/ Cigerin togradı şerbet o hanun/ Hemin-dem zar itdi yana yana/ Didi niçün bana kıydı tabibler/ Boyadılar cigerüm canı kana/ İcabet itmedi tabib şerabı/ Timarları kamu vardı ziyana/ Tabibler hana çok taksirlik itdi/ Budur togrı kavil düşme gümana...”* (Aşıkpaşazade, 2003, s.585)

1481'in baharında, kimi kaynaklara göre Mısır, kimilerine göreyse (oğlu Cem'i Suriye sınırına göndermesine karşın) İtalya seferine çıkmak üzere Kapıkulu askerleriyle birlikte Üsküdar'a geçmiştir. Bu yeni seferin hedefini hiç kimse bilmemektedir. Anadolu ordusuna Mayıs ortalarında Konya yakınındaki geniş ovada toplanması emredilmiştir. Uzun zamandır belirtileri görülen gut (damla) atağı nedeniyle Üsküdar'daki karargahta dinlendikten sonra yola çıkan Fatih, Gebze yakınlarında Tekfur çayırı (Hünkar çayırı) denilen yerde tekrar fenalaşınca hekimler çağırılmıştır. Gut atakları, en fazla ayak başparmağında olmak üzere eklemlerde şiddetli ağrı ile seyreder. Oysa kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in ölümü sırasında karın ağrısı çektiği, müzmin hastalıklarına (emraz-ı müzmine) bağırsak tıkanıklığının eklendiği ifade edilmektedir. Sultan'a ilk müdahale eden hekim, Acem Hamideddin el-Lari olup başarılı olamayınca Yakup Paşa (Maestro Iacopo) çağırılmıştır.

Ancak sultanın genel durumunu gözleyen hekim,daha önce verilen ilacın yanlış olduğunu ve elinden bir şey gelmeyeceğini, bu ilacın etkilerini gidermenin artık mümkün olamayacağını söylemiştir (Tekindağ, 1966, s.96, s.100). Aşıkpaşazade'nin "*Vefatına sebep ayagında zahmet var-ıdı. Tabibler 'ilacında 'aciz oldılar. Ahir tabibler cem' oldılar, ittifak itdiler, ayagından kan aldılar; zahmet ziyade oldı. Şarab-ı fariğ virdiler. Allah'un rahmetine vardı.*" sözleriyle tarihe not ettiği olayda en çok tartışılan nokta, hekimlerin tedavide başarısız olması ve sultanın "şarab-ı fariğ" olarak tanımlanan ilacı içtikten sonra ölmüş olmasıdır.

Şarab- fariğ, kusturan şurup anlamına gelmektedir. Şaraplar ve tiryaklar, 15. yüzyılda hastalıkların tedavisi için kullanılan şurup ve macunlardır. Aşıkpaşazade'nin ifadelerinde geçen "fariğ" kelimesinin, "istifrağ" kelimesi ile aynı kökten geldiği düşünülmekte, bu nedenle sultanın bu ilaçla zehirlenmiş olma iddiasının doğru olmadığı düşünülmektedir (Tekindağ, 1966, s.96, s.102). Öte yandan tıp bilgisi olmayan Aşıkpaşazade'nin "şarab-ı tiryak-ı faruk" yerine bu kelimeyi kullanmış olabileceği veya metnin çevirisinde hatalar yapılmış olabileceği üzerinde de durulmaktadır. Nitekim "tiryak-ı faruk", özellikle zehirlenmelerde, kan tüküren hastalarda ve bağırsak sancısı çekenlerde kullanımı olan bir çeşit macundur (Tabib İbn-i Şerif, 2003, s.147). Zehirlenmelerde, şurup şeklinde verilmesi gerektiğinden "şarab-ı faruk" olarak ifade edilmiş olabilir. Her iki açıklamada da Fatih Sultan Mehmed'e verilen Aşıkpaşazade'nin tanımıyla "şarab-ı fariğ"ın öldürücü değil, iyileştirme maksadıyla verildiği görülmektedir.

Öte yandan sorulması gereken, bu şurubun neden tercih edildiğidir. Tabibİbn-i Şerif'in 15. yüzyıl tıp kitabı olan "Yadigar" adlı eserinde de tarif ettiği gibi özellikle afyon, baldıran gibi zararlı bitkilerin yol açtığı zehirlenmelerde tiryak-ı faruk, şarabla verilmektedir (Tabib İbn-i Şerif, 2003, s.152). Tüm ilaçların ve hastalıkların tedavilerinin kaleme alındığı bu kitapta şarab-ı fariğ adında bir ilaca rastlanmamaktadır. İster kusturmak maksadıyla ister zehiri yok etmek için olsun, artık yapılacak bir şey kalmadığını ve Hekim Lari'nin tedavisinin hatalı olduğunu söyleyen Yakup Paşa'nın şurubunun son bir çare olarak verildiği açıktır. Şarab-ı fariğ ya da şarab-ıfaruk, zehirlendiği düşünülen sultanı zehirden temizlemek üzere verilmiştir ve bu zehir büyük olasılıkla afyondur.

Gut hastalığı, yalnız Fatih Sultan Mehmet değil, ondan sonra gelen padişahların da muzdarip olduğu bir hastalıktır. Padişahların tedavisinde kolşisin içeren surincan hâpı ya da surincan macunu kullandıkları bilinmektedir (Genç, 2016, s.45). Kolşisin, bitkilerden elde edilen en eski ilaçlardan biridir ve günümüzde de akut gut tedavisinde kullanılmaktadır. Akut ataklarda bulantı, kusma oluncaya ya da ishal başlayıncaya kadar kullanılır. Bununla birlikte ağrı kesici özelliği olan ilaçların da ataklarda kullanımı söz konusudur. Osmanlı döneminde afyon, ağrı kesici özelliği

nedeniyle macun ve hap olarak kullanılmaktaydı. Keyif verici olarak da kullanımı olan afyon ve afyon preparatlarını satanlara “*esnaf-i afyonciyan*” denilmekteydi. Özellikle Ege bölgesi afyonunun yüksek morfin içeriği nedeniyle tercih edildiği, yüksek kalitede olan Türk afyonunun o dönemde Avrupa’nın en iyi afyonu olduğu, Osmanlı İmparatorluğu’nda afyon üretimi olduğu 16.- 18. yüzyıllarda yaşamış Avrupalı gezginlerin seyahatnamelerinde anlatılmaktadır (Mat, 2010, s.286, s.290). Morfin benzeri opiatlar, ağrı kesici özelliğe sahip olmakla birlikte bir etkileri de ishali durdurmak ve bağırsak hareketlerini azaltmaktır. II.Bayezid’den itibaren saray hekimliğine geçmiş Yahudi asıllı bir hekim olan Moses Bin Hamon’un, gut hastalığından muzdarip Kanuni Sultan Süleyman’ı afyon içeren ilaçlarla tedavi ettiği ve diğer saray hekimlerinin bu tedavi yöntemine karşı çıktığı bilinmektedir (Genç, 2016, s.46).

Hem ağrıyı dindirmesi hem de kolşisine bağlı ishali azaltması nedeniyle afyon, dinmeyen gut atağında sultan hekimlerince tercih edilmiş olabilir. Fatih Sultan Mehmed’in ölümüyle ilgili kaynaklar, sultana faydalı olacağı düşünülen ama onu zehirleyen bir ilaç verildiğini, bu ilacın da sultanın bağırsaklarını tıkadığını ifade etmektedir. Bu durum, ağrı kesici olarak kullanılmış afyonun böyle bir etkiye neden olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Afyon (ya da morfinin) sultanın ölümüne neden olmuş olabileceği düşünülecek olursa yüksek doza bağlı zehirlenmelerde bağırsak tıkanıklığıyla birlikte esas etkilenen organın akciğer olması, yani solunum depresyonu beklenir. Opiatların yüksek dozlarda pulmoner hemoraji, yani akciğerde kanamaya da neden olabildikleri bilinmektedir (Morrow vd., 2019). Aşıkpaşazade’nin “*O han içti şarâbı kana kana/ Ciğerin doğradı şerbet o hanın/ Hemîn dem zâri etti yana yana*” sözleri de sultana verilmiş olan maddenin, ciğerine zarar verdiğine ve gözle görülür bir kanamaya neden olduğuna işaret etmektedir.

Fatih’in ölüm nedeni kadar, ölümünden sonra İstanbul’da meydana gelen olaylarla ilgili tarihi değerlendirmelerde de uzlaşma sağlanamamıştır. Babinger, Fatih’in zehirlenerek ölmesi üzerine ayaklanan yeniçerilerin Yakup Paşa’yı ve Karamani Mehmed Paşa’yı vahşice öldürdüklerini; İstanbul’da Yahudiler’e ve Hıristiyanlar’a saldırdıklarını ifade etmektedir (Babinger, 2003, s.348). Öte yandan Tekindağ, Babinger’in tarihi olayları yanlış aksettirdiğini belirtip yeniçerilerin Karamani Mehmed Paşa’yı kendilerine mani olduğu ve Yakup Paşa’yı da sultanın ölüm haberini sakladığı için öldürdüklerini belirtmektedir; yani Tekindağ’a göre bir suikast söylentisi yoktur (Tekindağ, 1966, s.96, s.105). Öyle ya da böyle, Fatih’in ölümü üzerine Karamani Mehmed Paşa ve Yakup Paşa yeniçeriler tarafından öldürülmüştür. İstanbul yağması dafarklı tarihi kaynaklarda doğrulanmaktadır. Yeniçerilerin Şehzade Bayezid yanlısı olduğu bilinmektedir. Karamani Mehmed Paşa ise Karaman Valisi küçük şehzade Cem taraftarıdır ve Tekindağ’a göre Bayezid’den evvel Cem’i İstanbul’a getirterek bir emri vaki yapmak

istemiştir. Amasya Valisi Şehzade Bayezid, sadrazam Karamani Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmak istemektedir (Tekindağ, 1966, s.96, s.105). Babinger'e göre bunun nedeni Bayezid'in, 1481 Nisan'ı başında İstanbul'dan aldığı bazı mektuplardır. Bu mektuplarda sadrazamın sultanı, büyük şehzadeyi göz ardı edip Şehzade Cem'i müstakbel sultan olarak ilan etmeye ikna ettiği yazılıdır. Babinger, bu nedenle Şehzade Bayezid'in babasının öldürülmesiyle ilişkili olabileceği üzerinde durur (Babinger, 2003, s.347).

Fatih Sultan Mehmed'in son seferi sırasında zehirlenerek öldürüldüğü iddialarında adı geçen diğer hekim, Hamideddin el-Lari'dir. Yakup Paşa'nın Venedikliler ile anlaşmış olabileceği rivayet edildiği gibi Hekim Lari'nin de bazı kaynaklara göre Şehzade Bayezid bazı kaynaklara göre Karamani Mehmed Paşa'nın azmettirmesiyle sultanı zehirlemiş olabileceği düşünülmektedir (Tekindağ, 1966, s.96, s.103). Hekim Lari'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Edirne'de bulunan ve 1514'de tamamlanan Lari (Laleli) Camii'nin ismini taşıdığı kişi Hekim Lari'dir (Türkiye Kültür Portalı, 2017, Lari Camii). Lari Camii yapımına kendisi tarafından başlanmış, ancak caminin yapımı tamamlanamadan Hekim Lari 1485'de vefat etmiştir. Lari Camii'nin yapımını Hekim Lari'nin ölümünden 29 yıl sonra tamamlayan II. Bayezid Camii mütevellisi Hamid Çelebi'dir (Dijkema, 1977, s.46). Lari Camii, Edirne'de Fatih Sultan Mehmed'in eşlerinden Sitti Mükrimme Hatun'un adına yapılmış olan Sitti Şah Camii'nin yakınlarındadır. Aynı yıllarda yapımı gerçekleştirilen camilerden Sitti Şah Sultan Camii, 1482'de saray yardımcıları ile tamamlanmıştır. Ancak Lari Camii'nin Hekim Lari'nin ölümünden sonra da, II. Bayezid tahtta iken ve yaşadığı müddetçe tamamlanmadığı görülmektedir. Caminin yapımı ve tamamlanması II. Bayezid'in oğlu Yavuz Sultan Selim dönemine rastlamaktadır.

Cem Sultan'ın Ölümü (1495)

"Sen bister-i gülde yatasun şevk ile handan/ Ben, kül döşenem külhan-ı mihnette sebep ne?" Babasının ölümü ve ağabeyinin yeniçeridesteği ile tahta çıkmasının ardından saltanatta hak iddia eden Cem Sultan, kan dökülmemesini talep etmiş; Anadolu'da kendisinin, Rumeli'de II. Bayezid'in padişah olmasını teklif etmiştir. Bayezid buna *"La-erhame beyne'l müluki"* (Hükümdarlar arasında akrabalık yoktur) diyerek cevap vermiştir. Kardeşler arasında başlayan bu iktidar çatışması, Cem Sultan'ın yenilmesi ve Rodos şovalyelerine sığınmasıyla uluslararası bir sorun haline gelmiş; Avrupa ve özellikle Fransa için yeni bir Haçlı seferinin fırsatı olarak değerlendirilmiştir (Ceran, 2014, s.97).

Fransa ve Roma'da senelerce esir hayatı yaşayan Cem Sultan, Papa VII. Innocentius'un ölümü üzerine 1492'de Papalığa seçilen VI. Aleksander Borgia zamanında biraz daha serbest yaşamıştır. Fransa Kralı VIII. Charles'ın

Papa'dan esir sultanı istemesi üzerine gelişen olaylar sonucunda, Fransız ordusu Roma'ya kadar gelerek Cem Sultan'ı alıp buradan ayrıldıktan sonra Napoli'ye giderken Cem Sultan rahatsızlanmış ve bir hafta içerisinde ölmüştür. Kral VIII. Charles'ın hayali, yalnız Napoli'yi almak değil, Fransız bayrağı altında bir dünya hakimiyeti kurmak ve Cem'i yanına aldıktan sonra Osmanlı topraklarına doğru bir haçlı seferi yapmaktır. Öte yandan Fransa kralının eline Bayezid'in Papa'ya yazdığı ve Cem'in öldürülmesi karşılığında yüklü miktarda altın vermeyi taahhüt ettiği bir mektup geçmiştir. Sultan Cem'in 1495'te kralın yanında ölmesi, onun haçlı seferi planından vazgeçmesine sebep olmuştur. Fransızların geri çekilmesinin bir nedeni de aynı yıl Mantova Markisi Francesco II. Gonzaga'nın Fornovo Savaşı'nda VIII. Charles'ı yenmesidir (Kissling, 1969, s.47.).

Fornovo Savaşı sonunda adeta İtalya'nın kurtarıcısı ilan edilen Francesco II. Gonzaga adına altın sikkeler basılmış ve şiirler yazılmıştır. Bunlar içerisinde edebi değer taşımamakla birlikte tamamen konusu bakımından en dikkat çekici olanı, Mantova Markisi ile Osmanlı padişahı II. Bayezid'in dostluğunu konu alan Robilio Vitelliano'nun "*Libellus de amicitia Francisci Gonzagae et Belzeti (sic) imperatoris Turcarum*" adlı şiir kitabıdır (Kissling, 1969, s.48).

Osmanlı- Mantova dostluğunun asıl sebebi, Cem Sultan meselesidir. II. Bayezid, özellikle Anadolu'da kendisinden daha fazla taraftarı bulunan kardeşinin gözü altında tutulması ve salıverilmemesi için papalara büyük miktarda paralar ödemiştir. Bununla da yetinmeyip İtalyan ve Türk ajanları aracılığıyla Cem Sultan'a suikastler tertiplemiştir; ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Her halükarda, padişahın elinin altında farklı kaynaklardan oluşan, dağınık olması yanıltıcı olsa da birbiriyle karşılaştırmak suretiyle doğru bilgiye ulaşabileceği bir istihbarat sisteminin varlığı açıktır (Vatin, 2017, s.8).

Esaret yıllarında Cem Sultan'ı görmesi için II. Bayezid tarafından yollanan kişilerden biri, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa ya da bilinen diğer ismiyle Koca Mustafa Paşa'dır. Aynı zamanda padişahın Papa VIII. Innocent'e yazmış olduğu mektupları teslim etmekle de görevlendirilmiştir. 1491'de İtalya'dan dönüşünde Mantova Markisi elçileriyle irtibata geçen Mustafa Paşa, elçiler tarafından Osmanlı sarayında perde arkasında çok önemli rol oynayan etkili bir şahsiyet olarak tanıtılmıştır. Venedik kaynaklarında aşırı habis ve kaypak bir şahıs olarak anlatılırken diğer bazı kaynaklarda bunun aksine değerli bir devlet adamı olduğundan söz edilmektedir. Cem Sultan'ı öldürmek için yavaş tesir eden bir zehirle başını traş ettiği rivayet edilse de Mustafa Paşa'nın Cem'in ölümünden çok önce, 1490 senesinde İtalya'ya gitmiş olduğuna dikkat çekilmektedir (TDK İslam Ansiklopedisi, 2003, Koca Mustafa Paşa). Cem Sultan'ı zehirleyerek öldüren kişi, büyük olasılıkla Papa VI. Aleksander, diğer ismiyle Rodrigo Borgia'dır.

Rodrigo Borgia, papalığı sırasında adam kayırması, aşırı harcamalar yapması, din görevlerini satın alması, şehvetine düşkün olması gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Oğlu Cesare'ı 18 yaşında kardinal yapmış, kızı Lucrezia'yı Milano bölgesindeki güçlü Sforza ailesi ile iş birliği yapabilmek için 13 yaşındayken Giovanni Sforza ile evlendirmiştir (Wikipedia, 2020, House of Borgia). Borgia ailesi tarihin ilk kriminal ailesi olarak bilinir ve Rönesans döneminin belki de en ünlü zehircileridir. Ensest ilişki, zehirlenme ve adam öldürme üzerine türlü rivayetlere konu olan Borgia ailesiyle ilgili tarihsel kanıtlar çok azdır. Nadir bulunan ve az bilinen zehirleri, akla gelmeyecek yöntemler kullanarak kurbanlarına vermekle meşhurdurlar. Zehir olarak arsenik, striknin, kantaridin ve akonitin kullandıkları kaydedilmiştir (Karamanou vd., 2018, s.2; Eaton, 1923, s.13). Acımasızlığı ile tanınan ve geçirdiği sfiliz yüzünden gelişen skar sokularını gizlemek için hep siyah giyinen Cesare, babası ile birlikte politik hırslar yüzünden çok sayıda kardinal, psikopos ve asilzadeyi öldürmüştür. Ailenin *femme fatale*'i Lucrezia'nın, bu cinayetlere yardım ettiği rivayet edilir. Erken yaştaki ilk evliliğinin ardından iki evlilik daha yapan Lucrezia, hiçbir zaman sadık bir kadın olmamıştır. Fırtınalı hayat öyküsü mercek altına alındığında, 1503 yılında babasının ölümünden sonra, Francesco II. Gonzaga ile uzun süreli yasak bir ilişki yaşadığı görülmektedir. Lucrezia'nın son eşi Alfonso d'Este ile Francesco II. Gonzaga'nın eşi Isabella d'Este kardeşler. Francesco ise, Papa'dan Cem Sultan'ı isteyen Fransa Kralı VIII. Charles'ı yenerek Fransız istilasını durduran, aynı zamanda Osmanlı padişahı II. Bayezid ile sıkı dostluğu dikkat çekici olan Mantova Markisi'nden başkası değildir. Cem Sultan'ın hayatı, Victor Hugo'nun "Lucrece Borgia" adlı piyesine Zim-Zizim adıyla konu olmuştur (Ceran, 2014, s. 114).

Kissling'e göre, Cem Sultan'ın zehirlenerek öldüğünü inananların da tersini savunanların da iddiaları zayıftır. Zor şartlardaki yaşamı ya da hastalığı nedeniyle öldüğü düşünüldüğünde, örneğin sıtma gibi bir hastalıktan öldüyse neden daha erken evrede etrafındakilerce fark edilmemiş olduğu sorulabilir. Öte yandan zehirlendiğini düşünenlerin dayanağı Cem Sultan'ın Napoli'ye giderken şiddetli bir ishale tutulduğuna dair haberlerdir. Bu nedenle Papa'nın verdiği arsenik içeren bir zehirle öldürüldüğü inanılmaktadır. Borgia ailesinin "cantarella" olarak bilinen ve içeriğinde arsenik olduğu düşünülen şeker tadında toz halinde bir zehir kullanarak pek çok cinayeti işlediği, Cem Sultan'a verilen zehirin de bu olabileceği düşünülmektedir. Kissling'e göre zehirin alındıktan çok sonra böyle şiddetli bir etki göstermiş olması pek mümkün değildir (Kissling, 1969, s.57).

Cem Sultan'ın ölümüyle ilgili ortaya atılan sorular oldukça yerindedir. Roma'dan ayrılışı 1495 senesinin Ocak ayı sonunda olan Cem Sultan, Şubat ayı ortalarında rahatsızlanmış ve sonunda ölmüştür. Roma'dan ayrılmadan önce rivayet edildiği üzere gerek Mustafa Paşa'nın usturasıyla gerekse Papa'nın zehirli şekerleriyle zehirlenmiş olma ihtimali düşüktür. Cem Sultan

Fransa Kralı'nın Napoli'ye ilerleyişi sırasında ölmüştür. 15. yüzyılda ordularda savaş sırasında çıkan salgın hastalıklar nedeniyle ölümler oldukça fazladır. Öte yandan konuyu açıklığa kavuşturacak bir husus şudur ki VIII. Charles, Roma'ya girdikten sonra Cem Sultan'ı alıp bizzat Cesare Borgia'ya teslim etmiştir (Carretto, 2000, s.482). Napoli'ye varmadan bir hafta içerisinde hızla ilerleyen rahatsızlığı sonucu yüzünde ve gözündeki şişlikler, ata binemeyecek kadar kas güçsüzlüğü ile buna eşlik eden ishal meydana geldiği ve bu şekilde öldüğü kaydedilmektedir. Bununla birlikte ölmeden önce cenazesinin Osmanlı topraklarına götürülmesi ve geride kalacak ailesinin himaye edilmesini istemiş olması son ana kadar şuurunun kaybolmadığını göstermektedir.

Arsenik zehirlenmesi, ani geliştiği takdirde şiddetli ishal, kusma, karın ağrısı ile dolaşım bozukluğuna ve ölüme neden olabilir. Ancak uzun süreli, yani kronik zehirlenmelerde kansızlık nedeniyle güçten düşme ile şuur bozuklukları ve sinir sistemi bulgularıdır. Ayrıca tipik olarak tırnaklarda zehirlenme çizgileri oluşur. Cem Sultan'ın ölüm hikayesi, kronik bir zehirlenmeye işaret etmektedir. Cilt üzerinden ya da ağızdan alınabilecek bazı zehirlerle bu mümkün olabilir. Başlangıçta kusma ve ishal, sonrasında tipik olarak yüzde hissizlik ve şişliklerle seyreden, aşırı terleme, titreme, nöbet gibi sıtma benzeri bulgular gösteren Cem Sultan, klinik tablosuna bakılırsa ve dönemin meşhur zehirleri irdelenecek olursa kurtboğan otu, yani akonitin ile zehirlenmiştir. Zehir ustası Borgialar'ın da favorilerinden biri olan akonitin, düşük dozlarda ya da cilde teması ile dahi paresteziye neden olabilir (Karamanou vd., 2018, s.2; Wikipedia, 2020, Aconitine). Özellikle yüz bölgesinde ve ağız çevresinde duyuşal nöropati nedeniyle hissizliğe neden olan bu zehirin etkisi, daha sonra kol ve bacaklarda hissizlik ve güçsüzlük şeklinde ilerleme gösterir. Zehirlenen kişide ishale ve yüz bulgularına neden olması, zaman içerisinde bilinç bulanıklığı yapmadan etkinin kol ve bacaklarda güçsüzlük ve hissizlik olarak ortaya çıkması da Cem Sultan'ın bulgularını açıklamaktadır. Cem Sultan'ın sıtmadan öldüğü rivayetleri de göz önüne alınacak olursa sıtmayı taklit eden bulgular da arsenikten çok olası zehirin akonitin olduğunu düşündürmektedir. Akonitin ilerleyici toksik etkilerini sinirler, kaslar ve miyokarddaki voltaj duyarlı sodyum kanalları üzerinden yapmaktadır. Akonitin zehirlenmesinde en önemli ölüm nedeni kardiyotoksik etki sonucu ventriküler aritmi ve asistolidir (Wikipedia, 2020, Aconitine).

II. Bayezid'in Ölümü (1512)

“Yürü, var ey Bayezid, sen süre gör devranın/ Saltanat baki kalır derlerse bu yalandır.”

II. Bayezid, Osmanlı tarihinde yeniçerilerin baskısıyla oğlu tarafından tahttan indirilen tek padişahdır. Bu olaydan kısa süre sonra da yaşamının geri kalan bölümünü geçirmek için doğduğu Dimeteoka'ya giderken vefat etmiştir.

Gençliğinde eğlenceli bir hayat süren Bayezid, yaşlılığında ibadeti ve yalnızlığı seçmiştir. İlerlemiş yaşı nedeniyle idareyi vezirlere ve oğullarına bırakmıştır. Henüz kendisi padişah iken oğulları arasında süren taht kavgaları Osmanlı tarihine “şehzadeler meselesi” olarak konu olmuştur. Özellikle oğlu Selim’e karşı savaşması ve Şehzade Ahmet’i tahta geçirmek istemesi, tarihte tekerrür eden bir baba-oğul çatışması gibidir. Babası Fatih Sultan Mehmed’in de II. Bayezid’den ziyade Cem Sultan’ı tahtın varisi olarak gördüğü bilinmektedir. Yeniçerilerin desteği ile tahta çıkmış olan II. Bayezid, uzun süren bir saltanatın ardından yine oğlu Yavuz Sultan Selim’i destekleyen yeniçerilerin baskısı ile tahttan çekilmiştir (Önal, 2019, s.1).

II. Bayezid’in tahtı bırakışı ve İstanbul’dan ayrılışı sırasında büyük bir üzüntü, hatta hasta bir görüntü içerisinde olduğu söylenir. 20 Mayıs 1512’de doğduğu yer olan Dimetoka’ya doğru yola çıkmış, Çorlu’da hastalanmış, 10 Haziran’da Abalar Köyü’nde vefat etmiştir. Buna göre II. Bayezid’in rahatsızlanması ile ölümü arasında en az bir hafta geçmiştir. II. Bayezid’in zehirlenerek öldüğüne dair tespit edilen kaynaklardan ilki Cenabi’ye aittir. Cenabi, Bayezid’in yolculuğu esnasında öğle namazı için durduğunu ve abdest suyuna konulan bir zehirden ötürü sakalları döküldüğü için zehirlendiğini anladığını ifade etmektedir. Evliya Çelebi de, II. Bayezid’in “Ah Cem Şah” diye ruhunu teslim ettiğini, bazılarının göre zehirlenerek ölümlerinde de “Selim ömrün az olup gazan çok olsun” diyerek beddua ettiğini aktarmaktadır. Gerek Batı gerekse Osmanlı kaynaklarında Bayezid’in oğlunun emri üzerine zehirlenerek öldüğünü teyid eden ifadeler bulunmaktadır. Henüz babası ölmediği için I.Selim’in padişahlığının tanınmadığı, II. Bayezid’in yola yüklü bir hazine ile çıktığı, I.Selim’in kardeşiyle savaşmak üzere İstanbul’dan ayrıldığı sırada babasının geri dönebileceği ihtimalini değerlendirdiği gibi çeşitli nedenler üzerinde durulmuştur. Yavuz Sultan Selim’in bu işi Dimetoka yolculuğunda II. Bayezid’in maiyetinde bulunan bir hekim aracılığıyla yaptırdığı düşünülmektedir. Bu dönemde başhekimlik vazifesine sahip olan Mehmed bin Kemaleddin, diğer adıyla Ahi Çelebi bu yolculukta II. Bayezid’in yanında görevlendirilmiş, ancak vefat olayından sonra başhekimlikten alınmıştır. Bu durum hakkında bir takım söylentilere neden olmuşsa da Ahi Çelebi, 1515’te tekrar başhekimliğe getirilmiş, 1520’ye kadar hekimlik görevini sürdürmüştür (Önal, 2019, s.17; Önal, 2019, s.26; Tekindağ, 1970, s.10).

Farklı kaynaklara göre II. Bayezid’e zehiri veren, Yahudi bir hekimdir ve adı Ustrabin ya da Hamon olarak kaydedilmiştir. Ustrabin, Yavuz’un vaadleri ve emriyle Bayezid’i Çorlu yakınlarında zehirlenmiş; fakat kendi de Yavuz tarafından idam ettirilmiştir. Ancak o dönemki saray hekimleri arasında bu isimde bir hekim bulunmamaktadır (Önal, 2019, s.25). Öte yandan Hamon’un, II.Bayezid’in özel hekimlerinden olan Josef Hamon olduğu bilinmektedir. Josef Hamon, hem Bayezid’in hem de Yavuz’un özel hekimliğini yapmış; kendi gibi doktor olan oğlu MoşeHamon da bu görevi

Kanuni Sultan Süleyman zamanında devam ettirmiştir. Dolayısıyla Hamon'un görevden alınması ya da idam ettirilmiş olması da söz konusu değildir (Güleryüz, 2017, s.801).

Bayezid'in maiyetinde Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkanlardan biri olan Giovan Antonio Menavino'nun kaydettiğine göre ise II. Bayezid'i öldüren Usta Rabi adında bir hekim olup ona "elmas tozu" gibi bir zehir vermiştir (Önal, 2019, s.23). II. Bayezid'in ölümüne dair bir başka kaynak, Bizans Kısa Kronikleri'dir. Burada geçen bir ifadeye göre Yavuz, babasını "koneion" adı verilen bir zehirle öldürtmüştür (Önal, 2019, s.15). Diğer Osmanlı kaynaklarında sakallarının dökülmesi yanı sıra Bayezid'in ölmeden önce dudaklarında uçuklar oluştuğu, bir yanma hissi olduğu, şiddetli baş ağrısı ve muhtemel şuur bozukluğu emareleri gösterdiği ifade edilmektedir (Tekindağ, 1970, s.13). Zehirlenme iddiasını reddeden Şehsuvaroğlu'na göre ise gençliğinde alkole ve bilhassa afyon şurubuna müptela olan ve hayli yaşlanan II. Bayezid, "kalp zaafi" neticesinde ölmüştür. Ayrıca II. Bayezid'in tıpkı babası Fatih Sultan Mehmed gibi gut (damla) hastalığı olduğu ve tahammülü zor eklem ağrıları çektiği de kaydedilmektedir (Şehsuvaroğlu, 1960, s.393).

Koneion ya da koniin, baldıran otu zehiri olup aynı zamanda Sokrates'i de öldüren zehir olarak bilinmektedir. Güçlü ve hızlı toksik etkisi nedeniyle kısa süre içerisinde sinir kas kavşağı disfonksiyonuna yaparak solunum kaslarını etkiler ve ölüm genellikle solunumun durması nedeniyle gerçekleşir (Wikipedia, 2020, Coniine). Tipik zehirlenme bulguları arasında denge ve kas koordinasyon kaybı ile tükürük bezlerinde salgı artışı, baş ağrısı, motor paralizi ve solunum güçlüğüdür. Bu bulgular, bugüne kadar Bayezid'in ölümüyle ilgili kaydedilmiş bulgularla pek örtüşmemektedir. Bununla birlikte kaynaklarda bahsi geçen diğer zehir "elmas tozu" da, Rönesans döneminde kullanıldığı bilinen bir zehir olup uzun sürede etki göstermesine rağmen ön planda gastrointestinal sistem bulguları ve sepsise bağlı ölümlere neden olduğu düşünülmektedir (Freitas, 2003, s.1).

Günümüzde elmas tozunun toksisitesi ile ilgili yeterli düzeyde kanıt bulunmamasıyla birlikte tarihi kaynaklar toz haline getirilmiş elmasın cinayet aracı olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Örneğin Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick'in bu şekilde öldürüldüğü düşünülmektedir. Rönesans dönemi zehircilerinden biri olan Catherine de Medici'nin de kendisine karşı gelenleri arsenik katılmış elmas tozuyla öldürdüğü kaydedilmiştir. Elmas tozu alındıktan aylar sonra bile etkisini gösterebilir (Freitas, 2003, s.2). Mide ve bağırsak yırtılmaları, peritonit ve hatta sepsise yol açarak ölüme neden olabilir. Bu etkiler, Bayezid'in ölümünü açıklamamaktadır. Öte yandan "arsenik", II. Bayezid'i öldüren olası zehir gibi görünmektedir.

Arsenik zehirlenmesinde, koniin ve elmas tozundan farklı olarak, genellikle ölüm dolaşım bozukluğu ve "kalp zaafi" neticesinde gerçekleşir. İlk

bulguları arasında ağız ve boğazda yanma hissi ve şiddetli karın ağrıları olmakla birlikte kronik zehirlenmelerde güçten düşme, sinir sistemi ve şuur bozuklukları tipiktir (Wikipedia, 2020, Arsenic poisoning). II. Bayezid'in ölmeden önce dudaklarında uçuklar oluşmuş olması da arsenik zehirlenmesi ile örtüşmektedir. Literatürde uzun süreli ya da fark edilmeyen arsenik zehirlenmelerine, ayrıca arsenik tedavisine bağlı olarak da herpes enfeksiyonları (uçuk) gözlenen olgular mevcuttur (Cardenas vd., 2015, s.590). Son olarak Cenabi'nin kaydettiği "Bayezid'in sakallarının dökülmesi" bulgusu da arsenik zehirlenmelerinde görülebilecek bir bulgudur (Yu vd., 2018, s.245). Arsenik saç (kıl) ve tırnakta depolanabilen bir zehir olup kıl dökülmesi ile uzun süreli zehirlenmelerde tırnaklarda tipik çizgiler oluşmasına neden olmaktadır (Yu vd., 2018, s.24; Daniel vd., 2004, s.260).

SONUÇ

Eldeki kaynaklar, Fatih Sultan Mehmed ve oğullarının ölümlerinde zehirlenme olasılığını ve bulgularını ortaya koymaktadır. Buna göre Şehzade Mustafa'nın belladonna (güzel avrat otu) veya benzer bir bitki olan mandragora (adam otu) ile zehirlendiği düşünülmüştür. Karın ağrısı, halsizlik, bağırsak tıkanıklığı ve akciğer kanaması ile ölen Fatih Sultan Mehmed'in opium (afyon) zehirlenmesi geçirdiği; Cem Sultan'ın ise akonitin (kurtboğan otu) ile zehirlendiği kanaatine varılmıştır. Son olarak hem yerel hem Batılı kaynaklarda zehirlenme hususu açıkça vurgulanan II. Bayezid'in ölmeden önceki bulguları da arsenik zehirlenmesini düşündürmektedir.

Kaynaklar

- Aconitine. 2020, Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Aconitine> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Arsenicpoisoning. 2020, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Arsenic_poisoning (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Aşık Paşazade. Osmanlılarının Tarihi, Tarih-i Al-i Osman. (Y Saraç, K Yavuz, çev). İstanbul: Koç Kültür Sanat; 2003.
- Atropa belladonna. 2020, Bitki Veritabanı. <http://www.agaclar.org/agac.asp?id=515> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Atropa belladonna. 2020, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Atropa_belladonna (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Babinger F. Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, (D Körpe, çev). 5. baskı. İstanbul: Oğlak Yayıncılık; 2003.
- Baykal BS. Fatih Sultan Mehmed'in Muhiti ve Şahsiyeti Üzerinde Bir Deneme. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 1956; 14: 69-82.
- Belladonna. 2019, MedlinePlus, US National Institutes of Health. <https://medlineplus.gov/druginfo/natural/531.html> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Cardenas A, Smit E, Houseman EA, et al. Arsenic Exposure and Prevalence of the Varicella Zoster Virus in the United States: NHANES (2003–2004 and 2009–2010). Environmental Health perspectives. 2015; 123: 590-6.

- Carretto EG. Cem Sultan'ın Roma Şehrindeki Günleri. (M Şakiroğlu, çev). Erdem. 2000; 12: 451-82.
- Ceran İ. İlk Osmanlı Fransız İlişkileri, Haçlılar İle Mücadeleler Ve Cem Sultan Olayı. Turkish Studies. 2014; 9: 97-117.
- Cilliers L, Retief FP. Poisons, Poisoning and the Drug Trade in Ancient Rome. Akroterion. 2000; 45: 88-100. <https://doi.org/10.7445/45-0-166>
- Coniine. 2020, Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Coniine> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Daniel CR, Piraccini BM, Tosti, A. The Nail and Hair in Forensic Science. Journal of the American Academy of Dermatology. 2004; 50: 258-61.
- Dijkema FT. The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne, Leiden: Brill; 1977, S:46.
- Eaton H. Famous Poison Trials. Glasgow: William Collins sons and Co. Ltd; 1923.
- Freitas RA. Mechanical Damage from Ingested Diamond. Nanomedicine, Volume IIA: Biocompatibility. Georgetown: Landes Bioscience, 2003. <http://www.nanomedicine.com/NMIIA/15.1.1.htm> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Genç V. Kanuni Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığına Atfedilen Farsça Bir Reçete. Belleten 2016;80 :40-58.
- Güleryüz NA. Topkapı Sarayında Üç Kuşak Saray Hekimi: Hamon Ailesi. Osmanlı İstanbulu IV (FM Emecen, A Akyıldız, ES Gürkan, ed). İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Gülşah Hatun. 2017, Vikipedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Gülşah_Hatun (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Harrison TP. The Literary Background of Renaissance Poisons. Studies in English. 1948; 27: 35-67.
- House of Borgia. 2020, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/House_of_Borgia (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- İnce Y. Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Oto Sansür Ve Çarpıtma: Beş Olay Bir Sonuç. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2019; 17: 341-368. DOI: 10.18026/cbayarsos.531063
- Kafadar C. Cem Sultan, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. 1.baskı. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık; 1999.
- Karamanou M, Androustos G, Hayes AW, Tsatsakis A. Toxicology in the Borgias Period: The Mystery of Cantarella Poison. Toxicology Research and Application. 2018; 2:1-3
- Kissling HJ. Sultan Bâyezîd II ve Françesko II Gonzaga. Türkiyat Mecmuası 1969; 15: 47-73.
- Koca Mustafa Paşa. 2003, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/koca-mustafa-pasa> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Lari Camii, 2017. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/lari-camii> (Erişim Tarihi: 13.03.2020)
- Mahmut Paşa. 2003, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-pasa> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Mandragora Autumnalis. 2020, Bitki Veritabanı. <http://www.agaclar.org/agac.asp?id=840> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Mat A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Afyonun Tarihi. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. 2010; 11: 285-90.

- Morrow RL, Bassett K, Maclure M, Dormuth CR. Outcomes Associated with Hospital Admissions for Accidental Opioid Overdose in British Columbia: A Retrospective Cohort Study. *BMJ open*. 2019; 9(5):e025567. DOI: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-025567>.
- Önal A. II. Bâyezid'in Ölümü Meselesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 2019; 41: 1-36.
- Özkan A. *Bir Zamanlar Osmanlı 1299-1520*. 1.baskı. İstanbul: Boyut Kitapları; 2012.
- Sakaoğlu N. *Bu Mülkün Sultanları*. 3.baskı. İstanbul: Alfa Yayınları; 2017.
- Sakaoğlu N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. 3.baskı. İstanbul: Oğlak Yayıncılık; 2008.
- Schultes RE, Smith EW. *Hallucinogenic plants*. New York : Golden Press; 1976.
- Sitti Mükrim Hatun. 2020, Vikipedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sitti_Mükrim_Hatun (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Şehsuvaroğlu BN. Osmanlı Padişahlarının Âkıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından İnceleme. V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1960.
- Tabib İbn-i Şerif. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı, Yedigâr İbn-i Şerif. (O Sakin, çev). 1. Baskı. İstanbul: Yerküre Yayınları, 2003.
- Tekindağ M. Ölümü Meselesi. *Tarih Dergisi*. 1966;16: 95-108.
- Tekindağ M. 2. Bayezid'in Ölümü Meselesi. *Tarih Dergisi*. 1970; 24:1-16.
- Uzunçarşılı İH. *Osmanlı Tarihi II*. Cilt. 10. baskı. Ankara: TTK Yayınları; 2012.
- Vatin N. II Bayezid'in Diploması Araçları (Ş Tekeli, çev). *Harp ve Sulh, Avrupa ve Osmanlılar* (D Couto, ed.). 2.baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Yu V, Juhász M, Chiang A, et al. Alopecia and Associated Toxic Agents: A Systematic Review. *Skin appendage disorders*. 2018; 4: 245-60.

Zeynep TIRMIKÇIOĞLU
Baba, Oğul ve Zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid'in
Ölümlerinin Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi

**TÜRKÇE EĞİTİMİ ALANINDA YAPILAN DEĞERLER EĞİTİMİ
TEZLERİNİN İNCELENMESİ**

**ANALYSIS OF VALUES EDUCATION THESES IN THE FIELD OF
TURKISH LANGUAGE EDUCATION**

Bekir DİREKÇİ*
Serdar AKBULUT**
Bilal ŞİMŞEK***

Özet

Bu çalışma Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesini amaçlayan betimleyici nitel bir araştırmadır. Araştırma kapsamında 2020 yılına kadar Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan ve Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'nde 31.12.2019 tarihine kadar dijital olarak yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Verilerin analizi lisansüstü tezlerde; “*tür, yıl, üniversite, yöntem, veri analizi, araştırma nesnesi, metin/medya türü, değer tasnifi ve en sık kullanılan değerler*” başlıklarının belirlenmesine yönelik bir form aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre 103 yüksek lisans, 7 doktora olmak üzere toplam 110 lisansüstü tez mevcuttur. Türkçe eğitimi alanında yapılan bu tezlerin 33 farklı üniversitede yapıldığı görülmektedir. Değerler eğitimi tezlerinde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde ise nitel araştırmaların öne çıktığı, bununla beraber betimsel tarama ve doküman incelemesi desenlerinin kullanım sıklığının oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. En çok kullanılan araştırma nesnelерinin ders kitabı,

---

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Antalya-TÜRKİYE bdirekci@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6951-8567

** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Antalya-TÜRKİYE akbulutserdar@yandex.com
ORCID: 0000-0002-5809-1481

*** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Antalya-TÜRKİYE bilalonursimsek@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2738-4898

edebi eserler gibi dokümanlar olduğu görülmüş ve bu dokümanlarda en çok hikâye, şiir, roman gibi metin türlerinin ele alındığı bulgulanmıştır. Lisansüstü tezlerde kullanılan değer tasnifleri incelendiğinde; araştırmacılar tarafından oluşturulan tasniflerin, MEB kaynaklı ve bireysel tasniflerin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Tezlerde öne çıkarılan değerlere bakıldığında ise kök değerlerle benzerlik görülmüş, sırasıyla sevgi, yardımseverlik, saygı, sorumluluk, çalışkanlık, dürüstlük, dostluk, duyarlılık, adalet ve vatanseverlik değerlerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, değer, değerler eğitimi, kök değerler, lisansüstü tez

Abstract

This study is a descriptive qualitative research aimed at analyzing the postgraduate theses on values education in the field of Turkish language education. Within the context of the research, master's and doctoral theses which were done in the field of values education within the scope of Turkish language education until 2020 and published digitally in National Thesis Center of Council of Higher Education until 31.12.2019 were examined. Analysis of the data in the postgraduate theses was performed in line with a form which helped determine the “*Type, year, university, method, data analysis, research object, text/media type, value classification and most commonly used values*”. The research findings showed that there is a total of 110 postgraduate theses including 103 master's and 7 doctorate dissertations. It is understood that these theses done in the field of Turkish language education were conducted in 33 different universities. When the research methods applied in the values education theses were examined, it was found that qualitative research was mostly used; while the frequency of using descriptive document review and document analysis methods were quite high. It was found that the most commonly used research materials were textbooks, literary works, and that these types of texts mostly dealt with stories, poems and novels. When the value classifications used in postgraduate theses are examined; it was seen that the classifications created by the researchers, classifications developed by the Ministry of National Education and individual classifications were utilized. It was observed that the values highlighted in the theses were similar to root values and were respectively as follows: love, benevolence, respect, responsibility, diligence, honesty, friendship, sensitivity, justice and patriotism.

Keywords: Turkish language education, value, values education, root values, postgraduate thesis

Giriş

Günümüzde bilişim teknolojilerinin ve iletişim ağının güçlenmesi, milletler arasındaki ilişkileri artırmış ve olumlu-olumsuz birçok etkiyi ortaya çıkarmıştır. Sosyalleşmenin artışı, bilgi aktarım hızındaki gelişmeler ve dil öğreniminin kolaylaşması öne çıkan bazı olumlu etkiler olarak görülürken, milletlere özgü maddi ve manevi değerlerin erozyona uğraması ise olumsuz etkiler arasında yer almaktadır. İnsan hayatında yaşanan değişimler ve

milletlerarası etkileşim düzeyindeki artış, millî değerlerin yerini evrensel değerlere bırakmasına veya kaybolmasına sebep olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin etki alanı büyük bir devlet olduğu düşünüldüğünde, Türk milletinin söz konusu etkilerin muhatabı olduğu açıktır. Bu sebeple Türk milletini, millet yapan değerlerin tespiti ve geleceğe taşıyacak değerlerin yeni nesillere aktarılması önemli görülmektedir.

Millet olma sürecinin temel unsurlarından olan değer kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), "*Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevî öğelerin bütünü*" olarak tanımlanmaktadır. Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan bu kavram, Latince kıymetli, güçlü olmak anlamlarına gelen "valere" kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995). Değer kavramının birçok bilim dalıyla ilişkili olması ve farklı bilim dallarında değerlerle ilgili çalışmaların yapılması bu kavramın müstakil bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Buna karşın literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde değer kavramının; bireyin davranışlarına rehberlik eden temel ilke ve inançlar (Halstead ve Taylor, 2000); davranışların temelini oluşturan ve onları yargılamaya yarayan anlayışlar (Erdem, 2003); bir bireyin veya topluluğun yaşam sürecinde önemli gördüğü şeyler (Friedman, Kahn ve Borning, 2006); eylemlerin, varlıkların ve olguların anlamı (Gündoğan, 2013); bireyin davranışlarına kılavuzluk yapan, inanç ve eylemlerin yargılandığı standartlar (Güven, 2014); bir topluluğun iskeletini oluşturan unsurlar (Tarhan, 2017); ulaşılması gereken idealler (Kurtde, Fidan ve Öner, 2018) olarak tanımlandığı görülmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda değer kavramı, bireyin ve mensubu olduğu topluluğun bir olay veya durum karşısındaki davranışını belirleyen ortak inanç ve yargılar bütünü olarak tanımlanabilir.

Bir topluluğun yaşam standartlarının belirlenmesi ve varlığını sürdürmesi için ortak değerlerin sonraki kuşaklara aktarılması oldukça önemlidir (Tulunay Ateş, 2017). Değerler, toplumu oluşturan bireyleri bir araya getiren en önemli unsurlardır. Toplumsal değerlerin bilinçli ve programlı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılmasında ise eğitimin önemi göz ardı edilmemelidir (Izgar, 2013). Eğitim süreci, değerlerin öğretilmesi, benimsenmesi ve aktarılması için bir girişim olarak görülmekte ve bireyin kendini tanıması, anlamlandırması ve gerçekleştirmesini amaç edinmektedir (Keskin, 2008; Kılınç ve Akyol, 2009, Gerekten ve Gülmez, 2019). Değerler eğitimi olarak kavramsallaştırılan bu süreç, bireylerin toplumun ortak değerlerini kazanması ve onları benimseyerek karakterinin temel unsurları haline getirmesi için verilen hayat boyu eğitim olarak tanımlanmaktadır (Yaman, 2012). Değerler eğitimi, aile kurumunda başlayıp okul ortamında

sürdürülen ve devletin planladığı eğitim sistemiyle şekillenen bir süreçtir. Eğitim kurumları bu süreçte, bireylere yalnızca bilgi ve yetenek kazandırmayı değil aynı zamanda toplumsal değerleri aktarmayı da hedeflemektedir.

Toplumun bir arada yaşama kültürü oluşturabilmesinde en temel yapı taşı olan millî ve manevi değerlerin korunması ve sonraki nesillere aktarılmasında eğitim-öğretim faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır. Okullarda sürdürülmekte olan bu faaliyetler, bireylerin olumlu davranışları kazanmasını, bunları geliştirmesini ve kalıcı hale getirmesini amaçlamaktadır (Hökelekli, 2011). Bunun yanında okullar, bireylerin doğru tercihler yaparak yükümlülüklerini yerine getirmesine yönelik yetileri kazandırma rolünü de üstlenmiştir (Acat, 2012). Bu rolün sistemli olarak gerçekleştirilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu öğretim programları önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Bu çerçevede öğretim programlarında geçen *“Eğitim sistemimizin temel amacı değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir.”* ifadesi değerler eğitiminin sistemli bir şekilde ele alındığının göstergesi olarak görülmektedir. Bunun yanında programlarda *“Ortaokulu tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren, “Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi’nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış bireyler olmalarını sağlamak.”* (MEB, 2019) amaçlanmaktadır. Genelde öğretim programlarında değerler eğitimine verilen önem görülürken, özeldir Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (2019) özel amaçlarında yer alan *“millî, manevi, ahlaki, tarihi, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi”* ifadesiyle değerler eğitiminin Türkçe dersindeki önemi vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Türkçe dersinde sistemli bir değerler eğitimi gerçekleştirmek isteyen Millî Eğitim Bakanlığı *“adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik”* değerlerini *“kök değerler”* başlığı altında toplayarak bu değerlerin hem kendi başlarına hem de ilişkili olduğu alt değerlerle öğrencilere aktarılmasını hedeflemektedir (TÖP, 2018).

Türkçe dersi Millî Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu program çerçevesinde, öğrencilerin ana dili gelişimlerini sağlamanın yanında temel değerlerimizin kazandırılmasına da hizmet eden bir kültür ve beceri dersi (Akyol, 2010). Bu çerçevede Türkçe dersi, öğrencilerin dört temel dil becerisini etkili kullanmasını ve dil bilgisi kurallarını uygulayabilmesini amaçlarken; millî, manevî, sosyal ve evrensel değerleri kazandırmayı da amaçlamaktadır (İdi Tulumcu ve Tulumcu, 2015; Türkben, 2019). Türkçe dersleri gerek değerler eğitimi için elzem olan iletişim sürecinin

gerçekleştirilmesi gerek içerik özellikleri gerekse Türkçe dersi kitaplarında bulunan metinlerle değerler eğitimi için önemi yadsınamaz bir ders olma özelliği taşımaktadır (Belet ve Deveci, 2008). Çünkü ders kitapları, kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıkları gözetilmeksizin tüm vatandaşlara ulaşabilmekte, toplumun geneline etki edebilmektedir (Ersoy ve Şahin, 2012). Bu yönüyle ders kitapları, Türkçe öğretiminde kullanılmasının yanı sıra bünyesindeki metinler aracılığıyla değerler eğitimine katkı sunan temel kaynaklardır (Coşkun ve Taş, 2008; Şen, 2008; Demirel, 2010). Öğrenciler, ana dilinin her türlü imkânından ve söz varlığı zenginliğinden yararlanılarak oluşturulan metinler yoluyla millî ve evrensel değerleri kazanmaktadır. Söz konusu metinler, Türkçe öğretiminin temel aracı olarak görülmekte (Sallabaş, 2012), gerek okul içi gerekse okul dışı eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca çocuklara kazandırılması hedeflenen değerlerin aktarılmasında seçkin edebî metinlerin kullanılması gerekli görülerek (Öz, 2012; Yurt ve Arslan, 2014) edebî kitaplardan yararlanmak geçerli ve pratik bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Karatay, 2011; Öz, 2012; Yurt ve Arslan, 2014). Aktarım sürecinde başarılı olmanın yolu ise bu değerlerin işlendiği nitelikli edebiyat ve sanat eserlerinin ortaya konulması ve bu eserlerin öğrencilerle buluşturulmasıdır (Kurtoğlu, 2017).

Türkçe dersinde kullanılan metinler, materyaller, dersin içeriği ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı çalışmalar değerler eğitimi Türkçe eğitiminin önemli bir unsuru hâline getirmiştir. Bu nedenle değerler eğitimi konusu araştırmacılar tarafından üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak görülmeye başlanmış ve çok sayıda bilimsel çalışma üretilmiştir. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde ise bilimsel yöntemlere dayalı olarak farklı boyutlarda araştırmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bu araştırmalar var olan durumu, alanda yaşanan problemleri, bu problemlere dair çözüm önerilerini ve uygulamalardan elde edilen sonuçları ortaya koymuştur. Bu araştırmaların önemli bir kısmı ise lisansüstü çalışmalardan oluşmaktadır. İlgili çalışmaların incelenmesinin konunun derinliği ve yaygınlığı hakkında bilgi verebileceği, genel bir bakış açısının ortaya koyulabileceği ve alandaki eksikliği doldurabileceği düşünülmektedir. Bu düşünce etrafında yapılan araştırmanın amacı Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda araştırmayla ilgili olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımları nedir?
2. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımları nedir?

3. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımları nedir?
4. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerde kullanılan yöntemler nelerdir?
5. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma desenleri nelerdir?
6. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerde hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
7. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerde incelenen/kullanılan metin/medya türlerinin dağılımları nasıldır?
8. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerde hangi değer tasnifleri kullanılmıştır?
9. Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılmış olan lisansüstü tezlerde hangi değerler ön plana çıkmaktadır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesini amaçlayan bu araştırma betimleyici nitel bir araştırmadır.

Araştırma Malzemesi

Araştırma kapsamında 2020 yılına kadar Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan ve Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'nde (YÖK Ulusal Tez Merkezi) 31.12.2019 tarihine kadar dijital olarak yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir.

Verilerin Toplanması

Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan yüksek lisans ve doktora tezleri dijital ortama aktarılmıştır. Lisansüstü çalışmaların tespiti için Türkçe eğitimi alanında yapılmış olması ve değerler eğitimiyle ilişkili olması ön koşulu aranmıştır. Söz konusu tezlere ulaşmak için ise yalnızca “değerler eğitimi” kapsamında tarama yapılmamış “değer, değer eğitimi, değerler eğitimi, değerler öğretimi, değer aktarımı, değer iletimi, kök değerler” gibi farklı anahtar kelimeler de tarama sürecinde kullanılmıştır.

Araştırmada güvenilirliğin artırılması amacıyla, yapılan taramalar iki araştırmacı tarafından eş zamanlı gerçekleştirilmiş ve dijital ortama aktarılan veriler karşılaştırılmıştır. Veriler dijital ortama aktarılırken araştırmanın amaçlarına uygun şekilde kodlanarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sürecinde belirlenen tezler tek tek incelenmiş farklı bilim dallarında (Türk dili ve edebiyatı eğitimi, Türk dili edebiyatı vb.) gerçekleştirildiği tespit edilen tezler araştırma kapsamından çıkarılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla dijital ortama aktarılan tezlerde; “tür, yıl, üniversite, yöntem, veri analizi, araştırma nesnesi, metin/medya türü, değer tasnifi ve en sık kullanılan değerler” başlıklarının belirlenmesine yönelik bir form hazırlanmıştır. Araştırma soruları çerçevesinde hazırlanan form aracılığıyla lisansüstü tezlerin betimsel analizi gerçekleştirilmiştir. Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Ardından bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım, Şimşek, 2013).

Analiz sürecinde güvenilirliğin sağlanması amacıyla, üç araştırmacı tarafından daha önce oluşturulan ve veri kaybını önlemek amacıyla dijital ortama aktarılan veri tabanı üzerinde karşılaştırmalar yapılarak farklılıklar ortadan kaldırılmıştır. Bu veri tabanı üzerinden üç araştırmacı ayrı ayrı incelemelerini yapmıştır. Bu adımdan sonra bir alan uzmanı rehberliğinde üç araştırmacı incelemelerde ortaya çıkan ortaklıkları belirlemek ve farklılıkları gidermek için bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda oy birliği/oy çokluğu esası ile son karar verilerek verilerin analizi tamamlanmıştır. Bunun yanında verilerin aktarılabilirliğini artırmak amacıyla frekans ve yüzde dağılımlarını da içeren tablolar oluşturulmuştur.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde incelenen lisansüstü tezlere ilişkin betimsel verilere dayalı bulgulara yer verilmiştir.

1. Değerler Eğitimi Tezlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 1’de Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayımlanan tezlerin türlere göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımları

Tez Türü	f	%
Yüksek lisans	103	93,6
Doktora	7	6,4
Toplam	110	100

YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden erişilen, Türkçe eğitiminde 2020 yılına kadar yapılan tüm değerler eğitimi çalışmaları ele alındığında, bunların %93,6'sının yüksek lisans %6,4'ünün ise doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda toplam 110 tezin yalnızca 2'sinin erişime kapalı olduğu tespit edilmiş, özet metinden elde edilen veriler araştırmaya dâhil edilmiştir. Lisansüstü tezlerin dağılımlarına bakıldığında değerler eğitimi çalışmalarında yüksek lisans tezlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

2. Değerler Eğitimi Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 2'de Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezlerin yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	%
2007	2		2	1,8
2008	2		2	1,8
2009	1		1	0,9
2010	2	1	3	2,7
2011	4		4	3,6
2012	5		5	4,5
2013	3	1	4	3,6
2014	3		3	2,7
2015	12	2	14	12,7
2016	8		8	7,3
2017	10	2	12	11
2018	17		17	15,5
2019	34	1	35	31,9
Toplam	103	7	110	100

Tablo 2'de yer alan betimsel istatistiklere göre, yapılan tezler incelendiğinde; bunların 103 tanesinin yüksek lisans, 7 tanesinin doktora tezi olduğu görülmektedir. Değerler eğitimi bağlamında yapılan tezlerin ilk olarak

2007 yılında yüksek lisans tezi ile başladığı, ilk doktora tezinin ise 2010 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber; yüksek lisans tezlerinin yıllar geçtikçe sayısının arttığı, doktora tezlerinde ise bu artışın nispeten daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan yüksek lisans tezleri yıllara göre ele alındığında 2007, 2008 ve 2009 yıllarında 1-2 aralığında; 2010, 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında 3-5 aralığında, 2016 yılında 8; 2015, 2017 ve 2018 yıllarında 12-17 aralığında ve 2019 yılında ise 34 olduğu görülmektedir. Özellikle 2015 yılı sonrasında yapılan yüksek lisans tezlerindeki sayının artışı dikkat çekicidir. Değerler eğitimi konusunda yapılan doktora tezleri yıllara göre incelendiğinde; bazı yıllarda hiç tez üretilmediği, bazı yıllarda 1 tez, bazı yıllarda ise 2 tez üretildiği görülmektedir. Bu dağılıma bakıldığında doktora tezlerinin üretiminde yıllara göre çok farklılık olmadığı söylenebilir.

3. Değerler Eğitimi Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Tablo 3'te Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezlerin üniversitelere göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Üniversiteler	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	%
İnönü Üniversitesi	15		15	13,63
Atatürk Üniversitesi	7	5	12	10,90
Uşak Üniversitesi	11		11	10,00
Gazi Üniversitesi	4	1	5	4,54
Necmettin Erbakan Üniversitesi	5		5	4,54
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	4		4	3,63
Fırat Üniversitesi	4		4	3,63
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	4		4	3,63
Sakarya Üniversitesi	4		4	3,63
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	4		4	3,63
Afyon Kocatepe Üniversitesi	3		3	2,72
Giresun Üniversitesi	3		3	2,72
Karadeniz Teknik Üniversitesi	3		3	2,72
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	3		3	2,72
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	3		3	2,72
Ankara Üniversitesi	2		2	1,81
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2		2	1,81

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2	2	1,81
Erciyes Üniversitesi	2	2	1,81
Gaziantep Üniversitesi	2	2	1,81
Marmara Üniversitesi	2	2	1,81
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	2	2	1,81
Mevlâna Üniversitesi	2	2	1,81
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2	2	1,81
Akdeniz Üniversitesi	1	1	0,90
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	1	0,90
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	1	1	0,90
İstanbul Üniversitesi		1	0,90
Kırıkkale Üniversitesi	1	1	0,90
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	1	1	0,90
Mersin Üniversitesi	1	1	0,90
Pamukkale Üniversitesi	1	1	0,90
Siirt Üniversitesi	1	1	0,90
Toplam	103	7	110

Tablo 3'te yer alan bilgilere göre; değerler eğitimi konusunda Türkçe eğitimi alanında yapılan tezlerin 33 farklı üniversitede yapıldığı görülmektedir. Üniversitelere göre dağılım incelendiğinde üç üniversitede 11-15 aralığında, iki üniversitede 5, beş üniversitede 4, beş üniversitede 3, dokuz üniversitede 2 ve dokuz üniversitede 1 tez yapıldığı görülmektedir.

En yüksek sayıda değerler eğitimi tezi yapılan üniversiteler incelendiğinde; İnönü Üniversitesi (15), Atatürk Üniversitesi (12) ve Uşak Üniversitesi (11) öne çıkmaktadır. İnönü Üniversitesi ve Uşak Üniversitesinde yapılan değerler eğitimi tezlerinin tamamı yüksek lisans tezidir. Atatürk Üniversitesi'nde yapılan tezlerden 5'inin doktora tezi olması ise dikkat çekicidir. Bu bağlamda değerler eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin büyük bir çoğunluğunun Atatürk Üniversitesi'nde yapıldığı görülmektedir.

4. Değerler Eğitimi Tezlerinin Kullanılan Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Tablo 4'te Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezlerin kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Yöntemlerin Dağılımı

Kullanılan Yöntemler	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	%
Nitel	101	6	107	97,3
Karma	2	1	3	2,7
Toplam	103	7	110	100

Değerler eğitimi tezlerinde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde nitel araştırmaların öne çıktığı ve çalışmaların %97,3'ünde nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Nitel araştırmaların hem yüksek lisans tezlerinde hem de doktora tezlerinde oldukça sık tercih edildiği, karma yöntem araştırmalarının ise hem yüksek lisans tezlerinde hem de doktora tezlerinde çok az sayıda kullanıldığı görülmektedir. Bu veriler ışığında Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan tezlerde, nitel çalışmaların öne çıktığı, az sayıda da olsa karma yöntemin kullanıldığı ve nicel araştırma yöntemlerinin tercih edilmediği tespit edilmiştir.

5. Değerler Eğitimi Tezlerinin Kullanılan Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

Tablo 5'te Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezlerin kullanılan araştırma desenlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Desenlerinin Dağılımı

Kullanılan Desenler	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	%
Betimsel tarama modeli	52	3	55	50,00
Doküman analizi	42	2	44	40,00
Durum çalışması	4	1	5	4,6
İçerik analizi yöntemi	1		1	0,90
Keşfedici sıralı karma desen		1	1	0,90
Literatür taraması	1		1	0,90
Sıralı desen	1		1	0,90
Temel nitel desen	1		1	0,90
Yakınsayan paralel desen	1		1	0,90
Toplam	103	7	110	100

Tablo 5 incelendiğinde betimsel tarama ve doküman incelemesi desenlerinin kullanım sıklığının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında durum çalışması deseninin de 5 kez kullanılmış, tabloda yer alan diğer araştırma desenlerinin ise değerler eğitimi tezlerinde birer kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Değerler eğitimi yüksek lisans tezlerinde betimsel tarama (52) ve doküman analizi (42) araştırma desenlerinin kullanım sıklığı dikkat çekicidir. Ayrıca durum çalışması deseninin kullanıldığı 4 yüksek lisans tezi olduğu bulgulanmıştır. Değerler eğitimi doktora tezlerinde de yüksek lisans tezlerine benzer şekilde betimsel tarama (3) ve doküman analizi (2) araştırma desenlerinin kullanım sıklığı diğerlerinden daha fazladır. Ayrıca keşfedici sıralı desen kullanılan bir doktora tezi olduğu tespit edilmiştir.

6. Değerler Eğitimi Tezlerinin Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Tablo 6’da Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayımlanan tezlerin kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 6: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Dağılımı

Veri Toplama Araçları	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	%
Doküman	93	7	100	82,64
Görüşme formu	7	3	10	8,27
Ölçek- Test	6	1	7	5,78
Video- Görsel	4		4	3,31
Toplam	110	11	121	100

Değerler eğitimi tezlerinde kullanılan veri toplama araçları genellikle yapılan çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Değerler eğitimi konusunun yapısı gereği ortaya çıkan bu durumu Tablo 6’da görmek mümkündür. Yapılan tezler incelendiğinde birden çok veri toplama aracı kullanılan 6 yüksek lisans tezi ve 3 doktora tezi olduğu görülmüştür. Bu tezlerde kullanılan her veri toplama aracı tablodaki verilere ayrı ayrı dâhil edilmiştir. Yapılan tezlerde en çok kullanılan araştırma malzemesinin doküman (100) olduğu görülmüştür. Bunu kullanım sıklığına göre görüşme formu (10), ölçek-test (7) ve video-görsel (4) takip etmektedir. Değerler eğitimi tezlerinde genellikle kitap, gazete, dergi vb. dokümanlar esas alındığı için veri toplama araçları içerisinde en çok doküman olması olağan bir durum olarak görülmektedir. Bu durum hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinde paralellik arz etmektedir.

7. Değerler Eğitimi Tezlerinin İncelenen Metin/Medya Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 7’de Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayımlanan tezlerin incelenen metin/medya türlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 7: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerde İncelenen Metin/Medya Türlerinin Dağılımları

İncelenen Metin/Medya Türleri	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	%
Birden fazla metin türü	26	5	31	30,10
Hikâye	18		18	17,48
Şiir	16	1	17	16,51
Roman	17		17	16,51
Masal	8		8	7,76
Çizgi film	2	1	3	2,91
Fıkra	3		3	2,91
Film	2		2	1,94
Dijital Hikâye	2		2	1,94
Animasyon	1		1	0,97
Tiyatro	1		1	0,97
Toplam	96	7	103	100

Yapılan tezler incelendiğinde 2 yüksek lisans tezinin YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde görünürlüğünün kapalı olması nedeniyle tezlerde incelenen metin/medya türlerine yönelik bilgiye erişilememiştir. Bu nedenle bu verilere Tablo 7’de yer verilmemiştir. Erişim sağlanabilen tezler incelendiğinde, tezlerin %30,10’unda birden fazla metin-medya türünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tezlerde sıklıkla incelenen diğer metin-medya türlerine bakıldığında %17,48’sinde hikâye, %16,51’inde şiir ve %16,51’inde roman türünün olduğu görülmektedir.

Değerler eğitimi yüksek lisans tezlerinde; birden fazla metin türü 26, hikâye 18, roman 17, şiir 16 ve masal 8 kez kullanılmıştır. Doktora tezlerinde incelenen metin/medya türlerine bakıldığında ise en çok birden fazla metin türünün birlikte (5) incelendiği görülmüştür. Ayrıca doktora tezlerinde birer kez şiir ve çizgi film türlerinin incelendiği görülmüştür. Özellikle şiir türünün

yüksek lisans tezlerinde daha çok (16) incelenirken doktora tezlerinde daha az (1) kullanılması dikkat çekmektedir.

8. Değerler Eğitimi Tezlerinin En Çok Konu Edilen Unsurlara Göre Dağılımı

Tablo 8’de Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayımlanan tezlerin en çok konu edilen unsurlara göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 8: Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılan Tezlerin En Çok Konu Edilen Unsurlara Göre Dağılımı

Konu Edilen Unsur	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Türkçe Ders Kitabı	9	1	10
Aytül Akal	3		3
Behiç Ak	3		3
Yalvaç Ural	2	1	3
100 Temel Eser	3		3
Çocuk Dergileri	3		3
Çizgi Film	2	1	3
Atasözü	3		3
Cengiz Aytmatov	1	1	2
Mehmet Akif Ersoy’a Ait “Safahat	2		2
Miyase Sertbarut	2		2
Muzaffer İzgü	2		2
Yavuz Bahadıroğlu	2		2
Cahit Zarifoğlu	2		2
Toplam	39	4	43

Değerler eğitimi tezlerinde incelenen unsurlar genellikle bir şair ya da yazarın eserleri ya da basılı/dijital eğitim materyalleridir. Tablo 8 incelendiğinde, Türkçe eğitimi alanında yapılan değerler eğitimi tezlerinde genellikle ders kitaplarının (9) ele alındığı görülmektedir. Ders kitaplarının ardından Aytül Akal (3), Behiç Ak (3), Yalvaç Ural (3) bu tezlerde konu edilmiş ve eserleri incelenmiştir. Ayrıca 100 temel eser listelerinde yer alan kitaplar, çocuk dergileri, çizgi filmler ve atasözleri de değerler eğitimi tezlerine konu edilmiştir. Yapılan yüksek lisans tezlerinde konu edilen unsurların sıklığının da bu şekilde sıralandığı ancak Tablo 8’e bakıldığında doktora tezlerinde öne çıkan bir konu ya da yazar/şairin olmadığı

görülmektedir. Tablo 8’de sıklık değeri 2’den az olan unsurlar gösterilmemiştir.

9. Değerler Eğitimi Tezlerinin Kullanılan Değer Tasniflerine Göre Dağılımı

Tablo 9’da Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayımlanan tezlerin kullanılan değer tasniflerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 9: Türkçe Eğitimi Alanında Değerler Eğitimi Bağlamında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Değer Tasniflerinin Dağılımı

Kullanılan Değer Tasnifi	Yüksek lisans	Doktora	Toplam	%
Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Tasnif	62	4	66	60,55
MEB kök değerler	12		12	11,00
Schwartz’ın değer yönelimleri ölçeği	9	1	10	9,17
MEB değerler eğitimi yönergesi	4		4	3,67
Cahit Kavcar’ın değerler tasnifi	3		3	2,75
Spranger’in değerler tasnifi	2	1	3	2,75
Rokeach değerler envanteri	2		2	1,83
İslami değerler	1		1	0,92
Selim Emiroğlu’nun değerler tasnifi	1		1	0,92
Söylemez’in değerler tasnifi	1		1	0,92
Fichter’in değerler tasnifi	1		1	0,92
Byram’ın kültürel içerik çözümlemesi	1		1	0,92
Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi	1		1	0,92
Erol Güngör’ün değerler hiyerarşisi	1		1	0,92
Özcan’ın hikâyelerle karakter eğitimi	1		1	0,92
Nelson’un değerler tasnifi		1	1	0,92
Toplam	102	7	109	100

Yapılan tezler incelendiğinde birden çok değer tasnifinin kullanıldığı 3 yüksek lisans tezi 1 doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Bu tezlerde kullanılan her bir veri toplama aracı tablodaki verilere ayrı ayrı dâhil

edilmiştir. Tezlerde kullanılan değer tasnifleri incelendiğinde araştırmacılar tarafından oluşturulan tasniflerin %60,55 gibi yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Araştırmacılar tarafından oluşturulan tasniflerin 42'sinde MEB ders programları, ders kitapları vb. kaynaklardan yararlanılarak liste hazırlandığı belirtilirken, 20 tezde literatür taraması sonucunda liste hazırlandığı ifade edilmiştir. Buna ek olarak MEB tarafından 2018 yılında öğretim programlarına eklenen “Kök Değerler” (12) ve “Değerler Eğitimi Yönergesi” (4) ile belirlenen değer listeleri de sıklıkla kullanılmıştır. Başka araştırmacılar tarafından hazırlanan ve değerler eğitimi tezlerinde kullanılan değer tasniflerinde ise Schwartz'ın Değer Yönelimleri Ölçeği (10) kullanım sıklığıyla öne çıkmaktadır. Bunun yanında Cahit Kavcar'ın değer tasnifi (3), Spranger'in değer tasnifi (3) ve Rokeach'ın Değerler Envanteri (2) birden fazla kullanılan değer tasnifleri olarak göze çarpmaktadır.

Değerler eğitimi yüksek lisans tezlerinde genel olarak MEB tarafından oluşturulan değer tasnifleri ya da araştırmacıların MEB kaynaklarını esas alarak oluşturdukları değer tasnifleri daha çok kullanılmıştır. Doktora tezlerine bakıldığında ise genellikle araştırmacılar tarafından MEB kaynaklarını esas alarak (2) ya da literatür taraması (2) sonucunda araştırmacıların kendilerinin oluşturduğu listelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

10. Değerler Eğitimi Tezlerinde En Sık Kullanıldığı Ortaya Çıkan/Bulgulanan Değerler

Resim 1'de Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezlerde en sık kullanıldığı ortaya çıkan/bulgulanan değerler kelime bulutu görseliyle sunulmuştur.

lisansüstü tezlerin incelendiği, farklı tarih aralıklarının ve farklı alanların da konu edildiği değerler eğitimi çalışmalarında da elde edilmiştir (Adıgüzel ve Ergünay, 2012; Baş ve Beyhan, 2012; Elbir ve Bağcı, 2013; Kardaş ve Cemal, 2017; Kapkın, Çalışkan ve Sağlam, 2018). Ancak daha önce yapılan benzer çalışmalar ele alındığında bazı verilere ulaşılamadığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmalarda yapılan taramalar sonucunda Türkçe eğitimi alanında erişilen yüksek lisans ve doktora tezlerinin, araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden daha az olduğu tespit edilmiştir (Baş ve Beyhan, 2012; Kardaş ve Cemal, 2017; Kapkın, Çalışkan ve Sağlam, 2018). “Değerler eğitimi” gibi anahtar kelimelerin yalnız başına tarama kriteri yapılması, sistemde Türkçe eğitimiyle alakalı birden çok bilim dalının olması gibi nedenlerle bu farklılığın oluştuğu düşünülmektedir.

Erişilen tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde ise Türkçe eğitiminde 2015 yılına kadar yılda ortalama 3 değerler eğitimi tezi yapıldığı, bu yıldan sonra ise tezlerin sayısında büyük bir artış olduğu tespit edilmiştir. 2015 yılından sonra ise giderek yükselen tez sayıları, 2019 yılında büyük bir ivme kazanmıştır. Değerler eğitiminin ders kitaplarına, öğretim programına ve yönergelere konu edilmesinin bu artışta önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Özellikle 2018 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda kök değerler listesinin yer almasıyla birlikte bu alanda yapılan çalışmaların büyük oranda arttığı gözlemlenmektedir. Yapılan tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde ise üç üniversitenin (İnönü Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi) yapılan tezlerin sayısı bakımından öne çıktığı ve toplam 33 farklı üniversitede Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi tezi yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Doktora tezlerinin büyük çoğunluğunun Atatürk Üniversitesi’nde yapılmış olması da dikkat çekici bir ayrıntıdır. Gündüz, Başpınar ve Büyükkarcı’nın (2017) 2000-2015 yılları arasında değer eğitimi üzerine yapılan doktora tezlerini incelendiği araştırmada, en çok tezin Gazi Üniversitesi’nde yapıldığı sonucuna varılmıştır. Ancak bu veriye tüm üniversitelerde ve her alanda yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesiyle ulaşılmıştır. İncelemenin sonucu, araştırmamızın sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, söz konusu yıllar arasında Atatürk Üniversitesi Türkçe eğitimi alanında en çok değerler eğitimi doktora tezi yapılan üniversite olurken tüm alanlarda Gazi Üniversitesi’nin adı ön plana çıkmaktadır. Bu dağılım, özellikle bu üniversitelerde Türkçe eğitimi bilim dalında görev yapan akademisyenlerin ve eğitim gören öğrencilerin değerler eğitimine verdiği önemle açıklanabilir.

Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan tezler araştırma yöntemi, araştırma deseni, veri toplama araçları gibi başlıklarda incelenmiş ve bu başlıkların birbirine bağlı sonuçlara yol açtığı görülmüştür.

Bu tezlerde genel olarak bir ders materyali ya da bir yazarın/şairin eserleri konu edilmektedir. Bu nedenle araştırma yöntemi ve araştırma deseni de buna göre şekillenmektedir. Yapılan tezler incelendiğinde büyük çoğunluğunda nitel araştırma yönteminin kullanıldığı, buna bağlı olarak da betimsel tarama, doküman analizi gibi araştırma desenlerinin kullanıldığı görülmüştür. Kapkın, Çalışkan ve Sağlam'ın (2018) yapmış olduğu araştırmada, değerler eğitimiyle ilgili tüm alanlarda yapılan tezler incelenmiş, inceleme sonucunda lisansüstü tezlerin büyük oranda tarama çalışması olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle aynı yıl aralığındaki Türkçe eğitimi tezleriyle yapılan karşılaştırmada benzerlikler olduğu görülmektedir. Bunun yanında deneysel çalışmaların da sayısının yüksek olduğu ancak Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi tezlerinde bu tür çalışmaların tercih edilmediği tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarına bakıldığında Türkçe eğitimi dışında deneysel ve nicel çalışmaların arttığı ve farklı veri toplama araçlarının dokümanlardan fazla kullanıldığı görülmüştür (Adıgüzel ve Ergünay, 2012; Baş ve Beyhan, 2012; Gündüz, Başpınar ve Büyükkarcı, 2017). Değerler Eğitimi Dergisi'nde 2003 yılı ile 2014 yılı arasında yayımlanan 202 değerler eğitimi makalesinin analizinin yapıldığı çalışmada ise makalelerin yarısından çoğunda veri toplama aracı olarak dokümandan yararlanıldığı ortaya konulmuştur (Dündar ve Hareket, 2016). Yapılan çalışmalarda araştırma yöntemi, araştırma deseni ve veri toplama araçlarının birbirine bağlı olarak değişkenlik göstermesi olağan bir sonuç olarak görülebilir.

Tezlerde incelenen metin/medya türlerine bakıldığında hem yüksek lisans tezlerinin hem de doktora tezlerinin çoğunda birden fazla metin türünün birlikte kullanıldığı görülmektedir. Tezlerde incelenen metin türlerinde diğer öne çıkan türler ise hikâye, şiir ve roman olarak göze çarpmaktadır. Benzer şekilde, Kapkın, Çalışkan ve Sağlam'ın (2018) yapmış olduğu araştırmada da hikâye, roman, şiir, mesnevi gibi edebi türlerde değer algısına yönelik çalışmaların oldukça sık yapıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanında özellikle şiir türünün yüksek lisans tezlerinde daha çok incelendiği, doktora tezlerinde ise daha az yer aldığı göze çarpmaktadır. Bu duruma neden olarak doktora tezlerinin yüksek lisans tezlerine göre bariz olarak az sayıda olması gösterilebilir. Ayrıca tezlere konu edilen unsurlar incelendiğinde genellikle ders materyali ya da bir yazara/şaire ait eserlerin ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen tezlerde en çok konu edilen unsurlar; ders kitapları, Aytül Akal'ın eserleri, Behiç Ak'ın eserleri ve Yalvaç Ural'ın eserleri olmuştur. Buna ek olarak, incelenen değerler eğitimi tezlerinde; Nasreddin Hoca fıkralarından, Ziya Gökalp şiirlerine ve Tarık Buğra'nın öykülerine varıncaya dek pek çok yazar ve şairin eserlerinin konu edildiği görülmektedir.

Değerler eğitimi tezlerinde kullanılan değer tasnifleri, araştırmanın verilerinin şekillenmesinde önemli bir etkidir. Bu nedenle incelenen değerler eğitimi tezlerinde kullanılan değer tasniflerinde genellikle, kabul gören değer tasnifleri ya doğrudan kullanılmış ya da bu tasniflerden yola çıkılarak yeni listeler oluşturulmuştur. Araştırmacıların kendilerinin oluşturmuş olduğu değer tasnifleri incelendiğinde, genellikle MEB kaynaklarını esas alıp literatürden eklemeler yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında Schwartz'ın, Cahit Kavcar'ın ve Spranger'in değerler tasnifleri de sıkça kullanılan tasnifler arasında bulunmaktadır. MEB tarafından 2018 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda kök değerlerin yer almasıyla beraber, kök değerlerin esas alındığı tezlerin sayısında da artış olması önemli bir bulgu olarak görülmektedir.

Yapılan lisansüstü tezlerde öne çıkan değerler ele alındığında, ilk on değerın sırasıyla; sevgi, yardımseverlik, saygı, sorumluluk, çalışkanlık, dürüstlük, dostluk, duyarlılık, adalet ve vatanseverlik olduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerin incelendiği farklı çalışmalarda da benzer olarak; sevgi, saygı, sorumluluk ve yardımseverlik gibi değerlerin ön plana çıkarıldığı vurgulanmaktadır (Gündüz, Başpınar ve Büyükkarcı, 2017; Kardaş ve Cemal, 2017). İncelenen eserlerin eğitim ortamlarında kullanılabilir örneklerden seçilmesi ve Türk kültüründe ortak değerlerin olması nedeniyle bu değerlerin öne çıktığı yorumu yapılabilir. Ayrıca yapılan bu araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri de öne çıkan değerlerin incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Türkçe eğitiminde yapılan lisansüstü tezlerde öne çıkan değerler ile MEB tarafından 2018 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 10 kök değer (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Çalışma sonucunda ulaşılan değerler ile kök değerlerin 8'i ortaktır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında MEB'in belirlediği kök değerlerin çerçevesinin doğru çizildiği düşünülmektedir.

Araştırmada, Türkçe eğitimi alanında değerler eğitimi bağlamında yapılan çalışmalar incelenmiş, elde edilen veriler betimsel bir yaklaşımla raporlaştırılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar, 2020 yılına kadar yapılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden erişilebilen tüm tezleri sistemli bir şekilde ele alma imkânı sunmuştur. Böylece Türkçe eğitimi alanında yapılan değerler eğitimi tezlerinin güçlü ve eksik yönleri ortaya koyulmuştur. Araştırma sürecinde ortaya çıkan bu sonuçlardan hareketle;

1. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde tezlerin sınıflandırılmasında değerler eğitimine müstakil bir alan oluşturulması,
2. Değerler eğitimi alanında kullanılan/kullanılacak materyaller üzerinde araştırmalar yapılması,

3. Aile ve öğrencinin aktif olarak süreçte yer aldığı uygulamalı çalışmaların yapılması,
4. Değer öğretimi sürecinin uzun olması nedeniyle sürecin daha net görülmesi adına boylamsal çalışmaların yapılması,
5. Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılacak nitelikli doktora tezlerine destek verilmesi,
6. Türkçe eğitiminde değerler eğitimi bağlamında yapılacak lisansüstü tezlerde nicel ve karma araştırma yöntemlerinin de etkin bir şekilde kullanılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Acat, B. (2012). Öğrenme sürecinde değerler ve öğretmenin ahlaki (moral) liderliği. *Değerler Eğitimi Konferans Bildirileri*, (s.136- 147). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Adıgüzel, O. C. ve Ergünay, O. (2012). Türkiye'de değerler üzerine gerçekleştirilen lisansüstü tezlerin eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme perspektifinden incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (41), 18-33.
- Akyol, Ş. (2010). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan sevgi temasının değerler eğitimi açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Baş, G. ve Beyhan, Ö. (2012). Türkiye'de değerler eğitimi konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Journal of Values Education*, 10 (24).
- Belet, Ş. D. ve Devenci, H. (2008). Türkçe ders kitaplarının değerler bakımından incelenmesi. *VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*, 2-4.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Coşkun, E. ve Taş, S. (2008). Ders kitaplarına metin seçimi açısından Türkçe öğretim programlarının değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 59-74.
- Demirel, Ö. (2010). *Öğretim ilke ve yöntemleri-öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Dündar, H. ve Hareket, E. (2016). Değerler eğitimi araştırmalarında yönelimler: Değerler eğitimi dergisi örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 207-231.
- Elbir, B. ve Bağcı, C. (2013). Değerler eğitimi üzerine yapılmış lisansüstü düzeyindeki çalışmaların değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 8 (1).
- Erdem, A.R. (2003). Üniversite kültüründe önemli bir unsur: Değerler.

- Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 55-72.
- Ersoy, F. ve Şahin, T. (2012). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 1535-1558.
- Friedman, B., Kahn, P. H., Jr., Borning, A. ve Huldtgren, A. (2006). *Value sensitive design and information systems*. In P.Zhang and D.Galletta (Eds.). Human-computer interaction in management information systems: Foundations. M. E. Sharpe: New York.
- Gereken, H. ve Gülmez, M. (2019). 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki atasözlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 7 (4), 182-194.
- Güncel Türkçe Sözlük. (2020). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 02.01.2020 tarihinde alınmıştır.
- Gündüz, M., Başpınar, Z. ve Büyükkarcı, A. (2017). 2000-2015 yılları arasında değer eğitimi üzerine yapılan doktora tezlerinin içerik analizi. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, (31), 705-718.
- Gündoğan, A. O. (2013). *Değer sorunu ve erdem*. <http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Deger-Sorunu-ve-Erdem.pdf> adresinden 04.01.2020 tarihinde alınmıştır.
- Güven, A. Z. (2014). Türk efsanelerinin değerler eğitimi bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (26), 225-246.
- Halstead, J. M. ve Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research, *Cambridge Journal of Education*, 30 (2), 169-202.
- Hökelekli, H. (2011). *Ailede, okulda, toplumda değerler psikolojisi ve eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Izgar, G. (2013). *İlköğretim okulu 8. sınıf öğrencilerine uygulanan değerler eğitimi programının demokratik tutum ve davranışlarına etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- İdi Tulumcu F. ve Tulumcu F. M. (2015). İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi programlarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13 (29), 535-560.
- Karatay, H. (2011). Karakter eğitiminde edebi eserlerin kullanımı. *Electronic Turkish Studies*, 6(1).
- Kardaş, M. N. ve Cemal, S. (2017). Değerler eğitimi ve Türkçe öğretiminde değer eğitimi üzerine yapılan araştırmalara ilişkin kaynakça denemesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16), 383-412.

- Kapkın, B., Çalışkan, Z. ve Sağlam, M. (2018). Türkiye’de 1999-2017 yılları arasında değerler eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmaların incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16 (35), 183-207.
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye’de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: Tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının etkililiğinin araştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kılınç A. ve Akyol Ş. (2009). İlköğretim 6. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan sevgi temasının değerler eğitimi açısından incelenmesi. *The First International Congress of Educational Research*, 1-3 Mayıs Çanakkale.
- Kurtdede-Fidan, N. ve Öner, Ö. (2018). Değerler eğitimine yönelik yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *International Journal of Field Education*, 4 (1), 1-17.
- Kurtoğlu, F. S. (2017). Âşık Veysel’in şiirlerini değerler eğitimi açısından okumak. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (83), 101-123.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Öz, G. (2012). *İlköğretim sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı bakımından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Sallabaş, M. (2012). Ömer Seyfettin hikayelerinin Türkçe öğretiminde değer aktarımı bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18), 59-68.
- Şen, Ü. (2008). Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletmiş olduğu değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), 763.
- Tarhan, N. (2017). *Değerler psikolojisi ve insan, güzel insan modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tulunay Ateş, Ö. (2017). Türkiye’de değerler eğitimi uygulamalarının öğrencilere kazandırılması istenen olumlu özellikler üzerindeki etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 15 (34), 41-60.
- Türkben, T. (2019). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletmiş olduğu değerler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7 (3), 508-526.
- Yaman, E. (2012). *Değerler eğitimi*. Ankara: Akçağ Kitabevi.
- Yurt, G. ve Arslan, M. (2014). 7. Sınıf Türkçe ders kitaplarının şekil-içerik-metin yönünden incelenmesi: Zambak ve pasifik yayınları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 317-327.

Bekir DİREKÇİ, Serdar AKBULUT, Bilal ŞİMŞEK
Türkçe Eğitimi Alanında Yapılan Değerler Eğitimi Tezlerinin İncelenmesi

Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi. (2019).
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> adresinden
31.12.2019 tarihinde alınmıştır.

**LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BEDEN MEMNUNİYETİ VE
SOSYOLOJİK ANALİZİ**
**BODY SATISFACTION AND SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF
HIGH SCHOOL STUDENTS**

Recep ERCAN*

Özet

Kişinin bedenine ait duygu ve düşünceler, beden imajı hakkında bir fikir vermektedir. Özellikle ergenlik döneminde gerçekleşen fizyolojik değişimler, beden imajını daha çok etkilemektedir. Olumlu beden imajı kişide özsaygıyı artırırken beden imajından memnuniyetsizlik, güvensizlik yaratmaktadır.

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin beden memnuniyeti düzeylerini bazı fiziksel değişkenler açısından incelemektir. Çalışmada nicel araştırma desenlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda Sivas'ta farklı liselerde öğrenim gören 514 öğrenciye "Kişisel Bilgi Formu" ve "Bedeni Beğenme Ölçeği" uygulanmıştır. Katılımcıların 263 kız, 251 erkektir. Yaş ortalamaları 16.04, standart sapma.99 bulunmuştur. Veriler, SPSS 17.00 paket programı kullanılarak çözümlenmiştir.

Beden memnuniyeti açısından bakıldığında çalışmanın en önemli bulgusunun, cinsiyete göre bir farklılaşmanın olduğu söylenebilir; kızların beden memnuniyeti düzeyleri erkeklerin beden memnuniyeti düzeylerinden daha düşüktür. Yaş, boy ve ten rengi açısından anlamlı bir farklılık göze çarpmazken kendini kilolu görenlerin bedenleriyle daha az barışık oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte lise öğrencilerinin beden memnuniyet algısının fazla düşük çıkmaması, benlik saygısı açısından olumlu bir durum olarak rapor edilebilir.

Anahtar kavramlar: Beden, beden imajı, beden memnuniyeti, ergenlik.

Abstract

The feelings and thoughts of a person about his/her body gives an idea about the body image. In particular, physiological changes in adolescence affect the image of the body more. While positive body image increases self-esteem, dissatisfaction with body image creates insecurity. It is thought that the quality time that children spend at school and physical activity positively influences the body image.

---

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi Sivas / TÜRKİYE ercan@gmail.com
Orcid: 0000-0002-6961-9595

The purpose of this study is to determine the level of perception of high school students in terms of some physical variables. In this context, “Personal Information Form” and “Body Appreciation Scale” which was adapted was applied to 514 students studying in different high school in Sivas. In this study, descriptive scanning model, one of the quantitative research patterns was used. The participants are 263 girls and 251 boys. The mean age was 16.04 and the standard deviation was .99. Were analyzed using SPSS 17.00 package program.

In terms of body satisfaction, the most important finding of the study was that there was a differentiation according to gender: females body satisfaction is lower than boys. While there was no significant difference in terms of age and skin color, those who regarded themselves as overweight stated that they were less happy with their bodies. The fact that high school student’s perception of body satisfaction is not too low can also be reported positively in terms of self-esteem.

Keywords: Body, body image, body satisfaction, adolescence

Giriş

Günümüz dünyasında beden imajı (bedene ilişkin algı), benlik imajlarında (bireylerin kendilerine ilişkin algıları) önemli bir yer tutmaktadır. Beden imajındaki değişiklikler, özellikle ergenlik yıllarında ortaya çıkan erinlik değişikliklerinden itibaren ortaya çıkmaya başlar. Ergenlik (adolescence), soyut düşünme yeteneklerinin ortaya çıkması, üreme yeteneklerinin kazanılması, yeni toplumsal rollere geçiş gibi bazı biyolojik, sosyal, duygusal ve bilişsel değişimlerin yaşandığı bir gelişim dönemidir (Steinberg, 2017). Erinlik (puberty) ise bu gelişim döneminin görece başlangıcında ortaya çıkan fiziksel değişikliklerin yaşandığı aşamayı ifade etmek için kullanılır. Erinliğe giriş yaşı ve erinlik değişikliklerinin tamamlanma süreci bireysel farklılıklar gösterir. Bununla birlikte kısa süre içinde deneyimlenen erinlik değişiklikleri, bireylerin bedenlerine ilişkin algılarında önemli değişikliklere yol açmaktadır (Stice ve Şenyürek, 2018).

Bireylerin bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel gelişiminde okul dışında geçirdikleri kaliteli zamanın önemli rol oynadığı görülmüştür. Bununla birlikte, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye’deki öğrencilerin, okul dışında geçirdikleri zamanlarını sosyal, kültürel ve beden aktiviteleri açısından yeterince değerlendiremedikleri görülmektedir (Özdoğru, 2018). Aynı durum okulda geçirilen zaman açısından da düşündürücüdür. Türk Eğitim Derneği’nin hazırladığı “Türkiye’de Ders Saatleri Raporu”, okullarda geçirilen zamanın kaliteli kullanılmaması nedeniyle spora, sanata ve kültürel etkinliklere zaman kalmadığını göstermektedir (TED, 2010).

Öğrencilerin sosyal ve fiziksel aktivitelerden uzaklaşmasına yol açan bazı uygulamaların beden imajı bozukluğu ve beden memnuniyetsizliği

üzerinde baskı yarattığı teorik olarak düşünülebilir. Ayrıca, boy, kilo, yaş, ten rengi, kas kütlesi gibi bazı fizyolojik özelliklerde beden imajı üzerinde etkili olabilir. Medyada aktarılan ince ve zayıfsan güzelsin şeklindeki anlayış, günümüzde yapay bir beden imajı oluşmasına hizmet etmektedir. Toplumda öne çıkan güzellik kriterinin zayıflık yönünde şekillenmesinde aile ve/ya da akran baskısının da etkisi vardır. Kişilerin beden imajları ile dış görünüşleri uymadığında beden memnuniyeti azalmaktadır. Beden memnuniyetindeki düşüş beraberinde olumsuz bir takım hisleri, hatta bir takım duygu durum bozukluklarını beraberinde getirebilmektedir.

Ergenlik döneminde gerçekleşen değişimler, kişilerin bedenlerine ilişkin bilişlerini ve duygularını etkiler. Dolayısı ile beden imajı, büyük ölçüde bu dönemde geçirilen fizyolojik değişimler sonucunda şekillenir. Dolayısıyla ergenlerde beden imajı bozukluğu ve beden memnuniyetsizliği yaygın inceleme konularından biridir. Beden imajı konusunda yapılan bazı çalışmalar; beden imajı ile fiziksel aktivite, beden imajı ile başarı, beden imajı ile mutluluk, beden imajı ile özsaygı, beden imajı ile benlik saygısı arasında yüksek ilişki olduğunu göstermektedir (Çok, 1990; Hamurcu, 2014; Oktan ve Şahin, 2010; Özdoğru, 2018; Ulutaş ve ark., 2014).

Beden imajı fiziksel, ruhsal ve sosyo-kültürel yönleriyle birlikte ele alınması gereken bütüncül bir yapıdır. Bu bağlamda beden imajı, benliğin ve kişiliğin bir parçasıdır; bireyi tehdit edici durumlara karşı dengeler, bireyin kapasite ve sınırlılıklarını belirler. Beden imajının olumlu içeriği, sosyal, fizyolojik ve psikolojik açıdan kişiye özgüven ve kolay iletişim imkanı sunar. Birey kendi bedeniyle barışık ise genel iyilik hali yükselir. Toplum tarafından kabul görmek, sevilme, değer görmek ve güven duymak olumlu beden imajı geliştirmeye katkı sağlar. Beden imajı, insanın kendini anlamasında önemli yer tutar. Bireyler bedenlerini hisseder, gözlemler ve algılar; bu algısal içeriği duygu ve tutumlarının merkezine koyar. Dolayısı ile her bireyin kendi beden imajı vardır ve sosyal faktörler beden imajının şekillenmesinde rol oynar (Hamurcu, 2014).

Medyanın ısrarla vurguladığı güzellik kriterleri karşısında genç yetişkinlere sorulması gereken asıl soru, bedenlerini sevip sevmedikleri; bedenleriyle barışık olup olmadıklarıdır. Bunlar gerçekten önemli sorulardır; çünkü bedenini sevmeyen ve bedeni ile barışık olmayan bireylerin öz saygıları da düşmektedir. Kendilerine güven duygusu düşük olanların sosyal uyum becerilerinde, sosyal ilişkilerini düzenlemede ve kendilerini ifade etme biçimlerinde bazı güçlükler yaşadıkları bilinmektedir (Hamurcu, 2014). Düşük benlik saygısına sahip kişilerin aynı zamanda kendi yeteneklerine yeterince güvenemedikleri, hedef belirlemede ve problem çözmede güçlük yaşadıkları rapor edilmiştir (Plummer, 2001). Benlik saygısının gelişmesi,

sosyal ilişkilerde başarı, bedenini sevme, bedeniyle barışık yaşama gibi duyguların beden imajıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Beden algısının şekillenmesinde fiziksel özellikler ve fiziksel değişikliklerin yanı sıra bu özellik ve değişikliklere çevrenin verdiği tepki de önemlidir (Tazegül, 2018). Medyada sunulan beden imgesi, kişinin düşüncesine veya bedenine uygun değilse kişi kendi bedenine karşı adeta savaş açmaktadır. Gençlerde bu çatışma çok daha yoğun yaşanmaktadır. Anne babalar başta olmak üzere eğitimciler şu sorulara cevap üretmelidirler: Çocuklar/gençler bedenleri hakkında neler hissediyorlar? Bedenlerini nasıl tanımlıyorlar? Bedenleri ile zihin dünyaları arasında ilişkileri ne düzeyde? Bedenleri kendileri için neden önemli? Bedenlerini değiştirmek istiyorlar mı? Bedenlerine uygun gelen şeyler nelerdir? Bedenlerinin istemediği şeyler var mıdır? Görüldüğü gibi bu sorular çoğaltılabilir.

Beden hayatı yaşamak için bir araçtır. Bedenin değerini bilmek ve geliştirmek, insan sağlığı ve mutluluğu için önemlidir. Her bireyin kendine özgü bedensel sınırları vardır. Bedene ait korkularla yüzleşirken aslında bedeni iyi hissettiren şeylere odaklanmak çok daha önemlidir. Bedene iyi gelen şeyleri (spor, sağlıklı beslenme vb.) yaptıkça birey kendini iyi hissetmektedir. Bu süreçte kişi ya bedeniyle barışık ya da bedeniyle sorunlu yaşamayı öğrenecektir.

Bedeniyle barışık olanların bedenlerini daha çok sevdikleri anlaşılabilir bir durumdur. Kişiler bedenlerini formda tutmak, fiziksel olarak iyi görünmek için farklı spor aktivitelerine başvurumaktadırlar. Spor aktivitelerinin beden algısını olumlu etkilediği görülmektedir. Fiziksel aktivite ve egzersiz, insanların bedenlerini belirli bir şekilde sokarak ideal bir vücut yapısına sahip olmalarını sağlamaktadır. Fiziksel görünüş, günümüzde her yaşta insanın özellikle de gençlerin önem verdikleri konulardan biridir. Bireyin fiziksel görünümü çoğu kez davranışın önüne geçebilmektedir. Kadınların ince, erkeklerin kaslı görüntüsü toplumda giderek daha çok kabul görmektedir. İdeal görüntünün altında sağlıklı ve orantılı beden imgesi yattığı halde beden algısının kadınlar üzerindeki etkisi daha fazla olduğu görülmektedir (Er, 2015).

Her birey ideal beden imajına ulaşmak istemesine karşın pratikte bu pek mümkün görünmemektedir (Hamurcu, 2014). Ergenler için ideal beden anlayışı toplumun baskısı altında şekillenmekte; model alınan kişiler, arkadaş çevresi ve kültür süreçte etkili olmaktadır. Toplumlarda yerleşen güzellik anlayışı, gençlerin bedenleriyle ilgili fiziksel özelliklerini beğenmelerini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte yaşla birlikte artan entelektüel ilgi ve yeteneklerin gelişmesi fiziksel görünüme ilişkin algıyı da dengelenmektedir.

Beden algısı, bedenin içselleştirilmiş ve öğrenilmiş bir sunumundan ibarettir. Bedenin istekleri, bedenin gerçekliği, ideal beden tasarımı önemlidir; ancak beden sabit bir gerçekliğe sahip değildir; yaşa ve kiloya göre sürekli değişir. Bu durumda ideal bedeni tutturmak mümkün görünmemektedir. İdeal bedene ilişkin gerçeklik, çoğu zaman kültürel normlarla yönlendirilen bir beden imgesinden oluşmaktadır. Böylece kişi, bazen bilinçli bazen bilinçsiz olarak ideal beden algısını belli normlara göre oluşturmakta ve sunmaktadır.

Fizyolojik, psikolojik ve sosyal değişiklikleri deneyimleyerek oluşan beden imajı, yine sosyal ve kültürel nedenlerle herkeste farklı gelişmektedir. Bireylerin sosyal gerçekliği deneyimleme biçimleriyle beden imajı arasında ilişki aslında görecelidir. Bununla birlikte boy, kilo gibi bedenle ilgili fiziksel özellikler gençlerin zihin dünyalarını hep meşgul etmektedir. Bundan dolayı çoğu genç mutsuzdur; çoğunun özsaygısı düşüktür (Oktan ve Şahin, 2010). Kişisel beden ideali; kültürel farklılık, eğitim ve yetişme şekli gibi beden gerçekliğini etkileyen birçok etmene bağlı olarak değişiklikler göstermekle birlikte esas olan, her bireyin kendi beden algısı gelişimini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesidir.

Amaç

Bu çalışmada lise öğrencilerinin bedenlerinden memnuniyet düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada yanıtı aranan sorunlar aşağıda sıralanmıştır:

Lise öğrencilerinin beden memnuniyeti puanları;

1. Cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
2. Yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Kendini zayıf, normal ya da kilolu algılamaya göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
4. Kendini kısa, ortalama ya da uzun boylu algılamaya göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
5. Kendini esmer, kumral ya da sarışın algılamaya göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, lise öğrencilerinin beden memnuniyeti düzeyleri ile ilişkili olan demografik değişkenleri tespit etmek amacıyla, betimsel tarama modeline göre düzenlenmiştir. Tarama modeli, varolan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmada amaçlı örnekleme tekniği (Johnson & Christensen, 2014) kullanılmıştır. Veriler Sivas'ta farklı türde liselere devam eden öğrencilerinden toplanmıştır. Verilerdeki kayıp değerlerin tesadüfi dağıldıkları görülmüş; kayıp değerler seri ortalaması tekniği ile tamamlanmıştır. Araştırmaya 525 öğrenci katılmış, analizler sonucunda normal dağılımı bozan veriler dışarıda bırakılmıştır; dolayısıyla araştırma sorularını yanıtlamak için kullanılan analizler 514 katılımcının verileri kullanılarak yapılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de görülebilir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişkenler		F	%
Cinsiyet	Kız	263	51,22
	Erkek	251	48,8
Okul	Selçuklu Anadolu Lisesi	185	36,0
	Sivas Anadolu Lisesi	130	25,3
	Hacı Mehmet Sabancı Lisesi	48	9,3
	Halil Rıfat Paşa Anadolu Lisesi	51	9,9
	Zara Anadolu İmamhatip Lisesi	100	19,5
Sınıf	9	112	21,8
	10	315	61,3
	11	20	3,9
	12	67	13
Yaş	15	165	32,1
	16	228	44,4
	17	69	13,4
	18	40	7,8
	19	12	2,3

2.3. Veri Toplama Araçları

Veriler Kişisel Bilgi Formu ve “Bedeni Beğenme Ölçeği” (BBÖ) kullanılarak toplanmıştır. Kişisel Bilgi Formu 7 maddeden oluşmuştur. Araştırmacı tarafından hazırlanan formda cinsiyet, okul, sınıf düzeyi, yaş, kilo, boy uzunluğu ve ten rengini yansıtan sorulardan oluşmuştur.

Bedeni Beğenme ölçeği Tylkaa ve Wood-Barcalow (2015) tarafından beden memnuniyet düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, 10 maddeden oluşmaktadır ve 5’li likert tipindedir. Ölçek maddeleri (1 asla - 5 her zaman) şeklinde cevaplanmaktadır ve katılımcılardan her bir maddede yer alan açıklamaya katılma oranlarını işaretlemeleri istenmektedir. Ölçeğin ilk geliştirildiğinde elde edilen geçerlilik ve güvenilirlik katsayısı 90’dır.

Ölçeğin Türkçe uyarlaması Anlı ve arkadaşları tarafından 2015 yılında yapılmıştır. Uyarama çalışmasına 122 kadın, 83 erkek olmak üzere toplam 205 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 38,8’dir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .88 olarak bulunmuştur. BBÖ’nün iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı kadınlar için .94, erkekler için .93, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise hem kadın hem de erkekler için .90 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar BBÖ’nün Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir (Anlı ve ark., 2015). Ölçekte yer alan tüm maddelerin puanları toplanarak toplam bir beden memnuniyeti puanı elde edilebilmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 10 iken en yüksek puan 50’dir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmadığından, ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin beden memnuniyet düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durumda yüksek puanlar olumlu beden algısına, düşük puanlar olumsuz beden algısına işaret etmektedir.

2.4.Verilerin Çözümlemesi

Çalışmada araştırma sorularını yanıtlamak için SPSS 17.00 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle veri setinin doğrusallık varsayımını karşılayıp karşılamadığı Mahalonobis uzaklık katsayısı kullanılarak incelenmiş, normallik ve doğrusallık varsayımını bozan 11 kişinin verisinin dışarıda bırakılmasına karar verilmiştir. Analiz sonucunda katılımcıların beden memnuniyet puan ortalamaları 40.18, (SS=6.71), en küçük puan 20, en yüksek puan 50, medyan 41.00, çarpıklık değeri -.708 (SH=108), basıklık değeri -.136 (SH=.215) bulunmuştur. Yaş ortalaması 16,04, standart sapma .99 çıkmıştır. Analiz sonuçları normallik varsayımının kabul edilebileceği şeklinde yorumlanmış (Can, 2014) ve araştırma sorularını yanıtlamak amacıyla t-testi ve varyans analizi (ANOVA) teknikleri kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın ilk sorusu, beden memnuniyeti puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkindir. Araştırma sorusunu

yanıtlamak için bağımsız örneklem için t testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2’de görülebilir.

Tablo 2. Beden memnuniyeti puanlarının cinsiyete göre t-testi sonuçları

	Değişkenler	N	$\bar{x}$	SS	df	t	p
	Cinsiyet						
Beden Algısı	Kadın	263	39.01	6.87	512	-2.04	.04*
	Erkek	251	40.22	6.40			

* $p \leq .05$

Tablo 2’de görüldüğü gibi kadınların beden memnuniyeti puanları, erkeklerin bedeni beğen memnuniyeti puanlarından anlamlı düzeyde düşüktür ($t_{(512)} = -2.041$, $p \leq .05$).

Araştırmanın ikinci sorusu farklı yaşlardaki katılımcıların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkindir. Araştırma sorusunu yanıtlamak için ANOVA testi yapılmıştır. ANOVA sonuçları Tablo 3’te görülebilir.

Tablo 3. Beden memnuniyeti puanlarının yaşa göre ANOVA sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Beden Algısı	Gruplar arası	34.47	4	9.62	.21	.93
	Gruplar içi	23036.56	509	42.20		
	Toplam	23075	513			

Tablo 3’te görüldüğü gibi 15, 16, 17, 18 ve 19 yaşındaki katılımcıların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır ($F_{(509-4)} = .21$, $p \geq .01$).

Araştırmanın üçüncü sorusu kendilerini zayıf, normal ya da kilolu algılayanların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkindir. Araştırma sorusunu yanıtlamak için ANOVA testi yapılmıştır. ANOVA sonuçları Tablo 4’te görülebilir.

Tablo 4. Beden memnuniyeti puanlarının kendini zayıf, normal ya da kilolu algılamaya göre ANOVA sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	P
Beden Algısı	Gruplar arası	1543.30	2	771.65	18.28	.00**
	Gruplar içi	21437.85	508	42.20		
	Toplam	22981.14	510			

* $p \leq .05$

Tablo 4'te görüldüğü gibi kendilerini zayıf, normal ya da kilolu algılayanların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır ($F_{(508-2)} = 18.28, p < .01$).

ANOVA testi öncesi varyansların homojenliği test edilmiş ve beden memnuniyeti puanları için Levene İstatistiği=1.181; $df_1=2, df_2=508, p=.308$ bulunmuştur. Levene İstatistiği değeri .05'ten büyük olduğu için varyansların homojenliği kabul edilmiş ve post-hoc testi olarak Scheffe tercih edilmiştir. Scheffe testi sonuçları Tablo 5'te görülebilir.

Tablo 5. Scheffi testi sonuçları

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Çoklu karşılaştırma
Zayıf	85	39.66	7.06	kilolu < zayıf, normal
Normal	359	40.38	6.23	
Kilolu	67	35.15	7.13	

Tablo 4'te görüldüğü gibi kendilerini kilolu algılayanların beden memnuniyeti puanları ($\bar{X} = 35.15; SS = 7.13$), kendilerini zayıf ($\bar{X} = 39.66; SS = 7.06$) ya da normal ($\bar{X} = 40.38; SS = 6.23$) algılayanların beden memnuniyeti puanlarından anlamlı düzeyde düşüktür.

Araştırmanın dördüncü sorusu kendilerini kısa, ortalama ya da uzun boylu algılayan katılımcıların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkindir. Araştırma sorusunu yanıtlamak için (ANOVA) testi yapılmıştır. ANOVA sonuçları Tablo 6'da görülebilir.

Tablo 6. Beden memnuniyeti puanlarının kendini kısa, ortalama ya da uzun boylu algılamaya göre ANOVA sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	P
Beden Algısı	Gruplar arası	56.80	2	28.40	.64	.53
	Gruplar içi	22707.35	509	44.61		
	Toplam	22764.15	511			

Tablo 6’da görüldüğü gibi kendilerini kısa, ortalama ya da uzun boylu algılayan katılımcıların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır ($F_{(510-2)} = .74, p \geq 01$).

Araştırmanın beşinci sorusu kendilerini esmer, kumral ya da sarışın algılayan katılımcıların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkindir. Araştırma sorusunu yanıtlamak için ANOVA testi yapılmıştır. ANOVA sonuçları Tablo 7’de görülebilir.

Tablo 7. Beden memnuniyeti puanlarının kendini esmer, kumral ya da sarışın algılamaya göre ANOVA sonuçları

Değişkenler		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	p
Beden Algısı	Gruplar arası	56.80	2	28.40	.64	.53
	Gruplar içi	22707.35	509	44.61		
	Toplam	22764.15	511			

Tablo 7’de görüldüğü gibi kendilerini esmer, kumral ya da sarışın algılayan katılımcıların beden memnuniyeti puanları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır ($F_{(509-2)} = .64, p \geq 01$).

4. Sonuç:

Çalışmanın ilk ve en dikkat çeken bulgusu, beden memnuniyeti puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermesidir. Kızların beden memnuniyeti puanları, erkeklerin beden memnuniyeti puanlarından anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Kızların erkeklere göre daha düşük beden memnuniyetine sahip olmaları bazı araştırmalarla paralellik göstermektedir (Stice, 2003; Er, 2015). Cinsiyet farklılığı açısından kız ergenlerde beden memnuniyetsizliğinin yüksek çıkmasının bazı sosyal ve fiziksel sebepleri olabilir. Kadınlar fazla yağ kütesinden ve erken erinlikten şikayet ederken, erkeklerde ergenlik değişimlerinin beden memnuniyetini teşvik ettiği düşünülmektedir. Beden imajındaki bu ayrım, kızların zayıflık idealinden uzaklaşması, erkeklerin ise kasa ilişkin ideallerine yaklaşmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bulgusu beden memnuniyet düzeyinin yaşa göre farklılık göstermemesidir. Erinlik döneminde hızlı fiziksel değişimlerin beden memnuniyetsizliğine etki etmesi beklenir. Ancak bu çalışmanın, lise öğrencileri üzerinden yürütülmüş olması böyle bir sonuca yol açmış olabilir. Katılımcıların yaş aralıkları görece birbirine yakındır ve hızlı erinlik değişikliklerinin ortaya çıktığı yaşlar (ergenliğin ilk yılları) kısmen geride kalmıştır. Dolayısı ile bu yaş gurubunda beden algısının biraz durağan hale geldiği düşünülebilir. Buna karşın bazı çalışmalarda (Stice, 2003) erken erinliğin kızlarda beden memnuniyetsizliğini arttırdığını belirtmiştir. İleri ergenlik dönemlerinde fiziksel özelliklerin içselleştirmesi, bedeni dengeleyecek entelektüel yeteneklerin geliştirilmesi arttıkça bireyin kendi bedeniyle barışık olması beklenen bir durumdur. Yaş değişkeni açısından erinlik döneminde daha sık görülen beden memnuniyetsizliği, bu yaş aralığı için belirgin değildir.

Üçüncü bulgu, kendini kilolu algılayan öğrencilerin beden memnuniyeti düzeylerinin, kendini zayıf ya da ortalama kiloda algılayanlara göre daha düşük olmasıdır. Kendilerini kilolu algılayan lise öğrencileri, bedenlerinden hoşnut görünmemektedirler. Bu bulgu giriş bölümünde üzerinde durduğumuz sosyal ve kültürel etkenlerin; en çok da medyada zayıf ve ince olanın güzel olduğunun vurgulanmasının lise öğrencileri arasında dikkate alındığı görüşünü destekler niteliktedir.

Araştırmanın dördüncü bulgusu, beden memnuniyetinin bireylerin kendi boy uzunluklarına ilişkin algılarına göre farklılaşmamasıdır. Bu bulgu, bireylerin en azından yaşamın bu aşamasında boy konusunda çok hassas olmayabileceklerine işaret ediyor olabilir. Özellikle medyada kilo vurgusu çok fazladır ancak boy vurgusu o kadar yoğun değildir. Bununla birlikte kilo, bireysel çaba ile daha kolay kontrol alınabilen bir öge iken boy söz konusu olduğunda bireysel bazda yapılabilecekler sınırlıdır. Ayrıca boy uzamasının

ergenlik yılları boyunca devam edeceğine ilişkin beklenti, bu özelliğe ilişkin kaygıları geri plana itiyor olabilir. Son olarak bu bulgu, katılımcı özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın beşinci sorusu ten rengi konusundadır. Analiz sonuçları, beden memnuniyet düzeyinin katılımcıların kendilerini sarışın, esmer ya da kumral algılamalarına göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Lise öğrencilerinin ten rengi konusunda bedenleriyle barışık olmaları, bedenlerini sevmeleri manidardır. Türk toplumunda esmer ten yaygınlığı vardır; bu durumda bile herhangi bir ten renginin beden güzelliği ve beden memnuniyeti açısından çok büyük önem taşımadığı düşünülebilir.

5. Öneriler:

Beden imajının gelişiminde fizyolojik, sosyal ve psikolojik deneyimler etkilidir. Okullar, önemli psiko-sosyal deneyimlerin yaşandığı mekanlardır. Okullarda öğrencilerin bedensel, sosyal ve psikolojik gelişimlerini destekleyecek sportif, kültürel ve sosyal etkinliklerin artırılması önemli olabilir. Bu durumda sağlıklı ve mutlu bireylerin yetişmesinde aile, okul ve öğretmenlere düşen görevler vardır: Her şeyden önce öğrencilerin bedensel gelişimlerine destek olabilecek kulüp çalışmaları ve amatör düzeyde bir sporla ilgilenmesinin koşulları oluşturulmalıdır. Eğitim kurumlarında gençlerin bedenleriyle ilgili kişisel bakım ve özen konusunda rehberlik almaları kendilerini iyi hissetmeleri açısından önemlidir. Ergenlik döneminde bedensel, duygusal ve sosyal açıdan meydana gelen değişimlerle ilgili olarak gençlerin bilgilendirilmesi, uyum sağlama sürecinde faydalı olacaktır. Beden imajının sağlıklı gelişimi için erken yaşlarda aileler ve eğitim kurumlarınca “sağlıklı beslenme” ve “spor kültürünün” kazandırılmasının sağlanması gerekmektedir. Gençlere kendilerini ve başkalarını değerlendirmede yalnızca “beden odaklı değerlendirme” ye dönük tutumlardan kaçınmalarına ilişkin bilgi ve beceri kazandırmak faydalı olacaktır. Beden imajının sağlıklı gelişmesine destek olmak adına bireylerin medyadan sağlıksız mesajları etkili şekilde değerlendirebilecekleri “medya okur-yazarlığı” kavramının kazandırılmasında yarar vardır (Oktan ve Şahin, 2010).

Kaynakça

- Anlı, G., Akın, A., Eker, H., & Özçelik, B. (2015). Bedeni Beğenme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, 36, 505-511.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* [Quantitative dataanalysis by SPSS in the scientific researc hprocess]. Ankara: Pegem Akademi.

- Steinberg, L. (2017). *Ergenlik* (Çev. Ed. F. Çok), 3. Baskı. Ankara: İmge Yayınları.
- Çok, F. (1990). Body image satisfaction in Turkish adolescents. *Adolescence*, 25, 409-413.
- Er, Y. (2015). Aerobik antrenmanların beden algısı üzerine etkisi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Hamurcu, P. (2014). Obez bireylerde benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi. İstanbul Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Johnson, B. ve Christensen, L. (2014). *Nicel, nitel ve karma araştırma*. (Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Oktan V. ve Şahin M. (2010). Kız ergenlerde beden imajı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (2), . 543-556.
- Özdoğru, A. A. (2018). Çocuk ve Ergenlerin Okul Dışı Zamanlarda Spor Aktivitelerine Katılımı. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 9(2):86-101.
- Plummer, D. (2007). Helping Children to Build Self-Esteem: A Photocopiable activities book (2nd ed). London: Jessica Kingsley Publishers
- Ulutaş, A. P., Atla, P., Say, Z.A. ve Sarı, E. (2014). Okul çağındaki 6-18 yaş arası obez çocuklarda obezite oluşumunu etkileyen faktörlerin araştırılması. *Zeynep Kamil Tıp Fakültesi Bülteni*, 45 (4), 192-96.
- Stice, E. ve Şenyürek, E. (2018). Bu makale Türkçe mi? Erinlik ve beden imajı. *International Journal of Social Inquiry*, 11 (1), 277-296.
- Stice, E. (2003). Puberty and Body Image. In. C. Hayward (Ed.), *Gender Differences at Puberty* (pp. 61-76), Cambridge University Press: Kaliforniya.
- Türk Eğitim Derneği. (2010). Ortaöğretime ve yükseköğretime geçiş sistemi. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları. (ted.org.tr, Erişim Tarihi, 04.02.2020.

Recep ERCAN
Lise Öğrencilerinin Beden Memnuniyeti ve Sosyolojik Analizi

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÇİZGİ FİLM İZLEME DURUMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A SITUATIONAL ANALYSIS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON WATCHING CARTOONS**

Osman KARA***
Müzeyyen ALTUNBAY****

Özet

İnsanların yaratma arzusu sonucu ortaya çıkan çizgi filmlerin tarihi çok eskilere dayandırılır. Mağara duvarına çizilen görsellerle devam eden yaratma tutkusu, Yunan ve Romalı heykeltıraşların eserlerine de yansır. Çizgi film, Mısır'da yaşayan Yunanlı Filozof Ptoleym'in bir mum sayesinde görüntünün göz retinasında kısa bir süreliğine izinin kaldığını keşfetmesi ile farklı bir noktaya ulaşır. Günümüzde bilgisayar ortamında hazırlanan ve büyük küçük herkesin ilgisini çeken çizgi filmler eğlendirici ve eğitici bir tür olmakla birlikte, reklam sektöründen eğitim-öğretime kadar pek çok alanda kullanılmaktadır. Günümüzde devlet kurumları ve özel sektör tarafından çok farklı ve çeşitli çizgi filmler üretilmektedir. Bu çalışmada ilköğretim öğrencilerinin çizgi film izleme durumlarının araştırılması amaçlanmış olup çalışmada tarama modelinden yararlanılmıştır. Toplam 697 ilköğretim öğrencisinin katıldığı araştırmada; katılımcıların çoğunluğunun iki saat ya da daha kısa bir süre televizyon izlediği, yarış ve savaş temalı çizgi filmlerin öğrenciler tarafından daha çok izlendiği vb. gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: çizgi film, televizyon, eğitim, dinleme, izleme.

Abstract

The history of the cartoons which emerged as a result of the desire of people to create goes back to the ancient times. The desire for creation, which continued with the images drawn on the cave walls, can also be seen in the works of Greek and Roman sculptors. The cartoon gets a different perspective when the Greek Philosopher Ptoleym, who lived in Egypt, discovered that a candle caused the trace of the image remained on the eye retina for a short time. Today, the cartoons which are prepared

* Bu çalışma, Osman Kara'nın (2019) "Çizgi filmlerin çocukların karakter eğitimine etkisi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bu çalışma, aynı zamanda Giresun Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir (Proje numarası: EĞT-BAP-C-09112017-165).

*** Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun / TÜRKİYE osman_kara20@hotmail.com ORCID.ORG/0000-0002-8872-1157

**** Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Giresun / TÜRKİYE altun.bay@hotmail.com ORCID.ORG/0000-0002-9568-3160

on computer and attract the attention of everyone, young and old, are both entertaining and educational, besides they are used in many areas from the advertising industry to education. Today, many different and various cartoons are produced by public and the private sectors. This study aims to investigate the case of cartoon watching by elementary school students. The scanning model was used in the study. 697 primary school students participated in this study which has found out that the majority of the participants watched TV for two hours or less, and the cartoons with the theme of racing and war are watched more by the students.

Keywords:cartoons, TV, education, listening, watching.

Giriş

Çizgi filmler, özellikle çocuklar olmak üzere, yediden yetmişe herkesin dikkatini cezbeden bir türdür. Bu çalışmanın konusu, ilköğretim çağındaki çocukların çizgi film izleme alışkanlıklarıdır. Yapılan bu araştırmada, cinsiyet faktörü de gözetilerek öğrencilerin televizyon ve çizgi film izleme süreleri, izlemeyi tercih ettikleri çizgi film türleri gibi hususların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, konu ile ilgili güncel veriler sunması açısından önemlidir.

Çizgi film insanın canlandırma arzusu sonucu tezahür etmiş bir seyir türüdür. Çok eski bir tarihi olan çizgi filmlerin Türkiye’deki geçmişi 1900’lü yıllara dayanmaktadır. İlk ortaya çıkışında insanın “canlandırma arzusu”nu gerçekleştirmek vardır. Ancak daha sonraki süreçte tıpkı masal türü gibi bir görev üstlenmiştir. Bu görev, çocukları eğlendirmek ve gelişimlerini olumlu yönde desteklemektir. Çünkü çizgi filmler gerçekte olması çok zor ya da imkânsız olan şeyleri çok basit bir şekilde kendi evreninde gerçekleştirmektedir. Renkli görüntüleri ve güzel kurgusu ile etkili bir araçtır. Bu sebeple çocukların gelişimini desteklemek için çizgi filmler oluşturulmakta hatta çocukların çizgi filmlere rahatça ulaşabilmesi için çizgi film kanalları ve siteler hazırlanmaktadır. Günümüzde çizgi filmin bu etkileyciliği sadece çocukları geliştirmek amacıyla değil eğitim-öğretim, pazarlama gibi birçok alanda da araç olarak kullanılmaktadır. Çizgi filmlerin etkili ve popüler olmasının en önemli nedenleri arasında hareketli ve renkli oluşları, istedik mesajlar barındırmaları ve eğitici olmaları gösterilebilir.

Canlandırma, animasyon, anime olarak da adlandırılan çizgi film, uzun metrajlı filmlerden kısa metrajlı filmlere, dizilere, reklamlara, elbiselere, ayakkabılara, okul eşyalarına, web sitelerine kadar hayatımızın içinde olan her yerde karşımıza çıkan sanatsal bir türdür. Hayatın bu kadar içerisinde yer almasının sebebi üretilen çizgi film kahramanlarının büyük küçük herkes tarafından sevilmesidir. “Latince ‘hayat vermek’ anlamına gelen ‘animare’ kelimesi dilimize ‘animasyon’ olarak girmiştir (etimolojiturkce). Türkçede canlandırma olarak geçmektedir. Canlandırma, “tek tek resimleri ya da

hareketsiz cisimleri, gösterim sırasında hareket duygusu verebilecek biçimde düzenlemek ve çevirmek olarak” (Özön, 1963: s.18) tanımlanmaktadır. Halk arasında ise yaygın olarak “çizgi film” adı kullanılmaktadır. Çizgi filmin ortaya çıkışında insanoğlunun durağan şeyleri canlandırma arzusu yatmaktadır. Bunun için insanlar eski çağlarda avladıkları hayvanların resimlerini yaşadıkları mağaralara çizmişlerdir. Yaptıkları çanak, çömlek ya da süs eşyalarında doğada yer alan hayvan, bitki figürleri yer almıştır. İnsanın bu faaliyetleri gerçekleştirmesinin altında birçok sebep olabilir. Bu sebepler arasında yaşadıkları yaşamı bir sonraki nesillere aktarma isteği, yaptıkları işlerdeki başarılarını hatırlamak ya da içlerindeki estetik, yaratıcı yönü beslemek vb. sayılabilir (Kaba’dan aktaran Can, 1997: s.8).

Sinemoğlu (1984), varlık ve nesnelere hareket ettirme çabasının Yunan ve Romalı heykeltıraşlar tarafından devam ettirildiğini, sanatçıların da Tanrının, atletlerin heykellerini hareket içeren pozlarda âdeta yaşamı temsil edencesine yaptıklarını belirtmekte, buna örnek olarak da Miron’un “Disk Atan Adam” heykelinin bir sonraki hareketinde disk atacakmış gibi işlendiğini dile getirmektedir (Sinemoğlu’ndan aktaran Can, 1997).

1. Çizgi Filmin Tarihine Kısa Bir Bakış

Sezgin (1990), gözün retinasında görselin geçici bir süre izinin kaldığını, M.S. 130 yılında Mısır’da yaşayan Yunanlı Filozof Ptoleym’in fark ettiğini söylemektedir. Ptoleym’inin göz retinasında görsel izinin bir süre kaldığını keşfetmesi ile insanlık canlandırma arzusuna bir adım daha yaklaşmıştır. İnsanlar gözde gerçekleşen bu olayı kullanarak canlandırmanın gerçekleşebileceği çıkarımına ulaşmıştır. Bu çıkarım sonucu “büyülü fener” aleti icat edilmiştir. Büyülü fenerin icadında Çin’deki gölge oyunlarının da tesiri olduğu söylenmektedir. Büyülü fener günümüz projeksiyonlarına benzer bir görüntüsü olan, mercekten hızlıca geçen görüntüleri ekrana hareket ediyormuş gibi gösteren bir cihazdır. Bu icadın ardından canlandırmaya yönelik gelişmeler hız kesmeden devam etmiştir (Sezgin’den akt, Can, 1997).

Demir (2013), Hollandalı bilim adamı Pieter Van Musschenbroek’un bu gelişmeyi daha da ileri bir seviyeye taşıyarak 1736 yılında bildiğimiz anlamdaki “hareketli görüntü”yü oluşturduğunu söylemektedir. Kesintisiz görüntü sağlanarak hareket ettirilen ya da ettiğini zannettiğimiz görüntülerle başarılı ilk canlandırma gerçekleştirilmiştir. Bu gelişme günümüz çizgi filminin temelini oluşturmaktadır. Gülen (2013), üretilen bu cihazlardan sonra 28 Aralık 1895 yılında büyük bir adım atılarak hareketli resimlerin seyirciyle buluştuğunu belirtmektedir. Bu olayın gerçekleşmesi ile canlandırma artık sadece bir tutku değil, bir iş hâlini almıştır. 1900’lü yılların başlarında çizgi film çalışmaları yoğun bir şekilde devam etmiştir. Ilgaz (1998), James Stuart Blackton’un 1907 yılında çektiği “The Haunted Hotel” filminde tek kare

çekim tekniğini kullandığını, daha sonra bu uygulamayı geliştirerek Emile Colh'un canlandırma filminin en önemli sanatçılarından biri olduğu belirtilmektedir. Kerman (2014), 1920'de Otton Messer tarafından çizilen ve canlandırılan "Felix The Cat" filminin o dönemlerin en popüler çizgi filmi olduğunu söylemektedir. Günümüz çizgi filmlerine doğru yapılan ilk başarılı yapımlardan olan "Felix The Cat" tek karede kesintisiz görüntü sunmasıyla ve çizgi film alanının halk tarafından yeni tanınmaya başlamasından dolayı büyük ilgi görmüştür. İnce'ye göre (1991: s.36-50) özellikle 1990'lı yıllarda bilgisayarın etkisi daha net biçimde görülmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda bilgisayar teknolojisinden yararlanılarak üç boyutlu canlandırmalar gerçekleştirilmiştir. Dünyadaki bu gelişmeleri Türkiye 1930'lu yıllarda takip etmeye başlamıştır. Türkiye'nin canlandırma alanındaki çalışmalara bu kadar geç başlamasının sebebi bu ihtiyacın gölge oyunları ve karikatürlerle uzun süre giderilmiş olmasıdır. Alsaç (1994), Türkiye'deki karikatüristlerin yabancı örneklerini bildiklerini canlandırma sinemasına ilgi duyarak bu alana yönelik ilk çalışmaları 1930'lu yıllarda gerçekleştirdiklerini belirtmektedir.

"Turgut Çeviker'in 'Türk Canlandırma Sineması' belgeselinde Türkiye'de ilk çizgi film gösterimi 1932'de Kadıköy Opera Sinemasında gösterilen 'The Skeleton Dance' (İskelet Dansı) olarak belirtilir" (Özakçaoğlu, 2009: 75). Alsaç (1994), İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemlerde Walt Disney yapımı çizgi filmlerin büyük ilgi gördüğünü, bu ilgi üzerine Vedat Ar'ın 1948-49'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde bir kurs açarak ilk çizgi film denemelerini gerçekleştirdiğini ifade eder. Bu da dönem içerisinde başarılı bir çizgi film ortaya çıkarmak için sanatçıların çalışmalara devam ettiğini göstermektedir. İnce (1991), çoğu akademi öğrencisi olan bugünkü karikatür sanatçıların 1950'li yıllarda Yüksel Ünsal öncülüğünde uzun metrajlı "Nasreddin Hoca" çizgi filmi yapmaya çalıştıklarını ancak başarılı olamadıklarını ifade etmektedir. Türkiye'de başarılı bir çizgi film çalışması için girişimlerin devam etmesine karşın teknik yetersizlikten dolayı başarılı olunamadığı görülmektedir.

Sevim (2013), çizgi film çalışmalarının gelişmesi ve çizgi filmlerin halkın ilgisini çekmesi, kanallarda fazlasıyla yer alan reklam sektörünün de dikkatinden kaçmadığını, reklam sektörünün ürünlerini ilgi çekici ve sempatik çizgi filmleri kullanarak tanıttıklarını, 60'lı yıllara gelindiğinde ise Türk canlandırma sineması ve reklam sektörünün birbirinden ayrılmaz bir bütün hâline geldiğini belirtmiştir. Gülen (2013), 1970 yılında Tonguç Yaşar'ın "Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü" adlı çizgi film çalışması ile Antalya film festivalinde büyük ödül kazandığını belirtmektedir. Bu da çizgi film alanında başarılı çalışmaların ortaya konduğunun bir göstergesidir. Alan (2009), ilk çizgi film seminerinin 1989'da TRT yöneticileri ve Kültür Bakanlığının

temsilcilerinde katılımıyla gerçekleştiğini ifade eder. Bu seminer, Türk çizgi film alanına yönelik gerçekleşen önemli bir faaliyettir. Çünkü çizgi film alanına yönelik bilgiler paylaşımına sunulmuş ve geniş kitlelere ulaşımı için önemli bir adım atılmıştır. “1990’lara kadar çizgi film eğitimi, güzel sanatların içerisinde sadece ders olarak okutulmakla sınırlı kalmıştır. 1990’da Yüksek Öğrenim Kurumuna yapılan başvuru kabul edilerek Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde Çizgi Film Bölümü kurulmuştur” (Özer, 2012: s.65). Böylelikle artık çizgi film alanında akademik düzeyde çalışma imkânı doğmuştur. Bu gelişme çizgi film üzerine sistemli çalışmaların gerçekleşmesi için atılmış önemli adımlardan biridir.

2. Çizgi Filmlerin Çocuklara Etkisi

Çocukluk dönemi bireyin eğlenceye meyilli, öğrenmeye açık, yaratıcılığının yüksek olduğu bir dönemdir. Çizgi filmler eğlence yönüyle bireyi kendine çekmektedir. Bir çizgi film karakterinin çocuğun yaratıcı yönüyle kesişen yönleri vardır. Duvardan geçen, uçabilen, ateşi, suyu kontrol edebilme yeteneğine sahip olan karakterler çocuğun hayal dünyasıyla benzerlik göstermektedir. Çocuk da bu sebeple çizgi filmlere ilgi duymakta ve izlemektedir. Çocuk, çizgi filmin sunduklarını gözlemleyerek pek çok şeyi öğrenebilmektedir. Bazen olumsuz örneklerin öğrenildiği de görülmektedir. Buna “2000 yılında Mersin ilinde 4 yaşında Ferhat adındaki erkek çocuğun kendini Pokemon zannederek 7. kattan atladığı” (Milliyet Gazete Arşivi, 2000) haberi örnek gösterilebilir. “Yine aynı yıl Kilis ilinde 7 yaşındaki Seda adındaki kız çocuğu da ‘Ben Pokemon’um!’ diyerek 5. kattan atlamıştır” (Milliyet Yaşam, 2000). Bu haberlerdeki iki çocukta ciddi hayati tehlike oluşmuştur. Bu örnekler çizgi filmlerin çocukların üzerindeki etkisinin net göstergesidir.

Bayır ve Günşen (2017), çizgi filmlerde bilimsel kavram ve ifadelerin verildiğini, gündelik hayatta karşılaşılabileceğimiz bilimsel kavramların çizgi filmler ile çocuklara sunulduğunu ifade etmiştir. Bu da çizgi filmlerin öğretici bir yanı olduğunu göstermektedir. Çocuklar televizyonlarda izledikleri çizgi filmlerin etkisiyle davranışlarını şekillendirebilir. Çünkü çocuklar sadece davranışsal boyutta öğrenmeler gerçekleştirmezler; renkleri, cinsiyetleri, toplumsal rolleri, hayvan ve bitkilerin rollerini ve daha birçok gündelik hayata dair bilgiyi de görerek öğrenmektedirler. Çocuklar bu öğrenmeleri görerek/gözlemleyerek öğrenmektedir (Destebaşı, 2011: 38 ; Oruç, Tecim, ve Özyürek, 2011: s.308-309). Ülkemizde çizgi filmlerin son zamanlarda eğitim ve öğretime yönelik çalışmalarda da kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri 17 Ağustos depremi sonrası çocukları depreme karşı bilinçlendirmek için yapılan “Deprem Dede ve Doğa” adlı

çalışmadır. Bu çalışma depreme yönelik eğitim amaçlı yapılmıştır. Çizgi filmde kahraman olarak Prof. Dr. Mete Işıkkara kullanılmıştır.

Yaman (2010), çizgi filmlerin eğlenceli yönüyle öğrencilerin eğitim-öğretim süreçlerine katılımı artırdığını, öğrenmeyi kolay ve kalıcı hâle getirdiğini, tekrar ihtiyacını azalttığını, hatırlamayı kolaylaştırdığını, yaratıcılık becerisini artırdığını ve somutlaştırma yapmaya olanak sağlayarak öğrenmeye yönelik motivasyonu artırdığını ifade eder. Ayrıca çizgi filmlerin kendine has özelliklerinin öğrenmeye yönelik kullanıldığında etkili bir öğrenme gerçekleştirilmeye olanak sağladığını belirtmiştir. Çizgi filmler gerek duyu organlarına hitap etmesi yönüyle olsun gerek bireye yaşantılar sunarak öğrenmeler gerçekleştirilmesi açısından olsun gerekse kendine özgü özellikleriyle öğreneni öğrenmeye teşvik edip çok yönlü desteklemesiyle olsun eğitim için önemli bir araçtır.

Çizgi filmler sunduğu karakter ve olaylar ile çocuklara bir simülasyon şeklinde deneyimler yaşatmaktadır. Çizgi filmler aracılığıyla çocuk toplum kurallarını, doğru ve yanlış davranışları öğrenmektedir. Çocuk bu öğrendiklerini gözlem yoluyla öğrenmektedir. Bu öğrenmeler de çocuğun karakter ve kişilik yapısını oluşturmaktadır. Örneğin, sorumluluk sahibi ve seçme hakkını edinip kendi seçim yapan kahramanın başarılı bireyler olarak sunulduğu bir çizgi filmi izleyen çocuk, sorumluluklarını üstlenmekten kaçınmaz ve seçme haklarını kullanmak ister. Bu da çocuğun kendine güvenmesini, kendi istek ve arzularını dinlemesini, bir görüşü olmasını ve sorumlulukları olduğunu bilmesini sağlar. Çocuğun bu becerileri zamanla davranış hâline gelmektedir. Görüldüğü gibi çizgi filmler çocukları kendine yetebilen bireyler olması yolunda desteklemektedir. Ancak çizgi filmler bunun tersi etkilerde sunabilmektedir (Oruç, Tecim ve Özyürek, 2011: s.306-315).

Can (1997), ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte programları izlemesi, çocuklarına sorular sorması, onların sorularına cevap vermesi, televizyondan gelen mesajları çocuğun iyi bir biçimde anlamlandırmasına yardımcı olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu da çizgi filmlerin bilinçli bir bireyin denetimiyle sunulduğunda çocuğun kendi gelişimi için olumlu bir araç hâline gelebileceğinin göstergesidir. Sakıncalı olan durum, denetimsiz ve yeterince ilgilenilmeyen çocukların çizgi film ile baş başa bırakılıp kendine göre onu anlamlandırmasına izin vermektir. Bu çalışmada ilköğretim çağındaki çocukların çizgi film izleme alışkanlıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Çocuklar ne kadar süre TV ve çizgi film izlemektedirler?

2. Çocukların en çok sevdiği/tercih ettiği çizgi film türleri nelerdir?

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve verilerin analizi kısmına yer verilmiştir. Araştırma, tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Tarama, bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle diğer araştırmalara göre görece daha büyük örneklem üzerinde yapılan araştırmalara denir (Büyüköztürk vd., 2015: s.177). Bu çalışma; ilköğretim öğrencilerinin çizgi filmleri izleme, izlenen çizgi filmlerdeki temel konuların belirlenmesi gibi hususların tespit edilmesi amacıyla tarama modelinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.1. Çalışma Grubu

Bu çalışmada Giresun ilinin Merkez ilçesinde tesadüfi biçimde seçilen toplam 7 okulda 5. sınıf seviyesinde öğrenim gören 697 öğrenci ile yapılmıştır. Okulların Merkez ilçenin farklı bölgelerinden seçilme nedeni, sosyo-ekonomik olarak farklı seviyelerdeki bölgelerden örneklem alınarak, örneklem çeşitliliğinin sağlanmasının amaçlanmasıdır. Çalışmadaki katılımcıların 370'i erkek, 327'si kız öğrencidir. Katılımcı grup ortalama olarak 11 yaşındadır.

3.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

“Veriler, belli konudaki gerçeklerin sembolik ifadeleridir. Veriler işlenmemiş kanıtlardır; ekonomik bir değere henüz dönüşmemiş ve insan davranışı üzerinde etkisi olmayan dayanaklardır. Araştırmada veriler araştırma amacını gerçekleştirmek için gerekli olan kanıtlardır” (Balci, 2011:149). Bu bölümde veriler, hazırlanan anket ile toplanmıştır. Anket, üç uzmana gönderilip gelen dönütlere göre düzenlendikten sonra veri toplama süreci başlamadan önce bir pilot okul seçilerek 30 öğrenciye uygulanmıştır. Öğrencilerin anketi cevaplama sürecindeki gözlemler ve öğrenci dönütlerine göre ankete son hâli verilmiştir. Araştırma sonuçları öğrencilere verilen anket formu neticesinde toplanan verilerin SPSS 20.0.0 programı ile frekans analizi yapılmasıyla elde edilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde çocukların çizgi film izleme durumlarına ilişkin bulgular sunulmuştur. İlk olarak çocuklara bir günde ortalama ne kadar süre televizyon izledikleri sorulmuş, bu sürenin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: Cinsiyet ile Günde Ortalama Televizyon İzleme Arasındaki İlişki

Osman KARA-Müzeyyen ALTUNBAY
İlköğretim Öğrencilerinin Çizgi Film İzleme Durumları Üzerine Bir İnceleme

			Cinsiyet		Toplam	
			Erkek	Kız		
Bir günde ortalama TV izleme süresi	1	n	128	19	247	
		%	35,6%	36,6%	36,1%	
	2	n	118	93	211	
		%	32,8%	28,6%	30,8%	
	3	n	54	83	137	
		%	15,0%	5,5%	20,0%	
	4 ve daha fazla	n	60	30	90	
		%	16,7%	9,2%	13,1%	
			n	360	325	685
	Toplam		%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 1'deki günlük ortalama televizyon izleme süresinin dağılımı incelendiğinde bir saat izleyenlerin oranının %36,1 iki saat izleyenlerin oranının %30,8 üç saat izleyenlerin oranının %20, dört ve daha fazla izleyenlerin oranının ise %13,1 olduğu anlaşılmaktadır. 697 katılımcıdan 12 kişi bu soruya cevap vermemiştir. Bu da genel katılımcıların %1,7'sini oluşturmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle katılımcıların çoğunluğunun iki saat ya da daha kısa bir süre televizyon izlediği sonucuna varılmaktadır. Bu sonuçtan yola çıkarak günlük yaşam içerisinde çocukların televizyon kullanımında ölçülü davrandıkları söylenebilir. Televizyonda en çok izledikleri program türleri sorulmuş, bu soruda öğrencilerin birden fazla programı severek takip edebilecekleri düşünüldüğünden yanıt verme konusunda sınırlandırılmamışlar, tercihlerin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve alınan yanıtlar Tablo 2'de gösterilmiştir (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: Cinsiyet ile En Çok İzlenen Program Türü Arasındaki İlişki

		Cinsiyet		Toplam
		Erkek	Kız	
Televizyonda en çok izlenen program türleri	Müzik	83	113	196
		22,9%	34,8%	
	Dizi	188	256	444
		51,8%	78,8%	
	Çizgi Film	315	291	606
		86,8%	89,5%	
	Film	193	184	377
		53,2%	56,6%	
	Magazin	13	73	86
		3,6%	22,5%	
	Belgesel	132	83	215
		36,4%	25,5%	
	Futbol	211	24	235
		58,1%	7,4%	
Haber	97	59	156	
	26,7%	18,2%		
Diğer	30	27	57	
	8,3%	8,3%		

Tablo 2'ye göre en çok izlenen programların dağılımı incelendiğinde; erkek öğrencilerin en çok çizgi filmleri (%86,8), futbol programlarını (%58,1), filmleri (%53,2) ve dizileri (%51,8) sevdikleri anlaşılmaktadır. Bu tercihleri belgeseller (%36,4), haber programları (%26,7), müzik programları (%22,9), magazin programları (3,6) ve diğerleri takip etmektedir.

Kız öğrencilerin en çok izledikleri programlar incelendiğinde %89,5'luk bir oranla çizgi filmlerin ilk sırayı aldığı görülmektedir. Bunu diziler (%78,8), filmler (%56,6), müzik programları (%22,9), belgeseller (%25,5), magazin programları (%22,5), haber programları (%18,2), futbol (%7,4) ve diğer programlar takip etmektedir. Tablodan hareketle program türleri arasında

cinsiyete göre farklılıklar olsa da her iki cinsiyetin ortak tercihinin çizgi filmler olduğu anlaşılmaktadır. Tabloda yer alan diğer seçeneğine öğrenciler; basketbol, yarışma programları, bilgi yarışması, spor programı, hava durumu, yemek programı gibi cevaplar vermiştir.

Öğrencilerin çok izledikleri program türünün çizgi film olmasından hareketle (Tablo 2) günlük ortalama ne kadar zamanlarını çizgi film izlemeye ayırdıkları tespit edilmek istenmiş, bu sürenin cinsiyete göre değişip değişmediği incelenmiş ve bulgular Tablo 3'te sunulmuştur (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: Cinsiyet ile Çizgi Film İzleme Süresi Arasındaki İlişki

			Cinsiyet		Toplam
			Erkek	Kız	
Çizgi film izleme süresi	İzlemiyor	n	30	18	48
		%	8,1%	5,5%	6,9%
	1 saatten az	n	41	57	98
		%	11,1%	17,4%	14,1%
	1 saat	n	178	170	348
		%	48,1%	52,0%	49,9%
	2 saat	n	66	51	117
		%	17,8%	15,6%	16,8%
	3 saat	n	28	22	50
		%	7,6%	6,7%	7,2%
	4 saat	n	23	7	30
		%	6,2%	2,1%	4,3%
	4 saatten daha fazla	n	4	2	6
		%	1,1%	,6%	,9%
Toplam		n	370	327	697
			100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde; bir saatten az çizgi film izleyenlerin oranı %14,2 bir saat izleyenlerin oranı %49,9 iki saat izleyenlerin oranı ise %16,8'dir. Üç saat izleyenlerin oranı %7,2 dört saat izleyenlerin oranı %4,3 olup dört saatten fazla izleyenlerin oranı %0,9'dur. %6,9 oranında bir kısım ise çizgi film izlemediğini ifade etmiştir. Tablo cinsiyet açısından

değerlendirilince cinsiyet açısından izleme süreleri içerisinde çok büyük bir farklılık olmadığı görülmektedir. 697 katılımcıdan tamamı bu soruyu cevaplamıştır. Öğrencilere hangi konulardaki çizgi filmleri izledikleri sorulmuş, birden fazla konuda çizgi film sevebileceklerinden hareketle yanıtları sınırlandırılmamış, alınan yanıtlar Tablo 4’te sunulmuştur (Bk. Tablo 4).

Tablo 4: Cinsiyet ile İzlenen Çizgi Filmler Arasındaki İlişki

			Cinsiyet		Toplam
			Erkek	Kız	
En çok izlenen çizgi film türü	Savaş	n	210	54	264
		%	62,7%	17,5%	
	Yarış	n	139	58	197
		%	41,5%	18,8%	
	Büyü	n	102	157	259
		%	30,4%	50,8%	
	Doğa	n	85	129	214
		%	25,4%	41,7%	
	Hayvan	n	112	114	226
		%	33,4%	36,9%	
	Arkadaşlık	n	121	199	320
		%	36,1%	64,4%	
	Diğer	n	92	89	181
		%	27,5%	28,8%	
		n	335	309	644

Tablo 4'teki en çok izlenen çizgi film türleri incelendiğinde; erkek öğrencilerin en çok savaş konulu (%62,7) çizgi filmlerden hoşlandıkları, bu tercihi yarış/yarışma (%41,5), arkadaşlık (36,1), hayvan (33,4), büyü/sihir (%30,4), doğa (%25,4) ve diğer konuların izlediği görülmektedir. Kız öğrencilerin en çok izledikleri çizgi film türleri incelendiğinde ise ilk sırayı arkadaşlık (%64,4) konulu çizgi filmlerin aldığı anlaşılmaktadır. Bu tercihi büyü/sihir (%50,8), doğa (%41,7), hayvan (%36,9), yarış/yarışma (%18,8), savaş (%17,5) ve diğer konuların izlediği anlaşılmaktadır.

Diğer seçeneğinde ise öğrenciler, komik, macera, eğlence, futbol, süper kahraman, tarih, korku, aksiyon, bilim kurgu, kardeşlik, icat, şiddet, uzay, yardımlaşma, teknoloji, spor, romantik, doğaüstü güçler, dostluk, polisiye, barış, aşk ve sevgi cevaplarını vermişlerdir. Cinsiyet ile çizgi film türleri arasındaki ilişki incelendiğinde, erkeklerin en çok savaş (%62,7) konusunda çizgi filmleri izlerken kızların arkadaşlık (%64,4) konusundaki çizgi filmleri izledikleri tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Giresun ilinin Merkez ilçesinde tesadüfi biçimde seçilen toplam 7 okulda 5. sınıf seviyesinde öğrenim gören 697 öğrenci ile gerçekleştirilen bu çalışmada ilköğretim öğrencilerinin çizgi film izleme durumlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucu öncelikle katılımcıların çoğunluğunun iki saat ya da daha kısa bir süre televizyon izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle, televizyonun hemen her öğrencinin hayatının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin çeşitli türde programları izlemekle birlikte kız ve erkek öğrencilerin büyük bir bölümünün çizgi film türünü severek izledikleri (Bk. Tablo 2) anlaşılmaktadır. Çizgi film kendi içinde ayrıca değerlendirilmesi

gereken bir konu olup çocukların kendilerine uygun olmayan programları da (magazin programı, dizi vb.) izleyebildikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin çok izledikleri program türünün çizgi film olmasından hareketle günlük ortalama çizgi film izleme süresi noktasında cinsiyete göre büyük bir farklılık olmamakla beraber bu sürenin değişkenlik gösterdiği görülmüştür. İzlenmekten hoşlanılan çizgi film türleri incelendiğinde erkek öğrencilerin en çok savaş konulu (%62,7) çizgi filmlerden hoşlandıkları, buna karşın kız öğrencilerin en çok arkadaşlık (%64,4) konulu çizgi filmlerden hoşlandıkları ve bunları izledikleri tespit edilmiştir. İzlenen türün cinsiyete göre değiştiği anlaşılmakla beraber bu türler içinde savaş, yarış/yarışma, sihir/büyü vb. gibi yer yer şiddet içeren çizgi filmlerin de izlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak çizgi filmlerin çocukların kişilik ve karakter gelişimlerine etki edebildiği bilinen bir gerçektir. Pek çok bilgi, davranış vb. çizgi filmler aracılığı ile öğrenilebilir, ancak denetim mekanizması olmadan, kontrol edilmeden, denetlenmeden sunulan ve izletilen çizgi filmlerin çocukların özellikle ruhsal gelişimlerine ve bilişsel gelişimlerine zarar verebileceği unutulmamalıdır. Yayın organlarıncaya sunulan çizgi filmler uzman kişilerden oluşan bir kadro ile daha sıkı denetlenmeli, çocukların gelişimlerine olumsuz etki edebilecek çizgi filmler yayımlanmamalıdır. Aileler çocuklarının izlediği çizgi filmleri denetlemeli, çocuğun uzun süre televizyon karşısında kalmasına müsaade etmemelidir. Okullarda ise medya okuryazarlığı derslerinin artırılması daha bilinçli bir izleyici kitlesinin oluşmasına katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Alan, İ. (2009). *Sevgi İçerikli Çizgi Filmlerin İlköğretim 5. Sınıftaki Öğrencilerin Göresel Sanatlar Dersinde Yaptıkları Resimler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alsaç, Ü. (1994). *Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balcı, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma* (9. basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Bayır, E. ve Günşen, G. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının En Çok İzledikleri Çizgi Filmlerin Bilimsel Açılarda Analizi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 746-761.
- Büyükoztürk, Ş. & Kılıç Çakmak, E. & Akgün, Ö. E. & Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (1997). *Çizgi Film ve Çocuk*. Konya: Öz Eğitim Yayınları.
- Destebeşi, F. (2011). *Çocuk Edebiyatı Eserlerinin 7 ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Karakter Eğitimine Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Ö. (2013). *Türk Televizyonlarında Yayınlanan Çizgi Filmlerin İlköğretim Çağı Çocuklarının Toplumsallaşma Sürecine Etkilerinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Osman KARA-Müzeyyen ALTUNBAY
İlköğretim Öğrencilerinin Çizgi Film İzleme Durumları Üzerine Bir İnceleme

- Gülen, A. (2013). *Cemal Erez'in Çizgi Film Dünyası*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Beylent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlgaz, S. (1998). *Çizgi Film Temel İlkeleri Yapım Tekniği*. İstanbul: Leyla Yayınevi.
- İnce, M. (1991). *Çizgi Filmlerin 6-18 Yaş Grubu Bireylerin Yaşantılarında Yeri Ve Önemi*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kerman, S. (2014). *Türk Çizgi Film Tarihinde 'Pepee' Adlı Karakterin Yeri Ve Görsellik Açısından Değerlendirilmesi*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Oruç, C., Tecim, E. ve Özyürek, H. (2011). Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler.*EKEV Akademi Dergisi* , S.48, 303-319.
- Özakçaoğlu, N. (2009). “Çizgi Filmlerin Eğitilebilir Zihinsel Engelli Öğrencilerin Resimlerine Anlatım, Biçim ve Renk Olarak Yansımaları.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özer, S. (2012). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Çizgi Filmlerin Kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özön, N. (1963). *Sinema Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevim, Z. (2013). *Çizgi Filmlerin DeğerlerEğitimi Bakımından Karşılaştırılması*.Yayımlanmamış Doktora Tezi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaman, H. (2010). Cartoons as a Teaching Toll: A Research on Turkish Language Grammar Teaching.*Educatioan Sciences: Theory& Praticce*, 10(2), 1231-1242.
- Milliyet Gazete Arşivi*. (2000, 10 30). [Erişim Tarihi: 29.03.2018], http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZqCvycoHQSoJij_x2B_9j_pPd6g_x3D_x3D_
- Milliyet Yaşam*. [Erişim Tarihi: 29.03.2018], (2000, 11 25). <http://www.milliyet.com.tr/2000/11/25/yasam/yas05.html>

**SAMPLE OF GERMAN EMBROIDERY FROM THE HAND-
EMBROIDERY APPLICATIONS IN THE CITY OF
KAHRAMANMARAŞ**

**KAHRAMANMARAŞ ŞEHRİNDE EL-NAKIŞ
UYGULAMALARINDAN ALMAN NAKIŞI ÖRNEĞİ**

Hatice Feriha AKPINARLI*
Nursel BAYKASOĞLU** **

Abstract

Forming one of the most important branches of our culture and traditional arts, embroidery was born by making sewing in a decorative way and it is likely to say that it is as early as humanity. Embroidered clothing on the sculptures excavated and the narration that the daughter of Noah in Hebrew history wears an embroidered belt shows that this branch of art goes back to earlier times. Hand embroidery, which are the products of intelligence, skill and subtle wit, reached the current time by preserving its value. Out of a great many embroidery techniques reaching large public masses, a technique called “German Embroidery” was encountered in the researches carried out in the city of Kahramanmaraş and its towns in the years 2013-2014. According to the information taken from the source people in the research carried out in the city of Kahramanmaraş, German Embroidery dating back to earlier times is not produced today however, it is likely to find pillows, clothes and dresses embroidered with German Embroidery at the houses. In the current paper, embroidery samples were determined in order to unveil this technique that was embroidered on any kind of cloth with a plain surface and it was aimed to make the embroidery alive and to promote it by analysing the way of embroidering.

Keywords: *Embroidery, Ornament, Technique, Traditional*

Özet

Kültürümüzün ve geleneksel sanatların en önemli dallarından birini oluşturan nakış, dekoratif bir şekilde dikiş yapılarak doğmuştur ve bunun insanlık kadar erken olduğu söylenebilmektedir. Kazılarda bulunan heykeller üzerindeki

---

* Prof. Dr. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Tekstil Tasarımı Bölümü/ Türkiye, hatice.akpinarli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9073-059X

** Dr. Öğr. Üyesi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, El Sanatları Bölümü/ Türkiye, nbaykasoglu@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0341-8173

işlemeli kıyafetler ve İbranice tarihinde Nuh'un kızının işlemeli bir kemer taktığı anlatısı, bu sanat dalının daha eski zamanlara geri döndüğünü göstermektedir. Zeka, beceri ve ince zekâ ürünleri olan el nakışı, değerini koruyarak şimdiki zamana ulaşmıştır. Büyük kitlelere ulaşan birçok nakış tekniğinden 2013-2014 yılları arasında Kahramanmaraş ve ilçelerinde yapılan araştırmalarda “Alman Nakış” tekniğine rastlanmıştır. Kahramanmaraş ilinde yapılan araştırmada kaynak insanlardan alınan bilgilere göre, daha önceki zamanlara dayanan Alman Nakış bugün üretilmemekle birlikte, evlerde Alman Nakış ile işlemeli yastıklar, kıyafetler ve elbiseler bulmak mümkündür. Mevcut makalede, düz bir yüzeye sahip her türlü kumaşa işlemeli bu tekniği ortaya çıkarmak amacıyla nakış örnekleri belirlenmiş ve nakışın canlı hale getirilmesi ve nakışın yolu analiz edilerek teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Nakış, Süsleme, Teknik, Geleneksel*

Introduction

Traditional arts are of great importance in Turkish culture. Works of art are the most valuable documents unveiling the tracks of the past with a rich variety and caring them to the current time. Having a task of a mirror and reflecting mostly the inner world of human being, art products are significant transmitters setting a light to many centuries later. Art products which are as important as written sources in conveying the cultural heritage formed by the nations having lived in the past have always been a good tool of communication.

While preparing the thing which will benefit him, an individual makes the handicraft arts in a way to reflect the colour, design, style, harmony, his personal talent and regional character. Throughout the history the lifestyle, taste, climatic conditions, sense of art of the community were combined with the talent and skills of people and carried Turkish handicraft art to its highest level. One of the most important branches of handicraft arts with high artistic value, embroidery found a place of application in an intensive way in the city of Kahramanmaraş.

Kahramanmaraş, which is one of the important cities of the Mediterranean Region, was a developed city in terms of population and economy in the Ottoman period and the economic structure of the city mostly developed depending on agriculture, animal husbandry and small handicraft arts after the Republican period. (Yılmazoğlu,2013:20)

In Turkey, which has a rich past in the field of handicraft arts, embroidery varies from one region to another in line with the taste and needs of the people in that region. The techniques that people learn in communication with different cultures around them have found a field of application in a widespread manner up to the current time.

(Baykasoğlu,1993:10) The embroidery known as German embroidery (Alman Nakışı) in the city of Kahramanmaraş is a type of embroidery which is similar to basic embroidery techniques in terms of its production but the wrong side of it is just a stitch and all the embroidery is made on the right side.

Almost no information, except for its name, is encountered in Turkish sources with regard to the embroidery known as German embroidery which is tried to be revive in the city of Kahramanmaraş today. For that reason, it was aimed to investigate the embroidery technique of German embroidery decorating the trousseadus and homes in Kahramanmaraş.

In the current study, scanning method was used. An intense investigation was made in the city centre and towns in the project of “Kahramanmaraş Handicraft Arts” that was organized by Gazi University the Centre of Turkish Handicraft Arts Research and Application and Kahramanmaraş Municipality in the years 2013-2014. In this study, 14 German embroidery with different motives and usages that were determined at homes and in foreign sources were studied.

1. Features of German Embroidery

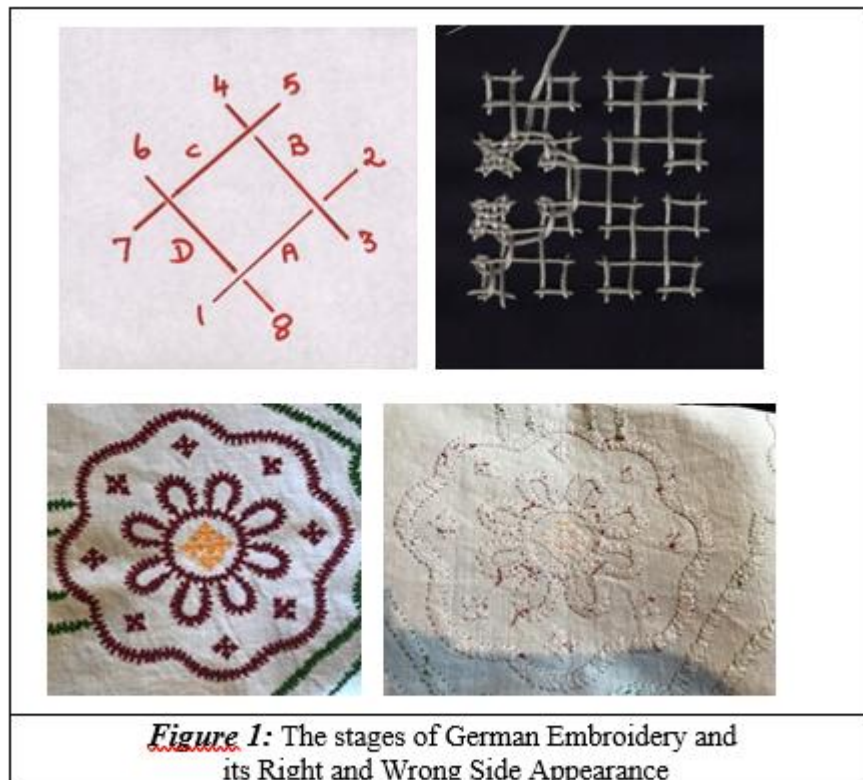
The city of Kahramanmaraş is of a very rich structure in terms of handicraft arts. In particular, it is rich in technique, motive and product variety in the issues of embroidery, knitting (laces) and carving (wooden). As a result of our study carried out in the region in the years 2013-2014 into embroidery, it was found that Maraş work (dival work), Maraş fileşi (Maraş net), süzeni (kantan), canvas, white work, sarma-susma and German embroidery are made in the region (Akpınarlı, Baykasoğlu et al., 2014: 49). The art of embroidery has a special place in the handicraft arts in Kahramanmaraş. The embroidery that has been made for centuries are applied with different techniques by means of needle and similar tools, with colourful threads and golden and silver wires on such fabrics as cotton, linen, satin, velvet, baize, and on felt and leather using embroidery frame, embroidery hoop or cülde (Yetim, 2013: 332-333; Barışta, 2005: 9). There are different views over the reasons why embroidery is so rich in the city of Kahramanmaraş. The efforts of Byzantium Empire to weaken Armenia resulted in the deportation of thousands of Armenian and locating them out of Armenia to Cilicia which is a partly mountainous region. After the decline of Artsrunies (1021) and Bagratunies (1045), a new surge of immigrants reached Cilicia. A town of Cilicia Armenia, Maraş (Guermanic) is famous for its art of embroidery. Large groups coming from different towns of the Great Haik brought their special traditions and style of thought together. Possibly, it is the reason for the abundant variety in the design of Maraş

embroidery, namely, German embroidery (Tokmajian, 2010:5). As a result of cultural interaction, the embroidery produced by the Turkish people living in the region and those immigrating to the region formed a synthesis. For that reason, the embroidery known as German embroidery in the region of Kahramanmaraş is also called as Maraş embroidery in some foreign sources.

In the source called Nakiş (Embroidery), Korkusuz (1992) mentioned that local embroidery developed in 19th century was applied to various goods and that one of them was German needle or plain needle. In the research carried out into German embroidery in the region, a great much information was obtained. It was found in the field study that this embroidery is known in the region for a long time and it is a traditional embroidery but that the reason why the name of it is German embroidery is known by the source people. It was striking that I encountered the decorations on the throw pillows, clothes and on the collars of dresses made with German embroidery almost in all houses when I visited the city of Kahramanmaraş in 1968. It was told that this embroidery is difficult to make and some embroiderers made it so well and that I saw some ladies was producing this embroidery. When we wanted to determine this embroidery I had encountered in another region and in the books with a project that we conducted in the year 2013, we encountered very few samples and the people making it. It was found that it was not taught to the new generation (Akpınarlı, 2019).

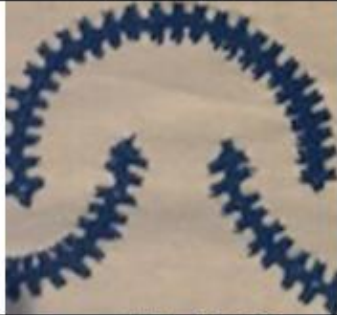
German embroidery is preferred because of its easiness in application and it is a type of embroidery of which appearance of the right and wrong side is completely different. While a stich is formed on the wrong side, the floor is formed with bottom and top transitions in the intensity to fill the inside of the design drawn on the right side. In German embroidery, it is embroidered by tentering it on the frame if its size is large and it is embroidered on the hoop in the small size products.

German embroidery is divided into two groups. The first one is the plain stitch which is popularly known as atlasloma in other cities as well. The second one is the secret stitch (twisted stitch known as irka (Tokmajian, 2010, p. 5).

Table 1: German Embroidered Products Chosen as Samples

Hatice Feriha AKPINARLI- Nursel BAYKASOĞLU
Kahramanmaraş Şehrinde El-Nakış Uygulamalarından Alman Nakışı Örneği

Product Information	Product Picture	Product Detail
Type of Product: Clothing Decoration Production Year: 20 th century Sizes: 190 x 90 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: <u>Gülten Ülgen</u>		
Type of Product: Pillowcase Production Year: 1950 Sizes: 47x47 cm Fabric Used: <u>Woollen</u> Fabric Thread Used: Cotton thread Source: <u>Tokmaian</u> , 2010: 108		
Type of Product: Cloth Production Year: 1940 Sizes: 57x100 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: <u>Tokmaian</u> , 2010: 194		

<p>Type of Product: <u>Pillowcase</u> Production Year: <u>1970</u> Sizes: <u>50x50 cm</u> Fabric Used: <u>Velvet</u> Fabric Thread Used: <u>Cotton thread</u> Source: <u>Tokmajian, 2010: 361</u></p>		
<p>Type of Product: <u>Cloth</u> Production Year: <u>20^{xy}</u> Sizes: <u>100 x 80 cm</u> Fabric Used: <u>Cotton</u> Fabric Thread Used: <u>Cotton thread</u> Source: <u>Leman Yaşar</u></p>		
<p>Type of Product: <u>Pan Holder</u> Production Year: <u>2000</u> Sizes: <u>35 cm</u> Fabric Used: <u>Silk</u> Fabric Thread Used: <u>Cotton thread</u> Source: <u>Tokmajian, 2010</u></p>		

Hatice Feriha AKPINARLI- Nursel BAYKASOĞLU
Kahramanmaraş Şehrinde El-Nakış Uygulamalarından Alman Nakışı Örneği

<p>Type of Product: Pillowcase Production Year: 1968 Sizes: 120 x 90 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: Mehtap Emirmahmutoğlu</p>		
<p>Type of Product: Throw Pillow Production Year: 1930-40 Sizes: 32 x 32,5 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: Tokmajian, 2010: 361</p>		
<p>Type of Product: Pillowcase Production Year: 1940 Sizes: 40 x 40 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton Thread Source: Sevinç Çubadar</p>		

<p>Type of Product: <u>Table Cloth</u> Production Year: 1945 Sizes: 50x50 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: Berhen Yilmazoglu</p>		
<p>Type of Product: Kitchen Apron Production Year: 1940 Sizes:- Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: Tokmajian, 2010: 181</p>		
<p>Type of Product: Umbilical cord cloth of a new-born baby. Production Year: 1943 Sizes: 94x13 cm Fabric Used: Cotton Fabric Thread Used: Cotton thread Source: Tokmajian, 2010</p>		

Hatice Feriha AKPINARLI- Nursel BAYKASOĞLU
Kahramanmaraş Şehrinde El-Nakış Uygulamalarından Alman Nakışı Örneği

Cotton fabric and cotton thread were preferred in 14 German embroidery products investigated. The types of products are mostly cloths, throw pillows, pillows, kitchen apron in various features. Even though only one colour is common in embroidery, there are more colourful samples. Blue cotton thread on white fabric is the mostly preferred colour.

2. Conclusion

As is clear in the paper, embroidery is an art and its techniques are mostly universal. It is the traditional values making it special. Embroidery is also a tool of communication. It bares profound meanings inside. It is one of the styles that human being expresses himself and conveys his thoughts. Therefore, embroidery formed a visual language.

Living conditions and industrialization process in the region affected the handicraft arts and artists; even so, an improvement was obtained in hand embroidery because of the tradition of trousseau. German embroidery of which production stages have using fewer colours and original design feature are mostly embroidered by drawing double lines parallel to each other. Today, it is tried to be revived in the region of Kahramanmaraş and taught in the Public Education Centres. In order to revive German Embroidery, it should be taught in formal education institutions as well.

Exhibiting the works will contribute to the promotion of the products both in the country and in foreign countries by working touristry and gift products with their new fields of usage.

References

- Akpınarlı, H.F., Baykasoğlu, N., Kurt, G., Yılmazoğlu, İ. H. & Yıldız, E. (2014). *Kahramanmaraş El Sanatları*. Volume I. Ankara: Kahramanmaraş Municipality Publishing.
- Barıştan, Ö. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Halk Plastik Sanatları*. Ankara: Ministry Of Culture and Tourism Publishing.
- Baykasoğlu, N. (1993). *Nakış Ders Notları*. G.Ü. Faculty of Vocational Education, Embroidery Training ASD. Ankara.
- Korkusuz, S. (1992). *Nakış Temel Bilgileri Tekniği Uygulamaları ve Örnekleri*. İstanbul.
- Tokmajian, H. (2010). *Marash Needlework*. Aleppo.
- Yetim, F. (2013). Kahramanmaraş Yöresi El İşlemeleri: Nakkaş Kahramanmaraş Örneği. *International Turkish and World Culture Kahramanmaraş Symposium Proceedings*. Kahramanmaraş Municipality Publishing Ankara.
- Yılmazoğlu, I.H. (2013). *Geleneksel Mado Lezzetleri*. Kahramanmaraş: Matbah Culture R & D Notes.

Source Persons

- Ülgen, Gülten interview date, 2018.
- Akpınarlı, H. Feriha interview date, 2019.
- Güray, Bedriye interview date, 2015.
- Çuhadar, Sevinç interview date, 2015.
- Yılmazoğlu, Berhan interview date, 2014.
- Emirmahmutoğlu, Mehtap interview date, 2014.
- Yaşar, Leman . interview date, 2014.

**ANADOLU MOTİFLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA
TASARIMI BAĞLAMINDA KULLANIMI: KUŞ MOTİFİ ÖRNEĞİ**

**USE OF ANATOLIAN MOTIVES IN THE CONTEXT OF
SUSTAINABLE FASHION DESIGN: THE EXAMPLE OF BIRD
MOTIF**

Gökçe ÖZDEMİR*
Gizem KURTOĞLU**

Özet

Sanayileşme, nüfus artışı, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler ile birlikte meydana gelen çeşitli çevresel tahribatlar, dünya genelinde tepkilerin oluşmasına neden olarak sürdürülebilirlik kavramının doğmasına zemin hazırlamıştır. Dünyadaki çevresel tahribatlardan büyük ölçüde etkilenen ve tükenbilir kaynakların azalması tehlikesi ile karşı karşıya kalan moda ve tekstil sektörü de sürdürülebilirlik kavramını benimseyerek ürünlerin doğal kaynaklarla üretilmesi üzerine çeşitli çalışmalar yapmaya yönelmiştir. Ancak küreselleşme ile birlikte kaybolmaya yüz tutan kültürel değerlerin sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirilerek korunmasına yönelik alan yazında mevcut çalışmaların sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Kültürel değerlerin korunması ve canlandırılması düşüncesi de bu çalışmanın gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Çalışmada sürdürülebilir moda katkı sağlamak, üretici ve tüketiciler üzerinde farkındalık yaratmak, kültürel değerleri moda ve tekstil dünyasına kazandırmak ve alan yazına katkı sağlayarak araştırmacılara fayda sağlama amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma uygulama temelli tasarım araştırmasıdır. Sonuç olarak, moda ve tekstilde sürdürülebilirliğin sağlanması için kaybolmaya yüz tutmuş değerler günümüz moda anlayışı içerisinde yeniden yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Kültürel Değerler, Anadolu Motifleri, Kuş Motifi, Aplike*

Abstract

Environmental damages induced by industrialization, population growth, globalization and technological developments gave rise to the concept of “sustainability” as a consequence of worldwide reactions. The fashion and textile industries, which have been significantly influenced by global environmental damages and thus facing the hazard of scarcity of exhaustible sources, have also adopted the concept of sustainability and paved the way for conducting various

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE gozdemir382@gmail.com ORCID: 0000-0002-2608-6004

** Y. L. Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat D, Gaziantep / TÜRKİYE gizem.krtgl027@gmail.com

research on production with natural resources. However, limited number of studies has been encountered in the literature about the preservation and utilization of cultural values that have been threatened by globalization, through sustainability. The notion of preservation and revival of cultural values has also been one of the motivations for the present research. In this regard, the study aims to contribute to sustainable fashion, raise awareness among producers and consumers, bring the cultural values into the use of fashion and textile industries and contribute to the literature and to those making research in this field. In this context, research is application-based design research. As a result, the values that have disappeared to ensure sustainability in fashion and textile have been reinterpreted in today's fashion concept.

Keywords: *Sustainability, Cultural Values, Anatolian Motives, Bird Motif, Applique*

GİRİŞ

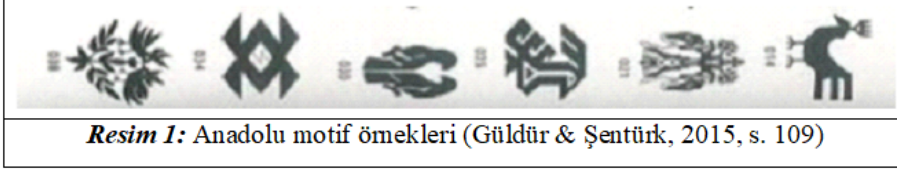
İnsanlık tarihine bakıldığında giysi kavramı, var oluştan günümüze kadarki süreçte insanoğlunun vazgeçilmez parçalarından biri olmuştur. İlk çağlara bakıldığında insanlar çeşitli bitki yaprakları ve hayvan derileri ile gerek bedenini soğuk ve benzeri dış etkenlerden koruma gerekse utanma hissiyatı ile belirli uzuvlarını örtme amacıyla giysiye ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç, insanların topluluklar halinde yaşamaya başlaması ile her toplum için farklı özelliklerle şekillenerek günümüze kadar süregelmiştir. Toplumlar milliyetlere göre, çevresel faktörlere göre, dini yaşam şekillerine göre ve benzeri yaşam süreçlerine göre geleneksel giyim şekilleri oluşturarak farklı tasarımların oluşmasına öncülük etmiş, günümüz küresel moda anlayışının oluşmasına temel hazırlamıştır. Özellikle insanoğlunun varlığını devam ettirebilmek amacı ile yaşamı boyunca üretim ve tüketimde bulunmak zorundadır. Dünya genelinde meydana gelen küreselleşme, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, nüfus artışı gibi gelişmeler tüketim kültüründe yoğun bir artış meydana getirerek doğal kaynakların azalmasına sebep olmuştur (Yücel ve Tiber, 2018, s.371).

Doğal kaynaklarda görülen bu azalma sosyal dengenin sağlanmasında olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Söz konusu olumsuz etkiler gerek ekolojik gerek ekonomik faktörler olarak birçok alanda karşımıza çıkmakta ve gelecek nesillere aktarılması güç olan birer tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bu problemlerin çözümü için birçok felsefi hareket ya da yaklaşım açığa çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi olarak sürdürülebilirlik kavramı kabul edilebilir. Latince "Sustinere" kelimesinden gelen ve sürdürmek, devam ettirmek, sağlamak, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanılan sürdürülebilirlik (sustainability) kelimesi; var olan durumun korunması veya devam ettirilmesi anlamına gelmektedir (Sarimeşe, 2018; Odabaşı, 2016). Sürdürülebilirlik kavramını bütün kaynakların toplum tarafından saygılı ve ölçülü şekilde kullanılabilmesi bir vizyon yaratma ve benimseme süreci olarak da tanımlanabilir. Sevinç (2019)'e göre ise sürdürülebilirlik, gelecek nesilleri tehlikeye atmadan günümüz ihtiyaçlarını karşılayabilmeye dayalı bir

sistemdir. Birçok sektörde olduğu gibi tekstil ve hazır giyim sektöründe de bu problemlere çözüm olarak sürdürülebilirlik ön plana çıkmaktadır (Can ve Ayvaz, 217, s.110). Meydana gelen problemlere çözüm üretme amacı ile tüm sektörlerde olduğu gibi hazır giyim ve tekstil sektöründe de sürdürülebilirlik kavramı ön plana çıkmaktadır (Yücel ve Tiber, 2018, s.371). Bu bağlamda “sürdürülebilir moda” kavramı önemli bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürdürülebilir moda; eko-moda, yeşil moda, çevreci moda gibi kavramlar ile adlandırılır. Sürdürülebilir moda, ham maddeden ürüne kadar doğa dostu ve geri dönüşümü mümkün olan malzemelerin kullanılmasıdır (Yücel ve Tiber, 2018, s.371). Sürdürülebilir moda; gereksiz alışverişe, ekolojik döngüye zarar veren giysilerin kullanımına, üretimde çalışan işçilerin haksızlıklarına, gereksiz enerji ve su israfına karşı bir akım olarak meydana gelmiştir (Tekin Akbulut, 2011, s. 40). Sürdürülebilir moda zaman içerisinde farklı tasarımlara entegre edilerek kullanılmaya başlanmış ve ekonomik tahribata yol açmadan, doğa dostu, yenilenebilir bir moda anlayışının gelişimine öncülük etmiştir. Söz konusu tasarımlardan biri olan ve Anadolu motifleri kategorisinde yer alan kuş motifi, çalışmada esas alınmıştır. Anadolu motifleri, Çatalhöyük kazıları sonucu bulunmuş olan duvar süsleme örnekleridir. Bu süslemeler halı ve diğer dokuma türlerinin yanı sıra güncel yaşamın her alanında gözlenir. Motifler eski dönemlerde iletişim gereksinimlerini karşılamak için kullanılmıştır. Bu motiflerin anlamları kapsamlı olarak ele alındığında gizemli mitler bulundurlar ve büyüler barındırırlar. Bu nedenle sadece süs amacına dönük olmayıp psikolojik anlam barındırırlar (El Sanatları Teknolojisi Megep Modüller, 2011).

Kuş motifinin bazı toplumlarda uğuru, bazı toplumlarda uğursuzluğu simgelediği; karga ve baykuş gibi kuş türlerinin uğursuz olarak görüldüğü, güvercin ve bülbül gibi kuş türlerinin de uğurlu olarak görüldüğü ifade edilmekle birlikte, sevginin, gücün ve dayanıklılığın simgesi olduğu ve eski kabilelerde kuşların yüksek seviyenin simgesi anlamına geldiği de söylenmektedir (Akpınarlı ve Arslan, 2018, s.277). Orta Asya Türklerine göre ölen kişinin ruhunun “kuş gibi uçtuğuna” inanılmaktadır. Asyalılar kutsi bir hayvan olarak nitelendirdikleri kuşların yardımı ile doğumlarının gerçekleştiğini ve öldüklerinde kuşların ruhlarını göğe yükselterek yeniden doğduklarına inanmaktadır (Akpınarlı ve Arslan, 2018, s.277). Gürçay’a göre (2019, s. 37) bir iletişim aracı olarak kuşlar, toplumda yer edinmiştir. Bununla birlikte bireye fiziki yarar sağlayıcı etkilerinin yanında, gönül sembolü halini de almışlardır. Kuşlar güzel şekilleri ve sesleri ile insanları etkisi altına almış ve mesaj elçisi olarak eğitime birliğinin fark edilmesi ile haberci niteliği kazanmışlardır (Gürçay, 2019, s. 39-40). Uçma unsuru, bireyin hayal dünyasında var olan ana kabiliyetlerdendir ve imkânsızlık kavramını çağrıştırmaktadır. Bu nedenle uçma yeteneğine sahip olmak yapılması olanaksız bir şeyi başarmak olarak ifade edilmektedir (Gürçay, 2019, s. 42).

Çalışma metoduna uygunluğu göz önünde bulundurularak yüzey tasarım tekniklerinden applike tekniği, sürdürülebilirlik kapsamında incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Applike, zemin kumaş üzerine farklı bir kumaş ya da dikiş teknikleri ile farklı bir boyut ve doku kazandırılarak oluşturulan süsleme tekniğidir. Applikenin çıkış sebebi aslında yıpranmış, yırtılmış kıyafetlerin yama ile kapatılmasıdır. Hızlı tüketim ve gelişen toplumsal zevkler ile birlikte applike moda haline gelmiştir (Kozbekçi Ayranpınar, 2017, s. 206-207).

Bu çalışmada sürdürülebilir moda kapsamında unutulmaya yüz tutmuş Anadolu motiflerinden kuş motifinin kendi kimliğinden uzaklaşmadan günümüz modasına uyarlanarak tekrar kullanımının sağlanması amaçlanmıştır. Bununla birlikte seçilen Anadolu motifinin sürdürülebilir moda kapsamında farklı bir teknikle yeni bir tasarımının denemesi de çalışmanın bir diğer amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda araştırma yöntemi olarak literatür taraması gerçekleştirilerek gerekli tanımlamalar yapılmış ve kuş motifi ile applike tekniği birleştirilerek farklı bir tasarım denemesi yapılmıştır. Çalışmada Anadolu motiflerinden kuş motifinin giyside kullanılması, daha önce buna benzer bir çalışmaya rastlanılmadığından çalışmanın özgünlüğünü ortaya çıkarmaktadır.

1. MATERYAL ve METOD

Araştırma uygulama temelli tasarım araştırmasıdır. Tasarım araştırmaları, bir olay ya da olguya yönelik tasarlama ve geliştirme, aşamalarını içeren süreç ve fayda odaklı çalışmalardır (van den Akker, Bannan, Kelly, Nieveen ve Plomp, 2013). Moda da sürdürülebilirlik sağlama ve kültürel değerlerin yaşatılmasına katkıda bulunma amacıyla da bu çalışmada ikinci el olarak nitelendirilen ürünlerin Anadolu kültüründe önemli bir yeri olan kuş motifleri ile yeniden tasarlanması yapılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Anadolu motifleri içerisinde yer alan kuş figürleri incelenerek, bu figürlerin etkisinde motifler oluşturulmuş ve içlerinden araştırmacıların üzerinde görüş birliği sağladığı motifler işlemede kullanılacak motifler olarak belirlenmiştir. Şekil 2’de araştırma kapsamında işleme yapılacak motiflere ait eskiz çizimleri yer almaktadır.

Şekil 2: Tasarlanan motif eskizleri

İkinci aşamada, değerlendirilmek istenen ürünler belirlenmiştir. Çalışmada değerlendirmek üzere eski gömlek ve pantolon tercih edilmiştir (Resim 2). Bu ürünlerin tercih edilme sebebi tekrar kullanılabilir hale getirilerek sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktır.

Resim 2: Kullanılacak 2. El ürünler

Daha sonra motifler boncuk ile işlendikten sonra aplike yöntemi ile ürünlerin üzerine yerleştirilmiştir.

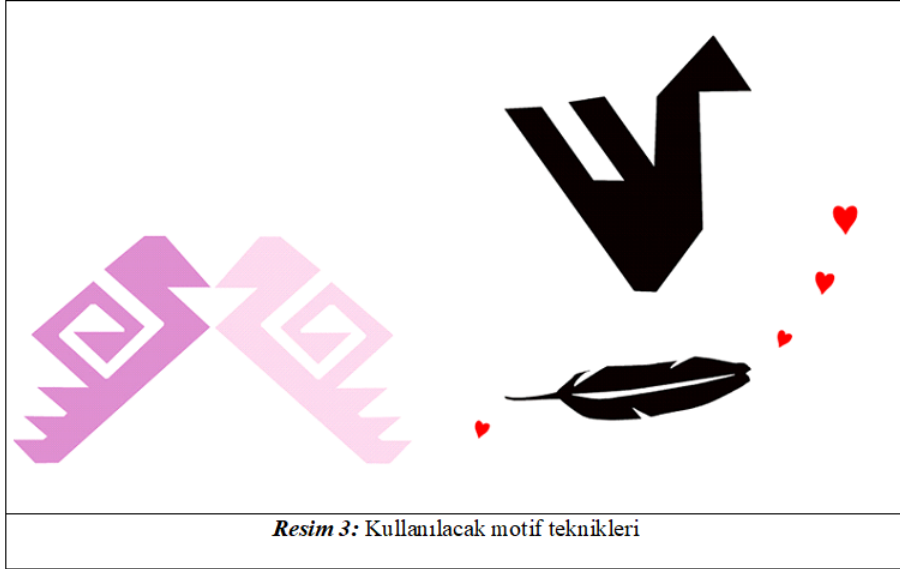
1.1. Kullanılan Malzemeler: Renkli boncuklar, ikinci el gömlek, pantolon ve elbise, dikiş ipliği, lastik, tela, kurdela.

2. TASARIMLAR

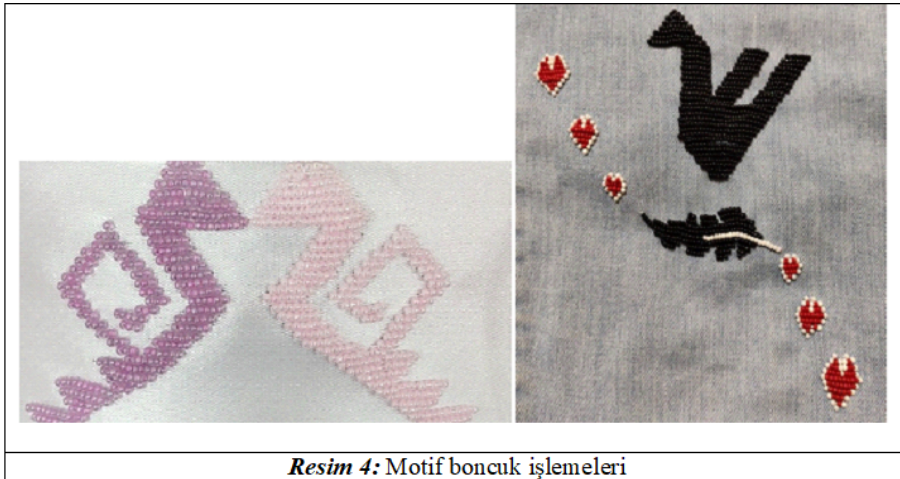
Kültürlere ait değerler sistemi olarak görülen motifin; kültürel kimlikleri ortaya çıkarma, gelenekleri koruma ve kültürleri tanımlama gibi fonksiyonları mevcuttur. Ayrıca motifler gündelik hayat ve sanat arasında yaşamsal bir bağ oluşturarak kültürü yansıtır. Çalışmanın ilk aşamasında, farklı kuş motifleri araştırılarak, motif eskiz çizimleri yapılmış, sonrasında ise çalışmada kullanılacak olan motiflerin teknik çizimleri yapılmıştır (Resim 3). Kuş motifinin tercih edilmesinin nedeni; moda dünyasının temel alıcıları olduğu

Gökçe ÖZDEMİR- Gizem KURTOĞLU
Anadolu Motiflerinin Sürdürülebilir Moda Tasarımı Bağlamında Kullanımı: Kuş
Motifi Örneği

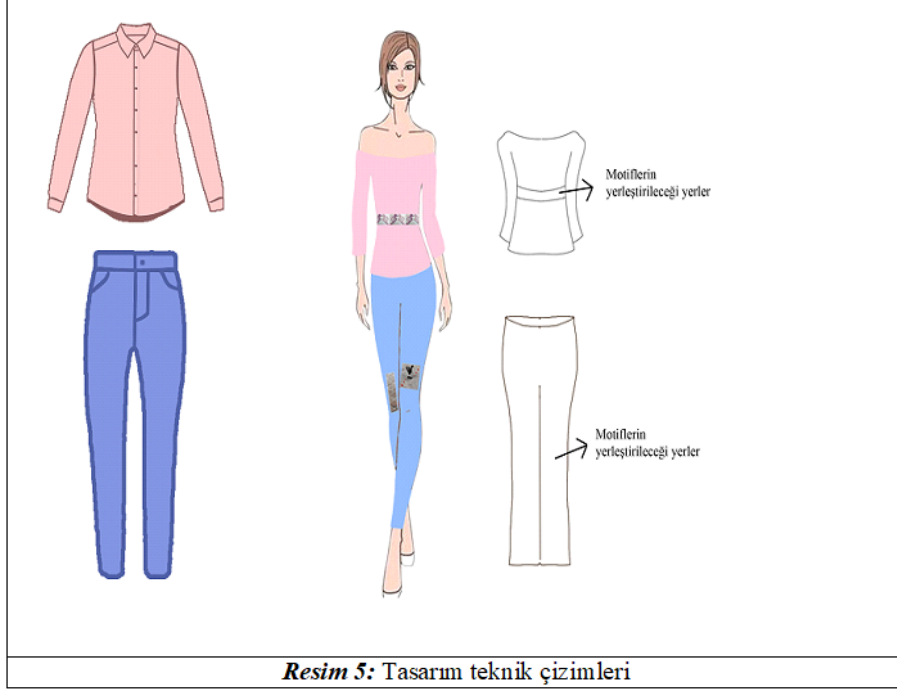
düşünülen y ve z kuşağına, sınır ötesini aşan ruhları, güç ve kuvveti simgelemesi, mutluluk, keyif ve sevgi ile sembolleşmiş olması ve artan rekabet dünyasında pazarlayabilme kolaylığı sağlayabilme olasılığı olması düşüncesidir.

Teknik çizimler tamamlandıktan sonra ürün renkleri ile uyumlu olacak şekilde boncuklarla motiflerin işlenmesi yapılmıştır. Boncuk işleme, boncuk tanelerinin iğne kullanılarak, iplik ya da telden geçirilerek yapılması ile oluşan bir süsleme sanatıdır (gigbi.com, Erişim tarihi: 01.02.2020). Bu süsleme, daha çok kolye, bilezik gibi takı ya da yazma, şapka, gömlek, pantolon, havlu gibi tekstil ürünlerini süslemede kullanılır. Boncuk işlenmesi yapılan motifler Resim 4’de yer almaktadır.

Motif işlemleri tamamlandıktan sonra ürünlere estetik bir görünüm kazandıracak şekilde yerleştirilmeleri Pohotshop programı üzerinde yapılmıştır (Resim 5).

Resim 5’de görüldüğü üzere, gömlek ve pantolon yeniden tasarlanarak ve işleme motifler üzerilerine yerleştirilerek daha modern bir hava verilmeye çalışılmıştır. Yeniden tasarlanan ürünlerin bitmiş ürün görüntüleri Resim 6’da yer almaktadır.

Resim 6’da görüldüğü üzere, motifler gömleğin kemer kısmına, pantolonun ise diz kısmına applike yöntemi kullanılarak yerleştirilmiştir.

3. SONUÇ

Sürdürülebilirlik, tüm sektörlerde olduğu gibi moda ve tekstil sektöründe de ekonomik, çevresel ve insani tahribatların önüne geçme fırsatı sunan önemli bir kavramdır. Moda ve tekstilde sürdürülebilirliğin sağlanması için ise kaybolmaya yüz tutmuş tasarımların günümüz moda anlayışı içerisinde alternatif hale getirilerek yansıtılması gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan Anadolu’nun kendine özgü değerlerinin giysilere yansıtılarak gelenekselliğin korunması, toplumsal yozlaşma olgusunun fazla olduğu günümüz dünyasında önem verilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış kapsamında çalışma moda anlayışının “sürdürülebilirlik” başlığı altında sağlıklı bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunma ve “geleneksel ürün” başlığı altında yöresel ürünlerin gün yüzüne çıkarılarak kıyafetler ile kullanıma kazandırılması düşüncesi ile sonuçlandırılmıştır. Alan yazın incelendiğinde küresel anlamda önemi göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir konu olan sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Alan yazında gözlemlenen sınırlılık neticesinde çalışmanın alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede tasarımlar oluşturulurken; sürdürülebilirlik unsuru dikkate alınarak eski ürünler değerlendirilmiştir. Ayrıca, giysilerin kullanılabilirliğine, renklerine, tarzına ve giyilecek yere uygunluğuna dikkat edilmiştir.

Kaynakça

- Akpınarlı, H. F. ve Üner, İ. (2017). İç Anadolu Bölgesi Halılarında Görülen Figüratif Sembol ve Motifler. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 10(20), 630-651.
- Sarımışe, B. (2018). *Türkiye Tekstil Sektöründe Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Modelleme Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Can, Ö. ve Ayvaz, K. M. (2017). Tekstil ve Modada Sürdürülebilirlik. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 110-119.
- Güldür, M. M. ve Şentürk, Z. (2015). Hakkâri Kilimciliği Üzerine Bir Araştırma. *Kalemişi Dergisi*, 3(6), 101-117.
- Kozbekçi Ayrancı, S. (2017). Giyim Modasına Doku ve Boyut Kazandıran Applike Tekniği. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7(16), 202-217
- Odabaşı, S. (2016). *Sürdürülebilir Moda Döngüsünde Moda Tasarımcısının Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Sevinç, G. (2019). *Geçmişten Günümüze Denim Ve Sürdürülebilir Moda*

İçin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Tekin Akbulut, A., S. (2011). Modası Geçmiş Giysilerin Yeniden Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 4(8), 39-43.
- Yücel, S. ve Tiber B. (2018). Hazır Giyim Endüstrisinde Sürdürülebilir Moda. *Tekstil ve Mühendis*, 25(112), 370-380.

Web kaynakları

- El Sanatları Teknolojisi Megep Modüller (2011). Karışık motif çizimleri. *Megep modülleri*. 04.04.2020. www.mwgpmoduller.com
<https://www.gigbi.com/blog/boncuk-isleme-teknikleri>, Erişim tarihi: 01.02.20
- van den Akker, J., Bannan, B., Kelly, A. E., Nieveen, N., & Plomp, T. (2013). *Educational Design Research Part A: An introduction* (T. Plomp & N. Nieveen, Eds.). 03.29.2020, Retrieved from [http://downloads.slo.nl/Documenten/educational-design-research-part a.pdf](http://downloads.slo.nl/Documenten/educational-design-research-part-a.pdf)

Gökçe ÖZDEMİR- Gizem KURTOĞLU
Anadolu Motiflerinin Sürdürülebilir Moda Tasarımı Bağlamında Kullanımı: Kuş
Motifi Örneği

**BİRİNCİ VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞLARININ MODAYA ETKİSİ:
KADIN GIYSİ ÖRNEKLERİ**

**THE EFFECT OF FIRST AND SECOND WORLD WARS IN
FASHION: WOMEN'S CLOTHING EXAMPLES**

Çimen BAYBURTLU*

Özet

Onbinlerce yıldır insanlık tarihinin bir parçası olan giyim ve onunla bağlantılı olan moda; dünya çapında meydana gelen olaylar ve sayısız nedenlerden dolayı değişikliklere uğramıştır. Bu nedenlerin arasında yeralan ve 20. yüzyılda yaşanan iki büyük savaşın, toplumsal etkilerini modadaki gelişmeler üzerinden de izlemek mümkündür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sosyal, ekonomik, kültürel, teknolojik, politik sonuçları yeni bir yaşam düzeni oluşmasına neden olmuştur. Bu yeni düzenin moda yansımaları ve kalıcı etkileri özellikle kadın kıyafetlerinde yaşanan değişim üzerinde görülmektedir. Modada meydana gelen değişimleri tam olarak anlamak için, sadece kültürel değişimleri değil, aynı zamanda öncesini ve sonuç olarak gelişenleri de anlamak gerekir. Moda tarihi açısından savaş öncesi ve sonrası dönemler incelendiğinde savaşların tasarımcılar üzerinde silinmez izler bıraktığı, savaşlara bağlı olarak getirilen bazı kısıtlamaların modada önemli yeniliklere yol açtığı görülmektedir.

Tarih boyunca kadın giyimi, doğal olmayan formlar ve duruşlar ile benimsemeye teşvik edilmiştir. Ancak iki büyük savaşın etkisiyle kadına bakış ve buna bağlı olarak da kadın giyimi oldukça değişim göstermiştir. Bu çalışmada Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına bağlı olarak global dünyada oluşan değişimler; modanın yaşanan olaylardan ve sonuçlarından etkilenme şekli ve derecesi; bu etkilerin dönem modası içerisinde öne çıkan kadın silüetine, giysilerine ve kullanılan malzemelere nasıl yansıdığı; bu yansımalar sonucunda yaşanan değişimlerin kalıcı etkileri ve günümüze kadar uzanan sonuçları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Moda, Kadın, Giysi.

Abstract

---

* Dr.Öğ.Üyesi, Marmara University School of Applied Sciences Jewelry and Jewelry Design Department İstanbul/TÜRKİYE cimen.bayburtlu@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9284-665X

Clothing and fashion has been a part of human history for tens of thousands of years and has undergone changes for numerous reasons due to events occurring worldwide. Among these reasons through the developments in fashion, it is possible to monitor the social effects of the two great wars that took place in the 20th century. Especially the social, economic, cultural, technological and political results of the Second World War has caused a new life order. The reflections and permanent effects of this new order on fashion are seen especially on the change in women's clothing. In order to fully understand the changes occurring in fashion, it is necessary to understand not only cultural changes, but also those that developed before. When the pre and post war periods are analyzed in terms of fashion history, it is seen that wars have left indelible marks on the designers and some restrictions introduced due to wars have lead to important innovations in fashion.

Throughout history, women's clothings have been encouraged to be adopted with unnatural forms and postures. However, with the effect of the two great wars, the aspect of women and accordingly women's clothing has changed quite a lot. In this study changes in the global world depending on the First and Second World Wars; the way fashion is affected by the events and the consequences of wars; how these effects are reflected in the prominent female silhouette, cloths and materials used in the fashion of that period and as a result of these reflections, the permanent effects experienced which are still influential on the today's fashion were investigated.

Keywords: First World War, Second World War, Fashion, Woman, Clothing

INTRODUCTION

In TDK (Turkish Language Society) war is explained as; “*The armed struggle, warfare which starts between states by cutting their diplomatic relations*” (<https://sozluk.gov.tr/>), in Britannica as; “*the widespread conflict among political groups over a period of time and intensity*” (<https://www.britannica.com>) and by Bilgin (2013, p. 114) as “*Hostile intent and / or action by the states or groups of states, using the power of all or part of the national power elements and accepted as a war by the parties, involving the use of force.*”

As for fashion, it is explained in TDK as; “*1. Temporary innovation that enters the life of society with the need for change or decoration 2. Social acclaim active for a certain period of time, extreme indulgence towards something (Ahmet Hamdi Tanpınar), (<https://sozluk.gov.tr/>). According to King ve Ring (1980, p. 13), “*Fashion is a form of culturally supported expression in a private, tangible or intangible phenomenon that is visible at any time and changes over time in a social system or groups where individuals come together.*”*

The years of the First and Second World Wars have been a time period in which all basic needs of people are included and mobilization is observed in all

areas of life, and differentiation in demographic structure has started as the female workforce has become more active. This situation has also caused major changes in fashion. Many factors such as ergonomic changes in the usage areas of the garments depending on the need for functional clothes, searching for new raw materials with the development of the supply of basic raw materials, changing social expectations depending on socio-economic reasons, military films made in Hollywood and having military clothing costumes in these films have effected fashion (Contente, 2020).

1. WARS AND FASHION

1.1. Fashion Pre-First World War

In 1910's, fashion can be divided into two separate periods as before war and during the war. While the changes in women's fashion that appeared in the 1920's were generally attributed to the First World War, it seems that most of the popular styles of the twenties were evolved from the styles that were popular before the war.

		
<p>Photograph 1: Poiret's designs in 1910's (Cole ve Deihl, 2015, p. 117).</p>	<p>Photograph 2: Hobble skirt, 1911, (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HobbleSkirtPostcard.jpg)</p>	<p>Photograph 3: Poiret's design "Sorbet" 1912 (Cole ve Deihl, 2015, p.117).</p>

In the early twentieth century, breakages were seen in fashion. Women started to give up corsets that were underlining their slender waists and round hips. Instead, they created more elegant silhouettes with high-waisted, tapered "hobble" skirts emphasizing the natural curves of the body. Though they made it difficult to walk, these skirts that go down to the ankles have become very popular (Photograph 2). Another innovative silhouette is the "lampshade" tunic. The clothing in Photograph 3 is an indication of Poiret's fun and creative approach to fashion that leads the popular styles of the twenties.

			
<p>Photograph 4: Paul Poiret's kimono-shaped coat. Paris, 1909, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1910s/KCI_146).</p>	<p>Photograph 5: Daily dress. Paris, 1909, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digitalarchives/1910s/KCI_147).</p>	<p>Photograph 6: Pierre Bulloz's daily dress, completed with jacket, Paris, 1910, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1910s/KCI_150).</p>	<p>Photograph 7: Costume design of Paul Poiret, France, 1911, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/81781).</p>

As in the coat designed by Paul Poiret in 1909, made of draped black silk satin, shoulder part supported by a crochet lace, having a high waist and a flat silhouette, which can be worn without corset, the clothes were free from their artificial appearance compared to previous periods (Photograph 4). Silk satin clothes embellished with ruffles, lace and cord embroidery have become very popular (Photograph 5-6). The garments of this period represent the transitional period when women are freed from corsets. In fact, women still wear corsets, but thanks to new corsets made of more flexible material, they have gained a flatter silhouette. Poiret designs, where less restrictive underwear is sufficient and more suitable for the natural shape of the body, are considered as a very important contribution to the transition from the strict silhouettes of the Victorian and Edwardian periods to styles that provide more freedom and comfort, and characterize the fashion of the twentieth century.

Another trend that has influenced fashion shortly before the start of the First World War is Orientalism, which creates a brand-new look with soft and flowy fabrics. The lines of Russian peasant costumes and hip-length tunics appeared during this period as well (Monet, 2020). Ballet Russes started a new fashion frenzy in Paris with the Schéhérazade (Thousand and One Nights Fairytales) ballet in 1910. Draped fabrics, vibrant colors and column-like silhouettes used by Paul Poiret in his designs attracted the attention of the women of that period. In 1911, the harem pants, which were worn by brave women and tied from below,

were produced as well (Photograph7). Although Poiret made a great impact on fashion in the early 1910's, he was not the only leading designer. Known as Lucille, Lady Duff Gordon, French designer Jacques Doucet and Mariano Fortuny are among the other famous fashion designers of the period (Reddy, 2019).

1.2. The First World War and Its Effects on Fashion 1910-1920

The First World War (1914-1918) is a period that has marked the history of humanity. Economic competition, conflict of interest, change of political balances and search for a new balance can be counted among the reasons of this war. The political, psychological and sociological consequences of the war, especially economic constraints affected everyone. In 1918, the Alliance States had to sign the Versailles Treaty, which included severe economic conditions. Therefore, world trade has decreased by 66% between 1929 and 1934 (Mason, 2011, p.3). This situation is reflected in clothing models since various materials were no longer available. The change in fashion which started in the 1900's, continued with new designs responsive to the living conditions. In this context during war time, new forms of clothing were created that required less use of accessories and materials.

The sentence of Hann and Ogle (1989, p. 208) “*Social change sometimes brings differences in roles and lifestyle.*” clearly expresses the periods of war. The change manifested itself most prominently in the lives of women. The workforce that was vacated by the compulsory military service of almost all men aged 18 to 41 was partially filled by women. Women have become indispensable not only in nursing and welfare services, but also in offices, factories and agriculture, and the entire balance of society has changed in this process (Howard 2002, p. 58-59).

			
Photograph 8: Women workers working in an ammunition factory, (Howard 2002, p. 59).	Photograph 9: Female tram driver, (Anja Reinther, 2017).	Photograph 10: Harvesting, 1916, (Anja Reinther, 2017).	Photograph 11: Woman dressed in overalls, (Lucy Adlington, 2016).

Before the First World War, the role of women was mainly described as maintaining home order, caring for their husbands and children, but after, they undertook jobs outside the home when men went to war. Their work in factories, administrative jobs and farms or chauffeuring and nursing (Photograph 8-9-10-11) brought them to wear trousers and uniforms that took them away from traditional gender roles. Military style tunic jackets started to be worn during this period, and belts and epaulettes were worn on the clothes. People started to live a simpler life; women wear less jewelry. By 1914, women's clothes lost the strict and special lines of the Edwardian period. (Monet, 2020) In this period, some strict rules were loosened, skirts were shortened, colors had become dull (Agarwal, 2017). The First World War has deeply influenced the fashion world as well as the ways of life.

Before the First World War, the center of fashion was France. Following the fashion and designers of France in those years was an indicator of social status and wealth. During the war, collapses were seen in the social order, besides the physical structures. The attacks on women with elegant dresses, in subway stations or streets and the violent events became rather common and the clothes worn or produced during the war required to be simplified.

Unfamiliar clothes was accepted as “bad form”, women increasingly started to use uniforms and even trousers that were shocking for that period in daily life. Military details were included in the clothes with the change of civilian fashion, in other words, the war clothes inspired the fashion of women. In 1916, London tailor Elspeth Phelps expressed her thoughts about future fashion as follows: “*The war makes women think, and I believe that when it’s over, people will get used to simple lines and more practical models, and we’ll see the impact of war on fashion for many years*” (Adlington, 2016).

		
<p>Photograph 12: New York spring street fashion, 1914 (https://kickshawproductions.com/blog/?p=7504).</p>	<p>Photograph 13: Wide skirts and wide collars, (Dereboy, p. 193).</p>	<p>Photograph 14: Paris autumn fashion, 1914 (https://kickshawproductions.com/blog/?p=7504).</p>

In the spring of 1914, while the skirts covering the ankle (Photograph 12) were popular, a new fashion trend emerged in the fall of the same year, with bell-shaped, wide skirts that allow women to move easily, called the “bouffant skirt” (Photograph 13-14). “*The skirt length that did not go up from the ankle was shortened in mid 1915 due to fabric restrictions and the tunic, shirt, topcoat and wide skirts ending at the level of the hip with the ‘Radical Revolution’ gave women freedom of movement, and made them feel feminine, noble and comfortable*” (Dereboy, p.195). The jackets were cut with a slightly more straight line than before, detailing with a sash or belt that wraps around the waist, loosely attached to the front or to the side. The black dress has become a mandatory element of wardrobes as an indicator of mourning and pain, avoiding excessive decorations and bright colors. Brown, emerald green, navy suits and coats have created popular alternatives to black clothes (Photograph 15). The jacket and pleated skirt designed by John Redfern made of a green silk floral lining seems masculine but contains feminine elements (Photograph 16). The neckwear in the blue dress produced using linen, silk and organza, which evokes the images of the summer holidays before the First World War, was taken from men’s clothing styles of previous periods. Ties and scarves have become popular on dresses as well as blouses (Photograph 17).

		
<p>Photograph 15: Dress and jacket, Lucile, London, 1914, V&A, (http://collections.vam.ac.uk/item/O361721/dress-and-jacket-lucile/)</p>	<p>Photograph 16: Casual Dress, John Redfern, Paris, 1915, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1910s/KCI_154).</p>	<p>Photograph 17: Casual dress,, England, 1915, V&A, (http://collections.vam.ac.uk/item/O14022/day-dress-unknown/)</p>

Another break in the story of fashion has been experienced by some women trying to show their wealth, even with choosing plain and simple clothes, while some women earn money by working. In this period, American styles are still under the leadership of London and Paris.

		
<p>Photograph 18: Pyjamas illustration, (Anonymous 2018).</p>	<p>Photograph 19: Pyjamas illustration, (Anonymous 2018).</p>	<p>Photograph 20: Air strike sleeping bag, which started to be worn since 1918 (Lucy Adlington, 2016).</p>

Lucie Whitmore expresses the “big change in lifestyle” which covers the First World War and is the cause of the changes in women's fashion: “*Before the beginning of the 20th century, both men and women often wore nightgowns, so pyjamas even for men were relatively new even around 1900.*” As a result of Zeppelin air raids which started in 1915, people had to wear more practical clothes when they needed to escape from their beds during the night (Photograph 18-19). Sleeping bags, manufactured with pockets to store the necessary things in an emergency, are warm, practical and useful (Photograph 20), (Anonymous 2018). In this way, people have provided some kind of protection for themselves by challenging fashion, war and chaos.

In London in 1918, a simple style settles in fashion, tunic jackets and skirt sets with wool twill patterns take their place in fashion (Photograph 21). This great war introduced a new jacket style, trench coat, that became a classic for the rest of the century and beyond (Photograph 22). In this period, the need for protection and the search for suitability for all kinds of weather inspired a new style and fabric. Burberry, located in London, produced a weather resistant, breathable fine cotton gabardine fabric that was chemically treated, even patented and used it in trench coats. This cult design inspires many designers even in our day. The new collar-style jackets with a wide collar, extra fabric on the back, epaulettes and a belt have become a fashion garment for both men and women for a hundred years and still today.

			
<p>Photograph 21: Skirt-Jacket, Henry Creed, Paris, 1920, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1920s/KCI_145).</p>	<p>Photograph 22: Dress and trench coat, Paris, 1920, V&A, (http://collections.vam.ac.uk/item/O1273207/dress-and-coat-unknown/).</p>	<p>Photograph 23: Dress by Gabrielle Chanel, 1927, KCI (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1920s/KCI179).</p>	<p>Photograph 24: Gabrielle Chanel'ın ceket, etek tasarımı, 1928, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1920s/KCI_180).</p>

The childish look dominates women's fashion in the 1920's. Dresses created with straight lines that straighten the bends of the bust from the shoulders are shortened revealing more of the legs. Silk crepe satin clothes in simple form gain a richer look with the introduction of embroidery (Photograph 23). The daily dress of the 1920's, consisting of a cardigan and a knee-length skirt, is one of Chanel's best known works. The use of simple forms, monochrome colors and the removal of ornaments create a sharp contrast with the previous periods. In 1916, Gabrielle Chanel introduced black wool crepe cardigan and skirt sets made of fabrics used for underwear until that time. Elastic material, jersey, which do not prevent body movements, simplified beauty, easy to wear, has been appreciated by women active in society. Today, in the 21st century, these innovations still form the basis for women's clothing (Photograph 24).

		
<p>Photograph 25: Beachwear, Jean Patou, 1929, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1930s/KCI_187).</p>	<p>Photograph 26: Beachwear, Elsa Schiaparelli, France, 1930, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/156040)</p>	<p>Photograph 27: Coat, Elsa Schiaparelli, France, 1932-1935, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/155903).</p>

The most striking part of the black knitted sportswear designed by Jean Patou is its material. Artificial silk was used which attracted great attention at that time (Photograph 25). The new style “garçonne”, popular for women after the First World War, aimed to eliminate gender bias in clothing. Women started to wear the trousers which were previously the symbol of men’s clothing, inside the house or on holiday resorts, and the appearance of women wearing trousers appeared only in the community after the Second World War. In the 1920’s and 30’s, many designer clothes started to be featured in beach collections, which are expressed as beach pyjamas worn on the beaches. The silk beach dress, originally designed by Schiaparelli, is very creative. This jacket, which can be used on both sides, followed by many variations (Photograph 26). The use of creative materials and forms such as metal, plastic, ceramic, gum, bullet sleeve buttons in cotton garment, an early example of Schiaparelli's work, brought a different perspective to the fashion world (Photograph 27).

1.3. The Second World War and Its Effects on Fashion 1939-1945

Howard (2012, p.16) who described the First and Second World Wars as a single Thirty Years War interrupted by a long ceasefire period and argued that the causes of the Second World War are related to the results of the First World War he expressed the idea as “*The term First World War was appropriate in terms of implying that war is an unfinished issue, and that another war will inevitably come. This concern was very common in 1919*” in his article titled “Reassessing the First World War”.

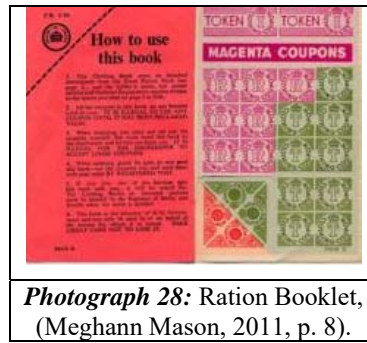
The Treaty of Versailles, which was imposed on Germany by force, changed the balance between Germany and Europe and prepared the ground for a new war. In the Second World War, which continued between 1939 and 1945, millions of people died and the war caused a great slaughter. The war between the Allied States (France, America, the United Kingdom, the Soviet Union) and the Axis Powers (Germany, Italy, Japan) has affected the entire world in political, social and economic fields, due to its position, relations and conflicts of the fighting parties.

The war has affected a lot in the world, and interestingly, the fashion world has undergone a serious change according to these events. Because the fashion of time is definitely reflections of the state of the economy and the political world (Mason, 2011, p.1). Skirt lengths and silhouettes continued to fluctuate according to the whims of the designers until the outbreak of the Second World War, which included the American governments in the fashion world, and then there were periods when clothing styles for men and women were dictated according to government regulations. Many believe that war has led to a period of stagnation in fashion, whereas the war that caused destruction especially in Europe, has become a driving force leading to a revolution in American and European fashion (Olds, 2001, p. 8).

Women's fashion of the 1940's is about creating an hourglass silhouette with masculine details: Shoulder pads, high waists and A-form skirts down the knee are used in casual wear. If a woman's body is not naturally in the form of an hourglass, clothes are designed to help her achieve this look. Perhaps one of the most important events in the fashion world was Nazi Germany occupying Paris on 14 June 1940, the summit of the fashion world until that day. Most of the fashion houses in Paris were closed because their designers were called to the military or many fashionists had left the country (Dereboy, p. 195). While Paris was occupied, the USA and Britain came into play in the fashion world, a country other than France was the driving force behind the fashion for the first time. (Mason, 2011, p. 4). Haute Couture designers, on the other hand, remained independent of political and economic constraints, while Paris dependency was reduced, designers from other countries and new talents were given opportunities (Dereboy, p.195).

With the outbreak of the Second World War, function took place of form and material restrictions started to occur. In order to restrict the use of materials such as wool, silk and nylon used to make uniforms and parachutes, the British and then the American governments introduced practices that limit the use of fabric and bind clothing to ration booklets (Olds, 2001, p. 48). In September 1939,

the National Register of the British population was issued in order to print the required ID cards for the ration booklets and create a list. A year later, in 1940, due to the aid given to the allies, a ration application was introduced for clothing along with a program covering all the “benefit” and “austerity” policies in both the USA and the UK (Photograph 28). In this application, first the ID cards and then the ration booklets were issued (Mason, 2011, p. 8).

While the government imposes strict limits on how many items of clothing each individual can buy, it also implies that everyday clothes must be functional and durable (Olds, 2001, p. 48). It was decided to use all the metals used in details such as corset, button and zipper for the army, and this decision led to the development of innovations in science and fashion design. Thus, a trend towards synthetics has started in the materials used in daily life and fashion products (Mason, 2011, p. 5). Since the raw materials were restricted during the war and some prohibitions were imposed on some imported materials, the production of artificial fibers started and especially polyester became very popular at that time. This is an important indicator of the change in fabric preferences. With the effect of war, not only fabric preferences, but also the styles of the clothes have changed. A new trend of simplicity has developed in clothes that bolsters the imagination of designers and enables women to fulfill their citizenship duties in fashionable outfits. The lines of the clothes produced in this period can be seen in today's fashion. Due to ration and limited use of materials, differences in social classes have almost disappeared, all women's clothing and styles have become similar under government power. Second World War created sociological and aesthetic restrictions on fashion in the USA and the UK (Mason, 2011, p. iii).

Despite the restrictions imposed by the ration system in England, clothing retailers tried to protect and even expand their customer base during the Second World War. The government intervened in the production of luxury street fashion with the advent of its Utility Clothing Scheme in 1942. The limitations brought

by the war and the limited economy could not end creative design, commercial opportunism or fashion trends in England. In 1942, the first “Utility” clothes that came out as part of the Utility Clothing Scheme in the UK went on sale in luxury street stores according to the government plan. These garments are manufactured with a limited number of quality-controlled fabrics. The "Utility Scheme" was developed in order to make the production of civilian clothes more efficient in British factories. Customers had to use the same number of coupons for more uncomfortable, semi-durable, cheaper clothes until these utility clothes were introduced. Utility fabrics and garments made from these fabrics have shown a guarantee of quality and value for the people in return of their money and coupons (Clouting and Mason, 2018).

In this period, the concern had arose that utility clothes meant standard clothing, resulting from people wearing very similar clothing. So, the government has directed the leading fashion designers to design a variety of attractive and stylish clothing. Incorporated Society of London Fashion Designers (Inc Soc) was founded in England in 1942 to represent the collective interests of the fashion industry, to promote exports and to improve design standards. Members of the Society were responsible for the design of stylish and economical outfits to be manufactured under the Utility Scheme. In addition to using utility materials, the designers also had to work in accordance with austerity regulations (Clouting and Mason, 2018). The Scheme was initiated to ensure the production of low and medium quality consumer goods at the highest possible standards at “reasonable” prices.

The new synthetic fabric (artificial silk), developed in the 1930s, was the most frequently used material for the creation of women's clothing during the war. Silk socks were replaced by nylon socks, but when the army started using nylon, the production of nylons was also restricted. Many women have started drawing lines behind their legs to give them a sock look.

			
<p>Photograph 29: Pants suit, Elsa Schiaparelli, France, 1939–40, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/156633).</p>	<p>Photograph 30: Jacket skirt suit, Jeanne Lanvin, KCI, (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1940s/KCI_201).</p>	<p>Photograph 31: “Pop-over”, Claire McCardell, USA, 1942, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/84029).</p>	<p>Photograph 32: Casual Dress, Edward Molyneux, London, 1942, V&A, (http://collections.vam.ac.uk/item/O17485/day-dress-molyneux-edward/).</p>

Although Hollywood stars like Katharine Hepburn and Marlene Dietrich wore trousers in the 1930s, trousers and trouser suits have been unacceptable for women until the 1970s. The suits offered by fashion designers almost always consist of jackets and skirts. Since the trouser suits (Photograph 29) create a masculine aura, the designers made the trouser skirt versions of these suits with the help of extra fabric. This special suit, consisting of a lapel jacket with wool twill stitching pocket and a knee length skirt was a fashionable outfit during the war. (Photograph 30). The daily cotton and rayon fabric clothes seen in Photographs 31 and 32 were designed by Claire McCardell and Edward Molyneux within the “Utility” collection for the London Fashion Designers Board of Trade. The conditions related to the manufacturing of civilian clothes were determined by the board between 1939-1945 in line with the simplification and material economy constraints. In the collection prepared by American fashion designer Claire McCardell, jeans and double top stitches used in workers’ overalls were used even in jackets and suits. The designer wanted to prove that a smart woman can spend less and be stylish, and that the modern woman can look attractive even while cooking, oven gloves in one hand with her cotton dress (Photograph 31).

British and American governments had a voice in the fashion world until the Second World War, dictating the style of men's and women's clothing. Perhaps this is why the war is considered to be a kind of stagnation. When the amount of fabric that could be used for clothing was restricted in 1941 (Walford), rules were created for the apparel industry under Marcus and WPB. The requirements of these rules, called L-85, are as reversing of clothes, using no epaulettes on

shoulders and no wide belts, only two buttons and buttonholes in the clothes, only three pockets on jackets and coats, no metal or leather buttons. For example, no man under the age of 13 wore long trousers and all knitting, embroidery, lace and corset manufacturers were banned from using shirring, lace or fancy stitches (Mason, 2011, p. 12-13).

			
Photograph 33: Dress, Charles Creed, London, 1942, V&A, (http://collections.vam.ac.uk/item/O74739/dress-creed-charles/).	Photograph 34: Skirt-jacket suit, Digby Morton, London, 1942, V&A (https://collections.vam.ac.uk/item/O15667/original-no-16-skirt-suit-morton-digby/).	Photograph 35: Ensemble, Vera Maxwell, USA, 1948, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/84016).	Photograph 36: Ensemble, Claire McCardell, USA, 1947, MET, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/157154).

A kind of special shirt dress made of rayon crepe fabric, which is an example of austerity and rationing of clothes by the Board of Trade in 1942, is the only Rayon crepe black dress in Charles Creed’s “Utility” collection and has all the features of wartime clothes (Photograph 33). Pursuant to the “Austerity” policy, the limited use of materials or the use of gray herringbone wool, which has a simple style, did not prevent the creativity of the designer (Photograph 34). Being versatile and functional, suitable for different weather conditions and not getting wrinkled had become qualifications in demand. Using wool, silk and leather, Maxwell has addressed these demands and added plastic-lined pockets for practicality. Diapers, hand towels, toothbrushes and other necessities can be easily carried in these pockets. The designer has offered a smart balance reminiscent of architectural functionality with limited possibilities (Photograph 35). With the use of natural fabrics such as cotton, denim and wool in the simplified forms and topstitches, a void in fashion was filled for women who want to be stylish during the war (Photograph 36).

Although France regained its dominance in fashion design in 1947 with the introduction of “New Look”, American and British designers continued to be influential. Designs adopted by the Americans in the war helped shape fashion in

peace. During the war, women were not limited to the amount of fabric available for clothes, many of them also began to deal with their old clothes, and also their new working roles changed their clothing needs. After the war, both men and women were ready to spend money on clothes. The designers took advantage of this opportunity and developed new ideas. The “New Look” remained popular until the 1960’s. For those who do not embrace designer fashions, American apparel manufacturers offered copies similar to expensive fashion garments, but not too exaggerated (Anonymous, 2020).

During the war, functional designs were developed, clothing habits were changed, and it was important that civilian clothes were both stylish and practical. Manufacturers of clothing and accessories were quick to see the commercial potential in the results of the war.

2. AN APPLICATION ON CLOTHING EXAMPLES

2.1. Purpose and Method of the Research

In this qualitative research, it is aimed to examine the reflections of women's fashion, which have changed due to the difficulties and restrictions experienced between the First and Second World Wars until today. These two wars, which many countries were physically involved directly or indirectly, are taken as the scope of the research.

This research; is carried out in two stages as a literature review and scanning of the relevant clothing images from the museum archives. (1900's initial comparison is the result comparison in 2020 somewhere we should mention) Literature review; It was held in three different periods, just before the First World War (1910), the First World War (1914-1918) and the Second World War (1938-1945). Related sources and periods of women's fashion images were analyzed and grouped in five clothing types.

This research was carried out in two stages as a literature review and scanning of the relevant clothing images from the museum archives. 1900’s are the initial comparisons and the result comparison is of 2020. Literature review was built to cover three different periods, just before the First World War (1910), the First World War (1914 -1918) and the Second World War (1938 -1945). Related sources and periods of women’s fashion images were analyzed and grouped in five clothing types.

The reflections of women’s identity changing with wars and accordingly changes in clothing were examined in 5 types of clothing: “Pants-Jacket”, “Pant-

Skirts”, “Dress”, “Coat and “Overalls”. The data obtained as a result of the research was supported with visuals, paying attention to the chronological order.

2.2. Data Collection and Analysis

The data used in this research were obtained from the museums which can be described as the best in the world and which are located in countries that are affected by both wars. These are: Victoria & Albert Museum (V&A) located in England, one of the countries that have a voice in fashion; The New York Metropolitan Museum (MET), which includes the works of American designers who positively transform the effects of the war in Europe; Kyoto Costume Institute (KCI) archives in Japan, which are severely affected by the war despite being far from Europe. The fact that the relevant institutions have opened their archives to online access has contributed positively to the study.

In the research, 115 clothes located in the mentioned museums from 1900 to 2000 were examined. Among these, 48 outwear samples that best reflect the effects of war on fashion were selected as the study samples of the research. The part of the research until 2000 is only for the examination of the clothes in the museums, and regardless of the designer, it was done on a yearly basis.

While fashion is influenced by many factors, it grows like an avalanche in itself and manages to bring up the agenda by updating the fashion of the past periods by continuously working its internal dynamics. In this research, the 2020 collection of Christian Dior, which has existed since the First World War, and its current Dior brand, have been taken into consideration to see the reflections and benefits of the two great world wars.

In this research, in which the effects of war on fashion were questioned, the clothes designed from 1900 to 2020 are examined and summarized in table1. These clothes, which appeared for 120 years between 1900-2020, developed and changed and survived until today, are classified in five different periods in the table. The first period is taken as between 1900 and 1913 so that the changes made by the wars can be seen more clearly.

In the second part, the period between 1914 and 1938, during which the First World War and its effects were experienced, was evaluated. 1939-1960 period took its place in this table as the third part of the Second World War. 1961-2000 period was evaluated as the fourth section which is the period that effects of both wars gradually diminished, and the effects of the wars were seen as benefits. The period from the millennium, which can be considered as the closing of an age and the beginning of a new age, to today, 2001-2020, is evaluated in the fifth part.

Çimen BAYBURTLU
Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının Modaya Etkisi: Kadın Giysi Örnekleri

This 120-year period of skirts, dresses, trousers, jackets, coats and overalls, which are important pieces of women's clothing today, are examined in 5 sections (Table 1).

Table 1: Comparison of Fashion from Past to Present

Examples of clothings	Before 1913	Between 1914-1938	Between 1939-1960	Between 1961-2000	Dior 2020
TROUSERS-JACKET SUIT	In the archives of the museums, no examples of Trousers and Jackets for this period can be found.	 <i>Photograph 37:</i> Women workers, 1918, IWM (https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205213417)	 <i>Photograph 38:</i> Yves Saint Laurent, 1960. (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1960s/KCI_225)	 <i>Photograph 39:</i> Giorgio Armani, 1980. (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1980s/KCI_270)	 <i>Photograph 40:</i> Christian Dior, 2020. (https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2020-ready-to-wear/christian-dior/slideshow/collection#1)
SKIRT-JACKET SUIT	 <i>Photograph 41:</i> Kontoff, 1905-1910. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/157410)	 <i>Photograph 42:</i> 1914-1915. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/1068637?&imgno=0&tabname=object-information)	 <i>Photograph 43:</i> Elsa Schiaparelli, 1952. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/80002948?img=1)	 <i>Photograph 44:</i> Gabrielle Chanel, 1969. (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1960s/KCI_232)	 <i>Photograph 45:</i> Christian Dior, Autumn, 2020. (https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2020-ready-to-wear/christian-dior/slideshow/collection#4)
COAT	 <i>Photograph 46:</i> Stella Patrick 1908-1910. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/1067647?pp=30&pg=1&fb=dust&r&pos=3)	 <i>Photograph 47:</i> Helen Cookman- John P. John, 1935. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/157232?&imgNo=1&tabName=gallery-label)	 <i>Photograph 48:</i> Charles James, 1953. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/800029247?pp=20&pg=1&fb=*&who=Charles+James&img=1)	 <i>Photograph 49:</i> Cristobal Balenciaga, 1963. (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1960s/KCI_244)	 <i>Photograph 50:</i> Christian Dior, 2020. (https://www.dior.com/en/int/womens-fashion/ready-to-wear-shows/autumn-winter-2019-2020-ready-to-wear-show)

Table 1: Comparison of Fashion from Past to Present

Examples of clothings	Before 1913	Between 1914-1938	Between 1939-1960	Between 1961-2000	Dior 2020
DRESS					
	<i>Photograph 51:</i> Mascotte, 1911-1912. (http://collections.vam.ac.uk/item/O142309/dress-mascotte/)	<i>Photograph 52:</i> Elsa Schiaparelli, 1932-1935. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/156620?pp=20&pg=142&rnidkey=20140215&ao-on&it-*&where=France&img=1)	<i>Photograph 53:</i> Norman Hartnell, 1942-1945. (https://collections.vam.ac.uk/item/O110448/day-dress-hartnell-norman/)	<i>Photograph 54:</i> Thea Porter 1970 [Sol], Barbara Hulanicki 1971 [Sag]. (https://www.kci.or.jp/en/archives/digital_archives/1970s/KCI_248)	<i>Photograph 55:</i> Christian Dior, 2020. (https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2020-ready-to-wear/christian-dior/slideshow/collection#40)
JUMPSUIT	In the archives of the museums, no examples of Jumpsuits for this period can be found				
		<i>Photograph 57:</i> Women workers, 1914-1918, IWM. (https://www.iwm.org.uk/history/9-women-reveal-the-dangers-of-working-in-a-first-world-war-munitions-factory)	<i>Photograph 58:</i> Boiler suit, Vera Maxwell, 1942. (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/84036)	<i>Photograph 59:</i> Yves Saint Laurent, 1970. (https://www.vogue.in/fashion/content/history-of-jumpsuit-vogue-fashion-encyclopaedia)	<i>Photograph 60:</i> Christian Dior, 2020. (https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2020-ready-to-wear/christian-dior/slideshow/collection#42)

2.2.1 Trouser and Jacket Suit

Museums generally bought the works either from the best designers of their time or acquired them through donations from the owners. The works in the researched museums came from the workshops of the best fashion designers of their time and are among the best examples of the period. Among them, there are no examples of clothing used by the public daily. Until 1918, trousers and tops, which were seen as women's work clothes could not enter museums, and so, until 1938, no examples of trousers and jackets were found in the three museums examined. However, on a photograph dated 1918 in the archives of the War Museum (IWM) in England, women workers are seen wearing trousers (Photograph 37).

Photograph 38 there are two Yves Saint Laurent trousers and jackets of the KCI collection. The common feature of the two suits is that there are four cover pockets and a belt that reminds us of military clothes. The suit is made of dark gray wool jersey fabric and the front of the jacket is buttoned. The army green cotton gabardine fabric jacket is closed with eyelet laces. Such suits became

widespread towards the end of the 1960's. These two other trouser-jackets, which are also in the KCI collection, indicate that such clothes have become popular and indispensable for fashion in 1980's. The suit consisting of a red-gray striped wool jacket of Giorgio Armani, gray wool gabardine trousers, and a suit made of navy blue and white striped wool twill patterned fabric are all classical woman business wear examples (Photograph 39). The presence of these suits in the 2020 collection of Christian Dior emphasizes how much the jacket and trousers are still demanded by women (Photograph 40).

2.2.2. Skirt Jacket Suit

Wool and silk were used in the skirt-jacket suit, which was dated between 1905 and 1910 and defined as the "Kontoff's hiking suit". The button on the front cover of the jacket and the decorations both on the skirt and the jacket are made with silk ribbons (Photograph 41).

The wool suit designed between 1914-1915, which is in the collection of MetMuseum shows features of the war years with its wide shoulders and asymmetrical front closure (Photograph 42). Elsa Schiaparelli's suit which was designed in 1952 with fabric made of wool and rayon fibers is one of the best examples of today's definition of ensemble (Photograph 43). Both suits in the photo were designed by Gabrielle Chanel. These sets, where the fabrics produced in plaid pattern with slub yarns are well combined, reflect the harmony of the collection. This skirt and jacket set in which pink, yellow and blue colors are used is a good example of Chanel's classic "Chanel Suit" expression (Photograph 44). In the 2020 collection of Christian Dior, there are skirts and jackets in different colours and fabric patterns. It is seen that tie is used as an accessory in many of the suits in the collection (Photograph 44).

2.2.3. Coat

Stella Patrick's coat dated to 1908-1910 is located in the MetMuseum. Being made of silk, the coat shows that it is manufactured during the pre-war years and was not affected of the economic crisis. It is a good example of designs that kept aesthetics in the forefront rather than functionality (Photograph 46). Designed by Helen Cookman in 1935, the suit was manufactured using wool and silk fibers and is exhibited in the MetMuseum. American designer Cookman is known for integrating traditional masculine styles into women's clothing. She started her carrier with nurse uniforms and became famous with her uniform designs in mass production (Photograph 47). Charles James who is considered to be the only American who works in the true couture tradition is in the MetMuseum with his classical woolen coat (Photograph 48). The ivory-coloured coat designed

by Cristobal Balenciaga is made of wool fabric. The coat which has a different appearance with its cloak form, by carrying traces from the past goes beyond time (Photograph 49). This design which belongs to Christian Dior winter season 2019 - 2020 is reminiscent of the fashion coats of the war period which were shorter than the skirts (Photograph 50).

2.2.4. Dress

The silk dress by Mascotte in the V&A Museum shows the new trend of the 1910's. It has been made more feminine with its plain appearance and purple cord tied around the waist. The ornaments on the dress show the Eastern influence, which remained popular until the outbreak of war in 1914 (Photograph 51). Elsa Schiaparelli's linen dress at the MetMuseum is dated to 1932 - 1935 (Photograph 52). This dress produced by Norman Hartnell using rayon fabric is designed as a casual dress. Norman Hartnell has created this modest dress in accordance with the restriction rules during the Second World War. This design is in the collection of the V&A Museum (Photograph 53). These two dresses designed by Thea Porter and Barbara Hulanicki are in the archives of KCI. With their ethnic patterns and romantic structure, they remind short versions of the 1910's clothes (Photograph 54). This design of Christian Dior, which belongs to 2020 fall season, has a comforting appearance with its loose, under knee skirt (Photograph 55).

2.3.5. Overalls

TDK defines overalls as a cloth where chest and trousers are adjacent. As the overalls are derived from pants the time was delayed for women to have them as one of the pieces of their clothing. Therefore, as in the part "Trouser-Jacket Suit", until 1938 overalls samples were not found in the archives of the museums examined. However, photographs of female workers in overalls are also in the archives of the IWM. (Photograph 57). The cotton overalls produced by Maxwell in 1942, located in the MetMuseum were designed for women who replaced men in the heavy industry during the war so that they can feel attractive while they are comfortable (Photograph 58). Although any sample of overalls of this period are not found in the three archives, this overalls bearing the signature of Yves Saint Laurent is one of the first examples of unisex clothing. In this overalls dating back to the 70's, the lace used on the arms, the chain belt that emphasizes the waist curve have been skillfully used to reveal the feminine lines (Photograph 59). This design belonging to Christian Dior 2020 fall season, is a stylish design suitable for both day and night wear. Many overalls are also found in the same collection and other collections of the Dior brand (Photograph 60).

In the war period, it is seen that only working women wear overalls, and in later years women often use these clothes in daily or even evening dresses.

3. CONCLUSION

Each war took place under certain historical conditions and its own specific reasons. It is possible to explain the causes of war and the effects of war with many factors such as political, cultural and economic. Fashion which puts human on its axis is also affected by war and those factors that cause it or are results of it. Despite all the negativities left by the war, fashion has created positiveness with the products and services it has offered, from dressing which is one of the basic needs of people, to luxurious consumption. All this is done to benefit people physiologically and psychologically.

Many wars have taken place in the world before or after the First and Second World Wars. The effect of a war sometimes grows enough to trigger a new war, and wars are felt in larger areas than the physical area in which it takes place.

Large organizations that make trend analysis globally include all sectors from food to clothing, from education to health in their future projections. The speed of butterfly effect increases due to the faster communication used in our day compared to the past. Questioning the past while conducting trend analysis also provides similarities to be experienced in certain periods. An element that has been appreciated in the past is updated and offered to people.

The First World War has played a role in changing many dynamics of societies. Every individual physically able to fight has gone to war. Accordingly, the people who were left behind had to undertake tasks that would contribute to the maintenance of life. The need for clothing of people in war or working in institutions supporting the war came in consideration in this period. Especially women working in rear guard support enabled the creation of designs in which visual elements would be at the forefront besides ergonomics and functionality in work clothes.

Fashion and costume design have been affected and changed due to some restrictions introduced to solve the problems experienced during the Second World War. For example, with the inclusion of Japan in the war, access to silk fiber and fabric has become difficult. This has enabled the introduction of alternative products, and the polyester fiber which was discovered in previous years was commercialized and started to be used more in those years. The war has changed the face of fashion as it has enabled the transition from natural fibers to artificial fibers. Polyester which was seen as a salvation in the past, started to be perceived harmful to human health over time. However, researches made on

poliester fiber show that it has provided very positive contributions to the sector with its recoveries in sustainability. Research on other man-made fibers has been observed to increase within this period.

More comfortable and practical clothing, including sportswear, has been designed with restrictions on fashion, high fashion and haute couture clothing during the war years. Casual tops and pants have always been popular for women.

Leader fashionists before and during the Second World War are imaginative, creative and innovative designers. Taking into account the conditions of the war, they created not only beautiful clothing, but also practical and iconic clothing. Their products have become a standard inspired by today's designers and are always transformed into new and exciting designs.

The distribution by ration of materials and fabrics used in ready-to-wear during the Second World War brought a simplicity to women's clothing, the fabric restriction caused the garments to be shorter and flatter and military-like clothing became popular.

As a result, the war era has left indelible marks on the designers of the future and the fashion industry. The Second World War caused many improvements in the technologies of fashion and related sectors. Among all the losses and destructions of the war, fashion has moved in a hopeful direction. The changing social roles of women have been the harbinger of a change in cultural values. Even today, it is possible to see the permanent effects of these facts on women's clothing.

Referances

- Adlington, L. (2016). The First World War and women's fashion: what to wear in an air-raid! June 5. <http://ww1centenary.oucs.ox.ac.uk/material/first-world-war-and-womens-fashion-what-to-wear-in-an-air-raid/>
- Agarwal, A. (2017). Fashion influenced by World War? Is that even possible?! June 4. <https://medium.com/@agaanchalfd/fashion-influenced-by-world-war-is-that-even-possible-6347f66d067e>
- Anonymous. (2020). 1940s: Fashion. encyclopedia.com. May 29 <https://www.encyclopedia.com/history/culture-magazines/1940s-fashion>
- Anonymous. (2018). 'World War Onesie'- how night-time air raids started a revolution in the type of clothing women wore to bed. BBC Scotland. June 4. <https://www.bbc.co.uk/programmes/articles/2pzJtWN0syqvn8M55zLtpk8/world-war-onesie-how-night-time-air-raids-started-a-revolution-in-the-type-of-clothing-women-wore-to-bed>
- Clouting, L. & Mason, A. (2018). How Clothes Rationing Affected Fashion in the Second. June 5. <https://www.iwm.org.uk/history/how-clothes-rationing-affected-fashion-in-the-second-world-war>

Çimen BAYBURTLU
Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının Modaya Etkisi: Kadın Giysi Örnekleri

- Contente, s.G (2020). Clothing, World War I And World War II, *encyclopedia.com*. May 30.
<https://www.encyclopedia.com/defense/energy-government-and-defense-magazines/clothing-world-war-i-and-world-war-ii>
- Dereboy, E. J. (2012). *Kostüm ve Moda Tarihi*. (1. Baskı). Ankara: Özel Güzel Sanatlar Stlistik Ltd.Şti.
- Hann, M.A ve Ogle C. (1989). Moda sürekli bir değişim süreci., (G. Başer. Çev.), *Tekstil ve Makine Dergisi*, 3(17), 208, 209. June 2.
<https://dergipark.org.tr/pub/teksmuh/issue/12917/156273>
- Howard, M. (2002). *The First World War, A Very Short Introduction*. Newyork: Oxford University Press.
- Howard, M. (2012). 1. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek. *Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl -The Great War and The Twentieth Century*. (s.15-30). G. Varım, (Ed.). (T. Demirel. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- King, C. W., & Ring, L. J. (1980). The dynamics of style and taste adoption and diffusion: contributions from fashion theory. *ACR North American Advances. Advance in Consumer Research*, 7(1), 13. (Pages 13-16). May 28.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/155987>
- Mason, M. (2011). The impact of World War II on women's fashion in the United States and Britain. *Graduate Thesis*. UNLV Üniversitesi, Nevada Las Vegas, May 25.
<https://digitalscholarship.unlv.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2391&context=thesesdissertations>
- Monet, D. (2020). Women's Fashion During WWI: 1914–1920. May 22.
<https://bellatory.com/fashion-industry/Women-and-Fashions-of-the-World-War-I-Era-Clothing-of-1914-1920#:~:text=1914%20began%20with%20a%20strong,worn%20during%20the%20Great%20War.>
- Olds, L. (2001). World War II and Fashion: The Birth of the New Look". (47-64). Illinois Wesleyan University. June 4.
<https://digitalcommons.iwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1062&context=constructing>
- Reddy, K. (2019). 1910-1919, 20th century, decade overview. May 28.
<https://fashionhistory.fitnyc.edu/1910-1919/>
- Saravanan, D. & Venkatasamy, N. (2015). Fashion Trends and Its Impact on Society. May 23.
https://www.researchgate.net/publication/282571020_Fashion_trends_and_their_impact_on_the_society/link/5612398d08ae4833751bd97c/download
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik BirYaklaşım, *Avrasya Terim Dergisi*. Cilt:1, sayı:2, s:114-130. May 28.
https://www.researchgate.net/publication/325264020_SAVASI_TANIMLAMAK_TERMINOLOJIK_BIR_YAKLASIM
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://www.britannica.com>

AVRUPA HUNLARI'INDAN GÜNÜMÜZE ULAŞAN KÜLTÜR VARLIKLARI

EXTANT CULTURAL ASSETS OF THE EUROPEAN HUNS

Hülya KALYONCU*

Özet

Bu çalışmada, Avrupa Hun Devletinin geride bıraktığı kültür mirası yapılan kazı çalışmaları, buluntuları, örnekleri ile irdelenmeye çalışılmıştır. V. yüzyıl ortalarına doğru Hun toplumunun, belki kısmi olarak veya belki de daha yüksek oranda yerleşik yaşama geçtiği söylenebilir. Özellikle yerleşik hayata geçtikten sonra arkalarında bıraktıkları kabul edilen Hunlarla ilgili en önemli arkeolojik buluntu Orta Avrupa'da tarihi bir bölge olan ve eskiden Almanya şimdi ise büyük bir kısmı Polonya sınırları içerisinde yer alan 1831 yılında Silezya'nın Höckricht mevkiinde bulunan defindir. Buluntular arasında zamanımıza kadar ulaşabilen altın, gümüş ve tunçtan imal edilmiş eserler bulunmaktadır. Yapılan tasniflerde bulguların geneli günlük sosyal hayata ilişkin olup daha ziyade ev ve mutfak eşyalarıdır.

1934 yılı Segedin- Nagyszéksos buluntuları önemlidir. Bu buluntu, Orta-Asya İran, Kuzey-Kafkasya, Wolfsheim (Rheinshessen) gibi birbirinden son derece uzaklıkta bulunan yerleri birbirine bağlamaktadır. Bu bölgede ve çevresinde ele geçen buluntular, özelde Hun sanatı genelde ise Türk sanatının IV-V. yüzyılda ulaştığı seviyeyi ortaya koymaktadır. Bu kazıdan çıkartılan malzemeler Hun sanatının yanında çevre boyların, devletlerin etki ve izlerinin olduğunu da bize göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Hunları, Maddi Kültür Varlıkları, Arkeolojik Buluntu.

Abstract

This paper aims at scrutinizing the cultural heritage left behind by the European Hun State through excavations, findings and examples. The Hun people adopted a partially or largely sedentary lifestyle towards the middle of the 5th century. The most important Hunnic archaeological finding left behind after settling is a burial found in 1831 in Höckricht, Silesia, a historic region in Central Europe currently within the borders of Poland for the most part in what used to be Germany. Findings include gold, silver and bronze works that have reached the present day. Generally, the findings have been classified as items of daily social life, mainly domestic and kitchen utensils.

Notable are the findings of Segedin-Nagyszéksos from 1934, which establish a connection between extremely distant locations such as Central Asia, Iran, North Caucasus, and Wolfsheim (Rheinshessen). Findings obtained in this region and the

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi, İstanbul
/TÜRKİYE hulya.kalyoncu@fideltus.com

surrounding area reveal the level reached in Turkic art in general and Hunnic art in particular around the 4th and 5th centuries. Items unearthed in this excavation demonstrate Hunnic art as well as the influence and traces of surrounding tribes and states.

Key Words: European Huns, Material Cultural Assets, Archaeological Findings.

Giriş

Hun arkeolojik buluntuların en sık rastlandığı yer, Macaristan'dır. Bunun sebebi imparatorluğun ağırlık merkezinin, Macaristan olmasıdır. İmparatorluğun oluşum safhası ise Güney ve Güneydoğu-Rusya'dır. Ancak maddi kültürün kaynak ve kökeni Macaristan olmayıp, Macaristan'da ele geçirilen malzemeler, Rus steplerinde ortaya çıkmış gelişmenin en belirgin göstergeleridir. Bu nedenle de Macar buluntuları en önemli Hun kültür kalıntıları olarak kabul edilmektedir.

Hunlara ait buluntuların ortaya çıkarıldığı bölgeleri şu şekilde sıralayabiliriz: Yayık (Ural) Dağları ile Obi arası, Saratov bölgesi, Kuzey Kafkasya'nın orta bölgesinde Hasavyurt, Hazar Denizi yakınında Dağıstan'da Kışpek, Utamiş, İragi, Aşağı Dinyeper bölgesi ile Kırım yarımadasına kadar uzanan Kerson bölgesi (İrgen, Makartet, Tokmak civarı), Kırım Yarımadası, Kerç, Aşağı Bug, Prut, Dinyester sahili, Doğu ve Batı Moldavya, Buzau vadisi ve Dobruca'dır.

Buluntuların yayılım alanı, 75 veya 100 yıllık döneme dahil olan eserlerin yayıldığı çok geniş bir alandır. Bu devirden Hunlarla ilgili eserlerin yayıldığı sahalar doğudan batıya doğru bir zincir oluşturmakla birlikte, herhangi bir birlik ve bütünlük söz konusu değildir. Hun maddi kültür unsurlarının bulunduğu yerler yaklaşık 5-6 bin kilometre uzunluğundadır.

Bugün Volga ile Dinyeper ve Tuna havzasında; zaman, mekân ve karakter bakımından birbiri ile akraba olan Hun devri ile birleştirilebilecek buluntular gün geçtikçe artış göstermektedir. Doğu Kazakistan ile Moldavya arasındaki bölgede bulunan 25 kadar kurganda, zengin kadın, erkek kıyafet ve aksesuarlarına rastlanmış bunların Hun devrine ait olduğu tespit edilmiştir. Bunların arkeolojik karakterinin birliği ve birbirleri ile olan bağlantısını ortaya koymak mümkündür. Tuna havzasında, Tuna ile Alp dağları arasında şimdiye kadar birbirine çok benzeyen yaklaşık on kadar açılmış kazı yeri vardır. Sayıları 100'den fazla yer tutan ve açıkça belirlenebilen bu mezar buluntularının yardımı ile bunların iki misli kadar hasarlı veya tam olmayan ve müzelerde saklanan arkeolojik buluntular da mevcuttur.

1.1. Gündelik Yaşama Dair Hun Buluntuları

Göçebe yaşam tarzına sahip olan Avrupa Hunları'nın bilindiği üzere iktisadi hayatı hayvancılığa dayanmaktadır. Doğal olarak avcılık, çiftçilik ve tarım ile uğraşan göçebe Hun topluluklarına ait buluntular söz konusu yaşam tarzına paralel buluntulardır. Bunlar; halı, kilim, kadın süs takıları, at koşum takımları, kap-kacak, seramik, keramik, maden işleri, silah, ok, ahşap oyma işleri vb. gibi maddi kültür unsurlarıdır. Ancak bununla birlikte; Thompson, Hunların göçebe yaşam tarzı nedeni ile mobil yaşama uygun olmaması dolayısı ile dokumacılık sanatının mümkün olamayacağını iddia etmiştir (Maenchen-Helfen, 1973, s. 172).

Ancak ilgili araştırmacının bu düşünce ve iddiasını çürütecek çok çeşitli bilgi ve veriler bulunmaktadır. Bahsi geçen halılar günümüz anlayışı ile dokunan ve günümüz ihtiyaçları ve amaçlarına yönelik olan halılar olmayıp, göçebe yaşam tarzına uygun ölçeklerde mobil yaşama uygun olarak, acil durumlarda hızlıca toplanıp, at sırtına atmaya elverişli halılardır. Bilakis söz konusu yaşam tarzına en uygun ve en elverişli sanattır. Zira her türlü küçük ev aletleri ve malzemelerini dolduracakları torbalar, kapılarına astıkları kapı görevi gören *Ensi* denen dokumalar bizzat eşleri avda olan kadınlar tarafından dokunmuştur. İlgili dokumalar sadece işlevsel özellikleri ile değil, zamanda güçlerine sığındıkları büyüsel ve koruyucu tılsımlı anlamları ile de önem kazanırlar. Bu dokumaların Türk olduklarını gösteren nitekim çok sayıda ispat tarih sayfalarında yerini almıştır. Düğümlerinden, kompozisyon şemalarına, içerdikleri figür ve nesnelere Türk kültür ve gelenekleri ile bağlantıları açıktır.

Hunların giyim-kuşamı, bozkır göçebe yaşam tarzına göre şekillenmiş olup, kışın ormanlarda yaşayan ufak av hayvanlarının postunu giymişlerdir. Yazın ise bez, ipek ve yün gibi daha hafif malzemeden yapılmış elbiseler tercih edilmiş, renkli işlemelerle estetik yönden zengin hale getirilmiştir. Buradaki zenginlik keza süslemeci özellik ve amaçlardan ziyade koruyucu anlamlar taşıyan bitkisel ve hayvansal kaynaklı motiflerdir.

Tunik biçiminde önden açılan dizlere ve baldırlara kadar ulaşan bir manto giyilir, beline kemer takılırdı. Genellikle keçi derisinden dikilmiş uzun bir pantolon giyilir, paçalarını ise topukta büzerek çarıkların içine sokarlardı. Başlarını tepeli ve öne doğru bükülen eğri bir başlık (miğfer) örterdi (Tolan, 2014, s.112).

Bahsi geçen bu giysiler ve dönemin yaşantısına ait çeşitli malzemeler bu güne kadar bilinen en zengin hazine olan Segedin-Nagyszeksos hazinesinde bulunmaktadır.

Hülya KALYONCU
Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları

Hazar Denizi kıyısındaki İragi'de de Kuzey Avusturya'nın Untersiebenbrunn' dakine benzer elbiseler bulunmuştur. Yine Untersiebenbrunn definesinin her ikisinde de Cermen unsurlarının çok az olmasına karşılık Hun giyim unsurları hâkimdir.

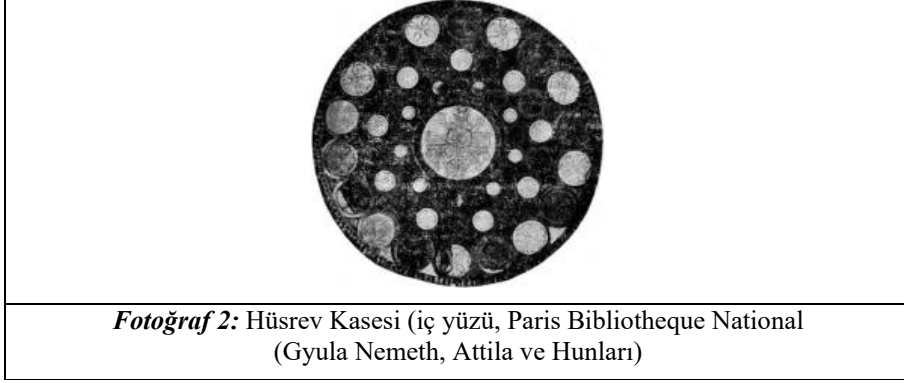
Fotoğraf 1: Segedin-Nagyszekszos, 1934, Macar Milli Müzesi
(Gyula Nemeth, Attila ve Hunları)

Bu altın *Omphalos Tasi*'nin Got'lar ve Hun'lar arasındaki sanatsal bağlantıları ortaya çıkardığı ve bir ayin kadehi ve iktidar alameti olduğu düşünülmektedir (Nemeth, 1986, s.206).

Yine aynı yerde, 1934 Mart ayı içinde, başlıca kısımları yarım küre şeklinde ve fazla yüksek olmayan bir ayağa sahip altın bir kase bulunmuştur.

Ayağın iç tarafında noktalarla yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Daha ufak boydaki bir altın kasenin dip kısmında sekiz köşeli bir rozet bulunmaktadır.

Bunların dışında, irili ufaklı altın levha kalıntıları ve erimiş cam molozları bulunmuştur. Kase gözlerinde oturtma cam parçalarına rastlanmıştır (Nemeth, 1986, s.203). Cam oturtma süslemesi tarzı, Sasani İmparatorluğu altın işçiliğinin karakteristik bir özelliği olup, Hun İmparatorluğunun doğu kısımları bunu, doğrudan doğruya İran sahalarından almışlardır. Paris'teki 'Bibliothèque Nationale' de yer alan *Hüsrev Kasesi*'nin yuvarlak deliklerindeki renkli taş ve cam oturtmaları görülebilir. Ortadaki büyük parlak nefes taşı, son Sasani imparatoru II. Husrev Perviz'i resmetmektedir. Oldukça uzun süre sonra üretilmiş olmasına rağmen bu kase, yine de Nagyszekszos kasesi cam oturtmalı süslemesinin kökeni bakımından son derece önemlidir (Nemeth, 1986, s.207).

Eserlerinde Hunlar hakkında bilgi veren yazarların anlattıklarından ve ele geçen bulgulardan Hunların gündelik yaşamlarına dair kullandıkları farklı malzemeler hakkında bilgi alınmaktadır. Bu konuda yazılan Çin kaynaklardan birinde, tehlike geçince Hunların tekrar kendilerini gairesiz hayata terk ettiklerini, vakitlerini daha iyi geçirmek için tavlayı meydana çıkardıkları belirtilmektedir. St-Chrysostomos'ın bildirdiğine göre ise; 'Hunlar, tavlayı daima beraberlerinde taşırlar. Ayrıca bir savaşa hazır buldukları sırada dahi tavlâ oynarlardı (Nemeth, 1986, s.83). Bu oyunun savaş stratejisi, hızlı düşünme, hızlı hareket kabiliyeti, kıvrak ve seri düşünebilme alışkanlığını geliştirme bakımından önemli bir işleve sahip olup, savaşçı yaşam tarzının doğal uzantısı olduğu ve yaşam tarzı ile etkileşimli eylemler olduğu açıktır.

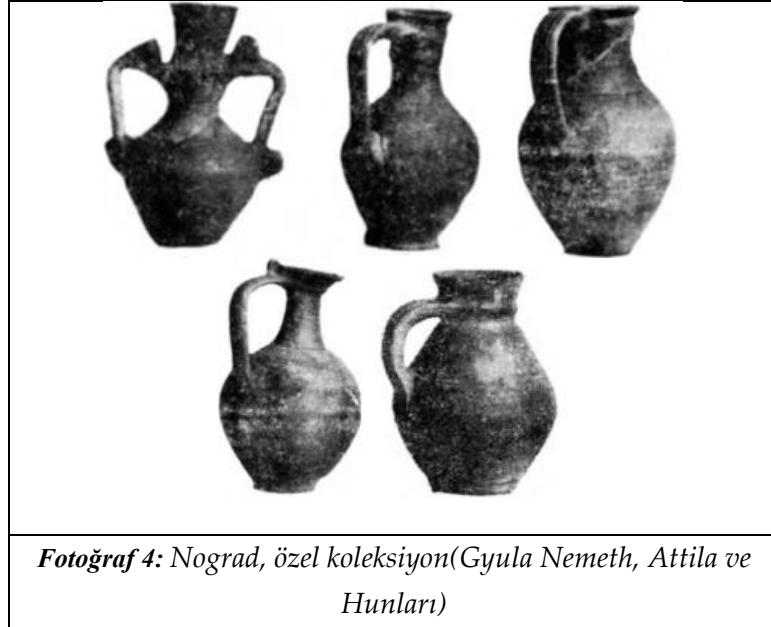
Kiyefte keşfedilen bir Macar mezarlığında bu pulların ve zarlar'ın örnekleri ele geçmiştir.

Hun çanak çömleğinde Kelt ve Roma keramik tesiri göze çarpmaktadır. En karakteristik şekil, gittikçe genişleyen gövdesi, yatay olarak yerleştirilen başı, silik bir tarzda yapılan süsleriyle kulplu bir testidir. Killeri iyi yoğurulmuş bir çamurdan olup, renkleri açık yahut gri, bazen de hemen siyah

Hülya KALYONCU
Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları

denecek kadar koyudur. Bu keramik, doğu ve batı Avrupa'da her yerde yaygın olup, bütün Kavimler Göçü boyunca en çok mevcut olan eşya arasında yer almaktadır.

Bundan asırlar önce Hint tüccarlar Persler diyarı İran'a, bir oyun götürdüler. İki orduyu temsil eden siyah ve beyaz taşlar, her biri kendine has hareket özellikleriyle hareket ediyorlardı. Tamamen oyuncunun seçimleriyle başlayan, sonuçlanan bir döngüydü "satranç" adı verilen bu oyun. Fakat Perslerin hayat görüşünde dünya sadece askerlerden ibaret değildi. Dünyanın etrafında dolanan milyonlarca insan da sadece kendi tercihleriyle değil, biraz şans, biraz da ilahi müdahalelerle kaderini çiziyordu. İşte tavla böyle bir düşünceyle doğdu...(Alkaya, <http://www.radikal.com.tr/radikalist/herkesin-cok-iyi-bildigi-tek-oyun-tavla-1495326/> 16.07.2020)

Fotoğraf 4: Nograd, özel koleksiyon(Gyula Nemeth, Attila ve Hunları)

1.1.1.Kazanlar

Arkeolojik buluntular arasında en önemli materyallerden biri "Hun Kazanları"dır. Hun İmparatorluğu'nun başlıca merkezlerinde bu kazanlara rastlanmıştır. 1831'de Silezya'nın Höckricht bölgesinde keşfedilen definede pek çok farklı malzeme ile birlikte iyi durumda olan bakır kazanlar, buluntular arasındadır. Yine Ukrayna'nın Makartet buluntuları da bunun bir benzeridir. Höckricht buluntuları gibi bir tarlada ortaya çıkarılmıştır.

Hun kazanlarının daha büyük örnekleri Tuna'nın hemen kuzeyi, aşağı yukarı bugünkü Romanya ovasında ve ırmaklar bölgesindedir. Söz konusu buluntular, 1970-80'li yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Noin-Ula mezarlarında görülür. Bu türün özel süslemelerle yapılanlarına Obi ırmağından Troyes şehrine kadar uzanan çok geniş alanda rastlanır. Sayısı yirmi kadar olan bu kazanlar bu devrin teknik özelliklerini üzerinde taşırlar. Buluntular üzerinde yapılan çalışmalar, bu kazanların başka yerden getirilmediğini, metal üretimin yerleşik yaşamı zorunlu kıldığını ve üretimin doğrudan bu bölgede yani Tuna nehri civarında yapıldığını göstermektedir (Zaseckaja, Bokovenko, 1994, s. 705).

Netice itibariyle kazanların üretimine baktığımız zaman, V. yüzyıl ortalarına doğru Hun toplumunun, belki kısmi olarak göçebe veya belki de daha yüksek oranda yerleşik yaşama geçtiğini söyleyebilmemiz bakımından da önemleri büyüktür.

Kazanların en büyüğü ve en gösterişlisi, 66 cm. yükseklikte, 40-50 kilogram ağırlığında Törtel kazanı'dır¹. Peşte eyaletinin Törtel mevkiinde bulunmuştur (Nemeth, terc:Baştav, 1982, s.210). Bugün Macar Milli Müzesi'nde yer alan bu eserin ayağı kırıktır.

Defin Tisa yatağından 15-16 kilometre uzaklıkta toprağa gömülmüştür. Burası, bir zamanlar ırmağın taşma esnasında erişebildiği bir kum tepesinde bulunuyordu. Bu definelerin bu civarda meydana çıkmasından anlaşılacağı üzere; Rua, Bleda veya Attila'nın karargâhının Orta Tisa bölgesinde, Körös ırmağının doğu kıyısının güneyi ile Maros'un kuzeyinde bulunması gerektiği sonucuna da varılmaktadır. Bugüne kadar ele geçen kazanlar arasında, en sağlamı budur.

---

¹ Törtel kazanını ilk defa Flóris Rómer : Czak6 bornz çanağı (Arch. Ert. II (1870), 290 ve mp.) namıyla neşretmiştir. Eserin bu ilk tayini, kazanın süslemesinin menşecini muvaffakiyeyle bir tarzda tespit etmiş ve devrini de isabetli olarak Kavimler Göçü zamanına bağlamıştır. Daha sonraki neşriyatta bunu ve Kaposvölgy kazanını, İskit hatıraları arasına idhal etmişlerdir : Hampel, Skytische Denkmaler aus Ungarn, Beitrag zur uralaltaischen Archaologie : Ethn. Mitt. aus Ungarn IV (1895) , bak. Arch. □rt. ı 893, 385 ve mp. Buna dayanarak Rostowzew'in Skythien u. d. Bosporus ünvanlı eserinde : 512, 523 ve 524. Bu kazanları ilk defa F. Z. Takats, Hunlarla münasebette görmüştür : Chinesich-hunnische Kunstformen: Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgare III (1 925), 205 ve mp. Germen medeni çevreleri ile olan münasebetlere burada temas edilmemiştir. Bak. daha F. Z. Takats, Çin-Hun mü nasebetlerine dair yeni malzeme : Arch. Ertesitö, ı 927, ı 46 ve mp. Bundan maada en son zamanlara kadar bunları ve bunlarla yakınlık gösteren kazanları, Hun arkeoloji malzemesi arasında İç--Asya bakiyeleri saymayı adet edinmişlerdir. Bugün artık bu anlayışın devam edemeyeceği aşikardır. Kaposvölgy bronz kazanının ilk tanıtması : J16r vVoşimky, Kaposvölgy Kavimler Göçü devri kazanı : Arch. Ert. ı 89ı, 427 ve mp. Rusya ve Asya bronz 268 Eskikitaplarım.com Eskikitaplarım.com kazanlarına dair deliller Bela Posta, F. Z. Takats ve A. Alföldi'nin zikredilen eserlerinde bulunur. Lenz'in griffon şeklindeki fibulasına dair : W. v. Jenny und W. J. Volbach, Germanische Schmuck, Berlin, ı 933, 46 (33 klişe). Dipnot: Gyula, Nemeth, 'Attila ve hunları'terc:Şerif Baştav, ,s.268

Hülya KALYONCU
Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları

Kapos ırmağı vadisinin Högész kasabasında bir çiftçinin çift sürmesi sırasında pulluğa takılması ile ortaya çıkarılan Högész kazanı ise, Törtel kazanından daha küçüktür. Yükseliği 52 cm'dir ve süslemesi de daha sadedir. Bunun da ayağı aynı yerden kırıktır (Nemeth, terc:Baştav, 1982, s.211).

Bronz kazan buluntularının, en azından Hunların bir kısmının Yekaterinburg geçidinden Ural Dağlarını geçerek ve 4. yüzyılda Ural Nehri (Orenburg yakınlardaki *Kızıl Adır*) boyunca ilerlediklerini ortaya koyması bakımından da önemi büyüktür. Sibiry'a da da buna benzer kazan resimlerine rastlanmıştır.

Bu kazanlar, Güney-Rusya'nın Yunan ve İskit ve bundan başka Sarmat devri ve Minussinsk havalisi kazanlarına oranla muazzam bir gelişme seviyesini temsil ederler. Şekilleri uzamış, süslerinin tarzı yenilenmiştir. Süs unsurları arasına kısmen dokuma sanatından, kısmen maden işçiliğinden bazı unsurlar almışlardır.

Kazanların bulunduğu yerlerin hududu batıda Macaristan, Moravya ve Silezya, doğuda Sibiry ve Minussinsk havzası, Altay bölgesi, kuzeyde ise; Volga-Kama ırmaklarının teşkil ettiği bölgedir. Ancak Hun devrinin ana sahası olarak, Maeotis etrafı ile onun doğusunda uzanan sahalardır. Segedin-Nagyszekso altın buluntuları da bu sahadadır.

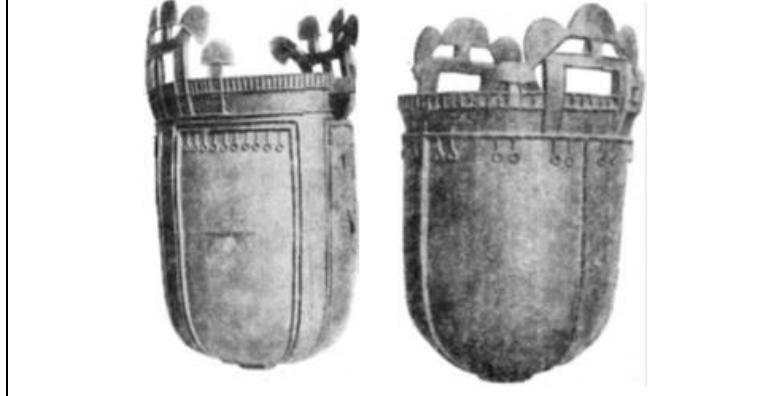

Fotoğraf 5: Törtel, Macar Milli Müzesi(*Gyula Nemeth, Attila ve Hunları*)

Şerif Baştav'ın Hun kazanları ile ilgili yazdıkları özetle şöyledir:

“Büyük kısmı kırık veya parçalar halinde ele geçen Hun kazanları, aslında ayak çemberi ile birlikte 35-100 santim yüksekliğinde (çoğunluğu 50-60 santimlik) olup, Doğu Asya menşelidir. Bu neviden bronz kazanlara daha İskit devrinden başlamak üzere mezarlarda ve Doğu Asya'daki kurbanlara da rastlanmaktadır; bunlar İskit eserler grubuna dâhildirler. (Baştav, 2002, s.39)

Bu kazanlara ana fonksiyonun yanı sıra oldukça güçlü dinsel anlam ve işlevler yüklenmiştir. Bu işlevlerden en önemlisi Türk kültüründe oldukça önemli bir yer tutan “yoğ aşı” törenidir. Bilindiği üzere Türkler, ruhun ebedi olduğuna inanırlar ve cenazenin hemen ardından gelenlere onun ruhuna gitmesi için, kurban etlerinden yemekler hazırlayarak dağıtırlardı (Rásonyi, 2006, s. 47).

Fotoğraf 6: Kapos-volgy, Macar Milli Müzesi(Gyula Nemeth, Attila ve Hunları)

1.2. Süs Eşyaları

1.2.1. Taç

Bulunan defineler arasında birçok “süs eşyası“ da bulunmaktadır. Höckricht’de kırmızı taşlarla süslü altın bir levha bulunmuştur. Bu Macaristan’da Csorna’da bulunan bir taç’a benzemektedir. Metal bir taç takma, Hun istilasından az önce veya Hun hâkimiyetinin sonlarında moda olmuştur. İdil’in doğusunda ele geçirilen sekiz tacın şekil ve teknik bakımından İran-Sasani sanatı etkisi altında kaldığı görülmektedir.

Bu taç, tek başına defnedilmiş bir kadının başucunda bulunmuş, 1865 yılında bir yayında tasvir edilmiştir. Som altından bir band şeklinde olduğu ve üzerinde değişik ebat ve renklerde taşlar bulunduğu ifade edilmiştir. O dönemde bunun nereye ait olduğu bilinmediğinden Macaristan, Baja’da eritilmiştir.

Daha sonra buna benzer taçlar ele geçirilmiştir. Bunlar arasında en güzeli Kerç²'te çıkarılmıştır.

Bu tacın üzerinde çifte bir kartal tasviri görülür ve bunlar İdil'de ve Obi ırmağı bölgesinde bulunanlarla bir benzerlik içindedir. Dizaynları farklılıklar gösterse de, değerli taşlarla süslenmiş olmaları belirgin özellikleridir (Fotoğraf 7).

Avrupa'da taçların yayılma sahaları diğer malzemelerin yayılma sahasından farklıdır. Bunlardan birçoğunun eski Kırım şehirlerinde hazırlanmış oldukları anlaşılmaktadır. Kafatasları tahrip edilen mezarlarda da

² Dnyeper havası ve Kreç eşyasına dair neşredilen bir tek eser, Budapeşte şehri Milli Müzesine vasıl olmuştur: A. Khoynowskiy, *Kratkiya archeologičeskiya sveaeniya o predkach slavyan i rus I*, Kiyef, 1896, 56 ve mp. Rusya'da ele geçirilen Hun eserlerinden bir kısmı, Alföldi'nin zikredilen eserinde neşredilmiştir, aynı tarzda Macaristan'daki eşyanın bir kısmı da burada bulunur (zengin bibliyografyası da mevcuttur). Kisereyenye'nin kıymetli keramiği hakkında : Bela Dornyay, Hun devrinden Kistereyenye buluntuları, Dolgozatok, XII, Szeged 1936, 60 ve mp. Szekszard Hun mezar eşyası hakkında: J. Csalog, Szekszard' da Hun devri mezarı : Laurea Aquincenses, Budapeşte, 1988, 143 ve mp. Lajos Bartucz, Hun devri Szekszard mezar iskeletinin antropolojik tedkiki, aynı yerde 8 ve mp. s. Büyük Concesti buluntusunun örnek nevinden neşri : L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antik*, Berlin-Leipzig, 1929, 123-137. Aşağıdaki Rusya buluntularının Hunlarla alakadar olarak neşriyatta bugüne kadar adları zikredilmemiştir : Taman yarım adasından altın toka ve sarkık halka, bundan başka üç adet yarım ay şeklinde altın levha, Otçot İmp. Ardi. Kommissii, 1900, 108 ve mp. 219-221 resim. Saratof eyaletinin Kamysin nahiyesinde olan "Mojary" adlı bir dağda ele geçen büyük bir Hun buluntusuna dair : Otçot IAK, 1898, 77 ve mp. Dimitriyevka kılıcına dair : Otçot IAK, 1904, 123; 215 a-b şekil. Ozorukova buluntusu (Baksan-vadisi, Kuzey Kafkasya) : *Materialy po Arch. Kavkaza I*, Moskova, 1888, XX t. 1-4. Taman yarımadasında bulunan altın kılıç kım madenierine dair : Max Ebert, *Ein Dolchscheidenfragment aus Südrussland* : *Opuscula Archaeologica O. Montelio LXX-o dicata*. Stockholm 1913, 271 ve mp. Çegem vadisinden çıkan Hun hükümdar ailesine ait buluntuya dair : Otçot IAK, 1897, 75 ; 122-126. s. resim. Radensk'ten daha ufak Hun buluntusu (Dneprovsk eyaleti) : Otçot IAK, 1897, 34 ve mp., 106-108 resim. 1904 yılı büyük Kerç Hun mezar eşyasına dair : Otçot IAK, 1904, 78 ve mp. (birkaç resimle çok natemam bir rapor). Hun taçları, Kiskunhalas kılıç kım madenieri ve Sobor altın tokaların tasviri ve iyi çekilmiş resimleri, Andras Alföldi'nin zikredilen eserinde bulunabilir. Dipnot: Gyula, Nemeth, 'Attila ve hunları'terc:Şerif Baştav, s.269.

taçlar bulunmuştur. Hunlarda defin ziyafetinin yalnız erkeklere ve bunlar arasında da mevki sahibi kimselere mahsus olduğuna dair deliller vardır.

Kuzey Avusturya'nın Untersiebenbrunn bölgesinde ele geçirilen ve 80 yıldan beri hangi kaynaktan ortaya çıktığı tayin edilemeyen iki prens mezarından çıkarılan ziynet eşyaları Hunların malzemeleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ziynet ve teçhizat malzemesi, Hun devrinin kuyumcu üretimleridir. Bunlar Kafkasya'dan Alplere kadar yayılmıştır. Untersiebenbrunn'da Hunlardan birinin defnedildiğine dair bir delil bulunamamışsa da bu mezarlarda Hun idarecilerinden birinin aile fertlerinden herhangi birisinin defnedilmiş olması muhtemeldir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ortaya çıkan ve daha önce Szeged eyaletine dâhil bulunan *Nagyszéksos Puszta Hazinesi*'nde bulunan define bugüne kadar Tuna bölgesinde çıkartılmış en büyük define olma özelliğini taşımaktadır. Adı halk arasında efsaneleşmiştir. 1966 yılına kadar buradan elde edilerek müzelere konan ve şahısların eline geçen altın eşya sayısı 200'dür.

1.2.2. Gerdanlık

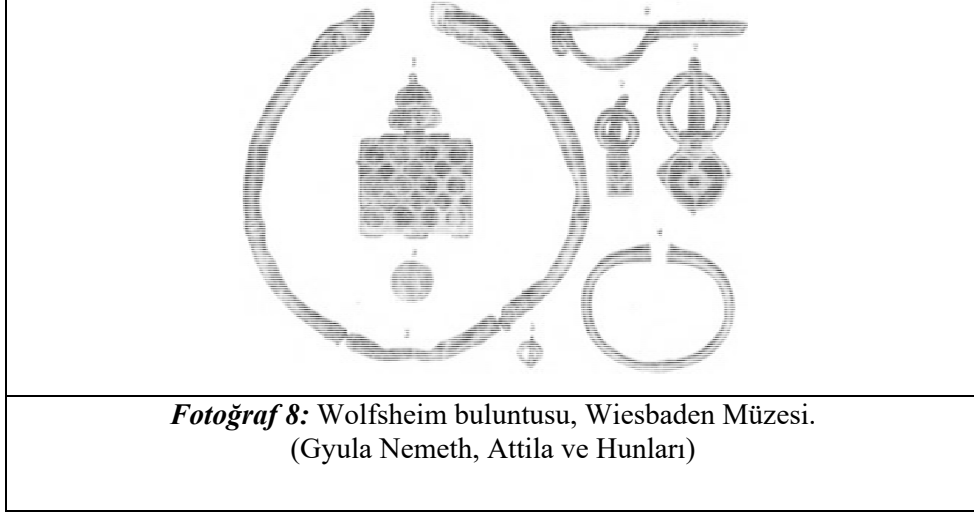
Defineden çıkarılan eşyaların içerisinde en önemli olanı 407 gram ağırlığındaki masif altın kaplama bir gerdanlıktır ki bu gerdanlık bir erkeğe aittir. Bu parça kalınlığı ve zarafeti ile bugüne kadar Hun devrinin erkek gerdanlıkları arasında Doğu Türkistan'dan Tuna'ya kadar uzanan sahada ele geçirilenlerin daha fazlasıdır. Bu gerdanlığın sahibi rütbe ve derecede, Hun devrinin Karpatlar bölgesinde bugüne kadar tanınan bütün beylerden üstündür. Takı ve süs eşyalarının tarihsel süreçte nitekim en önemli fonksiyonlarından birisi statü ve güç göstergesi olarak kullanılmasıdır. Dolayısı ile bu örnekte söz konusu işlevin önemli bir tarihsel örneğini oluşturmaktadır.

1.2.3. Ayna

Gepid, Alan, Got, Roma ve Hun göçmenleri beraberlerinde bir kısım moda eşyası getirmişlerdir. Bunlar arasında bulunan beyaz metalden bir ayna bu türden olup, Doğu Asya, Çin kaynaklı olduğu bilinmektedir. Törtel'de bulunanı hariç, bütün diğerleri Karpatlar havzasının Hun merkezini savunan Pannonia askerî bölgesinden oldukları görülür. Böylece buluntular sayesinde Hunların yayılma sahasını arkeolojik veriler ışığında takip etmek mümkündür.

1.2.4. Bilezik

Segedin-Nagyszéksos buluntularında, uçları kalınlaşan "*altın bilezik, altın çengel*" diğer malzemelerdir(Fotoğraf 8).

1.2.5. Altın Tokalar

Segedin-Nagyszekses kazılarında ve Hun mezarlarında irili ufaklı çeşitli şekillerde altın tokalar'a rastlanmıştır. Bunlar, Macaristan ve diğer Avrupa müzelerinde, taş montürlü altın veya gümüşten malzemelerdir. Bugün, Macar Milli Müzesinde ve Avrupa müzelerinde bunlardan örnekler bulunmaktadır.

Vas eyaJetinin Bozsok mevkiinden bulunan bir adedi Szombathely müzesinde, ikisi Fertömegyes'ten ve biri de Sobor'dan olmak üzere Sopron müzesinde üç adet bulunur. Bu genellikle tek başına bulunan altın tokalı, irili ufaklı birer eşya gurubu arasında ele geçmiş ve diğerleri kaybolmuştur. Bunlara fazla sayıda rastlanması , malzemenin bol olduğunu göstermektedir (Nemeth, 2002, s.200).

1.3.Silah Aletleri

1.3.1.Ok-Yay

Hun Ordusunda kullanılan silahların başında “ok ve yay“ gelmekteydi. Bu durum savaşta atlı süvari birliği kullanılmasının doğal bir sonucudur. Hafif ve esnek olduğu için kılıç ve mızrak gibi silahlara göre daha çok tercih edilmekte idi. Bu yayların örneklerine Talas vadisi ile İdil bölgesinde rastlanmıştır (Ögel, 1991, s. 93;97). Hunların yayları'nı pekiştirmek maksadıyla kullandıkları bazı kemik parçaları ise Volga, Dinyeper ve Kerç bölgelerinde bulunmuştur.

Fotoğraf 9: Kerç buluntuları (1892), Varşova Milli Müzesi
(Gyula Nemeth, Attila ve Hunları)

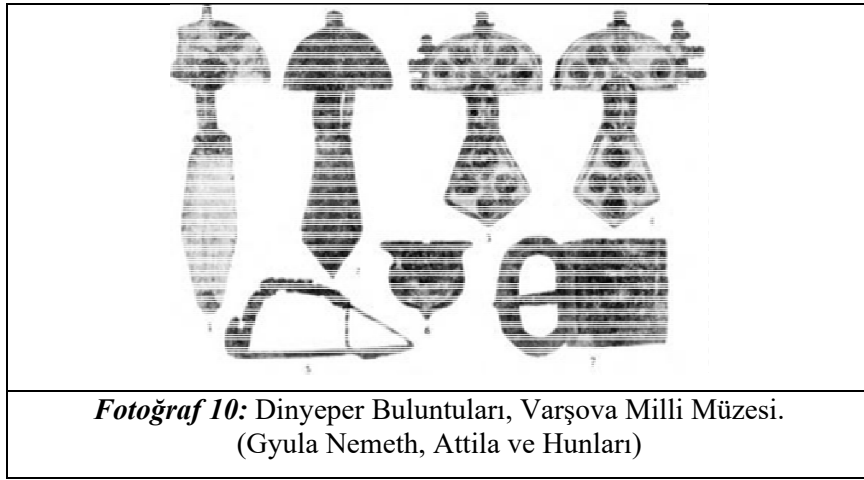
Oysa ki bu yaylar Hunların ortaya çıktıkları döneme kadar Doğu Avrupa'da hiç bilinmiyorlardı. Hunların Avrupa'ya geldikleri dönemde beraberinde çok az sayıda yay ustasını getirmişlerdir. Bu yüzden de bu bölgede yayların değeri gittikçe artmıştır. Uzun yılların denemeleri ve büyük bir meslekî bilgi ile imal edilen yaylara çok kıymet verilmiştir. Hunlar mezarlara ve kurban ateşlerine bu nedenle yaylarını koymamış ve babadan oğula miras bırakmışlardır (Baştav, 2002, s.882). Daha da önemlisi ok ve yayın Türk kültüründeki mitolojik anlam ve önemi büyük olup, ok ve yay ölümümsüz ve yaşanan süre boyunca hamilik görevi atfedilmiştir. Nitekim ilgili mitolojik bilgi ok ve yay atfedilen değerin kaynağını teyit eder niteliktedir.

Siz üç büyüğünüz, altın yayı bulup getirdiniz ve onu bozup üleştirdiniz. Sizin adınız Bozok (Bozuk) olsun. Sizlerden olan oğullara da ta kıyamete kadar Bozok desinler. Üç ok getiren üç küçük oğula ve onlardan olanlara bugünden ta dünya son buluncaya kadar Üçok desinler. Yay ve oku ki bulup getirdiniz, o iş insandan olmadı ve Tanrı'dan oldu. Bizden evvel geçen halklar yayı padişah yerinde bilmişlerdir, oku elçi yerinde. Onun için ki yay oku hangi tarafa çekip gönderse, ok oraya gider. Şimdi ben öldükten sonra Kün Han benim tahtıma otursun. Ondan sonra Bozok neslinden her kim kabiliyetli ise, halk onu padişah kılsın. Dünya sona erinceye kadar Bozok'un bir iyisi padişah olsun. Başkaları sağda otursunlar. Üçok'lar sol olsunlar, evin sol tarafında otursunlar ve dünya son buluncaya kadar maiyetliğe razı olsunlar, diye söyledi. Ve yüz on altı yıl padişahlık kılıp Hakkın

Hülya KALYONCU
Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları

rahmetine vardı." (Ebu'l-Gazi Bahadır Han, (ty): 39-42; Ögel, 2003: I, 205-206)

Bu yüzden Hun mezarlarında birkaç istisna dışında, sadece kırık yaylar ve ıskarta kemik ok uçları bulunmuştur (Kelly, çev. Turhan Kaçar, 2011, s. 43). Bu yaylardan biri Hunların sınır bölgelerinden olan Panonnia'da hemen hemen eksiksiz olarak ve yedi parça halinde 1930'da Semmering'de bulunmuştur. Avrupa yaylarının yardımıyla restore edilen bu yayın ölçülerinin 140-150 santim olduğu kabul edilmektedir (Baştav, 2002, s. 882).

Hun okları'nın yaklaşık bir metre uzunluğunda olduğu bilinmektedir. Avar oklarının 120-130 santim, yine 9-10. yüzyılda Avrupa'da görülen Macar oklarının da 120-130 santim kadar olduğu kaydedilmektedir. Bu da Hun yaylarının Avrupa'daki etkisinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hun devletinin dağılmasından sonra Cermen prens mezarlarında Hunlarınkine benzer yaylara rastlanmıştır. Bu da Hun etkisinin bir başka örneği olarak kabul edilebilir.

Ok ve yay en önemli silah olduğu için teknolojik anlamda en çok gelişen maddi kültür unsurlardan biridir. Hunların Romalıları örnek alınarak üretilmiş yayları, kendi türünde en gelişmiş silahlardan birisi idi. İki tarafı kemik parçaları ile takviye edilen yay, çeşitli maddelerden imal edilir ve bükülmesi için aksi yönden çekilmesi gerekirdi (Váczy, 1982, s. 82).

Benzer yay parçalarına Mainz ve Carnuntum'da da rastlanmıştır. B. Ögel'in ifadesiyle "Bu yayların Roma kültür çevresi içinde de bulunmuş olmalarına rağmen, Roma kültüründe bu tip kemik yaylara rastlanmamış olması, Türk kültür tarihi bakımından çok enteresandır" (Ögel, 1991, s. 105).

Macaristan'da 1900 yılında, Pecs-Üszöpuszta definesi içinde Hun askerinin ihtiyacı olan her şeyi içine alan bir hazine bulunmuştur. İleri gelen ve yüksek rütbeli bir Hun'a ait olduğu düşünülen bu buluntular içerisinde bir **yay** dikkati çekmektedir. Bu yay benzer başka bir buluntuda, Pannonhalma'da da rastlanılan her iki ucu altın kaplamalı minyatür büyüklükte bir yaydır. Bu boydaki yayların merasimlerde kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Ufak boyda altın kaplamalı bu yay daha İskitler devrinden başlamak üzere İsteplerde bir makam ve merasim âleti olarak kullanılırdı ve belki de Sasaniler devrinden beri yayılmış bir âdetti. Batı Hunlarında da, Rua, Bleda ve Attila devrinin aristokrasisi tarafından kullanılmıştır. Bu altın kaplamalı yaylar, altının eğilme özelliği bulunmadığından savaşlarda kullanılmazdı.

Prof. Altheim, Güney Rusya'da Dinyeper üzerinde Novogrigoryevka'dan ta Macaristanda Pecsüsözög'e kadar rastlanan altın plâkalarla kaplanmış bu yayların, Hunlar nezdinde bir hakimiyet sembolü olarak kullanıldığını belirtmektedir (Ögel, 1959, s.272).

Hunlarla ilgili bulunan en önemli arkeoloji malzemesi Höckricht definesidir.

Hun devrinde ok uçları genellikle demirlerden olup baklava biçiminde ve ortalama 3-4-5-6-7-9 santim uzunluğunda idi. En sık kullanılanı ise 5-6 cm.dir. Ok uçlarının daha değişik şekilleri yanında amaçlarına göre kemikten hazırlanmış olanları da vardı. Hunlar, oklarının sivri uçları yukarı olmak üzere ok kutusuna koyarlardı ve bir kutuya ne kadar ok konulduğu bilinmemektedir. Obi bölgesinde yaklaşık en fazla 30-32 ok konulduğu düşünülmektedir. Ölü mezarlarına konulan okların sayısı, ölünün rütbesi ile orantılıydı. Kafkasya, Volga ve Don ırmağı boyundaki Alan mezarlara ok ve yay konulması münhasıran ve en başta gelen Hun âdeti idi.

1.3.2. Kılıç

Doğal olarak diğer ordular gibi Hunlar da yalnızca ok ve yayla yetinmemişler, yakın muharebe silahları da kullanmışlardır. Bunlar arasında en önemlilerinden olan, iki tarafı keskin ve nispeten dar bir levhadan oluşan kılıç, Altay, Doğu Ural ve Orta Asya'dan Güney Rusya ve Ukrayna'ya, oradan da Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahada tanınmıştır.

Avrupa Hunlarına ait elimize geçen kılıçlar, şimdilik tam bir restorasyona imkân vermemekte ise de yapılış tekniği bazı ipuçları vermektedir. Attilâ Hunlarının sanatında, bilhassa madeni ince levhalar ağaç veya maden üzerine kaplanırdı³. Bugünkü kontrplâk tekniğini andırmaktadır. Bilhassa balıksırtı motifler⁴ revaçta olduğu gibi birbirini muntazam açılarla kesen uzantıların meydana getirdikleri levhalara da çok rastlanmıştır⁵. Macaristan-Pecsüsözög buluntusu bunun karakteristik bir örneğidir.

Hunların Macaristan'a gitmeden önceki dönemde Güney Rusya ovalarında bir devlet kurdukları bilinmektedir. Chi h-chi h shan-yü, Sir Derya kuzeyinde mağlûp olduktan sonra batıya çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. M. Ö. I. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen bu olayla Hunların bir kısmı Volga kuzeyine doğru çıkmış ve burada iki yüzyıldan fazla süren bir dönem geçirmişlerdir. İşte bu bekleme devresinde Güney Rusya'nın yerli sanatından birçok unsur alınmış olmasının yanı sıra⁶ Cermen sanatından oldukça fazla karşılıklı etkileşim söz konusu olmuştur⁷. Örneğin noktalarla meydana

³ Andrea s Alföldi , Fände aus der hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung, Budapest, 1932, shf. 24, c. vd.

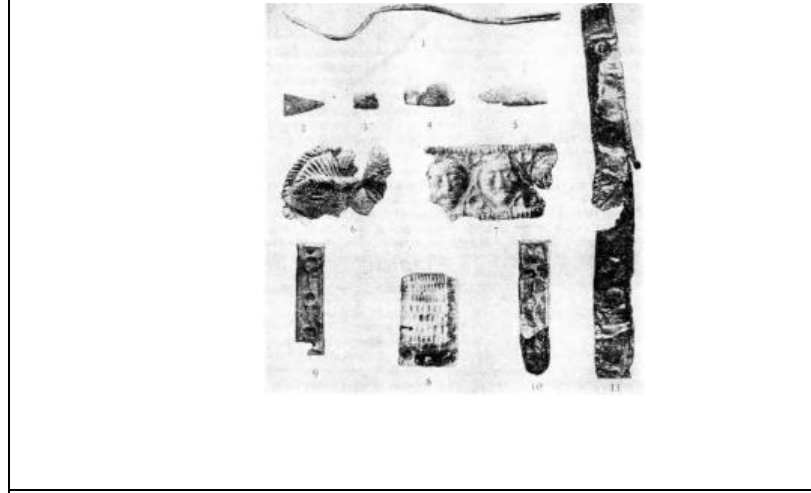
⁴ T. M. M i n a y e v a, Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station Şipovo, E S A, IV, shf. 204, Abb. 30, 31. Aynı balık sırtı zemin motifini Avar dökme eserlerinde de görebiliyoruz : (Nando r Fettich , Die Bronzeguss and die Nomadenkanst, SKYTHİK A 4, Taf. VII, 20 a, 21 a. (Ortaasya tekniğine göre dökü len bu eserlerin motifleri bitkilidir. Bilhassa M i n a y e v a'nın (Pogreheniya soşeniem bliz gor. Pokrovska, Saratov).

⁵ Andrea s Alföldi , aynı eser. Tafel. IV

⁶ Bu sırada Güney Rusya'da bilhassa İran tesiri de pek büyüktü. İran tesirini temsil eden ve Orta Avrupa'ya sokan etnik zümre Alanlardır. Avrupa'ya göçen Hunlar ve önlerinden giden Alanlar komşuluk dolayısı ile müşterek unsurlar taşıyorlardı. Bilhassa bk. A l f ö l d i, Aynı eser, shf. 36 vd. Polikromun nakli ve yayılışı için bk. R o s t w e f f, Monuments Piot, 1923, 149.

⁷ Kıymetli taş ihtiva eden kuyumculuk eserleri ve ince levha tekniği Hun-Cermen müşterek tekniğinin eserleridir. Bilhassa T a l a s boylarında bu tekniğin mahsullerine rastlamaktayız ki eğer kronoloji bakımından kat'i bir şey denebilirse birçok neticelere varılabilir. Çünkü Attilâ Hunlarının ikinci yurdu Talaş boyları idi. Maalesef H e i k e l 'in eserinde kronolojiye ait hiçbir fikir serdedilmemiştir. (A. Heikel , Altertümer aus den Tale von Talaş, Taf. I, 13, 11, 19). Çok tipik ve renkli bir kolyedir. Bilhassa Bulgar Madara buluntuları ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir (Archaeologia Hungarica, XVIII, Fig. 21, 10-12) Kiskö- rös'de de kaşı biraz küçük olan tiplere rastlamaktayız (T i b o r Horvath , Die Avarischen Gräberfelder von Üllö and Kiskörös, Budapest, 1935, Tafel. XI, 1-6). Talaş buluntuları bilhassa Avar üslubuna yakındır. Aynı tip madalyon için bk. Bel a Posta , Adı geçen eser, Abb. 320, 4. Wosdwiçenskaya kurganına aittir. Szilagysomlyo'da bulunan tokalar Hun-Cermen şan'at tekniğine ait eserlerdir (Nando r Fet - tich , Der zweite Schatz von Szilagysomlyö, Budapest, 1932, Tafel. XX). Kaşlı tezyinat örneklerinin Macaristan, Kerç ve Kafkasta muvazi tipleri bulunmuştur (Macaristan-Hun : A l f ö l d i, Aynı eser,

getirilmiş olan hat sanatı estetiği ile yapılan tezyinatlar Sarmat sanatından, Got-Hun sanatından ve Doğu Rusya sanatından esintiler taşımaktadır. Saratov eyaletindeki Nijnyaya Dobrinka buluntuları da bu noktalı üslubun karakteristik örnekleridir⁸.

Fotoğraf 10: Nijnyaya dobrinka (Volga havalisi), Saratov Müzesi(Gyula Nemeth, Attila ve Hunları)

Nagyszeks o s'dan : Taf. XV, 40-44 ; Kafkas'ta : Materiali po arkeologu Kavkaza 8, resim. 123, 28. Macaristan Hun devrine ait dört köşe kaşlı madalyonlara da rastlanır (Alföldi, Aynı eser, Tafel. XXXV, 63-65). Muvazi tipleri için bk. M i n a y e v a, Zwei Kurgane aus der Völkermanderingzeit bei der Station Şipovo ES A, IV, 200, Abb. 15. Bu sonuncusu dik dörtgen şeklindedir. Bundan başka bilhassa Macaristanda bulunmuş Hun tokalarile Got tokaları arasında büyük benzerlikler de mevcuttur (N i l s A b e r g, Die Franken und Westgoten, 1922, 58.). Batı Gotlarının göçleriyle bu tip toka Tunus ve Cezayir'e kadar gitmiştir (R ostowtze f f, Mon. Piot, 26, 1923, 151, Abb. 23). Gotlar, Güney Rusyada bulunurken Kama ve Oka bölgelerindeki ticareti ellerinde tutuyorlardı. Bu suretle Güney Rusya ile Kuzey arasında bir münasebet tesis edilmişti. S c h m i d t'in dediği gibi Hunlar herhalde bu bölgeye tam 375 de gelmediler. Bu tarih, Hunların Balkanlara iniş tarihidir. Yoksa Hunlar Güney Rusyaya çoktan yerleşmiş ve Siyasî bir birlik kurmuşlardı. S c h m i d t'in fikirleri için bk. KAÇKA, Beiträge zar Erforschung der Kulturen Ostrusslands in der Zeit der Völkermandering, ESA, I, shf. 47.

⁸ Noktalarla meydana getirilmiş hatlar tezyinatın esasını teşkil eder. Pecsüsözög plâkalarında noktalı hatlarla bir çok geometrik şekiller meydana getirilmiştir. Esas itibari ile Sarmat sanatından bir hususiyet olan bu üslup (M i n n s, Schytians and Greeks, 282; Ebert , Reallexikon der Vorgeschichte, XIII) sonradan Got-Hun sanatında çok revaç buldu. Schmidt , bu üslubu Doğu Rusyada da oldukça dağılmış bulmaktadır : (KAÇKA, Beiträge zar Erforschung der Kulturen Ostrusslands in der Zeit der Völkerwandering, E S A, I, shf. 43). Akmolinsk civarında Karaağaç'ta bulunmuş küpe ve taç, Macaristan'daki Hun sanatının Volga boylarındaki öncüleridir. M i n a y e v a, Pogreheniya, 103, Nr. I; Andrea s Alföldi , aynı eser, Taf. XXII) . Bunların hepsi altın levhalardan müteşekkildir. Kuşak uçlarında vs. kullanılmıştır. Güney Rusya sanatının aynı üsluptaki eserlerine Bel a Post a da kısa bir göz atmıştır (Dritte Asiatische Forschungsreise des grafen Eugen Zichy Band, IV, shf. 490 vd.). Rostowtzeff'in verdiği Sarmat san'atma ait enteresan örneği bu grubun içine ithal edebiliriz : (R o s t o w t z e f f, Iranians and Greeks in South Russia, shf. 133, Fig. 19; plate, XXVI). Pecsüsözög buluntuları için bk. A l f ö l d i, Aynı eser, Taf.

1.3.3. Hançer Ve Kılıç Kınları

Attilâ devleti devrine ait buluntularda rastlanan balıksırtı altın plâkalarla kaplanmış ağaç kabzalarına, hançer ve kılıç kınları'na Şipovo kurganında da rastlanmıştır⁹. Hançer veya kılıç kını olup olmadığını bilmemekle beraber Volga civarında P. R a u tarafından açılan D 42 kurganında bu tip levhalar görülür. Asıl önemli nokta aynı kurganda, tek ağızlı kılıca benzer demir bir bıçağın bulunmasıdır¹⁰. Hun'lar, Güney Rusya'da bulunurken altın veya diğer kıymetli ince levhalarla kaplama tekniğinin oldukça ilerletmiş¹¹ ve bilhassa kınlar üzerinde bunun örneklerine rastlanmıştır¹².

Ancak bu teknik, yalnız Hunlara ait değildir. Komşuları veya maiyetinde olan Gotlarda bu tekniği kullanmışlardır¹³. Bununla beraber Macaristan'daki Hun buluntularının daha ziyade Volga bölgesindeki buluntulara benzerlik göstermesi Hun'ların ikinci ve hatta üçüncü yurdunun bu yerler olduğunu ispat etmektedir.

Şipovo istasyonundaki 3 numaralı kurganda çıkan ağaçtan yapılmış bıçak kının üst kısmı, yukardan aşağıya kadar altın plâka ile kaplanmıştır. Üslûp ve motifi balıksırtıdır. Kının genişliği yukardan aşağıya doğru azalmaktadır. Kının yukarı kısmında bıçağın sapının bir kısmı kalmıştır. Fakat bunlardan ancak demir bir halka ayırt edilmektedir. Kının yan tarafında bir tokanın bulunduğu da şüphesizdir. İyi anlaşılacakla birlikte, tek ağızlı ve eğri bir bıçak olduğu ileri sürülebilir¹⁴. Bu buluntunun en karakteristik noktası Attila devletine ait kalıntılardaki balıksırtı ince altın levhaları ihtiva etmesidir. Demir levhalarla kaplanmış bıçak kaplarına da rastlanır. Demir levhanın eğrilmesi ve uçlarının çivilenmesi ile meydana gelen bu kından tek ağızlı ve tedrici olarak sivrilen demir bir bıçak çıkmıştır¹⁵.

Prof. Alföldi'nin tanımladığı balıksırtı motifli kın parçaları'nın da küçük ebatta kılıç biçiminde yapılmış bir bıçağı tanımladığı anlaşılmaktadır. Macaristan'da Kiskun halas menşeli bu parçalarda kın parçasının sol kenarındaki çiviler daha kısa ve içe doğru eğiktir. Çiviler gümüştedir.

⁹ Bk. Minayeva , ESA, IV, shf. 201, Abb. 17.

¹⁰ P a u l R a u , Neue Funde aus Hockergräbern des Wolgadeutschen Gebiets ESA, IV, Abb. 9 da bıçağa benzeyen eşyalar varsa da iyice belli olmadığını

¹¹ A l f ö l d i , Aynı eser, sh. 25.

¹² M i n a y e v a , Zwei Kurgane bei der Station Şipovo, E S A, IV, sh. 202, Abb. 17.

¹³ E. B e n i n g e r , Der westgotisch-alanisch zug nach Mitteleuropa M A N N U S Bibl. 51 , 1931, Abb. 21, 1.

¹⁴ Minayeva , E S A, shf. 201, Abb. 17

¹⁵ Schmidt , KAÇKA, E S A, 1, Abb. 3, 5.

Sağdaki dar çiviler ise daha uzundur. Bu duruma göre kının tek ağızlı bir kılıç veya hançer kını olduğu düşünülmektedir. Bu tip hançerin karakteristik örneği Simmeringer örneğidir¹⁶. Attilâ devleti zamanında hakim olan, hançer tiplerinden biri budur. Kın buluntuları dolayısı ile tarif edilen hançer tipi, Volga grubunun karakteristik tipleri ile aynıdır (Ögel, 1948, s.436).

Hun silahları arasında en önemlilerinden olan, iki tarafı keskin kılıçlar Altay, Doğu Yayık ve Türkistan'dan Güney Rusya ve Ukrayna bozkırlarından Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahada tanınmış ve buralarda yaşayan boyların kılıçlarına örnek teşkil etmiştir. Hun mezarlarında ve kurban yerlerinde bu kılıçlara çok rastlanır ve zaman zaman da birkaçı bir arada bulunur. Hun kılıçlarının kabzaları muhtelif kıymetli taşlarla ve altın kaplamalar ile süslüdür.

1.3.4. Mızrak

Kılıç yanında diğer önemli bir silah da mızrak'tır. Bu devrin silâhları arasında çok eskiden beri tanınır. Mızraklara ölümlerin mezarları üzerine dikilmiş olarak rastlanır. Kalkan'lar hakkında hem yazılı kaynaklarda bilgi vardır hem de arkeoloji malzemeleri arasında örnekleri mevcuttur. Bunlardan bir kısmı demirden yapılmıştır ve ağırlıkları da fazladır; bunlara Orta Asya tarihinin her devrinde rastlamak mümkündür. Bunlardan başka zırh gömlekleri de kullanılmıştır. Bir kısım mezarlarda ise bugüne kadar az sayıda rastlanmakla beraber doğu menşeli miğferler de bulunmuştur (Baştav, 2002, s.882-883 s. 160). Hunların getirdiği bir başka askeri yenilik ise Ammianus Marcellinus'un da betimlediği gibi aynı zamanda buluntular arasında da yer alan kement kullanımıydı.

1.3.5. Kuşatma Silahları

İlk dönemler için bilgimiz olmamakla beraber Attila döneminde, Hun ordusunda kuşatma silahları'nın kullanıldığını da görülmektedir. Priscus, Naissus (Niş) kuşatması vesilesiyle Hunların kullandığı bu makinelerden bahseder: "Hunlar, şehre saldırırken askerlerin geçişini kolaylaştırmak için önce nehir üzerine, şehre en yakın noktadan bir köprü kurdular ve makinelerini surların önüne getirdiler. Sonra tekerlekler üzerine monte edilmiş, üzerinde savunmacılara ok atan askerlerin bulunduğu uzun vinçleri getirmişlerdir" (Priscus, 1983, s.231-233; Kelly, 2011, s. 126).

1.3.6. At Koşum Takımları

Pécs-szögpusztá'da buluntularında arasında en çok dikkat çekenlerden biri, 30 parçalık at koşum takımları'dır. Hun ordusunun kullandığı demirden

¹⁶ B e n i n g e r, Aynı eser Abb. 34. Diğer tipler için .bk. A l f ö l d i, Aynı eser, 27-28.

yapılmış bir dizgin ile altınlanmış bir ağız tıkaçı, altın işlemeli ahşap bir eyer ve gem kayışlarının uçları Avarların kullandıklarına çok benzemektedir. 5. yüzyılın ilk yarısında Hunların altın kaplamalı çizme tokaları, Türkistan'dan Atlantik'e kadar uzanan sahaya hatta Kuzey Afrika'ya kadar bile yayılmıştır.

Günümüzde parçaları nispeten eksiksiz olarak ele geçirilen Mundolsheim (Elsass) eyer'inin altınlanmış gümüş levhalar ve diğer madeni parçalarla ağaç kısmının bir araya getirilmesi mümkün olmuştur. Mükemmel bir atlı kavim olan Hunların mutlaka üzengilerinin bulunması gerektiği düşünülmüşse de, bugüne kadar izine rastlanmamıştır.

Sonuç

Avrupa Hun Devletinin geride bıraktığı kültür mirası ve Büyük Hükümdar Attila'nın Avrupa Devletlerinde bıraktığı izler Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Tarihe ışık tutan ve günümüze kalan kültür varlıkları ise yazılı belgeler ve arkeolojik buluntulardır.

Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar ise; Bütün Doğu Avrupa'dan Çin'in Ordos bölgesine kadar uzanan step kuşağı boyunca Hunların geçtikleri güzergahları imparatorluğun yayılış sahasını, askerî üslerini, aristokratların yaşadıkları yerleri ve kullanmış oldukları malzemeleri, yöneticilerin hareketlerini göstermektedir. Bir dereceye kadar da tarihî olaylara ve toplum bünyesine işaret etmekte, defin merasimlerini, silahlarını, günlük ihtiyaca yarayan eşyayı, bundan başka şahıslarını ve çeşitli cins teçhizatları için kullandıkları süsleri, ziynet eşyalarını tanımamıza olanak sağlamaktadır.

Yine bu buluntulardan Hun toplumunda insanların, Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinde olduğu gibi insanların aynı zamanda geçim kaynağını da oluşturan farklı pek çok el sanatıyla uğraştıkları da tespit edilmiş (Irina P. Z., Nikolaj A. B., 1994, s.701-724) ve Hun sanatlarının Avrupa'ya olan etkileri de yine bu buluntularla tespit edilmiştir.

Yine, bugün artık Hun toplumunun üst ve orta tabakasına mensup insanlara ait birçok malzeme tanınabilmektedir. Bu malzemenin Doğu ve İç Asya'ya kadar uzanan maddî ve manevî köklerinin takip edilebilmesiyle ve bunların Orta Asya'daki gelişim ve değişimi de öğrenilebilmektedir. Bunlar arasında "Nomad" aristokrasisinin ve soylu tabakasının mutlaka etnik bir birlik oluşturmadığı da görülmektedir. Karaton ve Attila'nın maiyeti ile asker alt tabakası için de durumun aynı olduğu bilinmektedir. Ancak, Hun sanat tarihi hakkında genel bir bilgi vermek için birçoğu tesadüfen ortaya çıkan bu dağınık eserler yeterli bulunmamaktadır.

Doğu sanatının Hunlar üzerindeki etkileri, Asya'dan Avrupa'ya uzanan göç yollarının istikameti, Avrupa'da Türklük ve Atilla algısının kesin sonuçlarına ulaşma, Hunların sosyo-ekonomik yaşantılarının detayları, Hunlar tarafından serbest bırakılan Cermen prenslerinin alâmet ve sembolleri üzerindeki araştırmalar ve Avarlar, Macarlar veya İskandinavyalılar gibi ilişkide bulunan kavimlerle Hun kültürünün mevcut iç ilişkileri gibi konuların tarih ve kültür tarihinin devam eden araştırma konuları olmalıdır.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A., (1997). *Attila ve Ares'in Kılıcı, Türk Kültürü*, S. 416, s. 739-740.
- Ahmetbeyoğlu, A., (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK, Ankara.
- Ahmetbeyoğlu, A., (1995). *Grek Seyyahı Priskos'a Göre (V.Asır) Avrupa Hunları*, İstanbul.
- Akkaya, Ş., (1942). *Eski Alman Destanlarında Hun İmparatoru Attila'nın Akisleri*, Doktora Tezi, Ankara.
- Altheim, F., (1951). *Attila und die Hunnen*, Baden-Baden.
- Altheim, F., (1959-1962). *Geschichte der Hunnen I-V*, Berlin.
- Ammianus Marcellinus, (1970-1971). *Rerum Gestarum Libri XXXI=Römische Geschichte I-IV*, übers. und hrsg. W. Seyfahrt, Berlin.
- Ammianus, M. (1986). with an English Translation by John C. Rolfe, vol. III, London.
- Alföldi, A., (1932). Hun devrinden 266 Eskikitaplarım.com Eskikitaplarım.com buluntular ve bunların etnik bakımdan ayırt edilmesi: *Archaeologia Hungarica IX*, Budapeşte.
- Barfield, Thomas, (1989). *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*, Cambridge Mass., Blackwell,
- Baştav, Ş. (2002). "Attila Hunları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara, s.853-886.
- Bayçarov, S. Y., (1996). *Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri*, Çev. Muvaffak Duranlı, Ankara.
- Beckwith, C., (1984). "Aspects of the History of the Central Asian Guard Corps in Islam", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, (4).
- Bela Posta : *Rusya'da Arkeolojik Tetkikler*, (Budapeşte-Leipzig, 1 905).
- Bielensten, H., (1990). "Wang Mang, the restoration of the Han Dynasty, and Later Han", *The Cambridge History of China*. C.I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.-A.D.220, Ed.D.Twitchett and M.Loewe, Cambridge Univ.Press, Cambridge, s.223-290.
- Blockley, R. C., (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire*, Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus, vol II, Text, Translation and Historiographical Notes, Liverpool.
- Bona, I., (1993). *A hunok és nagykir.lyaik*, Budapest, Corvina.
- Browning, R., (1953). "Where Was Attila's Camp?", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 73, s.143-145.

Hülya KALYONCU
Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları

Bunker, Emma, C., (1997). *Ancient Bronzes of the Eurasian Steppes from the Arthur M. Sackler Collections*, New York, The Arthur M. Sackler Foundation.

Czegledy, Károly., (1983). *From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Europe*, Archivum Eurasiae Medii Aevi 3 S. 22-126.

Czeledy, K., (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*, çeviren: Erdal Çoban, İstanbul.

Deer, Jozsef, (1954). "İstep Kültürü", AÜDTCFD, C. XII, S. 1-2, s. 159- 176.

De, Groot, J.J.M., (1921). *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*. Chinesischen Urkunden Zur Geschichte Asiens, Erster Teil, .bersetzt und Erl.utert von, Berlin-Leipzig.

De, Guignes, J. M., (1923). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umûmîsi*, Mütercimi: Hüseyin Cahid, Birinci Cild, Tanin Matbaası, İstanbul.

Demougeot, E., (1958). *Attila et les Gaulois*. Châlon-sur-Marne.

Di, Cosmo, N., (2002). "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara, s.709-719.

Dostiyev, T., (2002). "Kafkasya'da Hunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara, s.921-927.

Eberhard, W., (1977). *History of China*, Routledge & Kegan Pul, London and Henley,

Erdy, M., (1996). "Hun and Xiong-nu Type Cauldron Finds Throughout Eurasia", *Eurasian Studies Yearbook*, 67, 5-94. Also: Corrigenda, ESYb, 68.

Erdy, M., (1996/b). *Archaeological Insights Into Two Controversial Areas of Eurasian Hun History*. Presentation at the 39th P. I. A. C. in Szeged, Hungary on June 16-21.

Erdy, M. (2001). "Three Archaeological Links between the Xiongnu and the Huns", *The Turks*, Ankara

Fettich, Nándor, (1953). *La Trouvaille de Tombe de Szeged-Nagyszéksos*, *Archaeologia Hungarica* XXX III

Franke H., (1990). "The forest peoples of Manchuria: Kitans and Jurchens", *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Ed. Denis Sinor, Cambridge Univ. Press, s. 400-423.

Giumlíá-Mair, A., (2013). "Metallurgy and Technology of the Hunnic Gold Hoard From Nagyszéksós", *The Silk Road*, Vol. 11, s.12-35.

Golden, Peter B., (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Çorum.

Gordon, C. D., (1960). *The Age of Attila. Fifth Century Byzantium and the Barbarians*, Ann Arbor (Grof Jenö Zichy'nin üçüncü Asya seyahati, III. cilt) 375-584.

Gömeç, S., (2012). *Türk-Hun Tarihi*, Berikan, Ankara.

Grousset, R., *Bozkır İmparatorluğu*. Attila/Cengiz Han/Timur, Çev. Dr. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.

Gumilev L.N., Hunnu, (1960). *Srednyaya Aziya v Drevnie Vremena*, AN SSSR, Ġnstitut Vostokovedeniya, Ġzd-vo Vostoçnoy Literaturı, Moskva.

Hambis, L. (1972). *Attila et les Huns*, Paris.

Harmatta, János., (1952). *The Dissolution of the Hun Empire*. Hun Society in the Age of Attila, *Acta Arch. Hung.* 2 s.277-305.

Harmatta, János, (1952). *The Golden Bow of the Huns*, Acta Arch. Hung. 1 107-151.

Helmult de Boor, (1932). *Das Attila Bild in Geschichte, Legende und historischer Dichtung*, Bern. Türkçesi: Yaşar Önen, Tarihte, Efsanede ve Kahramanlık Destanlarında Attila, Ankara 1981.

Jordanes, (1915). *The Gothic History of Jordanes*, in English Version with an Introduction and a Commentary by Charles C. Mierow, London.

Kaçar, T., (2005). “Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Barbarların Görünüşü: ‘Ammianus Marcellinus’ta Hunlar’”, XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, I. Cilt, Ankara, s.83-95.

Kafesoğlu, İ., (2010). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, İstanbul.

Kelly, C., (2011). *Attila, Hunlar ve Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü*, çev. Turhan Kaçar, İstanbul.

Koca, S., (2002). “Büyük Hun Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara, s.687-708.

Kurat, A. N., (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara.

Lindner, Rudi Paul, (1981). “Nomadism, Horses and Huns”, *Past & Present*, No. 92 s. 3-19.

Maeche-Helfen, O. J., (1973). *The World of the Huns*, Studies in Their History and Culture, ed.By Max Knight, Berkeley, Univ. of California.

Maeche-Helfen (1951). “Manichaeans in Siberia”, *Semitic and Oriental Studies*, Berkeley and Los Angeles, Univ. of California Press, s.311-326.

Menander, (1985). *The History of Menander the Guardsman*, Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes R. C. Blockley, Liverpool.

Miniaiev, Sergei, (1999). *Archaeology of the Hsiung-nu in Russia*, New Discoveries. Presentation at the Metropolitan Museum of Art, Ancient Near East department in New York, NY on January 15.

Nemeth, G., (1986). *Attila es Hunjai*, Budapest (II. baskı) Türkçesi: Şerif Baştav, Attila ve Hunları, Ankara 1982. (I. Baskısından).

Nemeth, G., (2002). “Attila ve Hunları”, *Türkleri Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara, s.887-901.

Nemeth, G., (2002). “Attila ve Hunları”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayımları, tercüme eden: Şerif Baştav, sayı:318.

Ögel, B. (1959). Orta Asya Türk Takibi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi’, s.272.

Ögel, B., (1981). I-II, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay. 375, Ankara.

Ögel, B., (1991). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara.

Ögel, B., ‘Türk Kılıcının Menşesi ve Tekamülü Hakkında’, dergiler, Ankara.

Rudi Paul Lindner, (1981). “Nomadism, Horses and Huns”, *Past & Present*, No. 92, s. 14- 19.

Peter B. Golden, (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Çorum, s.105.

Priscus, bkz. Blockley, R. C.

Hülya KALYONCU
Avrupa Hunları'ndan Günümüze Ulaşan Kültür Varlıkları

Rásonyi, László, (2006). “*Macar Arkeolojisinde Hunlar, Avarlar, Macarlar*”, Doğu Avrupa’da Türklük, Notlarla Yayına Hazırlayan Dr. Yusuf Gedikli, İstanbul, s.31-67.

Sinor, Denis, (2009). “*Hun Dönemi*”, çev. Mete Tunçay, Erken İç Asya Tarihi, Derl. Denis Sinor, 5B, İstanbul, s.245-282.

Sinor, Denis, (1990). “*The Hun Period*”, The Cambridge History of Early Inner Asia, Sinor, “Hun Dönemi”, s. 281; Cambridge (UK), New York, Cambridge Univ. Press, s.177-205.

Sinor, Denis, (1997). “*Migrations in Inner Asia*”, Facts and Fancy, Abstracts of and Paper Presented at the 207th meeting of the American Oriental Society in Miami, FL, March 23-26.

Tolan, Ö., (2014). ‘*Avrupa Hunlarında Devlet Teşkilatı ve Sosyoekonomik Yapı*’, Tarih Okulu Dergisi, yıl 7, sayı XX, Aralık, s.97-127.

Tezcan, M., (1996). *Kuşanlar Tarihi* (Yüeh-chihlardan Kuşan'lara), Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum,

Thompson, E. A., (1946). “*Christian Missionaries Among the Huns*”, Hermathena, No. 67, May, s. 73-79.

Thompson, E. A. (1945). “*The Camp of Attila*”, The Journal of Hellenic Studies, vol. 65, s. 112-115.

Thompson, E. A. (1948). *A History of Attila and the Huns*. Oxford. KAYNAKLAR)

Thompson, E. A. (1996). *The Huns*, Revised and with an Afterword by Peter Heather, Oxford.

Váczy, P. (1982). “*Hunlar Avrupa’da*”, *Attila ve Hunları*, Derl. Gyula Németh, Terc., Şerif Baştav, Ankara, s. 51-122.

Yücel, U. M., *Hun Sanatı*.

Zaseckaja, Irina P.-Nikolaj A. Bokovenko, (1994). “*The Origin of Hunnish Cauldrons in East-Europe*”, Archaeology of Steppes: Methods and Strategies, Ed. Bruno Genito, Naples. s. 701-724.

**EBRU SANATININ, SÜRREALİST AKIMIN ETKİSİYLE,
HALI NUMUNELERİ ÜZERİNE UYGULANMASI**
**APPLICATION OF EBRU ART ON CARPET SAMPLES WITH
THE EFFECT OF THE SURREALIST CURRENT**

Ebru ÇORUH*
İrem KETMEN**

Özet

Kâğıt süsleme sanatı olan ebru, kitle veya benzeri maddelerle yoğunluğu arttırılan su üzerine serpilerek boyaların şekillenmesi ile oluşturulan, desenlerin kâğıda aktarılması ile sonuçlanan bir sanattır. Sanat ve moda açısından değerlendirildiğinde sürrealizm sanat akımı ile ebru sanatını birleştirmek mümkündür. Yapısı itibariyle soyut ve bilinçaltı etkenleriyle bilinen sürrealizm akımı ebru sanatını psikolojik, sosyolojik ve sanatsal açıdan değerlendirildiğinde sürrealizm akımıyla birlikte yorumlanabilmektedir. Ebru sanatının ve sürrealizm akımının benzer ve ortak noktaları mevcuttur. Metaryal olarak kâğıt kullanılan bu sanatta kâğıt ile aynı şablonlara sahip halı ise, tarih boyunca iç mekan tasarımlarında süsleme, koruma ve kaplama amacıyla kullanılmıştır. Çalışmada sanat-tekstil bütünleşmesini sanatın uygulama, etken, araştırma yöntemleri ile nasıl buluştuğu vurgulanmıştır. Çalışmada kâğıt üzerine uygulanan Ebru Sanatının ve Sürrealizm akımının bir araya getirilmesi ve dokuma halılar üzerine Ebru Sanatının uygulaması olup, hammadde olarak akrilikten üretilmiş ham dokunmuş halı numuneleri kullanılmıştır. Uygulama 8 adet halı numunesi üzerine yapılmıştır. Ebru sanatı kullanarak sürrealizm sanat akımı etkisiyle tasarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebru sanatı, Dokuma halı, Sürrealizm akımı, Akrilik halı, Halı tasarım.

Abstract

It is an art created by shaping the paints sprinkled on water, the density of which is increased with paper decoration art, marbling, tragacanth or similar materials, and resulting in transferring the patterns to the paper. When evaluated in terms of art and fashion, it is possible to combine surrealism art movement with marbling art. Surrealism, which is known for its structure with its abstract and subconscious factors, can be interpreted with the surrealism movement when the marbling art is evaluated

---

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü Öğretim Üyesi Gaziantep / TÜRKİYE
ecoruh@gantep.edu.tr ORCID: 0000 0001 8039 828X

** Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü Gaziantep / TÜRKİYE iremketmen00@gmail.com
ORCID: 0000 0002 9181 4370

psychologically, sociologically and artistically. Marbling art and surrealism trend have similar and common points. In this art, which uses paper as a material, carpet with the same templates as paper has been used for decoration, protection and coating throughout the interior design throughout history. In this study, it was emphasized how art-textile integration meets art, application, research methods. In our study, the marbling of Marbling Art and Surrealism applied on paper and the application of Marbling Art on woven carpets, raw woven carpet samples made of acrylic were used as raw materials. The application was made on 8 carpet samples. Using marbling art, designs were made under the influence of surrealism art movement.

Keywords: Ebru art, Woven carpet, Surrealism movement, Acrylic carpet, Weaving design.

Giriş

Çağımızda ihtiyaç ve beklentilerin değişip evrimleşmesiyle, geleneksel üretimden modern tasarım anlayışına geçilmiştir. Maddi kültürü çevreleyen bütün ürünlerin biçimlendiği tasarım ortamı; doğal malzeme ve doğal üretim aşamaları bütünlükte günümüze ulaşan bir çizgide değerlendirilmektedir. Bu süreçte tekstil ve halı tasarımında geçmişten referans alan modern tasarımlar yeniden yorumlanmış, geçmiş ile gelecek sentezlenmiştir. Geçmiş ile geleceğin sentezlendiği bu noktada Sanat-Tekstil birleşmesi üretimlerin ortak paydada fikir alışverişi, yöntem ve uygulama olarak birbirleriyle etkileşime geçmişlerdir.

Sosyal olayların ve gerçeklerin zenginliğinden etkilenmiş ve günümüz modasını, tarih boyunca toplumları her alanda tüketicinin tercihini etkileyerek farklı tasarımlara arayışı ortaya çıkarmıştır. (Harmankaya vd, 2014.s.192). Halı tasarımında Ebru sanatının kullanışında buradan esinlenmiştir.

Geçmiş ile günümüzde kullanılmakta olan ebru sanatı, günümüzde kağıt süsleme sanatı olmaktan öteye geçerek iç mekan süslemelerinde kullanılan tasarım öğesi olmuştur. Moda-sanat akımlarından sürrealizmin ortak paydalarına değinmiştir. Bilinç ve bilinçaltı sosyolojik ve psikolojik durumların soyut ve yarı soyut olarak ortaya koyulmasında işleyiş açısından aynı doğrultudan ortaya çıkarak işlevselliğini sürdürmüştür.

Bu çalışmada, iç mekanların tamamlayıcı bir ürün haline gelmiş olan halı için ebru sanatının sağladığı geniş renk olanakları ile görsel bakış açısı kazandırılması, sanat-tekstil birleşmesinin uygulama alanları birbirlerinin tamamlayıcı etkenlerin araştırılması modern tasarım anlayışına yeni bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmaktadır.

1970'lerden itibaren bireysellik, süsleme ve geçmişi yücelten gelenek ve teknolojinin birlikteliğinin savunulduğu post modernizm ekseninde ortaya çıkan çağdaş tasarım anlayışından halı tasarımı da etkilenmiştir. Halının geldiği bu noktada devreye giren sanat, sanat akımları, yöntemleri ve

uygulamalarıyla tekstile yeni bir bakış açısı getirmiştir. Naturalizm, modernizm, sürrealizmden etkilenen tasarımlar sanat ve moda ile bütünleşerek şekil renk harmoni ile halı tasarımı ve uygulama yöntemlerine ışık tutmuştur. (Televi Boğa, 2018, s.2)Günümüzde halı tasarımında yaygın olarak kullanılan soyut, eskitmeli desenler gelenekselliği modern bakış açısıyla ve popüler kültür ile birleştirilerek sanat moda tekstil birliğini ifade etmiştir. Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan Ebru sanatı renk bileşenlerinin birbiriyle karışmadan aynı kompozisyon içinde olan kağıt süsleme sanatıdır.

Birçok tekstil materyali ve tekstil ürünlerinde baskı yöntemi uygulanmıştır. Halı, ise işlevinden öte iç mekan tasarımlarında başlı başına tasarım unsuru olarak yer almaya başlamıştır. Görsel ve tekniksel bakış açısını, sanat ile tekstilin bulunduğu ortak noktada halı üzerinde teknik, sanatsal ve geleneksel açıdan yeterli görülen ebru sanatı ile bütünleştirilip yeni bir akım ile beraber sanat-tekstil bütünleşmesine dahil edilmek istenmiştir. (Arıtan, 2002, s.451, Arıtan, 1999. s.12. Barutcugil, 1999,s.26).

Sürrealistler geçmişim tüm sanat anlayışına karşı çıkararak irrasyonel bir anlayışı savunmuştur. Önceki sanat akımlarından farklı sanatsal oluşumların kapısını açan sürrealizm, biçimde kendine özgü yeni bir anlayış oluşturdu. Sanatçı, özgürlüğünü her şeyin üstünde tutarak özgür bir sanat anlayışı geliştirdi. Soyut, yarı soyut, psikolojik, bilinç ve bilinçaltına dayalı eserlerin ortaya koyulmasında etkili olmuştur. Moda-sanat bağlamında birlikte işlevsellik kazanarak insan psikolojisini önce sanat ile birleştirerek ilerleme sağlamıştır. (Dede, 2019, s.6) Sanatın modaya uygulamasında ise tıpkı ebru halı gibi materyal ile birleşerek uygulamaya koyulmuştur.

Ebru sanatının ne zaman, nasıl ve nerede ortaya çıktığını kesin olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Ebru sözcüğünün aslı Farsça'dan gelmektedir. Renklerin kağıt üzerinde bulut kümeleri halindeki görünümünden dolayı Farsça bulut-bulutumsu anlamındaki “ebr” adını almıştır. Bu sözcük zamanla değişikliğe uğrayarak “ebri” daha sonra “ebru” halini almıştır.

İnsan psikolojisi ve bilinçaltını yansıtan bu sanat, insan zihnindeki düşünce ve olguları iyi ve kötü enerjinin sanata aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ebru, 1600-1700 yılları arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Bunda en büyük etkenlerden biri, ebruyu Türkler aracılığı ile tanıyan ve ona “Türk kağıdı”, “Türk mermer kağıdı” adlarını veren Avrupalıların istekleri olmuştur. O dönemde Batı'ya pek çok ebru örneği ve birçok krala da hatıra defteri gönderilmiştir. O yıllarda, ciltçiliğin ve süslemenin de rağbet görmesi ebrunun da gelişmesine destek olmuştur. (Sungur, 1994,s.54).

1. Materyal ve Yöntem

1.1. Materyal

Çalışmada kullanılan malzemeler; ebru teknesi, kitre, sığır ödü ve fırça'dır. Ebru çeşitleri; battal, gel-git, şal, taraklı, zemin, hatip, çiçekli, koltuk, kumlu, bülbül yuvası, hafif, yazılı olmak üzere geçmişten günümüze kadar kullanılan on iki türü vardır. Çalışmada ebru sanatının beş çeşidi kullanılmıştır; battal ebru, gel-git ebrusu, şal ebrusu, taraklı ebru, zemin ebrusu'dur.

Araştırma materyali olarak; 35*50 ebatlarında %100 akrilik iplikten üretilmiş halı, tekstil yüzeyine uyumlu özel karışım ile elde edilmiş kitre, karışımli boya, kalın-ince-orta olmak üzere üç ayrı fırça, karıştırma fırçası, ebru teknesi kullanılmıştır.

1.2. Yöntem

Ebru teknesinin içine kitre koyulmuş, ardından boyalar fırça yardımı ile serpilmiştir. Karıştırma fırçası ile elde edilmek istenen tasarımın kompozisyon hali verilmiştir. 35*50 ebatlarında bulunan halı tekneye ters olarak yatırılmış boyanın hav yüzeyine geçmesi için bir süre beklenerek yavaş bir şekilde teknedeki çekilmiştir. Ebrunun Sürrealizm akımı etkisiyle halı üzerine uygulanış örnekleri Resimlerle verilmiştir.

2.TASARIM UYGULAMALARI

Resim 1'de uygulanan tasarımda sürrealizmin bilinçaltı ilkesinden yola çıkılarak sanata soyut dil ile varlık, oluşum, dünya, evren, düzen ve bu düzenin renklerle birlikte evren-insan ilişkisi anlatılmak istenmiştir. Sarı renk evren ve düzeni temsil ederken, mavi ve kırmızı renkler evren canlılarını temsil ederek her şeyin bir düzen ile birleşmesi uyumsuzlukların da var olan evrende uyum ve ahenk ile duruşunu yansıtmaktadır.

Resim 1: Ebru sanatının uygulandığı tasarım

Resim 2'de uygulanan tasarımda insan beyin nöronları kan da bulunan alyuvar ve akıyuar hücrelerinin görsellerinden yola çıkılarak, insan ruhsal ve

psikolojik karmaşasının sadece bütün vücudumuzda olduğu gibi aslında hayatımız her alanında da aynı karmaşanın içerisinde eksilen her şeyin yerini biri yada bir şey tamamlayarak aynı bağlar hiç kopmadan döngülerimiz birbirini tekrar farklıymış gibi tamamlıyor. İnsan düzeninde varlığın, bilginin soyut ya da somut karmaşası hep aynı döngü içerisinde farklı yollar ile aktarılması anlatılmıştır.

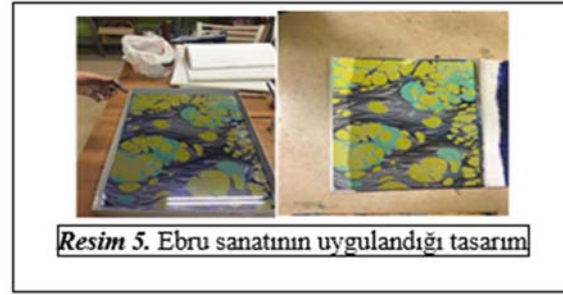
Resim 3 de uygulanan tasarımda kuşlardan yola çıkılarak, farklı iklimlerde yaşayan kuş türlerinin renkliliğinin, insan bilincinde oluşturduğu algı ve farklı yörelerin iklimlerine göre şekil alan canlı bedenlerinin farklı renklerde ve kültürlerde, biyolojik çeşitliliğin insan psikolojisinde yarattığı duygusal farklılığı; şekiller aynı ama renkler farklı her ton ne kadar sert geçiş sağlasa da doğadaki uyumsallık ve görünmez antlaşma, insanoğluna sosyolojik ve psikolojik açıdan bahşedilişi anlatmak istenmiştir.

Resim 4 de uygulanan tasarımda sürrealizmin soyut ifadesinden yararlanılarak Hindistan'da bulunan Brahmanların 'Oluşmak, dönüşmek, oluşuma geri dönüşmek' hayat akış felsefeleri yansıtılmak istenmiştir. Hayat oluşumunda insanın kendine kattıkları ile birlikte, akışta tekrar aynı noktada bilgi türevleriyle var olacağı, akışın içindeki kadersel ve kilitsel noktalar toplanıp akışa uyumlanarak hayatımıza müdahil olması anlatılmıştır.

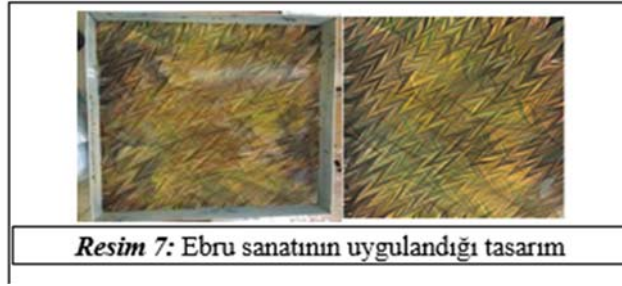
Resim 5 de uygulanan tasarımda sürrealizmin bilinçaltı ve soyutsallığı kullanılarak insan penceresinden başka bir insana bakışı yansıtılmıştır. Şöyle ki; karşıdan herhangi bir insan'a yüzeysel baktığımızda zihnimizdeki yoğunluk ve yakından baktığımızda karşılaştığımız fikirsel, zihinsel, düşünsel yoğunluk ve bu yoğunluğun değişimi anlatılmıştır.

Resim 6 da uygulanan tasarımda sürrealizmin soyutsallığı kullanılarak evren üzerinde Sonbaharın uğurlanması anlatılmak istenmiştir. Güneşin mutlu enerjisinin son demlerinin yaşandığı sonbahar insanlar üzerinde duygu değişimlerinin yaşandığı mevsimlerden biridir. Olumlu ya da olumsuz enerjinin her insandaki farklı odak noktası, güneşin sembolize edilmiş yapraklar üzerine renkler ile verilmiş yansıması ile anlatılmıştır.

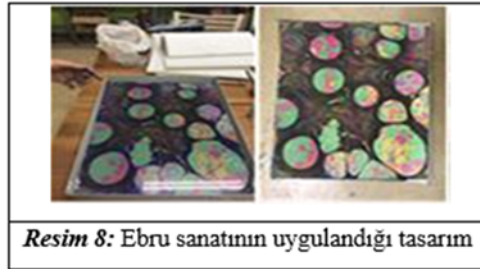

Resim 7 de uygulanan tasarımda sürrealizmin bilinçaltı, hayal olgusu kullanılarak soyutsal sanatı düzen içerisinde insan hayallerinin duygudurumları renklerle süslenerek kalp ritimlerinin, gökyüzü yansıması, bulutların ritimleri taraklı ebru ile anlatılmak istenmiştir.

Resim 7: Ebru sanatının uygulandığı tasarım

Resim 8 de uygulanan tasarımda sürrealizmin hayal olgusundan yola çıkılarak, mikroskop gözü ile Dünya'ya bakış olarak tasarlanmıştır. Aslında her hücrenin kendi içinde bir dünya olduğu anlatılmak istenerek sürrealizm hayalciliği ile birleştirilmiştir.

Resim 8: Ebru sanatının uygulandığı tasarım

2. Bulgular ve Tartışma

Sanat ve tasarımdan bağımsız düşünilemeyecek halı tasarımı sanat-tekstil bağlamında yeniden ebru sanatıyla canlandırılmıştır. Ebru uygulama yöntemiyle yola çıkılarak yapılan bu uygulama da kağıt yerine halı kullanılmıştır. Türkiye'deki halı firmalarının büyük çoğunluğu akrilik halı üretimi yapmaktadır. Bu yüzden çalışmada kullanılan halı dokuma numunesi akrilik olarak seçilmiştir. Gaziantep de bulunan Royal halı fabrikasında profesyonel düzeyde yapılan çalışmalarda %100 akrilik iplikli halılara da daha iyi sonuç verdiği araştırmalar ve uygulamalar üzerinde saptanmıştır. Genel anlamda tasarım kompozisyonunun düzgünlük ve işlevsellik açısından sık yapıları ve havlı yüzeylerde uygulanmaktadır. Uygulamanın ana vizyonunu

oluşturan kit maddesi boyanın yüzeyde kalmasını sağlar iken ipliğe olan nüfuzunu artırarak hav yüzeyinin 1 mm üzerine etki etmesini sağlar. Kalın-orta-ince yapılı özel fırçalar yardımı ile tasarım oluşturulur. Ters yüzeyde bulunan halı teknenin içine yerleştirilir ve yavaşça çekilir. Bitim aşamasından sonra renk kaybı ve kalıcılık açısından 30 derece de fikse edilir. Uygulama Dünya halı pazarında ilk kez Royal halı markası tarafından denenmiş ve üretilmiştir. Uygulama yapım amaçları ise; Sanat-Tekstil birleşimini ARGE sınırlarında kullanarak yeni bir bakış açısı kazandırmaktır. Uygulama Pazar açısından değerlendirildiğinde; ihracat için önemli ve büyük bir adım olduğu görülmektedir. Ülkemize sanat-tekstil işbirliği, marka bilinirliği ve ihracat açısından önemli bir gelişme olmuştur.

3. Sonuçlar

Geçmişten günümüze halı, motif ve desenleriyle kültürel bir miras olmasının yanı sıra modernizm ile beraber oluşan tasarım olgusuyla iç mekanların vazgeçilmez unsuru olmuştur. Sanat ve zanaatın ortak bir arada değerlendirildiği ve makine ile üretimi destekleyen bir tasarım ekolü olmuştur. Sanatın geleneksel ve kültürel bir yapısı olan ebru sanatı ise kağıt süsleme sanatı olmakla kalmamış hayatımızın sosyolojik psikolojik alanlarına değinmiş tasarım ve tasarım öğelerine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Moda ve sanat akımı olarak bilinen sürrealizm ile aynı bağlamda ortak noktalara değinerek ilerlemiştir. Sanat-tekstil ilişkisi açısından bu uygulama benzerlik yönünden kültürel ve geleneksel anlam ifade etmek ile birlikte Türk kültür ve tarihi birbirine bağlayarak sanat, kültür, tekstil, moda açısından bu dört önemli öğeyi tek bir uygulama altında birleştirmiştir.

Kaynaklar

- Arıtan, A.,S. (1999). *Türk Ebru Sanatı ve Bugünkü Durumu*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Konya S.8, s.451,
- Arıtan, A. S.(2002) *Türk Ebru Sanatı*. Türkler. S.12. Konya, 2002.
- Barutcugil, H., (1999). *Renklerin Sonsuzluğu-Geleneksel Türk Ebru Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, s.26
- Dede B., (2019) *Bilinçaltı Keşfinin Sürrealist Sanattaki Yansıması*, Sanat Eğitim Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Volume 7,
- Harmankaya H., Yılmaz A., Çetin A., Ercan D., (2014). *Moda ve Mimari*, Zeitschrift für die Welt der Turken (ZfWT), 1(1),s.191-199
- Sungur, N. (1994). *Sanat ve Kimya Bir Arada: Ebru*. *Bilim ve Teknik Dergisi*. S.316. Ankara,1994.s54-59
- Televi Boğa, Ş. (2018). *Çağdaş Halı Tasarımında Dijital Baskı Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.s.2.
- <https://www.istanbulsanatevi.com/resim-dunyasi/ebru-sanati-yapilis-turler-ve-tarihce/11.02.2020>

THE LEGALITY OF THE TREATY CONCERNING THE
PROTECTION OF MINORITIES IN GREECE SIGNED AT SEVRES
ON 10 AUGUST 1920

YUNANİSTAN'DA AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN 10
AĞUSTOS 1920 TARİHLİ SEVRES ANTLAŞMASININ HUKUKİ
GEÇERLİLİĞİ

Mehmet Şükrü GÜZEL*

Abstract

The legality of the Treaty Concerning the Protection of Minorities between Greece and the Principal Allied Powers signed the Treaty at Sèvres, on 10 August 1920 is the key issue for the validity of the Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code. Greece had arbitrarily deprived nationality of 60,004 Greek citizens “of different descent” of its minorities, mainly the Turkish minority in Western Thrace by the Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code till 1998. The claim of Greece for the legality of Ex-Article 19 is originated from the report of the Secretary-General of the United Nations in 1950 with the title “Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities” which claimed that not only the Minority Protection Regime of the League of the Nations ceased to exist but as well the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece signed at Sèvres, on 10 August 1920.

Keywords: UN, *Ultra Vire*, Minority, Western Thrace, Minority Protection Regime of the League of the Nations,

Özet

10 Ağustos 1920'de Sevr' de imzalanan Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasındaki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşmanın bugün için hukuken geçerliliği, Yunan Vatandaşlık Kanununun eski 19. maddesinin geçerliliğinin esas noktasıdır. Yunanistan, 1998 yılına kadar Yunan Vatandaşlık Kanununun eski 19. maddesine istinaden, çoğunluğu Batı Trakya da ki Türk azınlık olmak üzere 60,004 farklı soydan gelen azınlık mensubunu Yunan vatandaşlığından atmıştır. Yunanistan'ın eski 19. maddenin yasallığı ile ilgili iddiasının kökeni Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin 1950 yılında hazırlamış olduğu “Azınlıklara İlişkin Teşebbüslerin Yasal Geçerliliğinin İncelenmesi” başlıklı raporuna dayanmaktadır. Bu raporda sadece Milletler Cemiyeti Azınlıkların Korunması Rejiminin değil, aynı zamanda Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin 10 Ağustos 1920 tarihli Antlaşma'nın da sona erdiği iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BM, *Ultra Vire*, Azınlıklar, Batı Trakya, Milletler Cemiyeti Azınlıkların Korunması Rejimi

---

* Prof. Dr. (h.c.) Juridical Commission for Auto-Development of First Andean Peoples (CAPASJ)- SWITZERLAND guzelmehmetsukru@gmail.com

INTRODUCTION

Legibus solutus is a contested legal doctrine, going back to the Eastern Roman Empire that represents the emperor as “unbound by the law.”¹ In the history of sovereignty of states, as a matter of domestic law, public authorities enjoyed the use of power without any responsibility for their citizens as individuals. The maxim “The king can do no wrong,” the foundation for this irresponsibility of the state, long reflected the domestic law of the states of Western Europe during the time of their emergence and consolidation.² “Responsibility is accepted to be at the heart of international law ... It constitutes an essential part of what may be considered the Constitution of the international community.”³ No responsibility, no international law.”

The internal law of an international organization cannot be sharply differentiated from international law. The United Nations (UN) Charter, in its preamble, includes this objective: “to establish conditions under which justice and respect for the obligations arising from treaties and other sources of international law can be maintained.” The development of, and respect for, international law has been a key part of the work of the UN.⁴

By the Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code, from 1955 until 1998, more than 60,004 Greeks “of different descent” were had arbitrary deprived nationality. The main target group of the denationalisation scheme of ex Article 19 Greek Nationality Code was the Turkish minority in Western Thrace. Greece claimed that the minority protection regime of Greece, codified by an international treaty of the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece, signed at Sèvres on 10 August 1920 ceased to exist by the establishment of the UN and verified the extinction by the report of the Secretary-General of the UN with the title “Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities”. The Secretary-General claimed the minority protection regime in Greece for the Turkish minority ceased to exist as the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece, signed at Sèvres on 10 August 1920 was replaced with the Peace Treaty with Turkey signed at Lausanne on 24 July 1923.

---

¹ Abi-Saab, Georges. “Is the Security Council *Legibus Solutus*? On the Legislative Forays of the Council.” In *International Law and the Quest for Its Implementation*, edited by Laurence Boisson de Chazournes and Marcelo Kohen. Leiden, Netherlands: Martinus Nijhoff, 2010, p. 24.

² Pellet, Alain. “The Definition of Responsibility in International Law.” In *The Law of International Responsibility*, edited by James Crawford, Alain Pellet, and Simon Olleson. Oxford: Oxford University Press, 2010, p 4.

³ Pellet, Alain. “The Definition of Responsibility in International Law.” In *The Law of International Responsibility*, edited by James Crawford, Alain Pellet, and Simon Olleson. Oxford: Oxford University Press, 2010, p.9

⁴ UN, “Uphold International Law,” <http://www.un.org/en/sections/whatwe-do/uphold-international-law/>, 18.07.2020.

This article examines the origin of the minority protection regime in Greece established by the Peace treaty Bulgaria, Treaty of Neuilly-sur-Seine of and the Minority Protection Regime (MPR) of the League of Nations, established mainly by the peace treaties after the First World War. The dissolution of the MPR of the League of Nations is different than the minority protection regime of Greece. The author of this article aimed to prove that the minority protection regime of Greece established by the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece is still in force and Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code is under the definition of an international wrongful act of an international organization as well the report of the Secretary-General is under the definition of an international wrongful act of an international organization.

1. HISTORY OF WESTERN THRACE

Western Thrace (or Thrace as simply referred to in Greek) is a historical and geographic region in Greece bordering Turkey and Bulgaria. Western Thrace Turks have inhabited the region for centuries. Following successive periods under Greek, Roman and Byzantine rule, it was conquered by the Ottomans in the 14th century and remained under their control until the First Balkan War of 1912-13, when four Balkan states - Montenegro, Greece, Serbia, and Bulgaria - defeated the Ottoman Empire, resulting in the loss of almost all its European possessions. The entire region of Western Thrace was subsequently occupied by Bulgaria. However, disagreements between the victors on how to divide the newly conquered lands soon led to the Second Balkan War. In August 1913 Bulgaria was defeated but gained Western Thrace under the terms of the peace treaty ending the conflict, and the Greek army withdrew from the region. Bulgaria governed the region until the end of World War I. From 1919-20, Allied powers administered the territory by the Treaty of Neuilly-sur-Seine on 27 November 1919 and in 1920, Western Thrace was granted to Greece by the Treaty of Sèvres. It has been part of Greece ever since.⁵

2. DEFINATION OF MINORITY

There are 8,000 languages accompanied spoken by a similar number of distinct ethnic groups worldwide, while at the same time the Organization of the United Nations (UN) comprises approximately 200 states. A discrepancy between a number of ethnic communities and sovereign political agents in the international arena implies that many ethnic, language, or religious minority groups seek recognition and protection within states they inhabit.⁶ In the

---

⁵ https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/10/MRG_Rep_WThrace_EN_Sept19.pdf p.3.

⁶ Antonija Petričušić, *The Rights of Minorities in International Law: Tracing Developments in Normative Arrangements of International Organizations*, Croatian International Relations Review, Vol. XI No.38/39 2005, pp.1-23, p.1.

discussions on the definition of the term “minorities” two sorts of criteria have in fact been proposed: criteria described as objective and a criterion described as subjective. The first of the criteria described as objective to which general reference is made is the existence, within a State’s population, of distinct groups possessing stable ethnic, religious or linguistic characteristics that differ sharply from those of the rest of the population. The inclusion of such a component in the definition of the term “minority” is not controversial; as the Permanent Court of Justice (PCIJ) pointed out, the existence of such groups is a question of fact. It is therefore essential that it should be regarded as a basic. As to subjective creation, it has generally been defined as a will on the part of the members of the groups in question to preserve their own characteristics. If the existence of such a will had to be formally established.⁷

The minorities protection regime of the League of Nations which resulted took four different forms and was embodied in a series of international instruments, as the five Minorities Treaties concluded in 1919-1920 in conformity with the provisions of the peace treaties⁸, four special chapters of the peace treaties of 1919-1923 imposed on the vanquished States⁹; four subsequent treaties¹⁰ and five unilateral declarations, signed by various States between 1921 and 1932 Albania, Latvia, Lithuania and Estonia undertook minority protection obligations as a condition for their membership in the League. These were unilateral declarations and not multilateral treaties such as those above, but they included the same basic provisions. Later, Germany (with regard to Upper Silesia) and Finland (with regard to the Aaland Islands) also undertook limited obligations to minority protection

---

⁷ 19 OHCHR, Fact Sheet No.18 (Rev.1), Minority Rights, p.7.

⁸ These Treaties were the following: Poland (Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Poland, Versailles, 28 June 1919); Czechoslovakia (Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Czechoslovakia, Saint-Germain-en-Laye, 10 September 1919); the Serb-Croat-Slovene State (Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and the Serb-Croat-Slovene State, Saint-Germain-en-Laye, 10 September 1919); Romania (Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Romania, Paris, 9 December 1919); Greece (Treaty concerning the Protection of Minorities in Greece, Sevres, 10 August 1920).

⁹ Austria (Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria, Saint-Germain-en-Laye, 10 September 1919); Bulgaria (Treaty between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919); Hungary (Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Hungary, Trianon, 4 June 1920); Turkey (Treaty of Peace between the British Empire, France, Italy, Japan, Greece, Romania, the Serb-Croat-Slovene State and Turkey, Lausanne, 24 July 1923).

¹⁰ The Polish-Danzig Convention of 9 November 1920; agreement between Sweden and Finland concerning the population of the Aland Islands placed on record and approved by a resolution of the Council of the League of Nations on 27 June 1921; German Polish Convention relating to Upper Silesia of 15 May 1922; Convention of 8 May 1924 concerning the Territory of Memel, between the Allied and Associated Powers and Lithuania. ” Albania (2 October 1921); Lithuania (12 May 1922).Iraq (30 May 1932).

under the League of Nations system. upon their admission to the League of Nations, based on the protection of racial, religious, and linguistic minorities.

The 1992 UN Declaration on the Rights of Persons belonging to National or Ethnic, Religious, and Linguistic Minorities contains a list of rights in favor of persons belonging to ethnic, national, religious or linguistic minority, and obliges State parties “to protect the existence and the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities within their respective territories and encourage conditions for the promotion of that identity.” Despite the title of the UN Declaration on the Rights of Persons belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities would imply the definition of the national minority, the UN has failed to agree on a definition of what constitutes a minority.¹¹

In his report to the UN General Assembly in October 2019, the UN Special Rapporteur on minority issues Dr. Fernand de Varennes clarified that when considered in its historical context, the term minority, as defined by article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, is expansive and clear: the provision guarantees certain rights to all those in a State who are members of a linguistic, religious or ethnic minority, with no other requirement or precondition.¹²

3. NATIONALITY AS A HUMAN RIGHT

“Nationality” is a term of art used to denote the primary legal connection between an individual and a State.¹³ “Nationality” is a young word. Its matrix, the French “nationalite”, appeared for the first time in the 1835 edition of the Dictionnaire de l’Académie Française.¹⁴ As a legal relationship, nationality connotes the relationship between a State and its nationals, consisting of material rights and obligations.¹⁵ As a legal relationship, nationality connotes the relationship between a State and its nationals, consisting of material rights and obligations.¹⁶ In principle, questions of nationality fall within the domestic jurisdiction of each State. However, the applicability of a State’s internal decisions can be limited by the similar

---

¹¹ The OHCHR, Concept of a Minority: Mandate Definition, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinorities4en.pdf>, (Date of Accession 01.06.2020).

¹² The OHCHR, Concept of a Minority: Mandate Definition, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinorities4en.pdf>, (Date of Accession 01.06.2020).

¹³ Daniel Patrick O’Connell, *The Law of State Succession*, Cambridge University Press, Cambridge, 1956, p. 245.

¹⁴ Maximilian Koessler, “Subject, Citizen, National, Permanent Allegiance”, *Yale Law Journal*, 1947, vol. 56, p. 61.

¹⁵ “Evolution of Concept of Nationality and Development of the Law Relating to Nationality”, Shodhganga http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/166346/9/09_chapter_2.pdf, (Date of Accession: 21.07.2018).

¹⁶ Evolution of Concept of Nationality and Development of the Law Relating to Nationality, Shodhganga, http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/166346/9/09_chapter_2.pdf, (Date of Accession: 21.07.2018).

actions of other States and by international law. In its Advisory Opinion on the Tunis and Morocco Nationality Decrees of 1923, the PCIJ stated that:

“The question whether a certain matter is or is not solely within the domestic jurisdiction of a State is an essentially relative question; it depends on the development of international relations”

In effect, the PCJ said that while nationality issues were, in principle, within their domestic jurisdiction, States must, nonetheless, honor their obligations to other States as governed by the rules of international law.¹⁷ Following the 1948 Universal Declaration of Human Rights (Article 15) the right to a nationality has been expressly recognised and established as a human right in international law.¹⁸

4. WORLD WAR I PEACE TREATIES AND WESTERN THRACE

In the Peace Treaties of the past hundred years, a combination of the two principles of Domicile and Descent would appear to be the most- usual basis on which the problems of nationality were to be solved, and more especially during the course of the fifty years preceding the World War I. At least seven Treaties of note apply these two principles, such as a Franco-German regarding Savoie, March 1860; Vienna, 1864; Russo American regarding Alaska, 1867; Franco-Prussian (for Germany both principles, for France Descent only), 1875 Cession of Thessaly, 1881; Constantinople, 1897; Russo Japanese, 1905; Constantinople, 1913.¹⁹

After the World War I, in the Peace Treaties, nationality clause was added for the change of territories. According to the Treaty of Versailles of 1919, habitual residence on the ceded territory on a certain date was stipulated as the criterion from which acquisition of the nationality of the cessionary State was to follow. The Treaties of St. Germain with Austria (1919), of Trianon with Hungary (1919), and the Minorities Treaties of 1919 with Czechoslovakia and Yugoslavia established the possession of Heimatrecht in a community within the territory of the State concerned as the principal link for the acquisition of the nationality; this criterion, the right of citizenship in

---

¹⁷ “Inter-Parliamentary Union Nationality and Statelessness, A Handbook for Parliamentarians”, Inter-Parliamentary Union, http://archive.ipu.org/PDF/publications/nationality_en.pdf, (Date of Accession: 21.07.2018).

¹⁸ https://www.researchgate.net/publication/249572418_Freedom_of_Movement_and_the_Right_to_a_Nationality_v_Ethnic_Minorities_The_Case_of_ex_Article_19_of_the_Greek_Nationality_Code/link/5aa658af0f7e9badd9ab9faf/download

¹⁹ William O'Sullivan Molony, *Nationality and the Peace Treaties*, Unwin Brothers Ltd, London, 1934, p.43.

a particular community, constituted a condition for the possession of nationality of the Austro Hungary monarchy peculiar to the law of that State.²⁰

The nationality clause was applied under the Treaty of Neuilly-sur-Seine between Bulgaria and four Principal Allied Powers (the British Empire, France, Italy and Japan) in the following areas-Yugoslavia: Bulgarians becoming Yugoslavia *ipso facto* if resident there prior to January 1, 1913 by Article 39. For Greece, by Article 42, Bulgaria renounced in favour of Greece all rights and title over the territories of the Bulgarian Monarchy situated outside the frontiers of Bulgaria as laid down in Article 27, Part 11 (Frontiers of Bulgaria), and recognised by the Treaty, or by any Treaties concluded for the purpose of completing the present settlement, as forming part of Greece. By Article 44, Bulgarian nationals habitually resident in the territories assigned to Greece obtained Greek nationality *ipso facto* and lost their Bulgarian nationality. By Article 46, Greece accepted and agreed to embody in a Treaty with the Principal Allied and Associated Powers such provisions as may be deemed necessary by these Powers to protect the interests of inhabitants of that State who differ from the majority of the population in race, language or religion. In Article 48, Bulgaria renounced in favour of the Principal Allied and Associated Powers all rights and title over the territories in Thrace which belonged to the Bulgarian Monarchy and which, being situated outside the new frontiers of Bulgaria as described in Article 27 (3), had not been assigned to any State. Bulgaria undertook to accept the settlement made by the Principal Allied and Associated Powers in regard to these territories, particularly in so far as concerned the nationality of the inhabitants.

5. TREATY BETWEEN THE PRINCIPAL ALLIED AND ASSOCIATED POWERS, AND GREECE, CONCERNING THRACE

Subject to the Article 48 of the Treaty of Neuilly-sur-Seine, Greece and the Principal Allied Powers signed the Treaty at Sèvres, on 10 August 1920 and which was ratified by Greece and entered in force on 30 August 1924.

Chapter I, Article 1 of the Treaty, it is written that:

“In The Principal Allied and Associated Powers hereby transfer to Greece, who accepts the said transfer, all rights and titles which they hold, under Article 48 of the Treaty of Peace with Bulgaria signed at Neuilly-sur-Seine on 27 November 1919, over the territories in Thrace which belonged to the Bulgarian Monarchy and are dealt with in the said Article.”

In Article 3, paragraph 2, it is written that:

---

²⁰ Manley O. Hudson, Report on Nationality, Including Statelessness, UN Document A/CN.4/50, http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_50.pdf, (Date of Accession: 01.07.2020)

Mehmet Şükri GÜZEL
The Legality of The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece
Signed at Sevres on 10 August 1920

“The provisions of Article 46, relating to the protection of minorities, ... Greece will have to assume on account of the territory placed under her sovereignty, will similarly apply to the territories referred to in Article 1 of the present Treaty.”

6. TREATY CONCERNING THE PROTECTION OF MINORITIES IN GREECE AT SEVRES

Subject to the Article 46 of the Treaty of Neuilly-sur-Seine, Greece and the Principal Allied Powers signed the Treaty at Sèvres, on 10 August 1920 and which was ratified by Greece entered in force on 30 August 1924.

In Chapter I, Article 1 of the Treaty, it is written that:

“Greece undertakes that the stipulations contained in Articles 2 to 8 of this Chapter shall be recognized as fundamental laws, and that no law, regulation or official action shall conflict or interfere with these stipulations, nor shall any law, regulation or official action prevail over them.”

In Article 7, paragraph 1, it is written that:

“All Greek nationals shall be equal before the law and shall enjoy the same civil and political rights without distinction as to race, language or religion.”

By Article 16 of the treaty, the minority protection regime of the League of the Nations was established as:

“Greece agrees that the stipulations of the foregoing Articles, so far as they affect persons belonging to racial, religious or linguistic minorities, constitute obligations of international concern and shall be placed under the guarantee of the League of Nations. They shall not be modified without the assent of a majority of the Council of the League of Nations. The United States, the British Empire, France, Italy and Japan hereby agree not to withhold their assent from any modification in these Articles which is in due form assented to by a majority of the Council of the League of Nations.

Greece agrees that any Member of the Council of the League of Nations shall have the right to bring to the attention of the Council any infraction, or any danger of infraction, of any of these obligations, and that the Council may thereupon take such action and give such direction as it may deem proper and effective in the circumstances.

Greece further agrees that any difference of opinion as to questions of law or fact arising out of these Articles between the Greek Government and any one of the Principal Allied and Associated Powers or any other Power, a Member of the Council of the League of Nations, shall be held to be a dispute of an international character under Article 14 of the Covenant of the League

of Nations. The Greek Government hereby consents that any such dispute shall, if the other party thereto demands, be referred to the Permanent Court of International Justice. The decision of the Permanent Court shall be final and shall have the same force and effect as an award under Article 13 of the Covenant.”

7. THE MINORITY PROTECTION REGIME OF THE LEAGUE OF THE NATIONS

The oldest roots of the European concept of the minority protection can be traced in the seventeenth-century reforms regarding the protection of religious minorities. Treaty of Westphalia, which in 1648 granted religious right to the Protestant German population, or the Treaty of Oliva in 1660 in favor of the Roman Catholics in Livonia, ceded by Sweden and Poland, or the Treaty of Paris in 1763, signed between France, Spain and Britain, in favor of Roman Catholics in Canadian territories ceded by France. Jay A. Sigler conversely argues that “the contemporary minority issues with which we have familiarity are largely rooted in the nineteenth century” since the nineteenth century was “concerned less with religious or racial groups than with linguistic and ethnic groups.” The three great congresses of the nineteenth century, Vienna (1814-15), Paris (1856), and Berlin (1878), encompassed minority protection provisions in treaties establishing rights and security of populations that were to be transferred to a foreign sovereignty. Nevertheless, more reasonable is to claim that modern international minority protection was for the first time in the history systematically prescribed in the Treaty of Versailles, after World War I. The League of Nations system for the international protection of minorities originates from the Paris Peace Conference.²¹

This Minority Protection Regime (MPR) of the League of Nations was not universal; it governed only certain states and not others within Europe and surrounding areas. Although the Peace Conference of 1919 had rejected efforts to include in the Covenant general clauses concerning the protection of minorities, it had nevertheless felt that the maintenance of a lasting peace required the adoption of certain measures relating to that subject. As a result of the territorial changes which had taken place-in particular the establishment-of the States of Poland and Czechoslovakia and the

---

²¹ Antonija Petričušić, *The Rights of Minorities in International Law: Tracing Developments in Normative Arrangements of International Organizations*, https://bib.irb.hr/datoteka/421246.CIRR_Petricusic_MR_IL.pdf, (Date of Accession 01.07.2020).

Mehmet Şükri GÜZEL
The Legality of The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece
Signed at Sevres on 10 August 1920

enlargement of the Serbian, Romanian and Greek Kingdoms²²-the inhabitants of the territories of several States included large numbers who differed ethnically or linguistically from the people with whom they had been joined. The Paris Peace Conference decided to set up and to place under the guarantee of the League of Nations a system of protection of minorities taking the form of five special treaties, called Minorities Treaties, concluded between the Allied and Associated Powers on the one hand and the newly established or enlarged States mentioned in the preceding paragraph on the other. Concurrently, and with a view to ensuring a certain degree of reciprocity, similar obligations were imposed by the peace treaties on four of the vanquished States (Austria, Bulgaria, Hungary, and Turkey).²³ The legal foundation of this system of protection of minorities is found in identical clauses in the Treaties of Versailles, Saint-Germain, Neuilly, and Trianon, in which Czechoslovakia, Poland, the Serb-Croat-Slovene State, Romania and Greece declare that they accept “and agree to embody in a Treaty with the Principal Allied and Associated Powers such provisions as may be deemed necessary by the said Powers to protect [in each of the above-mentioned countries] the interests of the inhabitants who differ from the majority of the population in race, language or religion”.²⁴ Greece signed Treaty concerning the Protection of Minorities in Greece, Sevres, 10 August 1920) with the Principal Allied and Associated Powers. ”

Apart from the provisions defining the rights accorded to minorities-described in subsection above the various instruments contained a twofold guarantee: a guarantee under municipal law and an international guarantee. Under the terms of the guarantee under municipal law, the State concerned undertook that the provisions relating to minorities “shall be recognized as fundamental laws, and that no law, regulation or official action shall conflict or interfere with these stipulations, nor shall any law, regulation or official action prevail over them”.²⁵

---

²² Those reconstituted by the inclusion of additional territory and a minority population — with the exceptions of Belgium, Denmark, France, and Italy — were required to sign separate treaties providing for minority protection. States defeated in the war, with the exception of Germany, had been compelled to agree to special provisions regarding minorities.

²³ Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN, New York, 1979, p.17.

²⁴ Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN, New York, 1979, p.18.

²⁵ Protection of Linguistic, Racial or Religious Minorities by the League of Nations: Provisions contained in the Various International Instruments at present in Force, Series of League of Nations Publications, LB. Minorities, 1927, LB.2 (CL.1 10.1927.1, annex), p.42.

The introduction of jurisdictional supervision has been considered one of the important innovations in the system for the protection of minorities established after World War I. Under the terms of the international guarantee, Article 12 of the Treaty with Poland served as the basis for the corresponding articles in the other instruments. any difference of opinion as to questions of law or fact arising out of these Articles between the Polish Government and any one of the Principal Allied and Associated Powers and any other Power, a Member of the Council of the League of Nations, shall be held to be a dispute of an international character under Article 14 of the Covenant of the League of Nations. The . . . Government (of the State concerned) hereby consents that any such dispute shall, if the other party thereto demands, be referred to the PCIJ. The decision of the PCIJ shall be final and shall have the same force and effect as an award under Article 13 of the Covenant. Articles 13 and 14 of the Covenant of the League of Nations read as follows:²⁶

“To summarize the three aspects of the international guarantee which have just been described, it may be said that:

- (a) The Council of the League of Nations assumed exclusive power to agree to any changes in the regulatory provisions established for the benefit of minorities. The States preparing such provisions were thus precluded from curtailing, by means of subsequent legislation, the protection afforded to minorities;
- (b) The Council further assumed the power to intervene in the event of any infraction, or any danger of infraction, of any of the rules established, taking such action as was appropriate to each case. Although this power was conditioned by the fact that any infraction was to be brought to the attention of the Council by one of its members, it was the essential feature of the supervisory function, which was later developed by the Council;
- (c) In the settlement of differences between a State in which there was a minority and a State Member of the Council, the way was open for the exercise of the judicial function of the PCIJ, which had compulsory jurisdiction in matters relating to the protection of minorities.”

In a resolution adopted on 21 September 1922, the Assembly of the League of Nations had recommended that:

“In cases of difference of opinion as to questions of law or fact arising out of the provisions of the Minorities Treaties, between the Government concerned and one of the States Members of the

---

²⁶ Ibid, p.44-45.

Mehmet Şükri GÜZEL
The Legality of The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece
Signed at Sevres on 10 August 1920

Council of the League of Nations, .., the Members of the Council appeal without unnecessary delay to the Permanent Court of International Justice for a decision in accordance with the Minorities Treaties, it being understood that the other methods of conciliation provided for by the Covenant may always be employed.”

In addition to jurisdictional supervision, the PCIJ was empowered to perform an advisory function with regard to minorities’ questions. It will be recalled that the general basis for the advisory competence of the Court was contained in Article 14 of the Covenant of the League of Nations and that moreover the Council, having the power to take any appropriate measure on the basis of the instruments concerning minorities, could in a given case consider it an appropriate step to request an advisory opinion of the Court.²⁷

8. DISSOLUTION OF THE MINORITY PROTECTION REGIME OF THE LEAGUE OF THE NATIONS

The UN found itself obliged to examine the question of whether the League of Nations’ minority’s treaties were technically still in existence or not. In its resolution 217 C (III) of 10 December 1948, entitled “Fate of Minorities”, the General Assembly stated that the UN could not remain indifferent to the fate of minorities, but added that it was difficult to adopt a uniform solution of this complex and delicate question, which has special aspects in each State in which it arises, It seems that this difficulty was one of the principal reasons for the decision not to mention the problem of minorities in the Universal Declaration of Human Rights.²⁸

The UN Commission on Human Rights, drew the attention of the UN Economic and Social Council (ECOSOC) to the League of Nations’ treaties and declarations relating to international obligations undertaken to combat discrimination and to protect minorities. The Commission requested the ECOSOC to consider the question of whether, and to what extent, those treaties should be regarded as being still in force and suggested that an advisory opinion in the question might be sought from the ICJ. The ECOSOC discussed the question on February 5 and 2 March 1948. On the proposal of the UK representative, it was decided to request the Secretary-General to study the question and report to the Commission, as it was thought it would then be clearer if a reference to the ICJ was necessary. The USSR at the time representative thought that the proposed study was unnecessary, as the treaties and declarations referred to were all part of the system established by the

---

²⁷ Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN, New York, 1979, p.24.

²⁸ General Assembly Resolution 217 C (III) entitled “Fate of minorities”, 10.12.1948.

Treaty of Versailles and related to conditions that no longer existed. The ECOSOC adopted resolution 116 (VI) requesting the Secretary-General to:²⁹

"Study the question whether and to what extent the treaties and declarations relating to international obligations undertaken to combat discrimination and to protect minorities, the texts of which are contained in League of Nations document C.L.110.1927.1 Annex, should be regarded as being still in force, at least in so far as they would entail between contracting States rights and obligations the existence of which would be independent of their guarantee by the League of Nations; and to report on the results of this study to a later session of the Commission on Human Rights with recommendations, if required, for any further action to elucidate this question."

The report of the Secretary-General prepared its report and was distributed on 7 April 1950 with the title "Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities". The report was divided into two parts. In accordance with the request of the ECOSOC, the report was limited to the strictly legal question of whether the obligations concerning the protection of minorities are still in force or not.

In the first part of the report, the Secretary-General considered the circumstances which may have caused the extinction of the obligation concerning minorities. The Secretary-General analyzed according to two aspects. In the first place, the Secretary-General stated that to ascertain whether certain events do not constitute normal causes of the extinction of international obligations and whether the undertakings relating to minorities have not thereby been terminated. The normal causes of extinction of a contractual international obligation include the expiration of the time-limit, the disappearance of the beneficiary of the obligation, the disappearance of the object of the obligation, an agreement between the parties to end the obligation, etc. According to the Secretary-General, there is a need to consider whether or not the obligations relating to minorities have been affected by a normal cause of extinction of an international obligation. The only circumstances likely to raise the question of the extinction of the obligations concerning the protection of minorities for the reporters are 1. the effects of the war, 2. The dissolution of the League of Nations, 3. The UN Charter and the treaties concluded after the war, 4. The territorial transfers and population movements took place, after the war. In the second place, the Secretary-General mentioned that one should consider whether, on the basis of the clause

---

²⁹ UN Yearbook 1947-1948, UN, New York, 1948, p.582.

Mehmet Şükri GÜZEL
The Legality of The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece
Signed at Sevres on 10 August 1920

rebus sic stantibus, those who undertook the obligation may not justifiably claim to be discharged therefrom on the ground.³⁰

In the final observations of the Secretary-General concluded his report as:

“It should, however, be added that if the problem is regarded as a whole; there can be no doubt that the whole minorities protection regime was in 1919; an integral part of the system established to regulate the outcome of the First World War and create an International organization, the League of Nations. One principle of that system was that "certain States and certain States only (chiefly States that had been newly reconstituted or considerably enlarged) should be subject to obligations and inter-rational control in the matter of minorities.

But this whole system was overthrown by the Second World War. All the international decisions reached since 1919- have been inspired by a different philosophy. The idea of a general and universal protection of human rights and fundamental freedoms is emerging. It is therefore no longer only the minorities in certain countries which receive protection, but all human beings in all countries who receive a certain measure of International protection. Within this system special provisions in favour of certain minorities are still conceivable, but the point of view from which the problem is approached is essentially different from that of 1919. This new conception is clearly apparent In the San Francisco Charter, the Potsdam decisions, and the treaties of peace already concluded or in course of preparation. From the strictly legal point of view, the result seems clear.in the cases in which the formal liquidation of the war. has been completed by the conclusion of peace treaties: the provisions of the treaties and the opinions expressed by the authors of the treaties Imply that the, former minorities protection regime has ceased to exist so far .as concerns the ex-enemy countries with which those treaties have been concluded. It would be difficult to maintain that the authors of the peace treaties would have adopted that attitude if they had supposed that the engagements assumed in 1919 respecting the treatment of minorities would remain in force for the States which do not fall within the category of ex-enemy States.

Reviewing the situation as a whole, therefore, one is led to conclude that between 1939 and 1947 circumstances as a whole changed to such

---

³⁰ UN ECOSOC, Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities, E/CN.4/367, p.4.

an extent that generally speaking, the system should be considered as having ceased to exist.³¹”

For Greece, the Secretary-General in his report specified the extinction of the minority protection regime in his report as:

“A distinction should be made between the general minorities protection regime established by the treaty signed between the Principal Allied and Associated Powers at Sevres on. 10 August 1920 and the special regime established in favour of the Moslem minority in Greece by the Peace Treaty with Turkey signed at Lausanne on 24 July 1923.³²

General regime for the protection of minorities established by the Treaty of Sevres

- (a) Ordinary causes of extinction of obligations No ordinary cause of the extinction of obligations appears to have arisen.
- (b) Change of circumstances
  - (i) General circumstances liable to affect all undertakings
    - (1) The dissolution of the League of Nations
    - (2) The recognition of human rights and of the principle of nondiscrimination by the United Nations Charter.
  - (ii) Circumstances more or less exclusively affecting the particular undertaking concerned.

If in a neighboring country to which national minorities in Greece ere attached by their special characteristics the minorities protection regime is no longer considered to be in force, this fact constitutes a change of circumstances which justifies the abolition of the minorities protection regime in. Greece in respect of those minorities.

Conclusion With regard to the ordinary causes of extinction of obligations, there appear to have been none which would extinguish Greece’s obligations in connection with the protection of minorities.”

9. SELF-CONTAINED REGIMES

The PCIJ used the notion of self-containedness in its very first case, the S.S. Wimbledon in 1923 as follows:³³

---

³¹ UN ECOSOC, Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities, E/CN.4/367, p.70-71.

³² UN ECOSOC, Study of the Legal Validity of the Undertakings Concerning Minorities, E/CN.4/367,p.65.

³³ PCIJ, Case of the SS Wimbledon, Ser. A. No. 1 (1923) p. 23-4, <https://www.icj-cij.org/en/pcij-series-a> , (Date of Accession 01.07.2020).

"Although the Kiel Canal, having been constructed by Germany in German territory, was, until 1919, an internal waterway of the State holding both banks, the Treaty (of Versailles) has taken care not to assimilate it to the other internal navigable waterways of the German Empire. A special section has been created at the end of the Part XII...and in this section rules exclusively designed for the Kiel Canal have been inserted; these rules differ on more than one point from those to which other internal navigable waterways of the Empire are subjected...The difference appears more specifically from the fact that the Kiel Canal is open to the war vessels and transit traffic of all nations at peace with Germany, whereas free access to the other German navigable waterways...is limited to the Allied and Associated Powers alone...The provisions of the Kiel Canal are therefore self-contained. The idea which underlies [them] is not to be sought by drawing an analogy from [provisions on other waterways] but rather by arguing a *contrario*, a method of argument which excludes them."

In other words, the PCIJ already in that early case recognised that a special set of rules and institutions may be created to deviate from the general law on a matter such as the uses of internal navigable waterways.³⁴ In the Wimbledon case, the Court applied the concept of self-containment to resolve a question of treaty interpretation concerning the relationship between two sets of primary international obligations.³⁵

The origin of the term "self-contained regimes" was mentioned by the International Court of Justice (ICJ), in the judgment of the Hostage Case in 1980. This case was brought about during the Islamic Revolution; namely, approximately 3000 militant students (called "Muslim Student Followers of the Imam's Policy") seized US diplomatic and consular personnel as hostage in Teheran. This was flagrant violation of diplomatic relations law. So, the US unilaterally filed an application instituting proceedings against the Islamic Republic of Iran. The ICJ unanimously decided that Iran was responsible in this case. The point here is what the ICJ said in its judgment concerning the characteristics of diplomatic relations law.³⁶

---

³⁴ International Law Commission Study Group on Fragmentation of International Law: Topic (a): The function and scope of the *lex specialis* rule and the question of "self-contained regimes", https://legal.un.org/ilc/sessions/55/pdfs/fragmentation_outline.pdf, (Date of Accession 01.06.2020).

³⁵ Bruno Simma and Dirk Pulkowski, "Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law", *The European Journal of International Law*, Vol. 17 No.3, 2006, pp.483-529, p.491.

³⁶ Ryo Yamamoto, "What are "Self-Contained Regimes"? And How Do they Work?", <http://www.curri.miyakyo-u.ac.jp/curri-ex/pub/maca/rep99/yamamoto.html>, (Date of Accession 01.07.2020).

"The rules of diplomatic law, in short, constitute a self-contained regime which, on the one hand, lays down the receiving State's obligations regarding the facilities, privileges, and immunities to be accorded to diplomatic missions and, on the other, foresees possible abuse by members of the mission and specifies the means at the disposal of the receiving State to counter any such abuse."

This was substantially for the first time that "self-contained regimes" was highlighted in the vocabulary of international law. It meant that even if the members of the US mission in Teheran abuse their privileges and immunities, Iran cannot seize them as hostage; she should have asked them to leave Iran as *persona non grata* (this is Latin, and it means "unwelcomed person"); otherwise, she should have broken off the diplomatic relations with the US (and actually no diplomatic relations exist between two States since this case).

The International Law Commission (ILC) Draft Articles on State Responsibility recognise the eventuality of self-contained regimes in Article 55.³⁷ When defining the primary obligations that apply between them, States often make special provision for the legal consequences of breaches of those obligations, and even for determining whether there has been such a breach. The question then is whether those provisions are exclusive, i.e. whether the consequences which would otherwise apply under general international law or the rules that might otherwise have applied for determining a breach, are thereby excluded. A treaty may expressly provide for its relationship with other rules. Often, however, it will not do so and the question will then arise whether the specific provision is to coexist with or exclude the general rule that would otherwise apply.

Article 55 provides that the articles do not apply where and to the extent that the conditions for the existence of an internationally wrongful act or its legal consequences are determined by special rules of international law. It reflects the maxim *lex specialis derogat legi generali*. Although it may provide an important indication, this is only one of a number of possible approaches towards determining which of several rules potentially applicable is to prevail or whether the rules simply coexist. Another gives priority, as between the parties, to the rule which is later in time. In certain cases the consequences that follow from a breach of some overriding rule may themselves have a peremptory character. For example, States cannot, even as between themselves, provide for legal consequences of a breach of their mutual obligations which would authorize acts contrary to peremptory norms of general international law. Thus, the assumption of Article 55 is that the

---

³⁷ Article 55: These articles do not apply where and to the extent that the conditions for the existence of an internationally wrongful act or the content or implementation of the international responsibility of a State are governed by special rules of international law.

special rules in question have at least the same legal rank as those expressed in the articles. On that basis, Article 55 makes it clear that the present articles operate in a residual way.³⁸

10. ULTRA VIRE ACTS OF THE INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

In its purest meaning, the notion of an *ultra vires* act refers to acts or actions of international organizations, which are taken outside the scope of their competence. This notion is therefore intimately connected with the idea of entities possessing only some (limited) powers of action. By their nature, international organizations are (only) endowed with those powers conferred to them by their member states through the founding treaty. It is precisely when international organizations act beyond their competences, stated expressly or implicitly in their constituent instrument, that they are deemed to act *ultra vires*. By contrast, it is uncommon to apply the notion of an *ultra vires* act to measures or actions taken by states. To be sure, single organs of states can act beyond the scope of their competence. However, compliance by states' organs with internal rules determining the scope of their competence is relevant internationally only in those limited cases in which international law refers to these domestic rules, and attaches consequences to their breach. The idea that states themselves can act *ultra vires*, although not logically impossible, is much more controversial and it seems basically to be confined to those situations in which states act on the basis of a competence conferred by an international instrument. The existence of limits to the powers of international organizations, drawn by the founding treaty, has the consequence that acts overstepping these limits are normally invalid. Since invalidity seems to be the consequence normally attached to the action of international organizations acts wandering beyond the scope of their competence, the notion of *ultra vires* acts seems to derive plainly from the combination of these two notions.³⁹

The legal nature of the rules of international organizations is a forgotten issue. Since the UN Conference on the Representation of States in their Relations with International Organizations of 1975, the rules of international organizations have been defined as including “the constituent instruments, relevant decisions, and resolutions, and established practice of the Organization”. This definition reproduced with minor changes in the 1986

---

³⁸ The ILC, “Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries 2001”, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, (Date of Accession 01.06.2020).

³⁹ Enzo Cannizzaro & Paolo Palchetti, “Ultra vires acts of international organizations”, *Research Handbook on the Law of International Organizations*, Edited by Jan Klabbers and Åsa Wallendahl, Edward Elgar Pub; Cheltenham , 2012 , p.365.

Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations (1986 Vienna Convention) and in the 2011 Articles on the Responsibility of International Organization (ARIO), reflects the need for a broad notion of the rules—discussed, but not included, in the 1971 Draft Articles by the ILC and the discussion on the nature of international organizations in the context of the law of treaties. While its works have served as a basis for the development of a definition of the rules, the ILC has so far refrained from assuming a clear stance on their legal nature. As the commentary to the Draft Article 3 adopted in the 2002 ILC session explicitly states, “the internal law of an international organization cannot be sharply differentiated from international law. At least the constituent instrument of the international organization is a treaty or another instrument governed by international law; some further parts of the internal law of the organization may be viewed as belonging to international law ... Thus, the relations between international law and the internal law of an international organization appear too complex to be expressed in a general principle”. This complexity is the common root of a number of fundamental dichotomies that affect the nature of international organizations: the theory of attribution of competences or the theory of implied powers; legal personality coming from the will of member states or from general international law; the institutional instrument seen as a treaty or as a constitution; “open structures that are vehicle for states” or “closed structures that are independent legal actors”; and functionalism or constitutionalism. Indeed, the unclear nature of the rules is the main cause of the unclear relationship between the organization and its member states, which remains the unresolved problem of the institutional architecture of international organizations. To introduce a leitmotiv that will be developed further, when a rule is perceived as purely international, member states are considered as third parties; when the same rule is perceived as purely internal, member states are considered as organs. The development of a theoretical discourse on the dual legality of the rules of international organizations is an attempt to fully recognize the flaws of functionalism and the unrealism of constitutionalism. The dual nature is a direct consequence of the peculiar legal system created by international organizations and the cause of their transparent institutional veil.⁴⁰

The rules of international organizations have internal and international criteria of validity, allowing reconciliation between *lex specialis* and *lex generalis*. Their parallel application is the possible outcome of the dual legality of the rules. The *lex specialis* character of the Charter of the UN may allow derogation from general international law. Thus, every Security Council resolution may derogate from customary law, imposing its nature of

---

⁴⁰ Lorenzo Gasbarri, The Dual Legality of the Rules of International Organizations, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3082368 (Date of Accession 01.07.2020)

international law. Indeed, resolutions are not only international law and they derive their legality from the Charter of the UN. It is the Charter of the UN that may derogate from general international law, not the resolution. Recognizing the absence of a provision in the Charter of the UN that consents to derogations from human rights obligations, the dual legality of Security Council resolutions may support their invalidity in case of violations.⁴¹

The ICJ famously stated in the Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt Advisory Opinion, “International organizations are subjects of international law and, as such, are bound by any obligations incumbent upon them under general rules of international law, under their constitutions or under international agreements to which they are parties”.⁴²

One should never forget that UN organs are intergovernmental organs deriving the powers from the Charter and thus abided by its terms which ‘impose substantive limits on its actions’. In that regard, one must think of its provisions which expressly provide legal limitations. The most important one is contained in Article 24 which states that the “Security Council shall act in accordance with the Purposes and Principles of the UN” and those are proclaimed in Articles 1 and 2. Although there is certain weight in claims that Articles 1 and 2 laid down provisions which are too general and vague in its nature and thus inappropriate for deriving limitations to the Security Council’s activities, the argument cannot be accepted. Even the same author in the same article claims that “imprecision and vagueness are general features of law” and that “constant and renewed attempts to clarify the meaning” should be made. For many scholars, the obligation to act in accordance with the purposes and principles of the Charter is thus regarded as a substantive limitation of the powers of the Security Council. Above all mentioned, Article 25 of the Charter expressly pronounces that decisions of the Security Council which member states agreed to accept and carry out should be “in accordance with the present Charter”.⁴³

Ultra vires conduct of an international organization could be either conduct beyond the powers conferred on the organization or conduct exceeding the powers of a specific organ. In its advisory opinion on Legality of the Use of Nuclear Weapons in Armed Conflict, ICJ stated that:

“International organizations ... do not, unlike States, possess a general competence. International organizations are governed by the

---

⁴¹ Ibid.

⁴² Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt (Advisory Opinion) [1980], ICJ Rep 73, 89-90.

⁴³ Ivana Rajčić, Legal Control over Decisions Taken by the United Nations Organs and Judicial Review of the Security Council Decisions, *Pravnik*, 48, 1 (96), 2014, pp.109-122, p.111.

“principle of specialty”, that is to say, they are invested by the States which create them with powers, the limits of which are a function of the common interests whose promotion those States entrust to them.”⁴⁴

An act which is *ultra vires* for an organization is also *ultra vires* for any of its organs. An organ may also exceed its powers because it impinges on those that are exclusively given to another organ or because it uses powers that have not been given to any organ. The possibility of attributing to an international organization acts that an organ takes *ultra vires* has been admitted by ICJ in its advisory opinion on Certain Expenses of the UN, in which the ICJ said:

“If it is agreed that the action in question is within the scope of the functions of the Organization but it is alleged that it has been initiated or carried out in a manner not in conformity with the division of functions among the several organs which the Charter prescribes, one moves to the internal plane, to the internal structure of the Organization. If the action was taken by the wrong organ, it was irregular as a matter of that internal structure, but this would not necessarily mean that the expense incurred was not an expense of the Organization. Both national and international law contemplate cases in which the body corporate or politic may be bound, as to third parties, by an *ultra vires* act of an agent.”⁴⁵

11. EX ARTICLE 19 OF THE GREEK NATIONALITY CODE AND DENATIONALISATION OF THE WESTERN THRACE TURKS

Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code (, Legislative Decree (Law) 3370/1955) was a provision applied from 1955 until 1998. It provided for the denationalisation of “citizens of different [non-Greek] descent” (“alloyenis”, as opposed to “omoyenis”, that is, “of the same [Greek] descent”) who left Greece “with no intent to return”. It was a provision that followed a long relevant historico-legal tradition in Greece by which this relatively young (1832–) state attempted to rid itself of a host of members of ethnic or “politico-ideological” groups viewed by the state as dangerous to the country’s wished-for homogeneity, or even its territorial integrity. The end result of ex Article 19 Greek Nationality Code was the denationalisation from 1955 to 1998 of 60,004 Greeks “of different descent” (“alloyenis”) and the consequent creation of a significant number of stateless persons. The overwhelming majority of these persons were Greeks of Turkish origin

---

⁴⁴ ICJ Reports 1996, p. 78, para. 25.

⁴⁵ ICJ, Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion, Reports 1962, New York, p. 168.

(officially recognised by the Greek state as belonging to the “Muslim minority”) who used to live, or still live as stateless persons, in the region of western Thrace (north-eastern Greece) ex Article 19 Greek Nationality Code was an overtly racially/ethnically discriminatory provision and the relevant state practice violated the peremptory rule of international law regarding ethnic/racial equality, thus entailing Greece’s international responsibility. At the same time, it gave rise to a number of serious violations of international and European human rights and nationality law. The denationalisation practice based on ex Article 19 Greek Nationality Code is not to be viewed as ‘a matter of the past’ since it actually ended as late as 1998. It has had complex, long-lasting negative effects on, inter alia, the ethnic (traditional) minority populations and the relevant local societies.⁴⁶

According to Ex-Article 19 Greek Nationality Code ‘a citizen of non-Greek descent [“alloyenis”] who leaves the Greek territory with no intent to return may be declared to be a person who has lost the Greek nationality’. In the framework of Article 19 Greek Nationality Code, a Greek citizen of non-Greek descent (“alloyenis”), meant an individual with Greek nationality who did not “originate from Greeks, had no Greek consciousness and did not behave as a Greek [and consequently] it may be concluded that their bond with the Greek nation is completely loose and fragile”. The Greek Supreme Administrative Court (Council of State) gave a similar definition of an “alloyenis” in the context of Article 19 Greek Nationality Code: “a person whose descent is of a different [non-Greek] ethnicity and who through their actions has demonstrated feelings showing lack of Greek national consciousness, in a manner that they may not be considered as integrated into the ethnic Greek body that consists of persons connected by common historical traditions desires and ideals”.⁴⁷

The main target group of the denationalisation scheme of Ex-Article 19 Greek Nationality Code was the Turkish minority in Western Thrace.

12. CONCLUSION

By the Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code, from 1955 until 1998, more than 60,004 Greeks “of different descent” were had arbitrarily deprived nationality. The main target group of the denationalisation scheme of ex Article 19 Greek Nationality Code was the Turkish minority in Western Thrace.

---

⁴⁶ NICHOLAS SITAROPOULOS, Freedom of Movement and the Right to a Nationality v. Ethnic Minorities: The Case of ex Article 19 of the Greek Nationality Code, *European Journal of Migration and Law* 6, 2004, 205–223, p.205-206.

⁴⁷ *Ibid.*, 212.

Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code was null and void from the beginning. By the Ex Article 19, denationalization was made only for the “of different descent” of the Greek citizens whereas, by the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece, Greece had accepted that all Greek nationals are equal before the law and enjoy the same civil and political rights without distinction as to race, language or religion. Greece signed the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece and undertook the equality of all its nationals as its fundamental laws, and that no law, regulation or official action shall conflict or interfere with these stipulations, nor shall any law, regulation or official action prevail over them that is the articles between 2 and 8 of the treaty. In Article 16, the MPR of League of Nations was codified by the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece. The MPR of the League of Nations was the only major League of Nations process that was not continued under the UN. The dissolution of the League of Nations had suspended the MPR of the League of Nations.

The suspension of the MPR of the League of the Nations was codified in Article 16 of the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece, as the MPR of the League of Nations was a self-contained regime. The fundamental laws of a State are different which were codified by an international treaty and the UN has no authority to decide the validity of an international treaty unless the treaty contradicts a *jus cogens* norm.

Greece claim on the validity of the Ex Article 19 of the Greek Nationality Code was based on the report of the Secretary-General in which it is specified that:

“If in a neighboring country to which national minorities in Greece are attached by their special characteristics the minorities protection regime is no longer considered to be in force, this fact constitutes a change of circumstances which justifies the abolition of the minorities’ protection regime in. Greece in respect of those minorities.”

As written in the ICJ’s WHO and Egypt Advisory Opinion, “International organizations are subjects of international law and, as such, are bound by any obligations incumbent upon them under general rules of international law, under their constitutions or under international agreements to which they are parties”. The UN organs are intergovernmental organs deriving the powers from the Charter and thus abided by its terms which “impose substantive limits on its actions”.

The ECOSOC had no authority, originating from the Charter of the UN to “study the question whether and to what extent the treaties and declarations relating to international obligations undertaken to combat discrimination and to protect minorities, the texts of which are contained in League of Nations document C.L.110.1927.1 Annex, should be regarded as

Mehmet Şükri GÜZEL
The Legality of The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece
Signed at Sevres on 10 August 1920

being still in force, at least in so far as they would entail between contracting States rights and obligations the existence of which would be independent of their guarantee by the League of Nations; and to report on the results of this study to a later session of the Commission on Human Rights with recommendations, if required, for any further action to elucidate this question" for Greece. The ECOSOC could only ask the validity of the MPR of the League of Nations with the relation to the UN system of human rights for Greece.

The question of the ECOSOC to the Secretary-General constitutes an internationally wrongful act of an international organization as codified by the ARIO and under the definition of an *ultra vires* action of the UN.

The Secretary-General had no authority as well to decide on the validity of the minority protection regime, established by the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece and nullify the fundamental laws of Greece concerning some minorities even if these minorities were attached by their special characteristics to a neighboring country with another treaty that the special regime established in favour of the Moslem minority in Greece by the Peace Treaty with Turkey signed at Lausanne on 24 July 1923.. The origin of the minority protection regime in Greece by the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece is originated from Articles 46 and 48 of the Treaty of Neuilly-sur-Seine. The Turkish minorities in Greece, even if they are Turkish origin, they are the ex-citizens of Bulgaria and the treaty signed at Laussane cannot be replace Treaty of Neuilly-sur-Seine and the Secretary-General had no authority to replace a treaty with another treaty.

The Greece part of the report of the Secretary-General constitutes an international wrongful act of an international organization as codified by the ARIO and under the definition of an *ultra vires* action of the UN.

Neither the ECOSOC nor the Secretary-General are *Legibus solutus* from the international law and the Charter of the UN.

The Ex-Article 19 of the Greek Nationality Code was null and void from the day of being codified and is under the definition of an international wrongful act of a State as codified on the Draft Articles of the State Responsibility by the ICJ. The Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece signed on 10 August 1920 is still legally in force.

ALMAN SOSYOLOJİSİ'NDEN BİR İSİM: HEINRICH POPITZ
ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA

A NAME FROM GERMAN SOCIOLOGY: A BIOGRAPHICAL
STUDY ON HEINRICH POPITZ

Uğur Berk KALELİOĞLU*

Özet

II. Dünya Savaşı sonrası Alman Sosyolojisi'nin önemli simalarından olan Heinrich Popitz, henüz Türk akademisi ve Türk Sosyolojisi tarafından tanınmamaktadır. 1925 Berlin doğumlu olan Heinrich Popitz, erken yaşta ailesini kaybetmiş, Göttingen ve Heidelberg'de tarih, felsefe ve ekonomi eğitimi aldıktan sonra, 1957'de Freiburg'da doçentlik tezini yazmış, burada *Privatdozent* olarak 1957-58 yılları arasında *Einführung in die Soziologie* (Sosyolojiye Giriş) dersleri vermiş ve 1959'da Basel Üniversitesi'nde sosyoloji eğitmenliğini devralmıştır. Popitz, Nazizm'i genç yaşlarında bizzat tecrübe etmiş, sosyoloji anlayışını güç ve şiddet sosyoloji üzerine inşa etmiştir. Bu çalışmada, Heinrich Popitz'in giriş niteliğinde biyografik bir tetkiki sonucu kişisel hayatı, ailesi, çalışma hayatı, eserleri, temel sosyolojik görüşü incelenmiş olup, külliyatının ve hakkında yazılan eserlerin tespiti ile toplanan bir bibliyografi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Heinrich Popitz, Biyografi, Türk Sosyolojisi, Güç

Abstract

Heinrich Popitz, which is considered as one of the most important figures of the post-war German Sociology, is not yet recognized by the Turkish academy and Turkish Sociology. Born in Berlin in 1925, Heinrich Popitz lost his family at an early age, studied history, philosophy, and economics in Göttingen and Heidelberg, wrote his thesis in Freiburg in 1957 where he taught *Einführung in die Soziologie* (Introduction to Sociology) as a *Privatdozent* between 1957-58 and took over sociology tutorhood at Basel University in 1959. Popitz personally experienced Nazism at a young age and built his scientific understanding based on sociology of power and violence. In this study, as a result of an introductory biographical examination of Heinrich Popitz, his personal life, family background, working life, works, basic sociological view was examined, and a bibliography collected with the detection of his literature and the works written about him was discussed.

Keywords: Heinrich Popitz, Biography, Turkish Sociology, Power

---

* Doktora Öğrencisi, Universität Siegen, Philosophische Fakultät Siegen/
GERMANY kaleliberk@gmail.com Orcid: 0000-0001-5127-8756

GİRİŞ

Alman akademisinde uzun zamandır yüksek övgü ile bahsedilen Heinrich Popitz, henüz Türk bilimsel çevrelerce tanınmamaktadır. Aşağıda, bu düşünür ve onun çalışma hayatı tanıtılmış, böylece ilgili teorik tartışmalar içinde fikirlerine yer verilebilmesine imkân sağlamak hedeflenmiştir. Giriş niteliğindeki bu çalışma, Heinrich Popitz'in adıyla ilk kez karşılaşacak olan okuyucuya Alman sosyoloğunun hayatı ve çalışmaları hakkında biyografik bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın -hususiyetle Alman dili ve Alman Sosyolojisi'ne hâkim- araştırmacılar tarafından takip edilmesi ve eserlerinin Türkçe'ye kazandırılması umulmakta, böylece bu son derece özgün düşünürün, başta Türk bilimi ve Türk Sosyolojisi olmak üzere uluslararası bilim camiasına tanıtılması arzulanmaktadır. Çalışma, Popitz'in kişisel hayatı, ailesi, çalışma hayatı, eserleri, temel sosyolojik görüşünü ele alan giriş niteliğinde biyografik bir inceleme olup, külliyyatının ve hakkında yazılan eserlerin tespiti ile toplanan bir bibliyografiyi de içermektedir. Kaynakların tamamının Almanca olması, Popitz'in sosyolojik teorilerinin müteakip çalışmalarda tekrar ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Halihazırda basılı olan birinci ve ikinci el kaynaklar *Kaynakça* bölümünde verilmiş olup, web kaynakları *Katalog Der Deutschen Nationalbibliothek* (Alman Milli Kütüphane Kataloğu), *Deutsche Biographie* gibi yalnızca resmi ve muteber internet kaynaklarından elde edilmiş ve dipnotlar halinde belirtilmiştir. Bunların dışında, Heinrich Popitz ile yakın arkadaşlık kuran akademisyenlerin, Popitz'in vefatı üzerine kaleme aldıkları *Nachruf* (ölüm ilanı) ve *Nachwort* (sonsöz) yazıları da Popitz'in kişiliğini tanımlama açısından faydalı veriler sunmuştur.

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Türk Sosyolojisi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin politik bir ihtiyacı olarak, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engellemek üzere Batı'dan ithal edilen bir aydın uğraşı olarak temellenmiş, cumhuriyetin ilanının akabinde kurucu misyon edinerek, yeni kurulan ulus-devletin ideolojik ve metafizik zeminini inşa ve tahkim etmiştir. Farklı metodik denemeler ve ikameler ile plüralist ve kırılğan bir yapı gösterse de Türk Sosyolojisi'nin anaakım damarı, Durkheim-Gökalp ekolü ile pozitivist, milliyetçi ve seküler bir karakter arz etmektedir. 1933 Darülfünun Reformu kapsamında Almanya'dan iltica eden Prof. Dr. Gerhard Kessler ve Prof. Dr. Alexander Rüstow'un İstanbul Üniversitesi'nde istihdamı ve Kürsü Başkanlığı'nın tevdi edilmesi, sosyolojik metodoloji açısından yeni kapıların açılmasına vesile olmuş ve Türk akademisinin Alman ilmi perspektif, metodoloji ve metotları ile tanışmasında önemli rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı'nı müteakip Akademik kurumsallaşmasını tamamlayarak, sınırlı da olsa özerkleşen Türk Sosyolojisi, liberalizmin ve âdem-i merkezîyetçi toplum modelinin zaferi kapsamında, siyasi erkin, dahili ve harici politikalarının bir yansıması olarak Alman

ekolünden uzaklaşmış ve pragmatist Amerikan Sosyolojisi'ni esas almıştır. Bu eylemin, rasyonel ve meşru bir yönelişi ifade ettiği iddia edilebilir, fakat bu yöneliş aynı zamanda Alman Sosyoloji'nin bazı önemli simalarının Türk Sosyoloji camialarınca göz ardı edilmesini beraberinde getirmiştir.

Çağdaş anlamda gelişkin her toplumun anadili, bilim dili olarak gelişebilme yeteneğini içermektedir. Türkiye'de ilmi inkişaf ve Türkçenin bilim dili olarak gelişebilme yeteneği de Türk insanının muasır milletlerin düşünce külliyyatını anlama ve mensup olduğu sosyo-kültürel değerlerle sentezlemesi ile mümkündür. Fikir adamı ve eğitimci Hasan Ali Yücel, 23 Haziran 1941'de Maarif Vekili olarak çeviri klasiklere yazdığı sunu yazısında tercümenin ehemmiyetini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun gelişmesine, ilerlemesine hizmet etmektir.”¹

Mukayeseli bir literatür taraması sonucu Alman Sosyolojisi'nin bazı önemli simalarının Türk Sosyolojisi için henüz bilinmediği gözlemlenmiştir. Bu makalede, II. Dünya Savaşı sonrası Alman Sosyolojisi'ne önemli etkileri olan Sosyolog Heinrich Popitz'in biyografik bir tetkik ile Türk akademisine tanıtılması amaçlanmıştır. Özellikle siyaset sosyolojisi, güç sosyolojisi, endüstri sosyolojisi, egemenlik-şiddet türleri ve daha birçok konuyu ihtiva eden zengin külliyyatı ile Türk toplumunun içtimai hadiselerine ve meselelerine ışık tutabilecek ve çözüm üretebilecek fikir mirasına haiz olduğuna kanaat getirilmiştir.

2. TÜRKÇE LİTERATÜRDE POPİTZ

¹ Hasan Âli Yücel'in Önsözü. Cumhuriyet Gazetesi Salı Kitapları. Erişim: 07.04.2020. url: http://www.mcuma.com/doku.php/cumhuriyet_gazetesi_sali_kitaplari/hasan_ali_yucelin_onsozu

Heinrich Popitz'in tamamı Almanca olan 28 eserinin olduğu², doktora tezi *Der entfremdete Mensch: Zeitkritik und Geschichtsphilosophie des jungen Marx* (Yabancılaşmış Adam: Genç Marx'ın Tarih Felsefesi ve Eleştirisi)'in ilk olarak *Sogaisareta ningen* adı ile 1979'da Japoncaya çevrildiği, diğer taraftan Popitz'in *opus magnum*'u³ *Phänomene der Macht* (1986) (Erkin Görüngüleri)'in Paolo Volontè ve Luca Burgazzoli tarafından *Fenomenologia del potere* (2010) başlığı ile İtalyancaya, Gianfranco Poggi tarafından *Phenomena of Power: Authority, Domination, and Violence (European Perspectives: A Series in Social Thought and Cultural Criticism)* (2017) ile İngilizceye, Alexis Emanuel Gros ve Silvana Karina Figueroa-Dreher tarafından *Fenómenos del poder* (2020) adı ile İspanyolcaya tercüme edildiği, fakat Türkçe'ye çevrilen herhangi bir eserinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Türkçe literatür taramasında ise, Heinrich Popitz'in bazı eserlerine muhtelif araştırmacılar tarafından atıf yapıldığı, Almanca bilen araştırmacıların Almanca orijinal metine, diğerlerinin ise İngilizce tercüme veya halihazırda atıf yapılmış yabancı bir kaynağın Türkçe tercümesine atıf yaptığı, dolayısıyla kaynağın 2'nci ve 3'üncü el kaynak durumuna düşerek itibarını kaybetme tehlikesi barındırdığı gözlemlenmiştir. Popitz'e atıf yapılan Türkçe çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Dr. Manfred Rehbinder'in *Sosyal Devlet Yolunda Hukuk Yapısı Değişimleri: Statü-Sözleşme-Rol* makalesi Dr. Hikmet Sami Türk'ün çevirisi ile Türkçeye kazandırılmış, Rehbinder'in Popitz'in eserlerine atıfları 2 adet olmak üzere korunmuştur (Rehbinder, Türk, 1969: 98-99). Bunun dışında Aktürk'ün (2018: 23) *Zülfü Livaneli ve Uwe Timm'in Romanlarında Erk Sorunsalının Tarihsel Anlatımı* başlıklı yayınlanmış doktora tezinde Popitz'in Almanca orijinal kitabına atıf bulunmaktadır.⁴ Uluç (2011: 108-109) *Kamusal Alanda Din* konulu yayınlanmış doktora tezinde Gianfranco Poggi'nin *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği* eserinden ikincil kaynaktan bir atıf ile Popitz'in siyasi iktidarın üç özelliği olarak formüle ettiği teoriden faydalanmıştır. Heper, *Almanya'da Hukuk Sosyolojisi Dersleri ve Kitapları Konusunda Bir İnceleme* çalışmasında II. Dünya Savaşı sonrası teorik hukuk sosyolojisinde önem taşıyan isimlerde Popitz'i zikretmiştir (Heper, 2015: 7). Harald Wydra'nın Yakup Öztürk tarafından çevrilen makalesi *Sembollerin Gücü: Komünizm ve Ötesi*'nde, Popitz'in siyasi semboller hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir (Wydra, 1949: 74). Peter Imbusch'un *Uygarlık Kuramları ve Şiddet Sorunu* başlıklı makalesi, şiddetin antropolojik kökeni için faydalanılacak kaynak olarak Popitz'in *Phänomene der Macht* eserine atıfta bulunmaktadır (Imbusch, 2000: 105). Sonuç olarak yapılan literatür taramasında Heinrich

² Bibliographie Heinrich Popitz. Erişim: 08.04.2020. url: <https://link.springer.com/content/pdf/bbm%3A978-3-322-93609-7%2F1.pdf>

³ Lat.: Baş eser, şaheser

⁴ Aktürk; Popitz, H. (1992). *Phänomene der Macht*. Tübingen: J.C.B. Mohr Yayıncılık eserine atıf yaparak, iktidarın toplumsal alandaki nüfuzundan bahsederken Popitz'in tanımından faydalanmaktadır. Ayrıca eserin ismi: *Phänomene der Macht* Aktürk tarafından *Erkin Görüngüleri* olarak Türkçeleştirilmiştir.

Popitz'in bazı fikirlerinin, çalışılan konuyu desteklemesi açısından sınırlı bir şekilde kullanıldığı, muhtelif araştırmacıların çoğunlukla kendi inisiyatifleri ile Almancadan tercüme yaptıkları, diğer zamanlar da ise halihazırda atf yapılmış İngilizce eserlerin Türkçeye tercümesi dolayısıyla literatüre kazandırıldığı, bunun yanında Heinrich Popitz'in aile hayatı, çalışma hayatı ve eserlerini kapsayan biyografik bir araştırmanın olmadığı tespit edilmiştir.⁵

3. HEINRICH POPITZ

3.1. Hayatı

Heinrich Popitz, 14 Mayıs 1925'te restorasyon sürecindeki savaş yorgunu Almanya'nın Berlin şehrinde, Evangelist⁶ bir burjuva ailesinin ferdi olarak doğmuştur.⁷ Annesi Cornelia Popitz 1936'da, Heinrich 11 yaşında iken ölmüştür. Babası Johannes Popitz, bir siyasetçi, hukukçu ve bürokrattır. Belin Üniversitesi'nde *Steuerecht* (Vergi Hukuku) ve *Finanzwirtschaft* (Yönetim Maliyesi) alanında Fahri Profesördür ve 1933-1944 yılları arasında Prusya-Weimar Cumhuriyeti Maliye Bakanı olarak görev yapmıştır. Nazi karşıtı direniş hareketinin sembol isimlerindedir.⁸ Başta Nasyonal Sosyalistlerle iş birliği içinde olmuş, fakat zamanla insan hakları ihlalleri ve zulümlere bizzat şahit olarak, rejimin sert bir eleştiricisi olarak Alman muhafazakarlarının saffında kalmıştır. Graf Stauffenberg'in arkasındaki direniş hareketine katılmış, Hitler'e suikast girişiminden bir gün sonra 21 Temmuz 1944'te tutuklanmış, 3 Ekim'de Halk Mahkemesi tarafından yargılanmış ve 2 Şubat 1945'te Berlin'deki Plötzensee Hapishanesi'nde asılarak idam edilmiştir (Meinel, 2017:113). Erken yaşta ailesini kaybeden genç Heinrich, kendisinden 3 yaş büyük olan ablası Cornelia (Schulz) Popitz ile hayatını idame ettirmiştir. Göttingen ve Heidelberg'de tarih, felsefe ve ekonomi okumuştur.⁹ Eğitim hayatını bir beşerî bilimci gibi yapılandırsa da Göttingen Üniversitesi'nde öğretenleri; Nikolai Hartmann, Helmuth Plessner ve Herbert Schöffler'den

⁵ Bazı Türkçe web sitelerinde Heinrich Popitz adının kullanıldığı gözlenmiş, fakat herhangi bir eserine atf bulunmaması ve akademik değer taşımaması dolayısıyla metinde bahsedilmemiştir. (Bkz: Saygılıgil, F. (2016, Şubat 13). Sürgünde “Kadın ve LGBTİ” olmak. *Bianet Bağımsız İletişim Ağı*. Erişim: 08.04.2020. url: <http://bianet.org/biamag/print/172055-surgunde-kadin-ve-lgbti-olmak>; Re:Otoriter Toplumsal İlişkilerin Etkileri Nelerdir?. (2008, Temmuz 15). Kullanıcı: “Anatolic”. url: https://masonlar.org/masonlar_forum/index.php?topic=2029.0)

⁶ Popitz, Heinrich. Indexeintrag: Deutsche Biographie. url: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118920413.html>. (Abgerufen: 6. April 2020, 22:12 UTC)

⁷ A.g.e.

⁸ *Phänomene der Macht*'ın İngilizce tercümesinin editörlüğünü yapan Lawrence D. Kritzman, Popitz'in, 1998 yılında Alman Sosyoloji Derneği'nin bir konferansında, kendisini Nasyonal Sosyalizm dönemine bilinçlice tanık olmuş “sınır nesle” ait olarak tanımlamıştır (Popitz, 2017: X). Endreß de Popitz'in kendi jenerasyonu için *Randgeneration* (tr. sınır jenerasyon, kenarda olan nesil) terimini kullandığını belirtmiştir (Endreß, 2002: 406). Bu kuşağın birçok üyesi gibi, daha sonra kendini İkinci Dünya Savaşı ve Holokost felaketlerinin nasıl ortaya çıkabileceği sorusuna adanmış ve sonuç olarak gizli sosyal yapıları keşfetme merakı ile sosyolog olarak görevini belirlemiştir.

⁹ Heinrich Popitz (14. Mai 1925-1. April 2002). Universität Konstanz 2020. Sozialwissenschaftliches Archiv Konstanz-Heinrich Popitz. Erişim: 06.04.2020. url: <https://www.kim.uni-konstanz.de/soz-archiv/archivbestaende/archivbestaende-p-w/heinrich-popitz/>

aldığı eğitim, sosyolojiyi bir gerçeklik bilimi olarak tanımlamasına vesile olmuştur (Schwengel, 2002: 615). 1949'da filozof Karl Jaspers ile doktorasını tamamlayan Popitz, 1955-1957 arası endüstride serbest danışman olarak görev yaptığı bir geçiş döneminden sonra, 1957'de Freiburg Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi'nde Arnold Bergstraesser danışmanlığında habilitasyonunu tamamlayıp, doçent olmuştur. Daha sonra Dortmund'da *Sozialforschungsstelle an der Universität Münster* (Münster Üniversitesi Sosyal Araştırma Merkezi)'nde görev almıştır. 1959'da Basel Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü olmuştur. 1964'te Freiburg'da *Albert-Ludwigs-Universität* (Albert Ludwig Üniversitesi)'nde yeni oluşturulan Sosyoloji Enstitüsü'nün kurucu direktörü olmuş ve 2002'deki vefatına kadar burada çalışmıştır.¹⁰ 1970-1971 tarihleri arasında, Amerika'da *The New School for Social Research* (New York Yeni Okul Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Birimi)'nde misafir öğretmenlik yaparak, Theodor Heuss Kürsüsü'nde ders vermiştir. 1 Nisan 2002'de Freiburg im Breisgau'da ölmüştür.¹¹

3.2. Çalışma Hayatı

Doktora tezi Karl Marx'ın ilk yazılarının yorumlanmasına ayrılmıştır ve ilk olarak 1953'te (yine 1967 ve 1980'de kısaltılmış biçimde) *Der entfremdete Mensch: Zeitkritik und Geschichtsphilosophie des jungen Marx* (Yabancılaşmış Adam: Genç Marx'ın Tarih Felsefesi ve Eleştirisi) başlığı altında yayınlanmıştır. 1951-1955 yılları arasında Dortmund Münster Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Merkezi'nde Helmut Schelsky ile birlikte bir endüstri sosyolojisi projesinde yer almıştır. Akademik olarak bir sosyolog ihtisasına sahip olmamasına rağmen, sosyal araştırmacı olarak teklif edilen bu işi kabul etmiştir (Popitz, 2017: XI). Proje, Rockefeller Vakfı'nın endüstriyel işçilerin algıları hakkında büyük ölçekli bir araştırma projesidir (Popitz, 2017: X). Popitz için bu proje, vakıf tarafından sunulan hibe ile profesyonel bir deneyim olmuştur. Kendisi ve projedeki meslektaşlarının bir anlamda sosyolojiyi yaparak öğrendiklerini belirtmiştir (Popitz, 2017: XI). Kısa zamanda verimli çalışmalar üreten grubun sonuçlarından doğan yayınlar, Almanya'daki nitel sosyal araştırmaların ilerlemesinde önemli etkiler meydana getirmiştir (Popitz, 2017: XI). Bu dönem ayrıca Heinrich Popitz'in genel olarak bilimsel ve sosyolojik yaklaşımının olduğu yıllardır. Tarihsel olarak yeni koşullar altında Marksist yabancılaşma teorisinin ampirik olarak incelenmesi, genel olarak ideolojiye karşı metodik bir şüphecilik, Popitz'in

¹⁰ Seite „Heinrich Popitz“. In: Wikipedia, Die freie Enzyklopädie. Bearbeitungsstand: 22. Dezember 2019, 14:07 UTC.

url: https://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Heinrich_Popitz&oldid=195131777 (Abgerufen: 6. April 2020, 19:27 UTC)

¹¹ Katalog Der Deutschen Nationalbibliothek, Popitz, Heinrich. İdn=118920413. url: <https://Portal.Dnb.De/Opac.Htm?Method=Simplesearch&Cqlmode=True&Query=İdn%3D118920413>. (Abgerufen: 6. April 2020, 22:12 UTC)

sosyolojik tasavvurunu inşa etmektedir (Popitz, 2017: XI). İdeolojilerin üretebileceği yıkımı bizzat deneyimlemiş olan Popitz için Nazi rejiminin yenilgisi radikal bir kopuşu temsil ediyordu. Almanya toplum olarak ilerlemek istiyorsa, sosyolojik düşüncede bile yapıcı-onarıcı eğilimlere karşı çıkmak zorundaydı (Popitz, 2017: XI). Dolayısıyla Popitz, idealist tarihçilikle bezeli bir sosyolojiden, ampirik ve pragmatik bir gerçeklik bilimine doğru bir paradigma değişimini tercih etmiştir (Popitz, 2017: XI). Dortmund Sosyal Araştırmalar Merkezi'nde Hans Paul Bahrdt, Ernst August Jüres, Hanno Kesting ve Elisabeth Pfeil ile birlikte yaptığı çalışmalar sonucu *Technik und Industriearbeit* (1957) (Teknik ve Endüstriyel İş) ve *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters: soziologische Untersuchungen in der Hütten-industrie* (1957) (İşçinin Sosyal İmajı: Demir-Çelik Endüstrisinde Sosyolojik İncelemeler) kolektif eser olarak basılmıştır. Popitz daha sonra, Arnold Bergstraesser ile 1957 yazında Freiburg'da Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doçentlik tezini yazmış, 1959'da Basel Üniversitesi'nde sosyoloji eğitmenliğini devralıncaya kadar burada *Privatdozent* olarak ders vermiştir. Heinrich Popitz'in 1957-58 kış döneminde Freiburg Üniversitesi'nde *Einführung in die Soziologie* (Sosyolojiye Giriş) dersleri, akademik öğretim kariyerinin başlangıcını işaret etmektedir. Bu zamansal bağlam hem sosyolojik hem de tarihsel bir bakış açısından ve Popitz'in orijinal teorik kavramının doğuşu açısından özel bir öneme sahiptir ve derslerinin içeriği ve yapısı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Popitz'in sosyolojiye girişi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman Sosyolojisi'nde yeniden yapılanma ve oluşum sürecinin son aşamasına tekabül etmektedir. Bu süreç, idealist beşerî temelli bir sosyolojinin, ampirik ve pragmatik olarak tasarlanmış bir sosyoloji ile değiştirilmesini temel alan, 1950'lerden beri gerçekleşen bir paradigma kayması ile karakterize edilmektedir (Dreher ve Walter, 2010: 285).

3.3. Sosyoloji Anlayışı

Heinrich Popitz, Alman Sosyoloji Ekolü içerisinde savaş sonrası dönemin en önemli sosyologlarından biri olarak görülmektedir. Yalnızca tarihsel olarak ilginç bir kişiliği temsil etmekle kalmaz, eserleri antropolojik temeli nedeniyle mevcut ve gelecekteki tartışmalar için kalıcı bir değere sahiptir. Popitz'in sosyolojik tasavvuru iki boyutla karakterize edilmektedir. Bunlar: bir yandan antropolojik olan sosyal toplumun temel yapılarını araştıran taraf, diğer yandan, birçoğunun bir sanat eseri olduğunu düşündüğü sanat-bilimsel taraftır. Bir bütün olarak kabul edilen Popitz'in çalışmaları güç sosyolojisi, normlar, teknoloji ve sosyal antropoloji olmak üzere dört sosyal başlıkta toplanmaktadır. Sosyal rol ve norm gibi önemli terimlerin yanı sıra şiddet ve güç konusunda çalışmalar yayınlamıştır.

Alman sosyolog ve köşe yazarı Rainer Paris, Popitz'in ölümü üzerine *"Her ne kadar bir okulu (ekolü) olmasa da her zaman onları ayırt eden*

Uğur Berk KALELİOĞLU
Alman Sosyolojisi'nden Bir İsim: Heinrich Popitz Üzerine Biyografik Bir Araştırma

şeylerle karakterize edilen bir dizi öğrenciyi geride bırakmıştır: Bağımsızlık, Özgünlük, Araştırma Açlığı. Bu öğrencilerin birçoğu isim yaptı ve Popitz'in bilim mirasını sürdürdü: Trutz von Trotha, Hans Oswald, Tilman Allert, Gert Spittler, Hubert Sürücüsü, Hermann Kotthoff, Friedrich Pohlmann veya Erhard Blankenburg gibi isimler bunlardan bazılarıdır” demiştir (Paris, 2013: 125).

Sosyoloji Popitz için sadece bir “kendi toplumuna keşif yolculuğu” değil, aynı zamanda kendini keşfetme yolculuğudur. Endreß'e göre Popitz'in aile kaybı ve trajik biyografisi, onun iki yaşam temasını karakterize etmiştir: sosyal gerçekliğin güç benzeri yapılanması ve bu yapıdaki kararsızlıklarla ilişkili antinomiler (Endreß, 2002: 406). Kendi "marjinal kuşağının" biçimlendirici evresinin deneyimleri, çalışmaları için sürekli bir itici güç haline gelmiştir. Popitz'in çalışmalarına özgü nesnelerin tarihsel derinlik boyutlarına yansımaları, babasının uzun zamandır *Gesellschaft für Antike Kultur* (Antik Kültür Cemiyeti/Derneği) başkanı olarak görev yapmasının mirasını yansıtmaktadır. Popitz'in ontolojik düşüncesi, üniversite eğitimi sırasında tanıdığı doğa felsefesi öğretmeni Nicolai Hartmann'ın günlük deneyimlerden başlayarak inşa edilen "doğal dünya görüşü" nün entelektüel izlerini taşımaktadır. Popitz'in düşüncesinin antropolojik özelliği ise, 1949'da Basel Üniversitesi Felsefi Seminerlerinde tanıdığı Karl Jaspers tarafından şekillenmiştir. Bu felsefi eğitim ve beşerî bilimler geleneğine ilişkin kökler, Popitz'in hafızasında, neslinin üyeleri için sosyolojik terimlerin kompleksliliğini öğretmiş ve buna göre, sosyolojiye giden yolun en yalın pratikten geçtiğini benimsetmiştir. Popitz: “*Sadece uygularken sosyoloji diye bir şey olduğunu keşfettik.*” demiştir¹² (Popitz, 2010: 284).

4. HEINRICH POPITZ BİBLİYOGRAFYASI

Yapılan bibliyografik tarama sonucu (Oswald, 2013: 349-351; “Heinrich Popitz”, 2019, 22 Aralık) Heinrich Popitz'in 1 adet doktora tezi, 4 adet muhtelif sosyologlarla yaptığı çalışma, 23 adet de kendi kaleme aldığı kitap ile, toplam 28 adet yayınlanmış eserinin olduğu tespit edilmiştir.

4.1. Eserleri

1. Popitz, H. (1953). *Der entfremdete Mensch. Zeitkritik und Geschichtsphilosophie des jungen Marx*. Basel: Verlag für Recht und Gesellschaft. Gekürzte Ausgabe, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1967. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe von 1967, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, vier Ausgaben 1973 - 1974 - 1977 - 1980. Übersetzungen ins Spanische (1971) und Japanische (1976).

¹² “*Dass es so etwas wie Soziologie gab, entdeckten wir erst, als wir sie betrieben*”

2. Popitz, H. & Knauss, G. & Schneeberger, G. (1953). *Das geschichtsphilosophische Denken Kants*. In: Festschrift für Karl Jaspers zum 70. Geburtstag. (hektographiert).
3. Popitz, H. (1953). *Struktur und Merkmal. Zur Auswertung und Interpretation soziologischer Erhebungen*. In: Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics, 109(2), 306-325. url: www.jstor.org/stable/40747557
4. Popitz, H. & Pfeil, E. (1954). *Die Wohnwünsche der Bergarbeiter*. Soziologische Erhebung. Tübingen.
5. Popitz, H. & Bahrdt, H. P. & Jüres E. A. & Kesting, H. (1957). *Technik und Industriearbeit. Soziologische Untersuchungen in der Hüttenindustrie*. Tübingen. (3. Aufl. 1976).
6. Popitz, H. & Jüres, E. A. & Kesting, H. (1957). *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters. Soziologische Untersuchungen in der Hüttenindustrie*. Tübingen. (5. Aufl. 1977). Übersetzungen ins Italienische (1960) und Englische (Auszug 1969).
7. Popitz, H. (1957). *Technische und soziale Leistung im Industriebetrieb*. In: Fachberichte, Gesellschaft für soziale Betriebspraxis (Juli).
8. Popitz, H. (1958). *Zum Begriff der Klassengesellschaft*. In: Hamburger Jahrbuch für Wirtschaft und Gesellschaftspolitik Bd. 3.
9. Popitz, H. (1961). *Soziale Normen*. European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie, 2(2), 185-198.
10. Popitz, H. (1964). *Die Ungleichheit der Chancen im Zugang zur höheren Schulbildung*. In: Arbeit en Samenleving. Rotterdam. Abgedruckt in: Ludwig v. Friedeburg (Hrsg.): Jugend in der modernen Gesellschaft. K61n und Berlin 1965.
11. Popitz, H. (1965). *Zur Diskussion der soziologischen Schuluntersuchung in Basel*. In: Basler Schulblatt 1.
12. Popitz, H. (1965). *Über die Bedeutung des Wahlrechts*. In: Der Bürger im Staat, Heft 3.
13. Popitz, H. (1966). *Vorschläge zu einer Studienreform*. In: Christ und Welt Nr.7/8.
14. Popitz, H. (1967). *Der Begriff der sozialen Rolle als Element der soziologischen Theorie*. Tübingen. (4. Aufl. 1975). Übersetzungen ins Englische (1972) und japanische (1987).
15. Popitz, H. (1968). *Über die Präventivwirkung des Nichtwissens. Dunkelziffer, Norm und Strafe*. Tübingen. Auch in: Zur Einheit der Rechts- und Staatswissenschaften. Ringvorlesung der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Karlsruhe 1967.
16. Popitz, H. (1968). *Prozesse der Machtbildung*. Tübingen. (3. Aufl. 1976)
17. Popitz, H. (1972). *Die Wirkung von Gewaltdarstellungen im Fernsehprogramm*. In: Soziologische Studien Nr. 5.

18. Popitz, H. (1980). *Die normative Konstruktion von Gesellschaft*. Tübingen.
19. Popitz, H. (1980). *Zum Verständnis von Autorität*. In: J. Matthes (Hrsg.): *Lebenswelt und soziale Probleme-Verhandlungen des 20. Deutschen Soziologentages*. (Frankfurt 1980 und New York 1981).
20. Popitz, H. (1983). *Die Erfahrung der ersten sozialen Negation*. Zur Ontogenese des Selbstbewusstseins. In: M. Baethge und W. Eßbach (Hrsg.): *Soziologie: Entdeckungen im Alltäglichen*. Festschrift zum 65. Geburtstag von H.P. Bahrdt. Frankfurt und New York.
21. Popitz, H. (1968). *Phänomene der Macht*. Tübingen. Übersetzungen ins Italienische und Englische in Vorbereitung.
22. Popitz, H. (1987). *Autoritätsbedürfnisse*. *Der Wandel der sozialen Subjektivität*. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* Jg. 39, Nr. 3.
23. Popitz, H. (1989). *Epochen der Technikgeschichte*. Tübingen. s.351
24. Popitz, H. (1994). *Spielen*. Wallstein Verlag.
25. Popitz, H. (1994). *Realitätsverlust in Gruppen*. In: Wolfgang Jäger/ Hans-Otto Mühleisen/ Hans-Joachim Veen (Hrsg.), *Republik und Dritte Welt*. Festschrift für Dieter Oberndörfer zum 65.Geburtstag. Paderborn/München/Wien/Zürich: Fink, s. 313–321.
26. Popitz, H. (1995). *Der Aufbruch zur artifiziellen Gesellschaft*. Tübingen: Mohr Siebeck.
27. Popitz, H. (2000). *Wege der Kreativität*. Tübingen: Mohr Siebeck.
28. Popitz, H. (2000). *Zum Wiederbeginn der Soziologie in Deutschland nach dem Kriege*. in H. Sahner (ed.) *Soziologie als angewandte Aufklärung: weniger als erwartet, aber mehr als zu befürchten war: Die Entwicklung der Nachkriegssoziologie aus der Sicht der frühen Fachvertreter*, Baden-Baden: Nomos, pp. 45-49.

4.2. Yabancı Dillere Tercüme Edilen Eserleri

1. Popitz, H. (1960). *Progresso tecnico e mondo operaio*. Edizioni Paoline.
2. Popitz, H. (1971). *El hombre alienado*. Sur.
3. Popitz, H. (1972). The concept of social role as an element of sociological theory. *Role: Sociological studies*, 4.
4. Popitz, H. (1979). *Sogaisareta ningen*. Mirai-sha.
5. Popitz, H. (1985). Shakaigakuriron no Kouseiyouso to shiteno Shakaitekiyakuwari no Gainen. In *Yakuwari, Ningen, Syakai* (S. 19 – 70). Matsudo: Azusa-Syuppan.
6. Popitz, H. (1990). Fenomenologia del potere, il Mulino. *Bologna (ed. or. Phänomene der Macht. Autorität–Herrschaft–Gewalt–Technik, Mohr, Tübingen 1986)*.
7. Popitz, H. (1996). *Verso una società artificiale*. Editori Riuniti.

8. Popitz, H. (2017). Social norms. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 11(2), 4.

4.3. Adına İzafen Basılan Eserler

1. Popitz, H. (2006). *Die Quadratur des gordischen Knotens: Zettelverse*. WiSoMed, Cromm.
2. Popitz, H. (2006). *Soziale Normen*, hrg. von Friedrich Pohlmann und Wolfgang Eßbach. Frankfurt am: Suhrkamp.
3. Popitz, H. (2006). *Verhaltensorientierung und Verhaltensnormierung. ders: Soziale Normen. Frankfurt am: Suhrkamp*, 76-93.
4. Popitz, H. (2010). *Einführung in die Soziologie*. (Publikation der Vorlesung, die Popitz seit 1957/58 jährlich hielt, hrgg. von Jochen Dreher und Michael K. Walter). Konstanz University Press. Göttingen
5. Popitz, H. (2011). *Allgemeine Soziologische Theorie*. (Publikation der Vorlesung, die Popitz seit 1966/67 jährlich hielt, hrgg. von Jochen Dreher und Michael K. Walter). Konstanz University Press. Göttingen
6. Popitz, H., Göttlich, A., & Dreher, J. (2015). *Heinrich Popitz: Gesellschaftliche Strukturen der Sozialisation*.
7. Popitz, H., Göttlich, A., & Dreher, J. (2015). *Heinrich Popitz: Sport/Gesellschaftliche Strukturen der Sozialisation. Zyklus 1: Jahrbuch für Theorie und Geschichte der Soziologie / Martin Endreß ... (ed.)*. Wiesbaden: Springer VS, 2015. - pp. 423-429. - ISBN 978-3-658-03959-2

4.4. Literatur

8. Hanak, T. (1987). Heinrich Popitz: Phänomene der Macht (Book Review). *Philosophischer Literaturanzeiger*, 40(4), 372.
9. Oberndörfer, D. (1990). Die Anfänge der Wissenschaftlichen Politik und Soziologie an der Universität Freiburg im Seminar Arnold Bergstraessers—Begegnungen mit Heinrich Popitz. In *Macht und Recht* (pp. 29-42). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
10. Maurer, A. (2003). Normen: Das Fundament der Gesellschaft. Die Normkonzeption von Heinrich Popitz und neuere Theorieentwicklungen. *Entstaatlichung und soziale Sicherheit. Verhandlungen des 31. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Leipzig 2002*, 1173-1187.
11. Treiber, H. (2007). Macht—ein soziologischer Grundbegriff. In *Macht und Herrschaft* (pp. 49-62). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
12. Diekmann, A., Przepiorka, W., & Rauhut, H. (2011). Die Präventivwirkung des Nichtwissens im Experiment/Experimental

Evidence for the Preventive Effect of Ignorance. *Zeitschrift für Soziologie*, 40(1), 74-84.

13. Gros, A. E. (2012). El problema de la socialización en le Teoría Sociológica General de Heinrich Popitz. *Nómadas. Critical Journal of Social and Juridical Sciences*, 35(3).
14. Oswald, H. (Ed.). (2013). *Macht und Recht: Festschrift für Heinrich Popitz zum 65. Geburtstag*. Springer-Verlag.
15. Paris, R. (2013). Handwerk der Lehre und der Theorie. Heinrich Popitz als Beispiel. *Soziologische Revue Besprechungen neuer Literatur*, 36(2), 125-131.

4.5. Ölümü Üzerine Yazılanlar

16. Endreß, M. (2002). Nachruf auf Heinrich Popitz (1925-2002). *Berliner Journal für Soziologie*, 12(3), 406.
17. Treiber, H. (2002). Zum Tode des Soziologen Heinrich Popitz (1925–2002). *Zeitschrift für Soziologie*, 31(5), 349-353.
18. Schwengel, H. (2002). In memoriam Heinrich Popitz (14.05. 1925-01.04. 2002). *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 54(3), 614.
19. Pohlmann, F. (2006). Heinrich Popitz–sein Denken und Werk. H. Popitz, Soziale Normen, F. Pohlmann y W. Eßbach (eds.). *Frankfurt am Main: Suhrkamp*.

SONUÇ

Alman akademisinde uzun zamandır yüksek övgü ile bahsedilen Heinrich Popitz'in, henüz Türk bilimsel çevrelerce tanınmadığı tespit edilmiş ve bu çalışmada bu düşünür ve onun çalışma hayatı tanıtılmış, böylece ilgili teorik tartışmalar içinde fikirlerine yer verilebilmesine imkân sağlamak hedeflenmiştir. Heinrich Popitz'in giriş niteliğinde biyografik bir tetkiki sonucu kişisel hayatı, ailesi, çalışma hayatı, eserleri, temel sosyolojik görüşü incelenmiş olup, külliyatının ve hakkında yazılan eserlerin tespiti ile toplanan bir bibliyografi de ele alınmıştır.

1925 Berlin doğumlu Heinrich Popitz, Göttingen ve Heidelberg'de tarih, felsefe ve ekonomi eğitimi aldıktan sonra, Arnold Bergstraesser ile 1957 yazında Freiburg'da doçentlik tezini yazmış, burada *Privatdozent* olarak 1957-58 kış döneminde *Einführung in die Soziologie* (Sosyolojiye Giriş) dersleri vermiş ve 1959'da Basel Üniversitesi'nde sosyoloji eğitmenliğini devralmıştır. Bu zamansal bağlam hem sosyolojik hem de tarihsel bir bakış açısından ve Popitz'in orijinal teorik kavramının doğuşu açısından özel bir öneme sahiptir ve derslerinin içeriği ve yapısı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Alman Nazizmi'ni erken yaşlarda tecrübe etmeye başlayan ve

babasını bu uğurda kaybeden Popitz, sosyoloji anlayışını güç ilişkilerine, egemenliğe, ideoloji ve normlara ayırmıştır. İdeolojilerin üretebileceği yıkımı bizzat deneyimlemiş olan Popitz için Nazi rejiminin yenilgisi radikal bir kopuşu temsil etmektedir. Dolayısıyla Popitz, idealist tarihçilikle bezeli bir sosyolojiden, ampirik ve pragmatik bir gerçeklik bilimine doğru bir paradigma değişikliği gerçekleştirmiştir. Almanya'daki nitel sosyal araştırmaların ilerlemesinde önemli katkıları bulunan Popitz, Freiburg, Basel, Dortmund gibi birçok farklı şehirlerdeki akademik kurumlarda çalışmıştır. Tarihsel olarak yeni koşullar altında Marksist yabancılaşma teorisinin ampirik olarak incelenmesi, genel olarak ideolojiye karşı metodik bir şüphecilik, Popitz'in sosyolojik tasavvurunu ifade etmektedir.

Heinrich Popitz'in muhtelif dillere tercümesi yapılmış tamamı Almanca olan 28 eserinin bulunduğu, ölümü üzerine doktora öğrencileri ve asistanları tarafından adına izafen eserler basıldığı, diğer araştırmacılar tarafından fikirlerinin başka dillerde tartışıldığı, ölümü üzerine sonsöz ve uğurlama yazılarının kaleme alındığı, fakat bu çalışmaların Türkçe'ye henüz tercüme edilmediği tespit edilmiştir. Popitz'in sınırlı bir biyografik tetkikinin yapıldığı bu çalışmanın, müteakip çalışmalara bir teşvik olması, özellikle siyaset sosyolojisi, güç sosyolojisi, endüstri sosyolojisi, egemenlik-şiddet türleri ve daha birçok konuyu ihtiva eden zengin külliyatı ile Türk toplumunun içtimai hadiselerine ve meselelerine ışık tutabilecek ve çözüm üretebilecek fikir mirasına haiz olması, -hususiyetle Alman dili ve Alman Sosyolojisi'ne hâkim- araştırmacılar tarafından takip edilmesi ve eserlerinin Türkçe'ye kazandırılması umulmakta, böylece bu son derece özgün düşünürün, başta Türk bilimi ve Türk Sosyolojisi olmak üzere uluslararası bilim camiasına tanıtılması arzulanmaktadır.

Kaynakça

- Aktürk, E. (2018). Zülfü Livaneli ve Uwe Timm'in Romanlarında Erk Sorunsalının Tarihsel Anlatımı. Yayınlanmış Doktora Tezi. Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Tez Koleksiyonu. Hacettepe Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. Erişim: 08.04.2020. url: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/4431>
- Dreher, J. & Walter, M. K. (2010). Nachwort, Heinrich Popitz' Einführung in die Soziologie im zeit- und werk geschichtlichen KontextKonstanz University Press, s.284-300. ISBN 978-3-86253-002-1
- Endreß, M. (2002). Nachruf auf Heinrich Popitz (1925-2002). *Berliner Journal für Soziologie*, 12(3).
- Heinrich Popitz. In: Wikipedia, Die freie Enzyklopädie. Bearbeitungsstand: 22. Dezember 2019, 14:07 UTC. url: https://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Heinrich_Popitz&oldid=195131777 (Abgerufen: 8. April 2020, 18:38 UTC)
- Heper, A. (2015). Almanya' da Hukuk Sosyolojisi Dersleri ve Kitapları Konusunda Bir İnceleme. *Hukuk Köprüsü Dergisi/Rechtsbrücke*.

Uğur Berk KALELİOĞLU
Alman Sosyolojisi'nden Bir İsim: Heinrich Popitz Üzerine Biyografik Bir Araştırma

- Imbusch, P. (2000). Uygurlik kuramları ve şiddet sorunu. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (84), 91-111.
- Meinel, F. (2017). Der Beamtenpolitiker Johannes Popitz. *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 11(1), 113-118.
- Oswald, H. (2013). Macht und Recht: Festschrift für Heinrich Popitz zum 65. Geburtstag. Springer-Verlag.
- Paris, R. (2013). Handwerk der Lehre und der Theorie. Heinrich Popitz als Beispiel. *Soziologische Revue*, 36(2). doi:10.1524/srsr.2013.0023
- Popitz, H. (1957). Technik und Industriearbeit (Vol. 16). JCB Mohr (Paul Siebeck).
- Popitz, H. & Bahrtdt, H. P. & Jüres, A. & Kesting, H. (1957). *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters: soziologische Untersuchungen in der Hüttenindustrie*.
- Popitz, H. (1986). Phänomene der Macht: Autorität. *Herrschaft, Gewalt, Technik, Tübingen*.
- Popitz, H. (1990). Fenomenologia del potere: autorità, dominio, violenza, tecnica. L. Burgazzoli (Translator), P. Volontè (Translator). Il Mulino.
- Popitz, H., Pohlmann, F., & Essbach, W. (2006). *Soziale Normen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Popitz, H. (2010). *Einführung in die Soziologie*. (Publikation der Vorlesung, die Popitz seit 1957/58 jährlich hielt, hrgg. von Jochen Dreher und Michael K. Walter). Konstanz University Press. Göttingen
- Popitz, H. (2017). Phenomena of Power: Authority, Domination, and Violence. Translated by Gianfranco Poggi, edited by Andreas Göttlich and Jochen Dreher. Columbia University Press.
- Popitz, H. (2020). Fenómenos del poder. Alexis Emanuel Gros (Übersetzer), Silvana Karina Figueroa-Dreher (Übersetzer), Andreas Göttlich (Mitwirkende). Fondo de Cultura Económica; Auflage.
- Rehbinder, M, Türk, H. (1969). Sosyal Devlet Yolunda Hukuk Yapısı Değişmeleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 77-106. doi: 10.1501/Hukfak_0000001180
- Schwengel, H. (2002). In memoriam Heinrich Popitz (14.05.1925–01.04.2002). *KZfSS Kölner Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie*, 54(3), 614–615. doi:10.1007/s11577-002-0095-9
- Uluç, Ö. (2011). Kamusal Alanda Din. Yayınlanmış Doktora Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı. Erişim: 08.04.2020. url: <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0088571.pdf>
- Wydra, H. (1949). Sembollerin Gücü: Komünizm ve Ötesi. *Tezkire*. Sayı 62 Ekim-Kasım-Aralık 2017.

**PİŞMANLIK DUYGUSUNUN BEDEN DİLİYLE İFADESİNİN
DİVAN ŞİİRİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ**
**THE DISPLAY OF THE EXPRESSION OF REMORSE WITH
BODY LANGUAGE IN DİVAN POETRY**

Osman KUFACI*

Özet

İnsanlar, konuşmayı çözmeyi daha başarmadan önce beden dili ile anlaşmışlar; duygu, düşünce, hayal ve isteklerini bu şekilde farklı insanlarla paylaşmışlardır. Konuşmayı iyi derecede bilen insan için beden dili sözlü mesajın destekleyicisidir. Sözlü mesajın karşı tarafa sağlıklı bir biçimde iletilmesinde önemli bir husus olarak ön plana çıkar. İnsanların sözle ilettiği mesajı destekleyici mahiyette bedeninin farklı kısımları ile gerçekleştirilen mesajların tümü beden dili kapsamına girer.

Her dilde olduğu gibi Türkçede de pişmanlık duygusunu ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmaktadır. Bu makalede nedâmet, peşimân, nedem kelimeleri ekseninde pek çok divan taranmış ve pişmanlığın beden dili ile yansıtıldığı şiirler tasnif edilmiştir. Kaynakçada sadece alıntı yapılan divanların gösterilmesi tercih edilmiştir. Tasnif sonucunda elde edilen beden dili ifadeleri başlıklar hâlinde irdelenmiştir. Bu çalışma ile divan şiirinde daha sonra yapılacak beden dili çalışmalarına veri hazırlanmak ve Osmanlı Devleti döneminde pişmanlık ile ilgili beden dili ifadelerinin neler olduğu tespit edilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Pişmanlık, Beden Dili, Divan Şiiri.*

Abstract

People communicated with body language before they can speak, they shared their feelings, thoughts, dreams, and desires with different people in this way. The body language supports the verbal message for the person who knows how to speak well. It comes into prominence as an important issue in the successful transmission of the verbal message to the other party. All messages made with different parts of the body that supports the message conveyed verbally by people are included within the scope of body language.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Sinop / TÜRKİYE
osmankufaci@hotmail.com ORCID: org/0000-0002-8505-6518

As in every language, various words are used in Turkish to express the feeling of remorse. In this article, many Divan was surveyed regarding the words “nedâmet, peşimân, nedem” and poems in which remorse is reflected in body language were classified. It is preferred to include only the quoted Divan in the references. The expressions of body language obtained as a result of the classification were scrutinized under certain titles. The present study aims to prepare data for future body language studies in the poetry of the Divan and to determine which body language expressions about remorse were used in the Ottoman Empire period.

Keywords: *Remorse, body language, divan Poetry.*

Giriş

Sosyal bir varlık olan insanlar yaşamak ve birbirleriyle anlaşmak için iletişim kurmak zorundadır. Bundan dolayı tarih boyunca çeşitli iletişim araçlarından yararlanmışlardır. Beden dili bu araçların en eskisi olarak dikkat çeker.

İnsanlar konuşma yeteneklerini geliştirip anlaşma vasıtası hâline getirmeden önce beden dili ile anlaşmışlardır. Aralarındaki ilk anlaşma vasıtası, mağara duvarlarına resim çizmeden evvel, beden dili olmuştur. Konuşma dilinde olduğu gibi, insanlar hislerini, düşüncelerini, isteklerini, ruhsal zenginliklerini ve ihtiyaçlarını birbirlerine beden dili ile aktarmışlardır (Baltaş ve Baltaş, 1992: 11). Günümüzde bu durum farklı biçimlerde de olsa devam etmektedir.

Beden dilinin verdiği mesajlar toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Farklı yaş gruplarına ve cinsiyete göre de değişiklik arz edebilir. Ayrıca aynı kültür ortamında eğitim görmüş kişiler arasında da beden dilinin farklı niteliklerine rastlanabilir (Özdemir, 2016: 9). Beden dilinin kültürler arası farklılığına dair çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, her kültürün kendine özgü belirleyici niteliklerinin meydana getirdiği farklılıklara ulaşılmıştır. Bununla birlikte kültürler arası benzerliklerin daha ağır bastığı tespit edilmiştir. Bu sonuç evrensel bir beden dili sisteminin var olduğunu göstermektedir (Baltaş ve Baltaş, 1992: 25). Tüm kültürlerde beden diliyle alakalı ifadelere tesadüf edilmesi insanın genetik kodlarına bu dilin yerleştirildiği kanaati uyandırmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, beden dili insanın doğuştan getirdiği nitelikler arasında sayılabilir.

Beden dili şu şekilde tanımlanabilir: “El, kol, baş ve beden diğer kısımlarıyla yapılan, sözlü mesajı destekleyici mesajların tümü.” Beden dili, sözsüz gerçekleştirilen mesajların sınırları içerisinde değerlendirilir. Bünyesinde, sözlü mesajın anlamını güçlendirici nitelikler barındırır. Toplumu oluşturan bireylerin beden diliyle verilen mesajların anlamını ve içeriğini bilmesi oldukça faydalıdır. Böylece toplum içerisinde iletişim daha

sağlıklı gerçekleşebilir. İnsanlar, kimi zaman muhatabına dili ile eksik hatta yanlış bilgi aktarabilirler. Bu durumda beden diline başvurmak gerekir. Beden dili sayesinde kişinin, bu kişi beden dili uzmanı olsa dahi, gerçek niyeti, duygu ve düşüncelerine erişilebilir (Özdemir, 2016: 7-8).

Necati Kara, aşağıdaki paragrafta beden dilinin neleri kapsadığına ve önemine işaret eder:

Beden dili, insanlar arası ilişkilerde, kişiler arasına konulan mesafeden tutunuz da bedene ait her türlü duruş, yöneliş; baş, göz ve kaş işaretleri; yüz ifadeleri, bakış tarzları, gülüş ve ağlayışlar; el kol ve bacak hareketleri; oturma, kalkma ve yürüme biçimleri, oturma yerleri, ses tonları, dil çıkarma, arkaya ve yana dönme hareketleri; kucaklaşma, tokalaşma ve öpüşme davranışları, giyim, kuşam, saç, sakal veya bunları tıraş etme şekilleri ve her türlü makyaj gibi bedene mal olmuş bütün hareketlerdir. Bunlarla verdiğimiz mesajlar, insanlarla anlaşmamızda en temel araçlardır. Bu bakımdan duygu, düşünce ve tavırları yansıtmada konusunda beden dili, sözlü dilden daha büyük bir rolü üstlenir. Bedenin verdiği bu mesajlar, insan üzerinde edinilen ilk izlenim anında son derece önemlidir (Kara, 2015:15).

Bedenin konuşmasına beyin cevap verir. Beynin konuşmasına ise beden cevap verir. İkisi arasında daima bir ilişki söz konusudur. Zihin ile beden konuştuğunda beden cevap verir. Fakat bu cevabı sürekli kontrol altında tutmak mümkün değildir. Hislerimize hitap eden soğuk, sıcak, şekil, renk, söz, büyüklük gibi bütün dış etkenler sinirsel tepkilere neden olur. Dış dünyadan aldığımız her duygu neticesinde, biz fark etmesek de bedenimiz, bu duyguyu hissedip doğal olarak tepki verir. Çok acıklı bir olay anlatan kimsenin içini bir duygu sarar. Bu duygu o kişide gözle görülebilen bedensel bir hâl şeklinde zuhur eder. İçindeki duygu seli dolayısıyla etrafındakilere kolunu uzatıp “tüylerinin diken diken ol”masından bahseder. Dostlarla paylaşılan bir zaman dilimi insanın içini ısıtıp o insanı hayatla barıştırır. Bu gibi olayları yaşayan insan bedeninde bir sıcaklık hisseder. Ayrıca boğazı düğümlenmek, midesi taş kesmek gibi daha somut hisler de insanda mevcuttur. İnsanın beden diline dair hisleri tanımlamak için mecazlar kullanılır: “İçimize su serpilmek”, “Vicdanı sızlamak.” vb. (Turchet, 2008: 31). Türk kültüründe de beden diline ilişkin hisleri ifade etmek için deyimlere başvurulmuştur.

Kur’an-ı Kerim’de konuların anlatımında beden dili bir araç olarak kullanılmıştır. Saçın ağarması ve kemiklerin zayıflaması, ihtiyarlığı; başı yana çevirmek, hoşnutsuzluğu; kafayı bir yere dikmek, korku ve zilleti; kafayı yukarı kaldırıp aşağı indirmek, ret ve inkârı; başı öne eğmek, mahcubiyet ve suçluluğu dile getiren vücudun baş kısmı ile ilgili beden ifadeleri olarak (Kara, 2015: 322-325) Kur’an’da geçmektedir. Bununla birlikte yüce kitapta beden farklı bölgelerine ait beden dili ifadelerine de yer verilmiştir (bkz. Kara, 2015).

Kur'an-ı Kerim'de bir benzerinin yazılamayacağına dair ibareler bazı ayetlerde (Bakara 2/23, 24; Hud 11/13, 14 vb.) geçer. Beyan konusunda iddiasını ortaya koyan kutsal kitaptaki beden dili ifadelerinin anlatımı güçlendirici bir yönünün olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Hz. Muhammet de toplumsal hayatta beden dili kullanmak suretiyle bazı duygularını ve düşüncelerini açığa vurmuştur. Hz. Peygamber'in kullandığı beden dili ifadelerinden bazıları ve anlamları şunlardır: Ellerini yüzüne koyması, üzüldüğünü; yüzünü çevirmesi, kızgınlığını; başını öne eğmesi, üzüntü ya da düşünceli olduğunu, yüzünün parlaması, sevincini; gülümsemesi, sevinci ya da hayreti; ellerinin tersini kullanması, görgülü olmayı ve sağlık hassasiyetini (Karataş, 2012: 153-194) anlatan beden dili ifadeleridir.

Makalenin konusu "pişmanlık" duygusunu Türkçede birçok kelime ifade etmektedir. "Eyvah", "hayıf", "hayıflanmak", "heyhat", "keşke", "nadim", "nedamet", "pişman olmak", "pişmanlık", "tüh", "tüh tüh", "vah", "yazık" ibareleri Türkçede pişmanlığı anlatan sözcükler olarak dikkat çeker (Yalvaç-Aricı, 2016: 23-25). Bunlara "dirig" ve "dirigâ" kelimelerini ilave etmek de mümkündür.

"Alına vurmak", "Dudakları ısırarak", "Dizlerini dövmek", "Dizleri üstüne oturmak", "Omuz ve kollarını aşağıya doğru düşürmek" Türk kültüründe pişmanlığı dile getiren beden dili ifadelerinden birkaçıdır (Yalvaç-Aricı, 2016: 25).

1. Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Şiirindeki Çeşitli Görünümleri

Giriş bölümünde Türkçede pişmanlık duygusunu ifade etmek üzere çeşitli kelimelerin kullanıldığına temas edilmişti. Çalışmada bu ibarelerden sadece nedâmet, peşimân, nedem kelimeleri çerçevesinde pek çok divan taranarak pişmanlığın beden dili ile yansıtıldığı şiirler tasnif edildi. Kaynakçada sadece alıntı yapılan divanlar gösterildi. Konunun ele alındığı bölüme geçmeden önce, Osmanlı toplumunda pişmanlığın göstergesi davranışların ya da beden dilinin olduğunu belirten Yâver'in aşağıdaki beytinden bahsetmek gerekir. İşveli sevgili âşıklara zulüm etmekle birlikte kendini pişman(mış) gibi göstermektedir. Beytin ihtiva ettiği anlam, pişmanlığı ifade eden davranış şekilleri ve beden dilinin Osmanlı döneminde/divan şiirinde var olduğu hakikatini destekler mahiyettedir:

Âh kim bilsen ne zâlimdür ne kâfirdür o şüh
Zulm ider 'uşşâka hem kendin peşimân gösterür
Yâver (Üstüner, 2017, s. 75)

“Eyvah ki, o işveli, nasıl zalim ve kâfirdir, bilsen! Âşıklara zulüm eder ve kendini pişman gösterir.”

Divan şairleri üyesi oldukları toplumun beden diliyle anlaşma şekillerine pek çok şiirde yer vermişlerdir. Neredeyse her divanda buna rastlamak mümkündür. Bu durumu açıklamak maksadıyla bir beyit örnek verilecektir. Necatî Bey, güneşi Şehzade Abdullah'ı tahtında görüp her seher sevincinden külahını göğe atar bir biçimde (Kurnaz, 2013: 334) tasvir etmektedir. Sevinme hadisesi “külahını göğe atmak” beden dili ifadesi/deyimi ile pekiştirilmektedir:

*Her seher taht-ı sa'âdetde göricek tapını
Sevinüp göke atar mihr safâdan külehi*

Necatî (Tarlan, 1997, s. 101)

“Güneş, her sabah saadet tahtında senin zatını görünce sevinip mutluluktan külahını göğe atar.”

Kâdir Çelebi övgüsünde kaleme alınan kasidede Fuzûlî mübalağa sanatının sınırlarını zorlamaktadır. Nakledilen beyitte şair mihrabı kişileştirip onun başını taşlara vurup yakasını yırtmamasını Kâdir Çelebi'nin karşısında daima durmasına bağlar. Böylece hüsn-i talil sanatının güzel bir örneğini verir. Beyitte pişmanlığın iki göstergesi “başını taşlara vurmak” ve “yakasını yırtmak” üzgün olmaya karşılık gelmektedir:

*Sana ger durmasa bir lâhza mukâbil mihrâb
Taşlara başın urup çâk-i giribân eyler*

Fuzûlî (Akyüz vd., 1990, s. 105)

“Eğer mihrap bir an olsun senin karşında durmasa(ydı) başını taşlara vurup yakasını yırtar(dı).”

Fuzûlî örneğinde olduğu gibi pişmanlığın yerine başka hisleri anlatan beden dili ifadelerine çalışmada yer verilmedi. Diğer bir deyişle pişmanlığı bildiren tabirler/beden dili ifadeleri, alıntılanan beyitte bu duyguyla ilintili değilse çalışmaya dâhil edilmedi. Bu sebeple pek çok divan taranmasına rağmen örnek/şair sayısı az olmuştur. Ağlamak, ah etmek, alnını secdeye koymak, bağrını/yakasını yırtmak, başını dizinden kaldırmamak, başını dövmek/başına vurmak, başını (taştan) taşa vurmak, başını yakasının üzerine bırakmak, boyun eğmek, dudağını ısırarak, elini dişlemek, göğsünü dövmek, inlemek, parmağı dudağında (ağzında) olmak, saçını yolmak, yüzünü toprağa sürmek başlıkları altında pişmanlık duygusunun beden dili ifadeleri ele alındı.

1.1. Ağlamak

İlgili beyitlerde pişmanlığın, bilhassa “günah” kavramının geçtiği şiirlerde, beden dili ile ifadelerinden biri gözyaşı dökmektir. Şairler, bu perspektifte pek çok beyit kurgulamışlardır. Bu tarz şiirlere örnek olması hasebiyle Kâtib-zâde Sâkîb’in beyti verilmekle yetinilmiştir. Günahın, dağa; gözyaşının da sele benzetildiği beyitte dağ gibi çok günah olsa da pişmanlıkla dökülen gözyaşına, tıpkı çerçöpün sele engel olmayacağı gibi, hiçbir şeyin, günahları temizleme hususunda, mani olmayacağı düşünülür:

*Sad kûh-ı güneh mâni’-i eşk-i nedem olmaz
Sedd olmaya çün seyl has u hâr yolında
Kâtib-zâde Sâkîb (Kırbyık, 2017, s. 896)*

“Yüzlerce günah dağı, pişmanlık gözyaşına engel olmaz. Zira selin yolunda çerçöp engel olmaz.”

Fevzî, Râizâde Vehbî Ahmed Çelebi’nin vefatı üzerine bir mersiye kaleme alır. Feleğin, İrfan ehlinin katledilmesi suçunu itiraf edip etmeyeceğini, pişmanlık dolayısıyla gözünü şarap renkli çeşme hâline getirip getirmeyeceğini sorarken edebî bir dil kullanmaktadır. Beyitte pişmanlığın beden dili ile ifadesinin kanlı gözyaşı dökmek olduğu görülmektedir:

*Mukırr olmaz mı âyâ cürm-i katl-i ehl-i ‘irfâna
Nedâmetden o da kılmaz mı çeşmin çeşme-i mey-gûn
Fevzî (Kaplan, 2019, s. 67)*

“İrfan ehlinin katledilmesi suçunu itiraf etmez mi? O da pişmanlıktan gözünü şarap renkli çeşme yapmaz mı?”

1.2. Ah Etmek

İnsanların günahlarının ve sevaplarının kaydını tutan meleklerin adı Kirâmen Kâtibîn’dir. Behiştî’nin işlediği birçok günahı Kirâmen Kâtibîn melekleri yazmışlardır. Ancak bu şair için sıkıntı değildir. Çünkü pişmanlıktan dolayı ettiği ahlar da bu defter içerisindedir. Pişmanlık ile ah ilişkisi pek çok beyte beden dili olarak yansımıştır:

*Yazdılsa cürm-i bisyârum Kirâmen Kâtibîn
Gam degül âh-ı nedâmet ol dahı defterdedür
Behiştî (Aydemir, 2000, s. 317)*

“Kirâmen Kâtibîn melekleri çok kabahatimi yazdılsa bu sorun değildir. Çünkü pişmanlıktan dolayı ettiğim ahım da o defterdedir.”

Divan şiirinde “günah” kavramı ile beraber pek çok kez zikredilen mefhumlardan biri “ah”tır. Öyle ki, ah kelimesinin günahın panzehiri olarak görmek mümkündür. Mahlasına seslenerek tecrit sanatı yapan Edirneli Nazmî, pişmanlığın sağlam yapılmasını kendine öğütler. Bunun için günahı her gün anıp ah etmek gerekmektedir.

*Nazmiyâ eyle nedâmet muhkem
Her günâhun anup it her gün âh*
Edirneli Nazmî (Üst, 2011, s. 5874)

“Ey Nazmî! Pişmanlığını sağlam eyle. Her günahını her gün anıp ah et.”

1.3. Alınını Secdeye Koymak

Birinci çoğul şahıs olarak kaleme alınan aşağıdaki beyitte pişmanlıkla gözyaşı döküp yalvarıp yakarak alınları secdeye koymaktan bahsedilmektedir. “Alınları secdeye koymak” ibaresi namaz kılmaya karşılık gelmesinden ziyade pişmanlığın beden diliyle ifadesi olarak görülmelidir:

*Dögüp nedâmet ile göz yaşını yalvaralum
Tazarru’ıla ana secdeye urup ki cibâh*
Hakikî Yûsuf (Boz, 2017, s. 751)

“Gözyaşını pişmanlıkla döküp yalvaralım. Ona yalvarıp yakarmakla alınları secdeye koyalım.”

1.4. Bağrını/Yakasını Yırtmak

Dede Korkut metinlerinde de rastlanan yaka yırtma, divan şiirinde ölümden kaynaklanan acının/matemin görsel dışı vurumudur (Harmancı, 2005, s. 342). Divan şiirinde ifade edilen pişmanlıkların daha çok işlenen günahlardan dolayı olduğu görülür. Diyarbakırlı Lebîb’in aşağıya kaydedilen beytinde de “kusur” ve “günah” ile dünya hayatında yapılan yanlışlıkların altı çizilmektedir. Şair, kendi kusuru için yapması gereken ahları, pişmanlıkları, günahı için bağır yırtmaları ve gözyaşlarını sorgulamaktadır. Beyitten bu durumun gerçekleşmediği anlaşılabilir. Ayrıca “çâk-i sîne” (bağrını yırtmak) ibaresi ikinci mısradaki günah için söz konusu iken, bu ibare pişmanlığın beden dili ifadesi olarak düşünülebilir:

*Kanı kusûrun için âhlar nedâmetler
Kanı günâhun için çâk-i sîne kanı bükâ*
Diyarbakırlı Lebîb (Kurtoğlu, 2017, s. 59)

“Hani kusurun içi ahlar, pişmanlıklar, hani günahın için bağrını yırtmak, hani gözyaşı...”

Sevgilinin güzelliğinin eşsizliğini divan şairleri farklı kıyaslamalar yaparak tasvir ederler. Sevgilinin güzelliğini vurgulamak isteyen Gelibolulu Âlî, feleğin sevgiliyi bırakıp güneşe gönül verdiği için pişman olduğunu, bu yüzden felakete uğradığını açıklar. Beyitte pişmanlığın beden diliyle ifadesi olarak yakası yırtılmış (çâk-i girîbân) ibaresi ortaya çıkmıştır:

*Mihre dil virdüğine nâdim imiş yâri koyup
Çerh-i mâtem-zede hem câk-i girîbân ancak*
Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018, s. 821)

“Yâri bırakıp güneşe gönül verdiği için pişman olup yas tutan felek hem de yaka yırtmaktadır.”

1.5. Başını Dizinden Kaldırmamak

Mesîhî, divan şiirinin eleştiri yöneltilen tiplerinden sofı hakkında betimlemede bulunur. Şaire göre galiba sofı zühdüne pişman olmuştur. Çünkü başını köşede dizinden kaldırmamaktadır. Pişmanlığın beden dili ile ifadesi olarak “başını dizinden kaldırmamak” kelime grubu beyitte yer almıştır:

*Peşîmândur 290lduğ zühdine sûfî
Ki kaldurmaz başın bucakda dizden*
Mesîhî (Mengi, 2014, s. 224)

“Anlaşılan o ki, sofı zühdüne pişman olmuştur. Zira başını köşede dizden kaldırmaz.”

1.6. Başını Dövmek/Başına Vurmak

Günah işlemenin pişmanlık sebebi olduğu, hatta divan şiirinde en çok pişmanlık duyulan hususun bu durum olduğuna temas edilmişti. Hakîkî de ömrünü günahlarla boş yere harcamayı, pişmanlık sebebi olarak değerlendirmiştir. Pişmanlığı bir ele benzeten şair, bu elle baş dövmekten bahseder. Aşağıdaki beyitte başını dövmek ibaresi pişmanlığın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

*Eyledük 'ömrümüzü külli ma'âsîde telef
Bes nedâmet eliyile dögelüm başumuzu*
Hakîkî Yûsuf (Boz, 2017, s. 792)

“Ömrümüzü hep günahlarla telef eyledik. Artık yeter, pişmanlık eliyle başımızı dövelim.”

1.7. Başını (Taştan) Taşa Vurmak

“Başını taştan taşa vurmak” deyiminin “Çaresizlik içinde ne yapacağını bilememek.” ve “Yaptığı kötü bir işten dolayı çok pişman olmak.” (Parlatır,

2007, s. 161) manaları mevcuttur. “Bağrını dövmek” deyimini ise “Çok pişman olmak.” (Püsküllüoğlu, 2006, s. 135) anlamına gelir. Yukarıda zikredilen ilk deyim, beyitte “ururam başuma seng” yani “başına taş vururum.” ibaresiyle ifade edilir. Beyitte sevgilinin gamından ah edip kan ağlandığı beyan edildikten sonra pişmanlık duygusu “göğsünü dövmek” ve “başına (taştan) taşa vurmak” deyimleri/beden dili ile ifade edilmektedir:

*Gamundan âh idüp kan agladukça
Dögüp göksüm ururam başuma seng
Adlî (Bayram, 2008, s. 233)*

Ali Paşa için bahariyye kaleme alan Bâkî şu beyitte nehirlerin başını taştan taşa vurarak akmalarına neden olarak onun eşiği taşına yüz sürememelerini göstermiş ve hüsn-i talil sanatı yapmıştır. Nehirler pişmanlıkları/üzüntüleri sebebiyle başını taştan taşa vurmaktadır:

*İşigi taşı imiş yüz sürececek hayf diyü
Taşdan taşa döger başını şimdi enhâr
Bâkî (Küçük, 1994, s. 42)*

“Irmaklar, yüz sürülecek (yer) eşiğinin taşı imiş, eyvahlar olsun, diyerek başını şimdi taştan taşa vurmaktadır.”

1.8. Başını Yakasının Üzerine Bırakmak

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî'nin *Divan*'ında “Menkabe Der-Hakk-ı Melik Tubba' Şehensâh-ı Yemen Be-Reftâr-ı Mesnevî” başlıklı bir şiir yer alır. Burada “Tubba” adlı bir padişahın hikâyesi anlatılır. Mesnevide bu padişahın tasviri yapılır. Tubba Yemen ülkesine padişah olur. Bu kişiden sonra ülkeye padişah olanlar Tubba olarak anılırlar (281). Mekke şehrinin halkı Tubba'yı karşılamayınca kızar. Kalbine Kâbe'yi tahrip etmek ve ehlini de öldürme düşüncesi gelir. (Bu sebepten) daha sonra hastalanır (283). Ölmesine az kalmıştır (284). Onun hastalığına maharetli kimseler çare bulamamışlardır (286). Hikmet doktorları ilaç bulamayıp pişmanlık sebebiyle kederden başlarını yakalarının üzerine bırakmışlardır. Sözlükte “ser-be-ceyb” tabirine “Düşünceden, utanmaktan veya kederden başını göğsünün üzerine sarkıtmış olan.” (Devellioğlu, 1997: 940) manası verilmiştir. “Ser-be-giribân” ibaresinin de aynı anlama sahip olduğu ve pişmanlık ifade ettiği aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır:

*Lâ- 'ilâc olup etibbâ-yı hikem
Oldılar ser-be-giribân-ı nedem
Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî (Kutlar, 2004, s. 434)*

“Hikmet doktorları ilaç bulamayıp pişmanlık sebebiyle kederden başlarını yakalarının üzerine bıraktılar.”

Osman KUFACI
Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Şiirindeki Görünümü

Hayatının geçen zaman diliminde ne güzel bir eser ne de hayrat bıraktığını belirten Edirneli Kâmî, geçmiş döneminin berbat olduğunu (Yazıcı, 2017: 339) belirtir. Bu ve benzeri düşünceler içerisinde, düşünceden başını göğsünün üzerine sarkıtmış hâlde, şairi pişmanlık gözyaşı kaplar. “Başını göğsünün üzerine sarkıtmak” betimlemesi pişmanlığı beden diliyle anlatmaktadır:

Bu hâl ile ser-be-ceyb-i fikret
Aldı beni girye-i nedâmet

Edirneli Kâmî (Yazıcı, 2017, s. 339)

“Düşünceden başını göğsünün üzerine sarkıtmış hâlde beni pişmanlık gözyaşı kapladı.”

1.9. Boyun Eğmek

Divanlarda yapılan araştırmalar sonucunda pişmanlığın beden dili ile ifade şekillerinden biri olarak “Kabullenmek, isteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak.” anlamına gelen “boyun eğmek” deyimini (Parlatır, 2007: 210) göze çarpmaktadır. Ancak beyitte “boyun eğmek” deyimini yukarıda bahsedilen anlamdan ziyade “acındırıcı bir durumda kalmak.” manasındaki “boynunu bükmek” deyimine (Saraçbaşı, 2010, s. I/249) karşılık gelmektedir. Bu bakış açısıyla kurgulanmış aşağıdaki beyitte, genel olarak sevgilinin saçına benzetilen menekşe kişileştirilmiştir. Menekşe hatayla sevgilinin saçına misk demiş. Bunun neticesinde boynunu eğmiş, bir hâldedir. Beyitte “hata” kelimesinin Çin’de yer alan “hita” bölgesinin misk ceylanlarıyla meşhur olduğu göz önünde tutulmalıdır. Menekşenin boynunun eğri şekli, hatayla sevgilinin saçına misk demesi hayali sebebine bağlanarak hüsn-i talil sanatı yapılmaktadır:

Saçuna müşg dimiş ol hatâdan
Boyn 292lduğ peşimândur benefşe

Ahmedî (Akdoğan, t.y., s. 203)

“(Menekşe) hatayla saçına misk demiş. Menekşe boynunu eğmiş, pişmandır.”

Pişman bir tabiatın niteliğini sanatlı bir şekilde dile getiren Nâbî, saatte bulunan ve hızlı hareket eden yelkovandan yararlanmaktadır. “Saatteki rakkas” tamlaması ile akrebe göre daha hızlı hareket eden yelkovan kastedilmektedir. Pişman tabiatın saatteki rakkas yani yelkovan gibi boynunu eğdiği iddia ediliyor:

Sâ’atdeki rakkas gibi dil tapış eyler
Olmaz da n’olur tab’-ı peşimân mütereddid

Nâbî (Bilkan, 2018, s. 434)

“Saatteki rakkas gibi gönül boyun eğer. Pişman tabiat kararsız olmaz da ne olur?”

1.10. Dudağını Isırmak

Arpaemîni-zâde Sâmî'nin *Divan*'ında yer alan mesnevideki beyitte Venedik elçisinin Sadrazam'ın önündeki hâli betimlenmektedir. Venedik elçisi alnını ümitsizlik toprağına sürmüş, duyduğu pişmanlık ve üzüntü sebebiyle dudağını ısırıştır. Pişmanlığın beden dili ifadesi olarak “ağlayacak gibi olmak” anlamındaki “dudağını ısırarak” (Saraçbaşı, 2010: I/386) deyimini beyitte yer almaktadır:

*Oldı o cebîn-be-hâk-i haybet
Leb-hây-ı te'essüf ü nedâmet*

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî (Kutlar, 2004, s. 418)

“Alnını ümitsizlik toprağına sürdü, pişmanlıktan ve üzüntüden dudağını ısırıldı”

1.11. Elini Dişlemek

Gönlüne seslenen Nigârî, hayret elini dişleyip pişman olmadığını ifade eder. Sonra da gönlüne fırsatı kaçırmayıp meyhane kapısına düşmesini tembihler. “Elini dişlemek”, “elini ısırarak, pişman olmak.” (Dilçin, 1983: 81) anlamına gelerek pişmanlık göstermektedir:

*Dişleyüp hayret elin olmadın ey dil nâdim
Der-i meyhâneye düş eyleme fevt-i fırsat*

Nigârî (Bilgin, 2017, s. 55)

“Ey gönül! Hayret elini dişleyip pişman olmadın. Meyhane kapısına düş, fırsatı kaçırma.”

1.12. Göğsünü Dövmek

Ali Bolat melâmetîlik tasavvuf okulunu ele aldığı çalışmasının giriş kısmında melâmet ve melâmetîlik kavramıyla ilgili olarak şu bilgileri kaydeder:

“*Kınamak, ayıplamak, azarlamak, serzenişte bulunmak, korkmak, rüsvaylık anlamına gelen melâmet mastar bir kelime olup, melâm(et)î ise kınanmaya konu olan demektir. Tasavvuf ıstılahında ise yaygın şekliyle yapılan tarif şöyledir: “Yaptığı iyilikleri (gösteriş olur endişesiyle) gizlemek, kötülükleri ve işlediği günahları ise (nefsiyle mücahede etmek için) açığa vurmak.” Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, melâmetin temel vasfı riyadan kaçınmak amacıyla gizlilik ve şöhretten sakınma olarak tezahür etmektedir.*” (Bolat, 2003, s. 15-16)

Osman KUFACI
Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Şiirindeki Görünümü

Edirneli Nazmî, imgeli bir dille melâmet anlayışına mensup olanları ya da sempati duyanları uyarır. Bu inanca arkadaşlar/tanıdık olanlar, bu işin sonunda pişmanlıkla göğsünü def gibi dövecektir. Göğsünü def gibi dövmek, beyitte “çok pişman olmak” anlamındaki “bağrını dövmek” (Püsküllüoğlu, 2006: 135) deyimini ile aynı manada kullanılmış olup pişmanlığın beden dili ile ifadesidir:

Her melâmet sâzına dem-sâz olanlar 'âkıbet
Bir nedâmet birle göğsin dögiser mânend-i def
Edirneli Nazmî (Üst, 2011, s. 363)

“Her kınanma sazına arkadaş olanlar sonunda bir pişmanlıkla göğsünü def gibi dövecektir.”

Adlî'nin aşağıdaki beytinde de “göğsünü/bağrını dövmek”, “çok pişman olma”yı ifade edecek şekilde kullanılmıştır:

'Adli göğsin dögüben derd ile dir aglayarak
Senden ayru düşeli âh n'idem vâh n'idem
Adlî (Bayram, 2008, s. 269)

“Adli, göğsünü dövüp dert ile ağlayarak: ‘Senden ayrı düştüğümden beri ah ne edeyim, vah ne edeyim?’ der.”

1.13. İnlemek

Gelibolulu Âlî gamlar çekip her zaman inleyip ağlamasının sebebini aşağıdaki beyitte açıklamaktadır: Gönlünün sevgiliye düşmesinden dolayı pişman olmuştur. Beyitte “Gönlü düşmek”, kelime grubu “âşık olmak” (Saraçbaşı, 2010: I/503) anlamına gelmektedir. Pişmanlığın beden dili ile göstergeleri inlemek ve ağlamak olarak beyitte yer almıştır:

Benüm gamlar çeküp nâlân u giryân 294lduğum her dem
Sana düşdüğine gönlüm peşimân oldugındandır
Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018, s. 659)

“Benim gamlar çekip her zaman inleyip ağlamamın sebebi gönlümün sana düşmesinden dolayı pişman olduğundandır.”

Hakîkî Yûsuf, bir önceki beyitten muhatabın kendisi olduğunu anladığımız bülbül-i şeydâya canını gafletten kurtarmasını, pişman olup bu gafletten kaçmasını öğütler. Ayrıca bu dert ile deniz gibi inleyip ağlamasını tembihler. Farklı şekillerde yorumlanabilecek beyitte pişmanlığın beden dili ile ifadesini şair “inlemek ve ağlamak” anlamlarındaki “zâr u giryân” kelimeleri ile sağlamaktadır:

*Uyar cânun peşimân ol bu gafletden girizân ol
İnile zâr u giryân ol bu derdile çü bu deryâ*

Hakîkî Yûsuf (Boz, 2017, s. 51)

“Canını gafletten kurtar, pişman ol, bu gafletten kaç. Bu dert ile bu deniz gibi inleyip ağla.”

1.14. Parmağı Dudağında (Ağzında) Olmak

Divan şiirinde sevgilinin vasıflarından biri herkesin ona âşık olması ve sevgilinin vefa göstermemesidir. Nakledilen beytin ilk mısraında bu anlayışa uygun olarak sevgiliye âşık binlerce kişinin olduğu belirtilmektedir. Ancak sevgiliye âşık olanların pişmanlığı ikinci mısraında açık olarak dile getirilmektedir. Bu pişmanlığın sebebi sevgilinin vefakârlık göstermemesidir. Sevgiliye duyulan aşk dolayı duyulan pişmanlık “Engüşt-be-leb” (parmağı dudağında/ağzında) beden dili ibaresiyle anlatılmaktadır. Bununla birlikte yukarıda zikredilen tabire benzeyen “parmağı ağzında kalmak” deyimini “pek çok şaşmak, şaşakalmak.” (Püsküllüoğlu, 2006: 135) manasında şaşırma bildirir:

*Bir ben degilem ben gibi karyede bin var
Engüşt-be-leb cümle peşimân-ı sadâkat*

Kânî (Yazar, 2010, s. 414)

“Bir ben değilim, benim gibi köyde binlercesi var. (Binlercesinin) Parmağı dudağında tamamen (sevgilinin) vefakârlık (gösterme hususunda yaptıklarından dolayı sevgiliye âşık olduğu için) pişman.”

1.15. Saçını Yolmak

Çeng tasvirinin yapıldığı aşağıdaki beyitte gamların çengin boyunu büktüğü, pişmanlığa benzeyen elin saçını yolduğu hüsn-i talil sanatı vasıtasıyla anlatılmaktadır. Türkçede “Saçını başını yolmak”, deyimini “Çok üzölmek, üzüntüsünden dövünmek.” (Saraçbaşı, 2010: II/995) manasına gelir. Beyitteki “saçını yolmuş” ibaresi bu deyim anlamını karşılamakta ve pişmanlığı beden dili olarak ifade etmektedir:

*Dest-i nedâmet yolmuş saçını
Kaddini bükmiş çengün bu gamlar*

Gelibolulu Mustafa Âlî (Aksoyak, 2018, s. 431)

“Pişmanlık eli saçını yolmuş. Bu gamlar çengin boyunu bükmüş.”

1.16. Yüzünü Toprağa Sürmek

Hidayet nurunun aynasının ortaya çıkmasından kastedilen Hz. Peygamber’in dünyaya gelmesidir. Hz. Peygamber doğduğunda, putların

Osman KUFACI
Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Şiirindeki Görünümü

kırılıp parçalanması hüsn-i talil sanatı yoluyla onların siyah yüzünü pişmanlık toprağına sürmesi olarak yorumlanmıştır. Beyitte pişmanlığın beden dili ifadesi yüzü toprağına sürmektir:

*Urdı hâk-i nedeme rûy-ı siyâhın asnâm
Dem ki ol âyîne-i nûr-ı hüdâ oldı 'ıyân*
Kâtib-zâde Sâkıb (Kırbyık, 2017, s. 44)

“Hidayet nurunun aynası aşikâr oldu, putlar siyah yüzünü pişmanlık toprağına sürdü.”

2. Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski olan beden dilinin divan şiirinde ele alınmaması düşünülemezdi. Pişmanlık duygusunu yansıtan beden dili ifadelerinin anlatımı/betimlemeyi güçlendirici etkiye sahip olduğu söylenebilir. Şairler pişmanlığın göstergesi olan beden dili ifadelerini genellikle “boyun eğmek”, “dudağıını ısırma”, “elini dişlemek”, “göğsünü dövmek”, “saçını yolma” vb. deyimlerle ifade etmişlerdir. Pişmanlığa ilişkin beden dili ifadelerinin genel olarak vücudun baş bölgesiyle alakalı olduğu görülmektedir. “başını dizinden kaldıramamak”, “başını dövmek”, “başını (taştan) taşa vurma”, “başını yakasının üzerine bırakma” başla ilgili beden dili ifadeleri olarak dikkate değerdir.

Pişmanlığı yansıtan beden dili ifadelerinden şu sonuca da ulaşılabilir. Bazı fiiller herhangi bir konuda pişmanlık duygusu hissedildiği anda yapılmaktadır. Daha sonra bu fiillerin ya da kelime gruplarının, davranış/eylem yapılsın ya da yapılmassın, pişmanlığı ifade eden bir deyim hâlini aldığı söylemek mümkündür. Bu hususa “dudağıını ısırma” ibaresi örnek verilebilir

Kaynaklar

- Aydemir, Y. (2000). *Behiştî Divanı*. Ankara: MEB Yay.
- Akdoğan, Y. (t.y.). *Ahmedî Dîvân*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 18.11.2019.]
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 18.11.2019.]
- Baltaş, Z. ve Baltas, A. (1992). *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayram, Y. (2008). *Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî Hayatı Şahsiyeti Şairliği Dîvânının Tenkidli Metni*. Amasya: Amasya Valiliği Yay.

- Bilgin, A. (2017). *Nigârî Dîvânı*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55757_nigari-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 18.02.2019]
- Boz, E. (2017). *Hakîkî Dîvânı*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55749_hakiki-divanipdf.pdf?0 [erişim tarihi: 18.02.2019]
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Harmancı, M. E. (2005). Klasik Türk Edebiyatında Matem Şekilleri. *Osmanlı Araştırmaları*. 26: 269-284.
- Kırbıyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56426.katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 18.02.2019]
- Kaplan, Y. (2019). *Fevzî Dîvânı*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10610_fevzi-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 04.01.2020]
- Kara, N. (2015). *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'ân'da Beden Dili*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karataş, M. (2012). *Peygamberimizin (Sav) Beden Dili*. İstanbul: Timaş Yay.
- Kenan, A. vd. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kurnaz, C. (2013). Divan Şiirinde Beden Dili. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 10: 331-338.
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 18.02.2019]
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvânı*. Ankara.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: TDK Yay.
- Mengi, M. (2014). *Mesihî Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Özdemir, A. (2019). *Beden Dili, Etkili İletişim, Etkili Konuşma*. Ankara: Altınpost Yay.
- Parlatır, İ. (2007). *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü II, Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necati Beg Divanı*. İstanbul: MEB. Yay.
- Turchet, P. (2008). *Bedenin İnce Dili: Sinergoloji*. (Çev.: Yeşim Ongan, A. ve Simla, O. K.), İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Üst, S. (2011). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstüner, K. (2017). *Yâver Dîvânı*, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55748_yaver-divanipdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 18.02.2019]

Osman KUFACI
Pişmanlık Duygusunun Beden Diliyle İfadesinin Divan Őirindeki Görünümü

Yalvaç-Arıacı, H. (2016). *Kur'an'da Pişmanlık Psikolojisi, Aktif-Pasif Tevbe*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Yazar, İ. (2010). *Kânî Divânı, Tenkidli Metin ve Tahlil*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

**YEŞİL BÜYÜMENİN SAĞLIK HARCAMALARI ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**
**THE EFFECT OF GREEN GROWTH ON HEALTH
EXPENDITURES (CASE OF TURKEY)**

İsmail BARIŞ*
Rıdvan KARACAN**

Özet

Geleneksel üretimin ana kaynağı fosil yakıtlar, insan sağlığını tehdit eder hale gelmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan sağlık sorunları beraberinde sağlık harcamalarında artışa yol açmıştır. Sorunun çözümüne yönelik, yeşil büyüme olarak da adlandırılan düşük karbonlu üretim yöntemleri gündeme gelmiştir. Bu bakımdan birtakım ülkeler üretimde düşük karbonlu yakıtların kullanımına önem vermiştir. Yeşil büyümenin artan sağlık sorunlarını azaltabileceği, böylece sağlık harcamalarının azalacağı gerçeğinden hareketle; Türkiye Ekonomisi için "Yeşil Büyüme" ve "Sağlık Harcamaları" arasındaki ilişki test edilmek istenmiştir. Çalışma, 2000-2016 dönemini kapsamaktadır. Johansen Eşbütünleşme ve SPSS Doğrusal Regresyon Tekniği kullanılarak yapılan ampirik analizler sonucu, uzun dönemde yeşil büyüme ve sağlık harcamaları arasında negatif ve anlamlı ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yeşil Büyüme, Sağlık Harcamaları, Johansen Eşbütünleşme Testi, SPSS Doğrusal Regresyon Analizi.

JEL Sınıflandırması: H51, C1.

Abstract

Fossil fuels, as the main resource of traditional production, have become threat to human health. The resultant health problems have led to an increase in health expenditures. Practices such as green growth (Low Carbon Productions) have emerged in this process. In this respect, countries have attached importance to the use of low carbon fuels in production. Based on the fact that low carbon production could reduce the ever-increasing health problems, which would thus lead to a decrease in health expenditures; it was intended to test the correlation between "Green Growth" and "Health Expenditures" for Turkish Economy. The research covers the period from

---

* Doç.Dr.,Üsküdar Üniversitesi Öğretim Üyesi İstanbul /TÜRKİYE
ismail.barisuskudar.edu.tr Orcid ID: 0000-0001-8371-1243

** Doç.Dr, Kocaeli Üniversitesi Öğretim Üyesi, Kocaeli / TÜRKİYE
rkaracan@kocaeli.edu.tr Orcid ID: 0000-0002-4148-0069

2000 to 2016. As a result of empirical analyzes which was performed using the Johansen Cointegration Test and SPSS Linear Regression Technique, a negative and significant correlation was found between green growth and health expenditures in the long term.

Keywords: Turkey, Green Growth, Health Expenditures, Johansen Cointegration Test, SPSS Linear Regression Analysis.

JEL Classification Codes: H51, C1.

Giriş

Dünyanın dört bir yanındaki ekonomik politika yapıcılar için, "Yeşil Büyüme" terimi, olumsuz çevresel sonuçlara yol açmadan üretimde istikrarlı artışları teşvik etmenin bir yolu olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası yeşil büyümeyi; "kirliliği ve çevresel etkileri en aza indirdiği ve doğal afetleri ve çevre yönetiminin ve doğal sermayenin fiziksel felaketlerin önlenmesindeki rolünü açıklamasından dolayı büyüme" olarak değerlendirmektedir (Georgeson vd. 2017). Diğer bazı kalkınma ajansları için, yeşil büyüme, genel olarak, çevresel olarak sürdürülebilir, düşük karbonlu ve sosyal açıdan kapsayıcı kalkınmayı teşvik eden ekonomik ilerleme" olarak tarif edilmektedir (Ho ve Wang, 2014, s.5-6). Asya Kalkınma Bankası ise Yeşil Büyümeyi; karbon salımlarından, kirlilikten ve kaynak kullanımından ayıran ve insanların yaşam kalitesini de artıran yeni çevre dostu ürünler, endüstriler ve iş modelleri yaratarak büyümeyi teşvik eden bir unsur olarak tanımlamaktadır (Bowen, 2012; Rosenbaum, 2016; Stéphane vd.,2012). Birleşmiş Milletler, Yeşil Ekonomiye ekolojik sistemin sağlıklı işleyişine katkı yapan bir unsur olarak belirtmiştir (UN, 2010).

Organik ekonomiden fosil yakıt ekonomisine geçiş ile birlikte, hem Birinci (kömür) hem de İkinci Sanayi Devrimi'nde (petrol) işgücüne büyük bir verimlilik kazandırarak, ulaşım, üretim ve tüketim için teknolojik ve ekonomik koşulları derinden değiştirmiştir (Jänicke ve Jacob, 2009). Yüzlerce milyon yıldır yer kabuğunda biriken biyokütle enerji stokları şimdi insani ihtiyaçlara cevap vermek için hazır. İnsanlık tarihinde ilk kez, fosil yakıt çağı İngiliz Sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. O dönemlerde, ilk buharlı motor esas olarak kömür madenlerinden su pompalamak için kullanılsa da kısa sürede daha farklı üretim faaliyetlerinde yer almaya başlamıştır (Bithas ve Kalimeris, 2016, s.5-10; White, 2014; Vlachogianni ve Valavanidis, 2013).

Fosil yakıtların üretimde kullanılması ve yaygınlaşmasıyla birlikte seri üretim, lojistik, istihdam imkânları artmıştır. Kısa zamanda dünyanın birçok ülkesi bu imkânlardan yarar sağlar hale gelmiştir. Bu sayede ekonomilere bir hareketlilik ve canlılık meydana gelmiştir. Hem sanayide hemde tarımda üreticiler ve işçiler, daha az çaba harcayarak daha fazla para kazanır hale

gelmiştir. Köylerden kentlere göç artmış insanlar daha iyi koşullarda yaşamaya başlamıştır.

Ancak, ilerleyen süreçte bilim ve teknolojinin gelişmesiyle, geleneksel üretim yöntemlerinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri de daha net bir şekilde fark edilmeye başlanmıştır (Jänicke ve Jacob, 2009). Geleneksel üretimin ana kaynağı olan, fosil yakıtların gerek çevresel gerekse doğrudan insan sağlığını tehdit eder hale gelmesi tartışmalara konu olmuştur. Fosil yakıtların meydana getirdiği iklim değişikliği; çevresel, ekonomik problemler ve sağlık sorunları insanları alternatif kaynak arayışına sürüklemiştir. Bu yüzden birtakım ülkeler zararı minimuma indirme gayreti içerisine girmiştir. Bu süreç de farklı alternatif üretim modelleri gündeme gelmiştir. Bu modellerden biride yeşil büyüme olarak adlandırılan, düşük veya sıfır karbon salınımına dayalı üretim modelidir

Bu bağlamda fosil yakıtların kullanımına bağlı olarak artan sağlık sorunlarının sağlık harcamalarını artırabileceği düşüncesiyle; Türkiye Ekonomisi için Yeşil Büyüme ve Sağlık harcamaları arasındaki ilişki; hem Johansen Eşbütünleşme Testi hemde SPSS Doğrusal Regresyon Modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Böylece çıkacak olan sonuçların güvenilirliği sınanmak istenmiştir. Kullanılan ampirik metotlar bakımından, çalışmanın literatürde ilk ve tek olduğunu söylemek mümkündür. Çalışma, 2000-2016 dönemini kapsamaktadır. Çalışmaya ait veriler Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) web sitesi ile Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) web sitelerinden derlenmiştir. Ekonometrik analizler için Eviews-9 programı, SPSS analizler için SPSS-22 Paket programı kullanılmıştır. Çalışma ana hatlarıyla, giriş, literatür özeti, ampirik analiz ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

1. Literatür Özeti

Literatürde Yeşil Ekonomi ve Sağlık Harcamaları konu alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türkiye Ekonomisi açısından ise böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kısımda ancak küresel bazda benzer çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda yapılacak çalışmanın Türkiye ekonomisi açısından literatüre katkı yapacağı düşünülmüştür.

Sülkü ve Caner (2009), 1984-2006 döneminde Türkiye’de kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), bireysel sağlık harcaması ve nüfus artış hızı arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucuna göre, kişi başına düşen GSYH’da %10'luk bir artış, nüfus artışını kontrol eden kişi başına toplam sağlık harcamalarındaki %8,7'lik bir artına neden olmaktadır. Sipringer vd. (2019), Çin’de ekonomik ve emisyon politikalarının, Çin ekonomisi ile nasıl bağlantılı olduğunu göstermek amacıyla ampirik bir

çalışma yapılmıştır. Ampirik analiz sonuçlarına göre; düşük emisyon yoğunluğunun Çin'in ekonomisinde büyümeyi teşvik etmektedir. Ayrıca emisyonların azalması, Çin'in OECD benzeri bir ekonomik yapıya geçeceğini göstermiştir. Khalid vd. (2016), 1975 dönemi boyunca BRICS ülkelerinde, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'daki enerji, çevre, sağlık ve servet gibi dört yeşil büyümenin temelini incelemiştir. Genel sonuçlar, çevresel değişkenlerin BRICS'in ekonomik büyümesi üzerinde zararlı bir etkisi olduğunu gösterirken, enerji kaynakları ülkelerdeki ekonomik büyümeyi önemli ölçüde arttırmaktadır. Sağlık harcamaları ve altyapı, BRICS ülkelerinde doğurganlık ve ölümlerle ilgili sağlık konularına uygun bakım yapılmasını gerektiriyordu. Sonuçlar, büyüme sürecini ve ülkelerin refahını hızlandırmaya yardımcı olan yeşil büyüme ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının önemini vurgulamaktadır. Çolak ve Çolak (2018), İklim değişikliği önümüzdeki on yılda çoğu nüfus tarafından hissedilecek ve milyarlarca insanın hayatını ve refahı üzerinde olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Bunun önüne geçilebilmesi için sürdürülebilir sistemlerin geliştirilmesi ve çevre dostu yeşil stratejilerin uygulanması gerektiği öne sürülmüştür. Frankoviç, (2017), İklim Değişikliğinin Sağlık Harcamalarına Etkisi konulu bir çalışma yapmıştır. Buna göre; İklim kaynaklı mortalite tıbbi bakım talebini artırırken, gelir artışı, özellikle yaşlılarda sağlık harcamalarını azaltmaktadır. İklim değişikliğine karşı yaşa özgü kırılganlıkların toplam sağlık hizmeti talebi üzerindeki etkiyi büyük ölçüde şekillendirdiği bulunmuştur. Sonuç olarak, iklim kaynaklı sağlık maliyetlerinin tahmininde tam yaşam döngüsü perspektifinin önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır. Sileem (2016), 1996 ve 2013 dönemini kapsayan, 19 Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ekonomisi için çevresel bozulma ve halk sağlığı maliyetleri arasındaki nedensellik konulu bir araştırma yapmıştır. CO₂ emisyon birikiminin halk sağlığı harcamalarında artışa yol açtığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Badamassi vd. (2017), Partikül madde (PM_{2.5}), karbon monoksit (CO), azot oksit (NO_x) ve kükürt dioksit (SO₂) emisyonları Çevresel hava kirleticileri ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Ampirik sonuçlar, bu değişkenlerin yüksek sağlık harcamaları ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, PM_{2.5}'in sağlık harcamaları üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Huhtala ve Samakovlis (2003), "Green Accounting, Air Pollution and Health" isimli çalışmasında hava kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri olduğunu tespit etmiştir. Bunun sonucunda artan sağlık harcamaları kapsamında; zararlı emisyonlar için en uygun vergilendirmenin yapılabilmesi amacıyla marjinal bir fayda-maliyet kuralının oluşturulmasını önermiştir. Abdullah vd. (2016). Malezya ekonomisi için ulusal sağlık harcamaları ile çevresel kalite ile sosyo-ekonomik faktör arasındaki iş birliğini incelemek amacıyla bir çalışma

yapmıştır. Çalışmada Dünya Bankası Göstergeleri ve Malezya İstatistik Departmanı'ndan ikincil veriler kullanılmıştır. Hava kirliliğine yol açan değişkenler olarak, Karbondioksit (CO₂), Azot Dioksit (NO₂) ve Kükürt Dioksit (SO₂) gazlarına ait yıllık zaman serisi verileri kullanılmıştır. ARDL modeli kullanılarak yapılan çalışma sonucunda, GDP, CO₂, MR, FR, NO₂ ve SO₂'nin, Malezya'da uzun vadede sağlık harcamaları ilişkili olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Resnick vd. (2012). "Yeşil Büyüme Politikası Ekonomisi: Güney Afrika'dan Örnekler" isimli çalışma yapmıştır. Buna göre yeşil büyüme uzun vadede çevre ve ekonomik anlamda faydalıdır. Ancak kısa vadede maliyetlidir. Barbier (2015). Yeşil büyümeyi yoksul ülkeler açısından etkilerini araştırmıştır. Buna göre; eğer yeşil büyüme, gelişmekte olan ülkelerde ekonomi çapında bir dönüşüm ve yoksulluğun azaltılması için bir katalizör olacaksa, bu iki yapısal özelliğin doğrudan üstesinden gelmeyi amaçlayan politikalar eşlik etmelidir. Politikalar ve reformlar, birincil üretimin ileri ve geri bağlantılarını güçlendirmeli, ekonominin geri kalanıyla entegrasyonunu güçlendirmeli ve inovasyon ve bilgi yayımları için fırsatları geliştirmelidir. Schulte ve Chun (2009). Yapmış oldukları çalışmada; yeşil büyüme ile daha fazla rüzgâr ve güneş enerjisi kullanılacak, buda mesleki tehlikeler, hava kirliliği ve iklim değişikliğindeki azalmalar nedeniyle sağlık üzerinde önemli olumlu etkiler meydana getirecektir.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışma Türkiye ekonomisi için yapılmıştır. Çalışmaya ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) ve Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) web sayfalarından alınmıştır. Çalışmada reel ve yıllık veriler kullanılmıştır. Değişkenler, sırasıyla sağlık harcamaları ve yeşil büyüme verileridir. Sağlık harcamalarına ait veriler TUIK veri kaynağından elde edilmiştir. Yeşil büyüme verileri ise OECD veri kaynağından alınmıştır. Araştırma 2000-2016 dönemi için yapılmıştır.

Çalışma hem ekonometrik (Johansen Eşbütünleşme Testi) hemde SPSS (Basit Doğrusal Regresyon Modeli) analizleri olmak üzere iki farklı yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Böylece çıkacak olan sonuçların güvenilirliği sınanmak istenmiştir. Önce ekonometrik model (Johansen Eşbütünleşme Testi) yapılmıştır. İlk olarak, durağan olduğu düşünülen durağan olmayan seriler, aynı dereceden farklılıklar alınarak durağan hale getirilmiştir. Johansen Eşbütünleşme Testinin yapılması için modele uygun gecikme uzunluğunun hesaplanması gerekir. Bunun için VAR model kurulmuştur ve uygun gecikme uzunluğu bulunmuştur. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Ekonometrik analizler için Eviews-9 programı kullanılmıştır. Son olarak, hata terimlerinin

ve modelin doğru çalışıp çalışmadığını belirlemek için bir Hata Düzeltme modeli kurulmuştur. Bir sonraki aşamada değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için SPSS basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bunun için "Enter Metodu" tercih edilmiştir. Zira bu metot bağımlı ve bağımsız değişkenlerin hepsini bir arada ele almaktadır. SPSS analizler için SPSS-22 Paket programı kullanılmıştır.

2.1. Johansen Eşbütünleşme Testi

Ekonometrik literatürde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında, farklı test teknikleri kullanılmaktadır. Bu testlerden bir tanesi de Johansen Eşbütünleşme tekniğidir (Cengiz vd.,2016,s.304). Seriler arasındaki birden fazla eşbütünleşme ilişkilerini tespit edilmesinde Johansen eşbütünleşme yöntemi, güçlü kabul görmektedir (Doğan vd. 2016, s.415). Johansen kısa ve uzun dönem parametrelerini birlikte test edebilmektedir. Bu manada farklı gecikme uzunluklarında bulunabilmesi diğer analizlere göre daha üstün olduğunun göstergesidir (Peseran, 2001, s.301). Johansen Eşbütünleşme Testi, sabit olmayan bir zaman dizisi olan Vektör Autoregression (VAR) 'da bir vektör hata düzeltme modeli (VEC) olarak bilinen ve uygulanan kısıtlamalarla eşbütünleşen vektörlerin sayısını belirleyen bir maksimum olabilirlik yöntemidir (Maggiora ve Skerman, 2009, s.18; Özcan ve Arı, 2013).

Johansen'in eş bütünleşme testi, çok değişkenli bir çerçevede kullanılır. Johansen'in eş bütünleşme testi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki birlikte-bütünleşme ilişkilerinin sayısını belirlemek için uygulanmadan önce, değişkenlerin I (0) veya I (1) değişkenleri olup olmadığını belirlememiz gerekir. Johansen'in eş bütünleşme testine ilişkin temel denklem aşağıda verilmiştir (Naidu vd., 2017:143);

$$Z_t = AZ_{t-1} + \dots + A_n Z_{t-n} + BX_t + E_t \quad (1)$$

Z_t : Bağımlı ve bağımsız değişken vektörü

X_t = Rastgele olmayan değişken vektörü

E_t = Hata düzeltme ifadesidir.

2.1.1. ADF ve PP Durağanlık Testleri

Johansen Eşbütünleşme testinde model oluşturulurken ele alınan serilerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Bunun için, ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (P. Perron, 1989) birim kök testleri yapılmaktadır. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test denklemi aşağıdaki gibidir (Gujarati, 2004, s.798).

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Formülde, μ katsayısı zaman indeksini, δ katsayısı sabit terimi, p ilk farkların otoregressif sürecinin gecikme sırasını, ε_t ise bağımsız ve özdeş hata terimini ifade etmektedir. Perron tarafından önerilen bu birim kök testinde ise nonparametrik düzeltmeler söz konusudur. Teste ait için denklem şöyledir (Çağlayan ve Saçaklı, 2010, s.124);

$$y_t = \alpha y_{t-1} + x_t' \delta + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklemden $\alpha = \rho - 1$, x_t ise “sabit” veya “sabit ve trend”i ifade eden deterministik bileşendir.

2.1.2. VAR Modeli ve Gecikme Uzunluğunun Bulunması

Johansen Testinde VAR modelinin Hata Düzeltme Modeline dönüştürülmesi gerekmektedir. Johansen yaklaşımında, öncelikle uygun gecikme uzunluğunun belirlenir (Syzdykova, 2016, s.8). Gecikme uzunluğunun belirlenmesi için VAR Modeli kurulur. VAR Modeli'nin derecesinin belirlenmesi amacıyla en yaygın kullanılan testler; Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion: SIC) Olabilirlik Oranı Testi (Likelihood Ratio Test: LR),'dir. Ayrıca bu testlere ilaveten; Son Öngörü Hatası (Final Prediction Error: FPE) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) de kullanılmaktadır. Bu kriterleri minimum yapan gecikme uzunluğu, optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenir (Bozdağlıoğlu ve Özpınar, 2011, s.48). VAR modeli, standart şekilde şöyle ifade edilebilir (Sarıkovanlık vd. 2018, s.130);

$$y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_k y_{t-k} + e_t \quad (4)$$

2.1.3. Hata Düzeltme Modeli

Yukarıdaki VAR modelinin Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) dönüştürülmüş hali aşağıdaki gibidir (Sarıkovanlık vd. 2018, s.130);

$$y_t = \Pi y_{t-k} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \Gamma_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta y_{t-(k-1)} + e_t \quad (5)$$

Eşbütünleşme testi ile Değişkenlerin farkları alındığı için değer kayıpları ortaya çıkabilmektedir. Buda olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla Hata Düzeltme Modelleri oluşturulur. Hata düzeltme modeli kullanmanın avantajlarından biride değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli sebepleri ortaya çıkarmak ve dengesizliği belirlemek ve düzeltmektir (Enders, 1995, s. 365-366). Granger

(1981)' de koontegrasyon ve hata düzeltme modeli arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Birinci mertebeden iki durağan değişken için düşünüldüğünde model aşağıdaki gibi formüle edilir (Bozkurt, 2007, s.110).

$$\Delta Y_t = \alpha \Delta X_t + \beta(\gamma_{t-1} - a_{x_{t-1}}) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Burada önemli olan β katsayısının anlamlılığıdır. Eğer $\Delta y_t, \Delta x_t \rightarrow 0$ iken, hata teriminin durağan olduğu tespit edilirse, iki değişken arasında koontegrasyon ilişkisi olduğu var demektir. X, Y ve Hata terimine ait durağanlık mertebeleri; $d_x = d_y = d_e$ arasında bir eşitlik varsa koontegrasyon ilişkisi olmadığı söylenir. $e = y - \beta x \sim N(0,1)$ durumunda hata teriminin durağanlık mertebesi $I(0)$ olacaktır. Bu duruma ait temel hipotez şöyledir (Bozkurt, 2007, s.110-11);

H_0 :e birim köke sahiptir, bu bağlamda x ve y kointegre değildir Bu durumda x ve y arasında kointegre ilişkisi olduğu yönündeki alternatif hipoteze karşı sınıanır.

2.2. SPSS Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Araştırmamızda bir bağımsız değişken olduğu için ampirik analiz SPSS "Basit Doğrusal Regresyon Modeli" kullanılarak yapılmıştır. Bunun için "Enter Metodu" tercih edilmiştir. Zira bu metot bağımlı ve bağımsız değişkenlerin hepsini bir arada ele almaktadır.

Bir bağımsız ve bir bağımlı değişkenin yer aldığı regresyon modellerine basit doğrusal regresyon modelleri denmektedir. Regresyon analizi ile bağımsız değişkenin değerlerine dayanarak bağımlı değişkenin ortalama değeri tahmin edilmeye çalışılır (Karagöz, 2017). "T" Testi parametrelerin modelin tek tek istatistiksel olarak anlamlılığına (Can, 2017), "F" testi ile modelin bir bütün olarak anlamlılığı test edilir (Ege ve Bayrakdaroğlu, 2008).

Değişken seçiminde en fazla kullanılan metot Enter metodudur. Değişkenlerin etkilerinin birlikte gözlenmek istenmesi durumlarında Enter yöntemi kullanışlıdır. Modelin bağımlı değişkenleri tahmin etme başarısı değerlendirilir. Tahmin başarısı oldukça yüksektir (Baydemir, 2014; Cheng, 2019). Böylece her değişkenin modele etkisi tespit edilir. Basit doğrusal regresyon modeline ait denklem aşağıdaki gibidir

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + e_{ij} \quad (7)$$

Y_i = Bağımlı değişken

X_i = Bağımsız değişkenler

β_i = Tahmin edilecek parametreler

e = Hata terimi

k= bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir (Gunst ve Mason, 1980).

3. Ampirik Analiz Sonuçları

3.1. Ekonometrik Analiz Sonuçları

3.1.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Durağan olmayan zaman serileri ile tahmin edilen modeller sahte regresyon problemine sebep olmaktadır. Bu yüzden analize başlamadan önce birim kök testleri gerçekleştirilir (Petek ve Çelik, 2017, s.72). Durağanlık, serilerin zaman içinde belli bir değere yaklaşmasını; serilerin sabit bir ortalamaya, sabit bir varyansa ve gecikme seviyesine bağlı bir kovaryansa sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Augmented Dickey Fuller (ADF) testi, durağanlık testlerinde en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Ancak, Perron (1989) veri setinde yapısal kırılmanın olduğu durumlarda ADF testinin başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Bu yüzden, çalışmada ADF testinin yanı sıra Philips-Perron (PP) testi de yapılmıştır (Akel ve Gazel, 2014, s.32). Bu bağlamda Seriler hem Augmented Dickey- Fuller (ADF) hemde Philips-Perron (PP) birim kök testi uygulanarak durağan hale getirilmiştir, (Tablo1).

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişkeler	Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi		Philips-Perron (PP) Testi	
	Birinci Fark	İkinci Fark	Birinci Fark	İkinci Fark
YB		3.974130	-3.974239	
SH	3.062802		-3.037573	
Anlamlılık	Kritik Değ.	Kritik Değ.	Kritik Değ.	Kritik Değ.
1%	-2.728252	-2.728252	2.728252	-2.7282
5%	-1.966270	1.966270	-1.966270	-1.9662
10%	-1.605026	-1.605026	1.605026	-1.6050

3.1.2. VAR Modeli ile Uygun Gecikme Uzunluğunun Hesaplanması

Tablo 2: Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-24.93719	NA*	0.459*	4.89767	4.97001	4.85206
1	-23.30341	2.37640	0.72648	5.32789	5.54492	5.19108
2	-19.45164	4.20192	0.83741	5.35484	5.71656	5.12682
3	-14.15186	3.85438	0.90979	5.11851	5.62493	4.79929
4	-9.972929	1.51961	2.10155	5.08598	5.73708	4.67555
5	665.6985	0.00000	NA	- 117.*	-116.2*	-117.5*

* Ölçüt tarafından seçilen gecikme sırasını belirtir (Gecikme uzunluğu 5 olarak bulunmuştur.)

3.1.3. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre en düşük değere sahip bilgi kriteri en anlamlısı olduğu için, Akaike modeli seçilmiştir. Buna göre, Yok- Intercept -No Trend, Modele göre koontegrasyon ilişkisi kurulmuştur. Bu modele uygun koontegrasyon testi aşağıdaki Tablo 3 gibidir.

Tablo 3: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezdeki		İz	0.05	
No. of	Özdeğer	İstatistik	Kritik	Ols. **
Yok *	0.731940	20.95293	20.26184	0.0401
En fazla	0.255633	3.837871	9.164546	0.4368
Sınırsız Eşbütünleşme Sıra Testi (Maksimum Özdeğer)				
Hipotezdeki		Max-Özdeğer	0.05	
No. of CE(s)	Özdeğer	İstatistik	Kritik Değer	Ols**
Yok *	0.731940	17.11506	15.89210	0.0320
En fazla	0.255633	3.837871	9.164546	0.4368
SH	YB	C		
0.280609	1.805244	3.857072		
-1.920644	0.775678	-2.486535		
Sınırsız Ayar Katsayıları (alfa):				
D(SH)	-0.065810	0.427144		
D(YB)	-0.804617	-0.036129		
Normalleştirilmiş Eşbütünleşme katsayıları (parantez içi, standart hata)				
SH	YB	C		
1.000000	6.433312	13.74538		
	(1.52010)	(3.11040)		
Ayarlama katsayıları (parantez içi, standart hata)				
D(SH)	-0.018467			
	(0.08391)			
D(YB)	-0.225783			
	(0.04883)			

Tablo 3'e bakacak olursak sınırsız Eşbütünleşme sıra testi (İz) yok* olasılık değeri 0.0401 olarak hesaplanmıştır. Bu değer olasılık tablo değeri 0,05'ten küçüktür. Bu durumda, H0 reddedilir H1 kabul edilir. Buna göre koontegrasyon denklemi kurulabilir. Benzer şekilde sınırsız Eşbütünleşme sıralama testi (Maksimum Özdeğer) yok* olasılık değeri 0.0320 olarak çıkmıştır. Buda olasılık tablo değeri 0,05'ten küçüktür. H0 reddedilir, H1 kabul edilir. Buna göre seriler arasında koontegrasyon ilişkisi yani Eşbütünleşme ilişkisi vardır. Yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Bundan sonra Hata Düzeltme Modeli kurulur. Değişkenlerin farkları alındığı için değer kayıpları oluşabilmektedir. Buda sonuçları olumsuz

etkilemektedir. Bu olumsuz etkilerden arındırmak için Hata Düzeltme Modelleri oluşturulur.

3.1.4. Hata Düzeltme Modeli

İlk olarak değişkenler arasında regresyon denklemi kurulmuştur. Buna göre Hata Terimleri düzey değerlerinde durağan olduğu görülmüştür. Olasılık değeri 0,0336 olarak çıkmıştır. Bu durum da hata terimleri serisi de dahil edilerek yeni bir denklem oluşturulmuştur. Bu denklem aşağıdadır.

$$d(sh), d(yb) \text{ hata terimleri } (-1) C \quad (8)$$

Serilerin birinci dereceden farkları ile hata terimlerinin bir gecikmeli değeri alınarak oluşturulan yukarıdaki denkleme göre hata düzeltme modeli tablosu (Tablo4) oluşturulmuştur.

Tablo 4: Hata Terimleri Modeli

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Ols.
D(YB)	0.145507	0.182959	0.795295	0.4419
Hata T. (-1)	-0.884709	0.282694	-3.129567	0.0087
C	-0.055925	0.273832	-0.204230	0.8416

Hata Düzeltme Modeli kısıtına göre hata terimleri katsayısının sıfır (0) ile eksi bir (-1) arasında olması gerekir çıkan sonuçlara göre (Tablo 4) bu katsayı-0.884709'dur. Buna göre hata düzeltme mekanizması çalışıyor demektir. Kısa dönem için %8'inin bir sapma tespit edilmiştir. Ancak bu %8'lik sapmanın bir sonraki dönem düzeldiği görülmüştür.

3.2. SPSS Doğrusal Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler arasındaki ilişki aşağıdaki haliyle formüle edilmiştir;

$$Y = \beta_0 + \beta X + e_{ij} \quad (9)$$

Y: Bağımlı değişken (Sağlık Harcamaları, SH); β_0 : Sabit değer; X: bağımsız değişken; Yeşil Büyümeden (YB) oluşmaktadır.

Tablo 5: Model Özeti

Model	R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	St. Hata Tahmini
	,752 ^a	,566	,537	,28163

R2 değeri 0,56 çıkmıştır buna göre yeşil büyüme sağlık harcamalarının yüzde 56'sını açıklamaktadır.

Tablo 6: ANOVA Model

Model	Kareler Toplamı	df	Ort. Kare	F İstatistik	Sig.
Regresyon	1,551	1	1,551	19,561	,000 ^b
Kalıntılar	1,190	15	,079		
Toplam	2,741	16			

Tablo 6'ya göre Sig. değerinin ,000^b olarak çıkması modelimizdeki bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Buna göre kurulan Model anlamlıdır.

Tablo 7: Katsayıların Yorumlanması

Model	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	Sig.
	B	Std. Hata	Beta	
(Sabit)	8,278	,780		,000
YB	-,711	,161	-,752	,423

Tablo 7'ye göre sosyal yardımlar kapsamında yoksullukla mücadelede Yeşil Büyümenin katsayısı Sig. değeri 0,000 çıkmıştır. Bu değer 0,05 olasılık katsayısından küçük olduğu için anlamlıdır. Bunun anlamı yeşil büyüme ile sağlık harcamaları arasında etkin bir ilişki olduğu yönündedir. Ayrıca yeşil büyüme ait standartlaşmamış katsayılar değerinin negatif çıkması yeşil büyümenin sağlık harcamaları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre bir birimlik yeşil büyüme artışı sağlık harcamalarını yüzde 7 oranında azaltmaktadır.

Sonuç

Bir ekonomide sağlık harcamalarının olumsuz etkisi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi maddi yönden gelir kaybına neden olması, ikincisi telafisi mümkün olmayan kronik hastalıkların işgücü performansını düşürmesi ve ölümlere yol açmasıdır. Bu bakımdan sağlık harcamalarının olabildiğince azalması büyük önem arz etmektedir. Sağlık sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olan sebeplerden biride hava ve çevre kirliliğidir. Bunun sebebi fosil yakıtlara bağlı üretim yöntemlerinin kullanılmasıdır.

Geleneksel üretim ağırlıklı olarak fosil yakıtlara bağlı gerçekleşmektedir. Ancak, fosil yakıtların tüketimi sonrası ortaya çıkan zararlı kimyasallar sağlık sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bir yandan üretim artarken aynı şekilde, sağlık harcamaları da artmıştır. Buna rağmen artan dünya nüfusuyla birlikte büyüme kaçınılmazdır. Sorunun çözümüne yönelik, yeşil büyüme olarak da adlandırılan düşük karbonlu

üretim yöntemleri gündeme gelmiştir. Bu bakımdan birtakım ülkeler üretimde düşük karbonlu yakıtların kullanımına önem vermiştir Yeşil büyüme basit bir anlatımla çevreye, dolayısıyla başta insan sağlığı olmak üzere doğada yaşayan tüm canlılara zarar vermeden üretimin sürdürülmesidir. Bu şekilde bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan kaynaklardan tasarruf edilebilmektedir. Bu sayede açığa çıkan kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılabilmesi mümkündür.

Bu gerçeklerden hareketle, büyümeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğumuz bir dönemde, Türkiye Ekonomisi için Yeşil Büyüme ve Sağlık harcamaları arasındaki ilişki test edilmek istenmiştir. Amaç, sağlık harcamalarını azaltıcı yönde böyle bir ilişki varsa bunun Türkiye ekonomisinin yararına kullanılması yönünde bir mesaj vermektir. Çalışma, 2000-2016 dönemini kapsamaktadır. Johansen Eşbütünleşme Tekniği kullanılarak yapılan ampirik analiz sonucu, uzun dönemde yeşil büyüme ve sağlık harcamaları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Yani Yeşil Büyüme arttıkça sağlık harcamaları azalmaktadır. Hata Düzeltme Modeli ile kısa dönem için %8'inin bir sapma tespit edilmiştir. Ancak bu %8'lik sapmanın bir sonraki dönem düzeldiği görülmüştür.

Sağlık harcamalarının azalmasının Türkiye ekonomisi açısından iki farklı refah etkisi olacaktır. Bunlardan ilki yukarıda bahsettiğimiz üzere devletin bu yönde yapacağı harcamalardan tasarruf etmesidir. Böylece harcamalar gider kalemi olabilecek alanlardan, gelir getirebilecek unsurlar haline gelecektir. Buda çarpan etkisiyle ekonomik büyümeye vesile olacaktır. İkincisi insanların çevre kirliliğine maruz kalmaması, bunun sonucunda ortaya çıkabilecek sağlık sorunlarının en aza inecek olması gerçeğidir. Bu iki önemli olgudan hareketle, karbon salınımı az, insan ve çevre sağlığı için tehlike arz etmeyecek, üretim yöntemlerinin tercih edilmesi ve yaygınlaştırılması yerinde bir hamle olacaktır.

Kaynakça

- Abdullah, H., Azam M. and Zakariya, S. K. (2016). The Impact Of Environmental Quality On Public Health Expenditure in Malaysia”, *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies*, 2(2), 365-379.
- Akel, V. Ve Sümeyra, G. (2014). Döviz Kurları İle Bist Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 154, 23-42.
- Badamassi, A., Xu, D. and Leyla, B. H. (2017). The Impact of Residential Combustion Emissions on Health Expenditures: Empirical Evidence from Sub-Saharan Africa, *Atmosphere*, 8(15), 1-11.
- Barbier, E.B. (2015). Is Green Growth Relevant for Poor Economies? *Fondation Pour Les Etudes et Recherches Sur le Développement International, Working Paper*, No.144.

İsmail BARIŞ-Rıdvan KARACAN
Yeşil Büyümenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği)

- Baydemir, M. B. (2014). *Lojistik Regresyon Analizi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Ana Bilim Dalı, 1-83.
- Bithas, K. and Kalimeris, P. (2016). A Brief History of Energy Use in Human Societies, Revisiting the Energy-Development Link, *SpringerBriefs in Economic*, 5-10.
- BM (2012). *Resilient People, Resilient Planet*, New York: A future worth choosing.
- Bowen, A. (2012). Green' Growth: What Does it Mean? FEATURE. 22 Mayıs 2020, <http://www.lse.ac.uk>.
- Bozdağlıoğlu, E. and Özpinar, Y.Ö. (2011). Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin Var Yöntemi ile Tahmini, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 39-63.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cengiz, V., Künü, S. ve Bozma, G. (2016). Türkiye'de Para Politikası ve Toplam Faktör Verimliliği, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 299-308.
- Cheng, B.H. (2019). Construction of MLR model based on SPSS value pricing of TCM medical services in sichuan province, *IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series* 1176, 042041 IOP Publishing. 03 Nisan 2020, doi:10.1088/1742-6596/1176/4/042041.
- Çağlayan, E. and Saçaklı, İ. (2010). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sıfır Frekansta Spektrum Tahmincisine Dayanan Birim Kök Testleri ile İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 121-137.
- Çolak, M. Y. and Çolak, L. (2018). Energy Efficient, Sustainable And Environmentally Friendly Green Healthcare Industry In The Green Economy, *16th International Conference on Clean Energy (ICCE) 9-11 May 2018*, Famagusta, N. Cypru
- Dickey, D.A and Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(6), 405-425.
- Ege, İ. ve Bayraktaroğlu, A. (2008). Sermaye Yapısının Cari Değer ve Verimlilik Üzerine Etkisi: Türk Sigortacılık Sektöründe Bir Uygulama, *Neşehir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 379-395.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: John Wiley&Sons, Inc.
- Frankovic, I. (2017). The Impact of Climate Change on Health Expenditures, ECONSTAR, *WorkingPaper*. 23 Mayıs 2020, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/149991/1/880012463.pdf>.
- Georgeson, L., Maslin, M. and Poessinouw, M. (2017). The global green economy: A review of concepts, definitions, measurement methodologies and their

- interactions, *Geo: Geography and Environment*, 4(1). Doi: <http://dx.doi.org/10.1002/geo2.36>
- Gujarati, D. (2004). *Basic econometrics. Fourth Edition*. New York: The McGraw–Hill Compaines.
- Gunst, R.F. and Mason, R.L. (1980). *Regression Analysis and Its Applications*. New York: Marcel Dekker.
- Ho, M.S. and Wang, Z. (2014). Green Growth (for China): A Literature Review, *RFF DP 14-22, Discussion Paper*, 1-27.
- Huhtala, A. and Samakovlis, E. (2003). Green Accounting, Air Pollution and Health, Published by The National Institute of Economic Research, *Working Paper No. 82*, Stockholm. 24 Aralık 2019, <https://www.konj.se>.
- Janicke, M. and Jacob, K. (2009). A Third Industrial Revolution? Solutions to the Crisis of Resourceintensive Growth, Environmental Policy Research Centre, Freie Universitat, Berlin.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Khalid, Z., Abdullah, A., Khan, A., Mohd, N. M. R., Hamzah, A. T. and Hussain, S. (2016). Dynamic Linkages Among Energy Consumption, Environment, Health and Wealth in BRICS Countries: Green Growth key to Sustainable Development, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 56,1263–1271.
- MacKinnon, J., Haug, A. and Michelis, L. (1999). Numerical Distribution Functions of Likelihood Ratio Tests for Cointegration, *Journal of Applied Econometrics*, 14(5), 563-77.
- Maggiora, D. D. and Skerman, R. (2009). Johansen Cointegration Analysis Of American And European Stock Market Indices: An Empirical Study, *Master Thesis in Finance*, Lund University , 1-49.
- Naidu, S., Pandaram, A. and Chand, A. (2017). A Johansen Cointegration, *Modern Applied Science*, 11(10), 137-151.
- OECD, (2014). OECD Green Growth Studies Green Growth Indicators.21Mayıs2020,https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9434/Green_Growth_Indicators2014OECD_GreenGrowthIndicators_2014.pdf.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
- Özcan, B. ve Arı, A. (2013). Para Talebinin Belirleyenleri ve İstikrarı Üzerine Bir Uygulama: Türkiye Örneği, *Yönetim ve Ekonomi*, 20 (2), 105-120.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, 57,1361-1401.
- Petek, A. ve Çelik, A. (2017). Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015), *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(626), 69-87.
- Peseran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship, *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.
- Phillips, P.C.B. and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.

İsmail BARIŞ-Rıdvan KARACAN
Yeşil Büyümenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği)

- Resnick, D., Finn, T. and Thurlow, J. (2012). The Political Economy Of Green Growth: Cases From Southern Africa, *Public Administration and Development Public Admin. Dev.* 32, 215–228.
- Rosenbaum, E. (2016). Some observations on Green Growth, *EUR 28228 EN*, doi:10.2788/310115.
- Sarıkovanlık, V., Akkaya, M., Yıldırım, H. H. ve Kantar, L. (2018). Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Schulte, P.A. and Chun, H. (2009). Climate change and occupational safety and health: establishing a preliminary framework, *J Occup Environ Hyg.* 6 (9), 542–554.
- Sileem, H. and Hamed, M. (2016). Health Expenditure, Climate Changes and Corruption in the MENA Region: A Granger Causality Approach, *Journal of African Development*, 18 (2), 61–72.
- Springer, C., Evans, S. , Lin J. and Roland-Holst, D.(2019). Low carbon growth in China: The Role of Emissions Trading in a Transitioning Economy, *Applied Energy*, 235, 18-25.
- Stéphane, H., Heal, G., Fay, M. and Treguer, D. (2012). From Growth to Green Growth- a Framework, *NBER Working Paper*, No. 17841.
- Sülkü, S. N. and Asena, C. (2009). Health Care Expenditures And Gross Domestic Product: The Turkish Case, *TOBB University of Economics and Technology Department of Economics, Working Paper*, No: 09-03, 1-19.
- Syzdykova, A. (2016). Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki İlişki: BRİC Ülkeleri Örneği, *Journal of International Management and Social Researches*, 3 (6), 1-14.
- TUİK, (2020). 24 Nisan 2020, www.tuik.gov.tr.
- Vlachogianni, T. and Valavanidis, A. (2013). Energy and Environmental Impact on the Biosphere Energy Flow, Storage and Conversion in Human Civilization, *American Journal of Educational Research*, 1(3), 68-78.
- White, K.H. (2014). Fossil Fuels: The Moral Case, Texas Public Policy Foundation. 21 Nisan 2020, <https://files.texaspolicy.com>.

DİJİTAL YERLİLERİN SANAL AĞLARDA SOSYALLEŞME VE YALNIZLAŞMA TUTUMLARI

DİGİTAL NATİVES' ATTITUDES TO SOCIALİZATION AND LONELİNESS İN VİRTUAL NETWORKS

Arzu Bozdağ TULUM*

Yaşar KAYA**

Özet

Bu çalışmada, sanal sosyal ağların dijital yerlilerin cinsiyet özellikleri bağlamında sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.

Çalışmaya 2000 sonrası doğumlu lise ve ortaokul öğrencilerinden toplam 500 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin %47,9'u kadınlardan oluşurken, %52,1'i erkeklerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nicel yöntem olarak 500 kişiye anket uygulanırken, nitel yöntem olarak 15 öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Ankette sosyo-demografik bilgi formu ve SOYÖ ölçeği kullanılmıştır. Anket toplam 38 sorudan oluşmaktadır. Mülakatta ise anket soruları şık belirtilmeksizin ucu açık bir şekilde sorulmuş ve kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Anket verilerinin analizi SPSS 25 kullanılarak değerlendirilmiş ve yapılan mülakatlar ile elde edilen veriler deşifre edilerek birlikte yorumlanmıştır.

Dijital yerlilerin sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarına dair bulgular incelendiğinde sanal ortamlardaki sosyalleşme düzeyleri ve sanal ortamlardaki yalnızlık düzeylerinin yüksek seviyede, sanal ortamlardaki paylaşımlarının ise düşük seviyede olduğu görülmektedir. Ankette uygulanan SOYÖ ölçeği tüm boyutlarının ortalaması 2,87'dir. Bu bağlamda Dijital Yerlilerin şiddetli olmamakla beraber sanal ortam yalnızlığı yaşadıkları ifade edilebilir. Ayrıca çalışmamızda cinsiyet ile sosyalleşme ve yalnızlaşma ilişkisi araştırılmış ve erkek öğrencilerin çok az bir farkla da olsa kız öğrencilere oranla daha fazla sanal ortam sosyalleşmesi ve yalnızlığı yaşadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ, Dijital Yerli, Sosyalleşme, Yalnızlaşma.

---

* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD Doktora Öğrencisi Malatya / TÜRKİYE arzubozdagtulum@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-6925-0145

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Malatya / TÜRKİYE yasar.kaya@inonu.edu.tr Orcid: 0000-0002-8294-5432

Abstract

In this study, it is aimed to reveal the effect of virtual social networks on socialization and loneliness attitudes of digital natives in the context of gender.

500 students from high school and middle school students born after 2000 participated in the study. While 47.9% of these students are women, 52.1% are men.

In this study a combination of quantitative and qualitative evaluation tools were used for researches as a mixed method. While questionnaire was applied to 500 people as quantitative method, 15 students were interviewed as qualitative one. In the survey, socio- demographic information form and SOYÖ scale were used. The survey consists of 38 questions in total. In the interview, the questionnaire questions were asked stylish without specifying any details and recorded with a recorder. The analysis of the survey data was evaluated using SPSS 25 and the data obtained through the interviews were deciphered and interpreted together.

When the findings regarding the socialization and loneliness attitudes of digital natives are analyzed, it is seen that socialization and loneliness levels in virtual environments are at a high level and their sharings in virtual environments are at a low level. The average of all dimensions of SOYÖ scale applied in the survey is 2.87. In this context, it can be stated that the Digital Natives experience virtual media loneliness, although it is not severe. In addition, the relationship between gender and socialization and loneliness was investigated in our study, and it was determined that male students experienced more virtual environment socialization and loneliness than female students, albeit with a slight difference.

Keywords: Social Network, Digital Native, Socialization, Loneliness.

Giriş

Tüm Dünyada ve ülkemizde teknoloji özellikle son yıllarda baş döndürücü bir şekilde gelişme kaydetmiş ve bu gelişmeler toplumsal ve bireysel hayatımızı geri dönülmez bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle bilgisayar ve internet teknolojilerinde yaşanan dijital dönüşüm, her yaş kademesinde etkili olmakla beraber, gençlik kesiminin tüm hayatını dijital bir dönüşüme uğratmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar kullanılarak yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve blok zinciri gibi birçok teknolojiyi barındıran bu dönüşüm, sosyal hayatta köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

İnternet ve sosyal ağlar; gençlerin vazgeçilmez veri kaynağı olmuş, sosyalleşme, eğlence-oyun, bilgi-haber alma, eğitim, alış veriş vb. ihtiyaçlarını gidermek için ilk başvuru kaynağı haline gelmiştir. İnternet teknolojilerini kullanma farklı yaş kategorilerinde farklı davranış örüntülerini de ortaya çıkarmıştır. Bu kategorilerden gençler diğer yaş kategorilerine göre interneti hayatlarının vaz geçilmezi olarak görmeye ve internetsiz bir yaşamı hayal dahi edememeye başlamıştır.

Bu bağlamda Prensky; bilgisayar, internet, sanal oyunlar, akıllı telefonlar vb. araçlar vasıtasıyla iletişim kuran bu özellikleriyle kendilerinden

önceki nesilden farklılıkları bulunan yeni nesil gençliğe “dijital yerli” ismini vererek bu dijital dönüşümü yeni ve dijital kavramlarla açıklayan ilk bilim adamlarından birisi olmuştur.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Sosyal Ağ

Sosyal ağ kavramı internet teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak ortaya çıkmış gibi görülmesine rağmen aslında çok daha eskiye dayalı bir mevcudiyeti söz konusudur. Bireyler toplumsal varlıklardır ve hayatlarını devam ettirmek için diğer insanlarla ilişki kurmaları gerekir bu da sosyal ağların varlığına bağlıdır (Coyle ve Vaughn, 2008, s. 13). Günümüzde gelinen noktada sosyal ağlar; internet tabanlı ve Web2.0 araçlarının kullanımıyla oluşturulmuş araçlar olarak, yaşamımıza dahil olmuş platformlardır.

Literatürde en çok kullanılan tanımıyla ‘sosyal ağ siteleri’, fertlerin sanal bir mekanda açık ya da yarı açık profil oluşturmasıyla, farklı insanlarla bağlantı kuran ve paylaşımında bulunan kişilerin ve bu kişilerin bağlantılı olduğu diğer kişilerin listesini gösteren web tabanlı hizmetler olarak tanımlanabileceği gibi, sosyal etkileşim ve içerik oluşturma bağlamında çeşitli teknolojik etkinliklerden oluşan bir yapı olarak da tanımlanmıştır (Boyd ve Ellison, 2007, Stendberg, 2014). Sosyal medya ortamlarında birey kimliğini gerçek ve ya sahte istediği bir şekilde sunabilmekte ve muhataplarıyla etkileşime geçebilmektedir.

Web2.0 araçlarının kullanımıyla oluşturulmuş sosyal ağ platformları yani sosyal medya; insanların sanal ortamda çevrimiçi ve ya çevrimdışı olarak diğer insanlarla bağlantı kurarak kendi iletişim akışlarını oluşturabildikleri ve diğer insanlar tarafından yapılan paylaşımları takip edebildikleri internet tabanlı servisler bütünüdür. Sosyal medyanın diğer iletişim araçlarından en önemli farkı; bireylerin yabancılarla tanışması değil, onların yaptığı paylaşımları izleyebilme ve onlarla kendi düşüncelerini kolaylıkla paylaşabilme olanağıdır (Ellison ve diğerleri, 2007, s.1144-1148’ den akt. Seyfi,2017, s.185).

Sosyal ağlar dünyada ve ülkemizde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. We Are Social and Hootsuite’ in 2019 Global Digital raporu dünyada interneti kullanan 4 milyardan fazla insan olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı çalışmaya göre ülkemiz sosyal ağ kullanım sıralamasında dünyada en önde gelen ülkeler arasındadır. Türkiye’de yaklaşık 59.36 milyon internet kullanıcısı olmakla birlikte, 52 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmakta ve internette günde ortalama 7 saat 15 dakika geçirirken, bunun 2 saat 46 dakikasını sosyal medya başında harcamaktadırlar. Türkiye’de sosyal ağları kullanan kullanıcıların %92’sinin Youtube, %84’ünün Instagram, %83’ünün Whatsapp, %82’sinin Facebook ve %58’inin Twitter üyeliği bulunmaktadır. İstatistikler incelendiğinde Türkiye nüfusunun 3/4’ünün internet kullandığı ve bu kullanıcıların hemen hemen hepsinin en az bir sosyal

ağ üyeliği olduğu görülmektedir (We are social, 2019). Gençler ise en büyük kullanıcı kitlesini oluşturmaktadır (GSB, 2013). Türkiye’de sosyal ağları kullananların %34’ü 13-24 yaş aralığında (We are social, 2019) hedef kitlemiz olan dijital yerlilerden oluşmaktadır. Bu oran diğer yaş kategorileri ile karşılaştırıldığında en yüksek oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen rakamlar doğrultusunda sosyal ağların hayatımızın içerisinde ne oranda önemli bir etken durumuna geldiğini görebilmekteyiz.

Gençler arasında internet kullanımında olduğu gibi, akıllı telefonların ve tabletlerin kullanım oranının artışıyla birlikte Twitter, Instagram, Facebook vb. sosyal ağ sitelerinin kullanımında da gençler ön sıralarda yer almaktadır. İnternet teknolojilerinin kullanımındaki artışa paralel olarak adölesanların, sanal ağların kullanımında diğer yaş gruplarına oranla lider konuma geçmeye başladığı görülmektedir (Lenhart, vd., 2010)

Sosyal medya, bireyin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, düşünce ve inanç şekli, gelir düzeyi ve hangi sınıf mensubu olduğu fark etmeksizin her insana başkaları ile iletişim kurma, kendini rahatça ifade etme, kişiliğini tamamlama ve boş zamanlarını bu sanal ortamda değerlendirme ve her türlü eğlence olanaklarını zaman ve mekandan bağımsız olarak sunabilmektedir. Bu bağlamda gündelik yaşam, internet teknolojisinin kullanımıyla sanal ortama aktarılmaktadır. Bilgi edinmek, konuşmak, spor yapmak, kutlamak, oyun oynamak, hediyeleşmek, eğitim almak, protesto etmek, herhangi bir olayın lehine ve ya aleyhine kurulan gruplar oluşturmak gibi birçok gündelik yaşam faaliyetleri sanal ağlarda paylaşılmaktadır (Toprak vd., 2009, s. 159).

Sosyal ağların gün geçtikçe insan ve toplum hayatında daha etkili hale gelmesi ve insanların iletişim kurmasında vaz geçilmez bir araç konumuna gelmesi sosyal ağlar konusuna araştırmacıların değişik açılardan yönelmesine ve bilimsel çalışmalarda önemli bir başlık haline gelmesine neden olmuştur.

1.2. Dijital Yerliler

Özellikle genç nüfus diğer yaş kategorilerine oranla internet teknolojilerini ve sosyal ağları yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu da yaş kategorilerini, bilgiden, teknoloji kullanımından etkilenme düzeyleri açısından üzerinde durulması gerekli bir değişken haline getirmiştir. Yaş ve teknoloji etkileşimi bağlamında “dijital yerli” kavramı araştırmamızda odaklandığımız genç grubu adlandırma açısından literatüre girmiş bir kavramdır.

Dijital yerli kavramından ilk kez Prensky (2001) bahsetmiştir. Doğduğu andan itibaren bilgisayar, internet, sanal oyunlar, akıllı telefonlar vb. ile büyüyen ve bu araçlarla iletişim kuran yeni nesile “dijital yerli” ismi verilmektedir. “Dijital yerliler”, yani dijital çağda doğmuş insanlar “X jenerasyonu” olarak da adlandırıldığı gibi aynı zamanda dijital DNA ile doğmuş, “i jenerasyonu”, “Millennials (binyılın öğrencileri), Net Generation (internet nesli), The Gamer Generation (oyun nesli), Next Generation, N-

generation (yeni nesil), Cyber Kids (siber çocuklar), Homo Zappiens (zaplayan insan), Grasshopper Mind (çekirge zihin)"(Zur ve Zur, 2012, s. 1, Pedro, 2006, s. 1) şeklinde isimlerin de kullanıldığı ifade edilmektedir.

Prensky (2001)' e göre "Dijital yerliler" 1980 sonrasında doğmuş, dijital teknolojilerle büyüyen ve bu dijital teknolojileri hayatının ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parçası olarak gören gençlik kesimidir. O'na göre evinde internet bulunması ve bilgisayarı hayatının önemli bir aracı olarak kullanıyor olması Dijital yerli olmanın en önemli göstergeleridir. Türkiye'de ise internetin ve sanal ağların yoğun olarak kullanılmaya başlaması 2000 ve sonrasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye açısından dijital yerli olarak tanımlayabileceğimiz gençlik kesimi 2000 ve sonrası doğmuş olan nesildir.

Genç Türkiye Araştırması (2012), internet teknolojilerinin ve sanal ağların gençlerin vazgeçilmezi hâline geldiğini göstermektedir. Araştırma verilerine göre gençlerin bilgisayar ve internette sosyalleştiği belirtilmektedir. Araştırmada, gençlerin 2/3'ü kendilerini sanal ağların daha fazla sosyalleştirdiğini ifade etmektedir. Yine aynı araştırmaya göre gençlerin interneti en çok sosyalleşme, eğlence ve bilgi-haber alma amacıyla kullandığı belirtilmekle birlikte, Sosyal ağlarda en fazla vakit geçirenlerin ise 13-17 yaş arası gençlerden oluştuğu ifade edilmektedir.

Günümüz modern toplumunda kullanımı hızla yaygınlaşan internet ve sosyal paylaşım ağları, zaman ve mekan engellerini ortadan kaldırarak, sosyalleşmenin önemli bir aracı haline gelmiştir. Günümüz modern toplumunda bireyler sosyal ağlar vasıtasıyla paylaşımlar yapmakta, bu vasıtayla var olan ilişkilerini sürdürme ya da yeni sosyal ilişkiler kurma imkanına sahip olabilmektedirler (Özmen vd. 2011, s. 45-46).

Dijital yerliler dijital dünyada büyüyen ilk nesildir ve bu dünyada çoğu etkinlikleri, iletişimleri, bilgi edinimleri internet ve bilgisayar teknolojilerinin yardımıyla yürütmektedirler. Dijital yerliler kendilerinden önceki kuşaklardan farklı öğrenmekle kalmaz aynı zamanda, farklı çalışır, farklı oynar, farklı eğlenir ve farklı sosyalleşir (Oblinger ve Oblinger, 2005). Bayhan'a göre ise Dijital yerliler bir başka ifadeyle milenyum kuşağı, sanal ağlarla haberleşmekte ve sosyalleşmektedir (Bayhan, 2013b, s. 61).

"Bilgi iletişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı toplumlarda bu teknolojilerle ilk büyüyen öğrencilerin kendi aralarında benzer özellikler gösterdiği, kendilerinden önceki nesillerden farklılık gösterdiği görülmektedir. Bugünün çocukları, konuşmaları, giyimlerinden yaşam tarzlarına kadar geçmiş nesillerden farklılıklar göstermektedir. Burada nesiller arasında büyük bir kırılma ya da kopmanın varlığından söz edilebilir. Bu geri dönülmez değişim dijital teknolojilerin dünyada yayılmasıyla bütün dünyada ortaya çıkan sosyal bir dönüşümün belirtisidir" (Prensky, 2001a, s. 1).

Dijital yerliler "dijital araçların dilini keşfederek, yaparak, yaşayarak öğrenen, çoklu işlemler yapabilen, dikkat süreleri kısa, zihni sürekli konudan konuya atlayan, iletişimde ve ilişkilerde sabırsız, anında dönüt isteyen, oyun merkezli yaşayan ve öğrenen, fantezi dünyası gelişmiş, dijital olarak sosyal

çevresi gelişmiş, fiziksel olarak çoğunlukla yalnız, grafik öğeleri metin öğelere tercih eden, dijital araçları kağıda basılı araçlara tercih eden, eğitimden beklentileri yüksek” (Pedro, 2006, s. 2-14) özelliklere sahip gençlik kategorisidir.

“Dijital yerliler, kendilerinden önceki kuşaklardan farklı olarak birtakım temel özelliklere sahiptirler. Bu özellikler, aşağıda sıralanmaktadır:

- Bilgiye hızla erişmek isterler,
- Metin yerine grafiği tercih ederler,
- Bir makaleyi baştan sona doğrusal bir biçimde okumak yerine kapsül halinde rastgele okumayı tercih ederler,
- Ciddi çalışmalar yerine oyunları tercih ederler,
- Bilişsel yapıları sıralı değil paraleldir,
- Aynı anda birçok işi yapmak isterler,
- Keşfederek öğrenmek isterler” (Bilgiç, vd., 2011, s. 4)

“Time’ın 2012’ de yaptığı dijital yerliler ile ilgili araştırmada ulaşılan sonuçlar, şu başlıklar altında toplanmıştır:

- Dijital yerlilerin 1 saat içinde televizyon, gazete, tablet bilgisayar, akıllı telefon vb. platformlar arasındaki kanallarda 27 kez geçiş yapabildiğini ortaya koymaktadır.
- Duygusal iniş çıkışları alt seviyede deneyimleyen bu kitle çok kısa sürede sıkılmakta ve havalarını değiştirmek için dikkatlerini başka bir yere vermektedirler.
- Evde odadan odaya geçerken bile dijital yerliler (%65), akıllı telefonları sanki bir uzvuymuş gibi yanından ayırmadan kullanmaktadır.
- Dijital yerlilerin yarısından fazlası (%54), insanlarla konuşmak yerine mesajlaşmayı tercih ettiğini söylerken dijital göçmenlerle karşılaştırıldığında bu oran %28’e düşmektedir. Dijital yerlilerin bu hareketliliği bilinçaltına da işlemekte ve söz konusu kitle, bir konunun farklı parçalarını farklı araçlardan alabilmektedir” (www.businesswire.com).

1.3. Sosyalleşme-Yalnızlaşma

Sosyalleşme diğer bir ifadeyle toplumsallaşma, bireyin içinde bulunduğu toplumun değerlerini ve normlarını benimsemesi ve bunlara uygun davranışlarda bulunması sürecidir. Doğal olarak bireyler yaşamları boyunca birden fazla gruba üye olurlar ve birey toplum içinde değişen konumundan dolayı birçok gruba aidiyet duymaktadır, her bir grubun kendine göre değer ve normları vardır. Tüm bu gruplarda sosyalleşerek grubun bir parçası olmayı sürdürürler. Bu bağlamda sosyalleşme; insanların hayatları boyunca (doğumdan ölüme kadar) içinde buldukları geliştikleri bir süreçtir.

Sosyalleşme, en genel tanımıyla bir uyum sağlama ve içinde bulunduğu topluma entegre olma sürecidir. Bu sürece etki eden unsurlar belli başlı sosyalleşme çevreleri; aile, okul, arkadaş çevresi, dini kurumlar ve işyeridir. (Taşdelen, 1997, s. 59). Günümüz modern toplumunda bilişim teknolojilerinin hayatımızda belirleyici, başat bir rol oynaması, sosyal paylaşım ağlarını önemli bir sosyalleştirme aracı haline getirmiştir.

Sanal sosyalleşmenin özellikle bazı dezavantajları olan, çeşitli engel durumlarına sahip olan bireylere sosyal ortamlara katılma fırsatları sunmakta ve sosyal ağlar ile gerçek bir zaman içinde diğerleri ile iletişime ve etkileşime geçmesini sağlamak gibi avantajları olduğu ifade edilebilir (Chana ve Dicianno, 2011' den akt: Kabaklı Çimen, 2018, s. 1437). Bu iletişim ve etkileşim ortamında dezavantajlı olan bireylerin sosyalleştikleri ve çeşitli grup aktivitelerine katılarak, grup içindeki bireylerden biri olarak sayıldıkları görülmektedir. Sanal ağlar bu bireylerin dezavantajlarını bertaraf ettikleri, kendilerini kısıtlayan engellere takılmaksızın sanal ortamda kendilerine güvenlerini artırarak “sosyal uygunluk” gösterdikleri görülmektedir (Mangan, 2008' den akt: Kabaklı Çimen, 2018, s. 1437).

Bireyler sanal ağlarda her türlü bilgi, resim, müzik, görüş, ideoloji vb. paylaşma imkanına sahiptir. Bu bağlamda sanal ağların bireyleri sosyalleştirdiği ifade edilebilir. Ancak sanal yalnızlık durumunda birey sanal ortamlarda vardır ancak başkaları ile etkileşime girmekten kaçınan, bir şeyler paylaşmaya pek yanaşmayan ve kendini paylaşımlardan yalıtma durumundadır (Kabaklı Çimen, 2018, s. 1437).

Yalnızlık bireyin duygusal olarak kendini toplumsal ilişkilerden, çevresinden kopmuş ve uzaklaşmış hissetmesi durumudur. Yalnızlık başka insanlarla birlikte olma isteğinden veya arkadaş eksikliği hissetme duygusundan daha da öteye giden bir duygu durumudur. Yalnızlık çeken insan kendisini toplumdan kopmuş hisseder. Yalnızlık duygusu taşıyan birey içinde boşluk ve kopukluk hisleriyle doludur (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yalnızlık>), Yalnızlık kavramını Weiss; duygusal yalnızlık ve sosyal yalnızlık olmak üzere ikiye ayırmaktadır. O'na göre duygusal yalnızlık aile, özel arkadaş ve ilişkilerle ilişkili iken, sosyal yalnızlık sosyal ortamdaki arkadaşlıklarla ilişkilidir (Çeçen,2012, s. 3)

Yapılan bazı araştırmalar, aşırı internet kullanımı ile yalnızlık hissi ve yalnızlık durumu arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca aşırı internet kullanımı ve sanal ağlarda zaman geçirmenin ders başarısının azalması, gerçek sosyal aktivitelere daha az zaman ayrılması ve bireylerin aile ve arkadaşları ile daha zayıf ilişkiler kurması gibi sonuçlara neden olduğu görülmektedir (Şimşek, 2012, s. 39)

Bu konuda yapılan çalışmalar, asosyal bireylerin öncelikle bilgisayara, sonra da internete yöneldiklerini göstermektedir. Sosyalleşme mekanları

teknolojinin de gelişmesiyle birlikte dönüşüme uğrayarak; gerçek anlamda yüz yüze görüşmenin yerine geçerek bir araya gelme ve paylaşımında bulunma gereksinimine duyulan ihtiyacın azalmasına neden olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi yalnızlık ile internet kullanımı arasında bir ilişkinin olduğunu bilinmektedir. Sanal ağlarda uzun zaman geçiren bireylerin gerçek yaşam ile bağlantısını kestiği, gerçek dünyadan uzaklaşarak aidiyet duygusundan ve gerçek dünya etkileşimlerinden koptuğu görülmektedir. Bireylerin sanal ağlarda uzun zaman geçirmeleri, yapay online ilişkilere yönelmeleri, beraberinde yalnızlığı getirir. Hatta sanal ağlarda birbirlerini daha önceden tanıyan insanlar arasında sınırlar oluşturarak onları teknolojik yalnızlığa iter (Özen ve Sarıcı, 2012, s. 3, Karagülle ve Çaycı, 2014, s. 2).

Mekan ve zamandan bağımsız olarak iletişim kurma imkanına sahip olan bireyin coğrafi engelleri aşarak; dünyanın farklı noktalarındaki insanlarla iletişim kurma ve dolayısıyla sosyalleşmeleri imkanına sahip olabilmesi insanları bir dünya vatandaşı haline getirmenin yanı sıra; ekranlara bağımlı hale getirerek yalnızlaşmalarına neden olabilmektedir. Bauman (2011) evlerdeki dost meclislerinde ulaşılan sıcaklığın yerine, geçmişte televizyonların geçtiğini ve insanların dostluğun sıcaklığına inançlarını kaybederek, kendi kabuklarına çekildiklerini belirtiyor. Sosyal medyayı da, yalnızlık içinde kıvranan insanın uzun süredir kaybettiği dostunun online olarak geri dönüşü gibi görüldüğünü belirtir. Ancak ortaya çıkan durumu Riesman'ın (1953) "yalnız kalabalık" kitabına gönderme yaparak "kalabalık yalnızlık" olarak adlandırır (Bozkurt, 2018)

Günümüz "Dijital Yerli" olarak ifade edilen genç kuşağın, yüz yüze iletişim kurmak yerine, sanal ağlar ve iletişim teknolojileriyle oluşturulmuş bu sanal iletişim şeklini tercih etmesi, onların bir taraftan sosyalleşmelerine imkan verirken, bir taraftan da ekran bağımlısı olması ve çevresine yabancılaşma ve yalnızlaşma sorunlarını ortaya çıkardığı görülmektedir. Tıpkı susuzluğunu gidermek amacıyla deniz suyu içenler gibi, yalnızlığını gidermek için kalabalıklara karışanlar, yalnızlıklarını daha çok hisseder hale gelmektedir (Bozkurt, 2018).

Sosyal paylaşım ağları ve sosyalleşme-yalnızlaşma bağlamında yapılan literatür taraması, bu alanda konu ile ilgili çeşitli boyutlarda çalışmaların yapıldığını göstermektedir. Türkiye'de sosyal paylaşım ağları ve sosyalleşme-yalnızlaşma ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde birçok tez ve makaleye ulaşılmıştır. Ulaşmış bulunduğumuz konu ile ilgili çalışmalar; Sosyal paylaşım ağları ve sosyalleşme-yalnızlaşma bağlamında değişik açılardan araştırmaların yapıldığını göstermektedir. Ancak, yapmış olduğumuz literatür taramasında, sanal sosyal ağların dijital yerlilerin cinsiyetleri bağlamında sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarına etkisinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yapılan bu çalışmada konu ile ilgili çalışmalardan farklı olarak sanal sosyal ağların, geleceğin yetişkin kuşağı olacak dijital yerlilerin sosyalleşme-yalnızlaşma tutumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğu, cinsiyetleri ile karşılaştırılarak tespit edecek ve bu alanda yapılacak diğer bilimsel çalışmalara veri oluşturacak olması açısından önemli görülmektedir.

Bu bağlamda yapılmış olan bu araştırmanın amacı; sosyal ağların, geleceğin yetişkin kuşağı olacak dijital yerlilerin cinsiyet özellikleri bağlamında sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Bu genel amaç doğrultusunda araştırmamızın problem cümleleri aşağıdaki gibidir:

Ana Problem Cümlesi: Sanal sosyal ağların “Dijital Yerliler” in sosyalleşme-yalnızlaşma tutumlarına etkileri nelerdir?

Alt Problemler:

- 1.Dijital yerlilerin demografik özellikleri nelerdir?
- 2.Dijital yerlilerin cinsiyetlerine göre sanal sosyalleşme düzeyleri nedir?
- 3.Dijital yerlilerin cinsiyetlerine göre sanal paylaşım düzeyleri nedir?
- 4.Dijital yerlilerin cinsiyetlerine göre sanal yalnızlaşma düzeyleri nedir?
5. Dijital yerlilerin internet ve sosyal medya kullanım amaçları ve kullanım süreleri nelerdir?

Araştırmalarda, olaylar ve değişkenler arasında var olduğu söylenen ilişkiye, araştırma dilinde, “denence (hypothesis-hipotez)” denir. Bir başka ifade ile denence (hipotez), denenen yargıdır (Karasar, 2011, s. 68).

Bu bağlamda araştırma deseninde sınavacağımız hipotezler şu şekilde sıralanmıştır:

H1.“Dijital yerlilerin cinsiyetleri ile sanal sosyalleşme düzeyleri arasında bir ilişki vardır.”

H2.“Dijital yerlilerin cinsiyetleri ile sanal paylaşım düzeyleri arasında bir ilişki vardır.”

H3.“Dijital yerlilerin cinsiyetleri ile sanal yalnızlaşma düzeyleri arasında bir ilişki vardır.”

2.YÖNTEM

Yöntem, araştırma yoluyla ortaya konulabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini tespit edebilmek için izlenmesi gereken yoldur (Aslantürk, 1999, s. 64).

Bu araştırma; nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanıldığı karma araştırma (mixedresearch) yöntemi ile yapılmıştır. Johnson ve Onwuegbuzie (2004) karma yöntem araştırmalarını, bir çalışmada nitel ve nicel araştırma tekniklerinin, yöntemlerinin, yaklaşımlarının araştırmada birleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Creswell (2006) e göre; nicel ve nitel yaklaşımları birlikte kullanmak, her iki yaklaşımı tek başına kullanmaya oranla araştırma problemlerini daha iyi anlamamızı sağlar (akt. Baki ve Gökçek, 2012, s. 2). Bu tanımlardan hareketle araştırmanın amacına uygun olarak veriler hem nitel hem de nicel yolla elde edilmiştir.

Nicel araştırma; olgu ve olayları nesnelleştirerek gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir bir şekilde ortaya koyan bir araştırma türüdür. Anket tekniği bir nicel araştırma tekniği olarak belli bir konuda saptanmış hipotezlere ya da sorulara bağlı olarak, bir örnekleme oluşturan bireylere sorular yönelterek sistemli veri toplama tekniğidir (Balcı, 2010).

Nitel araştırma; görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve tutumların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

2.1.Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Malatya’da ki liseli ve ortaokullu öğrenciler 2000 ve sonrası doğumlu olduklarından dijital yerli kavramını temsil niteliğindedir. Malatya ilindeki liselerden ve ortaokullardan öğrenciler araştırma genel evrenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Malatya’da lise ve Ortaokul düzeyinde toplam 500 öğrenciye hazırlanmış olan anket uygulanmıştır. Uygulanan anketlerin geçerliliği için yapılan incelemede bu anketlerden 447 adet geçerli anket tespit edilmiştir. Örneklem tesadüfi örneklem şeklinde tespit edilmiştir. Anketler Ekim 2019 - Kasım 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır.

2.2.Veri Toplama Araçları

Dijital yerlilerin hayatlarında sosyal ağların, sosyalleşme-yalnızlaşma tutumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmek için saha araştırması yapılmıştır. Araştırma konusunun belirlenmesi sonrasında, sosyal medya literatürü gözden geçirilerek soru formu oluşturulmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan Sosyo-Demografik Bilgi Formu ve Sanal Ortam Yalnızlık Ölçeği (SOYÖ) kullanılmıştır.

Toplam 38 soruluk bir anket geliştirilmiştir. Anket uygulanmadan önce 10 anketten oluşan bir pilot uygulama yapılmış; iki soru üzerinde şık eklemek suretiyle düzeltme yapılarak değiştirilmiştir. Ancak, anket soru sayısı (38) aynı kalmıştır.

2.2.1.Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Bu çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen ve öğrencilerin, cinsiyet, yaş, sınıf, anne-baba eğitim durumları, anne-baba meslek durumları, aile tipi, doğdukları yerleşim yeri, ve yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yer, sanal ağları kullanım amaç ve süreleri gibi bilgilerinin betimlendiği toplam 18 sorudan oluşan ve tamamı kapalı uçlu sorulardan oluşan, sosyo-demografik bilgi formu kullanılmıştır.

2.2.2. Sanal Ortam Yalnızlık Ölçeği (SOYÖ)

Ölçek Korkmaz, Usta ve Kurt (2014) tarafından bireylerin sanal ortamlarda sosyalleşme düzeylerini ve sanal ortamların bireylerin yalnızlaşmalarına etkilerini tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. SOYÖ beş dereceli likert tipi bir ölçek olup 3 alt boyuttan ve 20 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutlardan Sanal sosyalleşme boyutu sekiz maddeden oluşmaktadır (1.2.3.4.5.6.7.8), sanal paylaşım boyutu yedi maddeden oluşmaktadır (9.10.11.12.13.14.15) ve üçüncü alt boyut olan sanal yalnızlık alt boyutu ise beş maddeden (16.17.18.19.20) oluşmaktadır. Ölçeğin değerlendirilmesi 5’li likert tipi bir derecelendirme ile yapılmıştır. Her bir maddenin puanlanması ‘1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum’ olacak şekilde puanlanarak elde edilmektedir.

2.3 Veri Analizi

Anketin sonuçları bir istatistik analiz programı SPSS 25 kullanılarak değerlendirilmiştir. Veriler toplandıktan sonra SPSS programına girilmiş, SOYÖ ölçeğinin ters maddeleri ters çevrilerek alt boyutları hesaplanmıştır. Araştırmamızın verileri değerlendirilirken, ortalama değerleri, frekans dağılımları ve yüzdeler hesaplanarak, cinsiyet değişkeni ile ilişkisini tespit etmek için t testi, yapılmış ve tablolar oluşturularak analiz edilmiştir. Elde edilen sayısal veriler istatistiklere dönüştürülerek ve benzer araştırmalarla karşılaştırılarak ortaya çıkan bulgular yorumlanmıştır.

Ayrıca konuya açıklık sağlayacağını düşündüğümüz, 15 lise ve 5 ortaokul öğrencisiyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde anket sorularımız ucu açık bir şekilde sorulmuş ve ayrıca ankette yer almayan ancak görüşülen katılımcıların gündeme getirdiği konularda araştırmaya dahil edilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve daha sonra çözümlenerek araştırmaya dahil edilmiştir. Ayrıca görüşmeler, kim olduğu belirtilmeden kişisel bilgiler halinde kodlanarak parantez içinde verilmiştir. (Örneğin, FLK3 kodu; Fen liseli bireyin, kadın, ve listede 3 nolu katılımcı olduğunu temsil etmektedir).

2.4. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Korkmaz, Usta ve Kurt (2014) çalışmasında Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısını tüm ölçek için 0. 816; birinci boyut için 0. 842, ikinci boyut için 0.

809 ve üçüncü boyut için 0. 614 olarak bulmuştur (Korkmaz, Usta ve Kurt: 2014)).

Bizim çalışmamızda ise; Ölçeğin güvenirlik katsayısına ilişkin Cronbach Alfa değeri tüm ölçek için 0.825 olarak tespit edilmiştir. Birinci boyut için 0.704, ikinci boyut için 0.772 ve üçüncü boyut için 0.679 olarak bulunmuştur. Cronbach Alfa güvenirlik katsayısının tüm ölçek için yüksek olması ölçeğin tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

3.BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın bulguları, amaçlar doğrultusunda ele alınarak değerlendirilmiştir. Buna göre öncelikle araştırmada elde edilen ve çalışma grubunu oluşturan dijital yerli olarak belirtilen öğrencilerin demografik özellikleri, daha sonra dijital yerlilerin sanal sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarına dair bulgular cinsiyet değişkeni ile karşılaştırılarak çapraz tablolar halinde sunulmuştur.

3.1. Dijital Yerlilerin Demografik Özelliklerine Dair Bulgular

Araştırmaya anketi geçerli toplam 447 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin %47,9'u kadınlardan oluşurken, %52,1'i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların Okul türü açısından dağılımına bakıldığında %24,2 Ortaokul, %17,7 İmam Hatip Lisesi, %20,1 Meslek Lisesi,%22,1 Anadolu Lisesi ve %15,9 Fen lisesi öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların, %5,1'i 5. Sınıf, %7,6'sı 6. Sınıf, %3,4'ü 7. Sınıf, %7,8'i 8. Sınıf, %24,8'i 9. Sınıf, %11,4''ü 10. Sınıf, %26,4'ü 11. Sınıf, %13,4'ü 12. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Aile gelir seviyesi 1500 ve altı olan düşük gelir seviyesinde %12,1, 1501-4500 TL orta seviyede olan %39,6 ve 4501-8500 TL %21,9 ve 8500 TL ve üzeri yüksek gelir düzeyinde olan %12,3' lük bir oran tespit edilmiştir.

3.2. Dijital Yerlilerin Sanal Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Tutumlarına Dair Bulgular

Ölçek üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar "Sanal sosyalleşme" (sekiz maddeden oluşmaktadır:1.2.3.4.5.6.7.8), "sanal paylaşım" (yedi maddeden oluşmaktadır: 9.10.11.12.13.14.15) ve üçüncü alt boyut olan "sanal yalnızlık" alt boyutları (beş maddeden oluşmaktadır: 16.17.18.19.20) dir. Sorulara verilen cevaplar analiz edilmiş, veriler cinsiyet değişkeni ile çaprazlanarak, frekans dağılımları, yüzdeleri ve ortalama değerleri de tespit edilerek tablolar halinde sunulmuştur. Analiz sonuçlarının daha iyi ifade edilmesi ve anlaşılması için bu ortalama değer puanlama sistemi (5 üzerinden) tercih edilmiştir.

3.2.1. Dijital Yerlilerin Sanal Sosyalleşme Tutumlarına Dair Bulgular

Tablo 1’de araştırmaya katılan dijital yerlilerin ölçme aracına verdikleri cevapların frekans dağılımları, yüzde değerleri, ortalama puanları ve t testi değerleri görülmektedir.

“Sanal sosyalleşme” alt boyutu; Sanal Ortamlarda Oldukça Sosyal Bir İnsanım, Sanal ortamlarda çevremdeki insanlarla birçok ortak yönüm var, Sanal ortamda kendime yakın hissettiğim insanlar var, Sanal ortamda yardım için başvurabileceğim hiç kimse yok, vb. tutum ifadelerini içermektedir.

Tablo1. Dijital Yerlilerin Cinsiyetlerine Göre Sanal Sosyalleşme Tutumları

Sosyal Sosyalleşme Tutumları	Katılımlar	Katılımlar	Katılımlar	Katılımlar	Tamamen Katılımlar	Toplam	Ortalama	P	
	Katılımlar	Katılımlar	Katılımlar	Katılımlar	Katılımlar				
Sanal Ortamlarda Oldukça Sosyal Bir İnsanım	Kız	17	43	52	46	17	175	3,0171	0,193
	erkek	9,7%	24,6%	29,7%	26,3%	9,7%	100,0%		
	Toplam	38	22	56	45	46	207	3,1884	0,185
Sanal Ortamlarda Çevremdeki İnsanlarla Birçok Ortak Yönüm Var	Kız	18,4%	10,6%	27,1%	21,7%	22,2%	100,0%		
	erkek	55	65	108	91	63	382	3,1099	0,000
	Toplam	14,4%	17,0%	28,3%	23,8%	16,5%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	32	37	54	44	8	175	2,7657	0,108
	erkek	18,3%	21,1%	30,9%	25,1%	4,6%	100,0%		
	Toplam	43	32	51	49	32	207	2,9758	0,103
Sanal Ortamda Başvurabileceğim Hiç Kimse Yok	Kız	20,8%	15,5%	24,6%	23,7%	15,5%	100,0%		
	erkek	75	69	105	93	40	382	2,8798	0,000
	Toplam	19,6%	18,1%	27,5%	24,3%	10,5%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	37	55	31	34	16	173	2,6358	0,400
	erkek	21,4%	31,8%	17,9%	19,7%	9,2%	100,0%		
	Toplam	52	39	51	34	29	205	2,7512	0,397
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	26,4%	19,0%	24,9%	16,6%	14,1%	100,0%		
	erkek	89	94	82	68	45	378	2,6984	0,000
	Toplam	23,5%	24,9%	21,7%	18,0%	11,9%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	31	28	22	58	32	169	3,1775	0,943
	erkek	18,3%	16,6%	13,0%	33,1%	18,9%	100,0%		
	Toplam	44	34	21	54	51	204	3,1667	0,943
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	21,6%	16,7%	10,3%	26,5%	25,0%	100,0%		
	erkek	75	62	43	110	83	373	3,1716	0,000
	Toplam	20,1%	16,6%	11,5%	29,5%	22,3%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	38	35	37	47	18	173	2,8613	0,573
	erkek	20,8%	20,2%	21,4%	27,2%	10,4%	100,0%		
	Toplam	44	38	39	48	33	202	2,9408	0,571
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	21,8%	18,8%	19,3%	23,8%	16,3%	100,0%		
	erkek	80	73	76	95	51	375	2,904	0,000
	Toplam	21,3%	19,5%	20,3%	25,3%	13,6%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	18	12	19	44	84	175	3,96	0,892
	erkek	9,1%	6,9%	10,9%	25,1%	48,0%	100,0%		
	Toplam	22	17	16	45	104	204	3,9412	0,891
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	10,8%	8,3%	7,8%	22,1%	51,0%	100,0%		
	erkek	38	29	35	89	188	379	3,9499	0,000
	Toplam	10,0%	7,7%	9,2%	23,5%	49,6%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	17	14	36	38	68	173	3,7283	0,850
	erkek	9,8%	8,1%	20,8%	22,0%	39,3%	100,0%		
	Toplam	24	17	27	48	84	200	3,755	0,849
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	12,0%	8,5%	13,5%	24,0%	42,0%	100,0%		
	erkek	41	31	63	86	152	373	3,7426	0,000
	Toplam	11,0%	8,3%	16,9%	23,1%	40,8%	100,0%		
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	50	38	31	34	19	172	2,6163	0,812
	erkek	29,1%	22,1%	18,0%	19,8%	11,0%	100,0%		
	Toplam	64	40	33	30	34	201	2,6517	0,811
Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var	Kız	31,8%	19,9%	16,4%	14,9%	16,9%	100,0%		
	erkek	114	78	64	64	53	373	2,6354	0,000
	Toplam	30,6%	20,9%	17,2%	17,2%	14,2%	100,0%		
Cinsiyet									
sanal_sos_yallem	N	Mean	Std. Deviation	P					
Kız	175	3,0942	0,83559	0,254					
erkek	207	3,2057	1,03830	0,246					

Tablo1.’de görüldüğü gibi katılımcıların “Sanal sosyalleşme” tutumlarına dair bulgular incelendiğinde “Sanal Ortamlarda Oldukça Sosyal

Bir İnsanım” maddesinde %28,30 ile Kararsızlar en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “3,1099” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamlarda Çevremdeki İnsanlarla Birçok Ortak Yönüm Var” maddesinde %27,50 ile yine kararsızlar en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,8796” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda İlgilerim ve Fikirlerim Çevremdekilerce Paylaşıyor” maddesinde ise katılımcılar en yüksek oranda %24,90 ile Katılmıyorum ve %23,50 Kesinlikle Katılmıyorum şıklarını işaretleyerek, neredeyse yarısı konuya olumsuz yaklaşmışlardır, aldıkları ortalama puan “2,6984” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda Kendime Yakın Hissettiğim İnsanlar Var” maddesinde ise katılımcılar en yüksek oranda %29,50 ile Katılmıyorum ve %22,30 Kesinlikle Katılmıyorum şıklarını işaretleyerek, yine neredeyse yarısı konuya olumsuz yaklaşmışlardır, aldıkları ortalama puan “3,1716” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda Kendimi Çevremdeki İnsanlarla Uyum İçinde Hissediyorum” maddesinde ise katılımcılar en yüksek oranda %25,30 ile Katılmıyorum seçeneği işaretlenmiştir ve aldıkları ortalama puan “2,904” ve P değeri “ ,000” dır.

“Sanal Ortamda Arkadaşım Yok” ve “Sanal Ortamda Yardım İçin Başvurabileceğim Hiç Kimse Yok” maddelerinde soru kökü olumsuz olduğu için cevaplar ters çevrilerek değerlendirilmiştir. “Sanal Ortamda Arkadaşım Yok” maddesinde Katılımcılar en yüksek oranda %49,60 ile Kesinlikle Katılıyorum ve %23,50 Katılıyorum şıklarını işaretleyerek, büyük çoğunluğu sanal ortamlarda arkadaşlarının olmadığını ifade etmişlerdir, aldıkları ortalama puan “3,9499” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda Yardım İçin Başvurabileceğim Hiç Kimse Yok” maddesinde ise katılımcılar en yüksek oranda %40,80 ile Kesinlikle Katılıyorum ve %23,10 Katılıyorum şıklarını işaretleyerek, yine büyük çoğunluğu sanal ortamlarda yardım alabileceği arkadaşlarının olmadığını ifade etmişlerdir, aldıkları ortalama puan “3,7426” ve P değeri “ ,000” dır. Sanal Ortamda Kendimi Bir Grubun Üyesi Olarak Hissediyorum” maddesinde ise katılımcılar en yüksek oranda %31,80 ile Kesinlikle Katılmıyorum ve %19,90 Katılmıyorum şıklarını işaretleyerek, yarıdan fazlası konuya olumsuz yaklaşmışlardır, aldıkları ortalama puan “2,6354” ve P değeri “ ,000” dır.

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan dijital yerlilerin sanal sosyalleşme tutumları tüm alt boyutlarında erkek öğrenciler 3,2057 ortalama puana sahipken, kız öğrenciler 3,0942 ortalama puana sahiptir. Elde edilen ortalamalar kız ve erkek öğrencilerde birbirine çok yakın miktarda ve orta düzeydedir. Dijital yerlilerin sanal ortamlarda toplumsallaşma açısından alt boyutlardan Sanal sosyalleşme alt boyutu toplam puanları bakımından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. $P > .005$

Çalışmamızda yapmış olduğumuz mülakatlarda kız öğrenciler sanal ortamlarda sosyalleşmeye erkek öğrencilere oranla daha mesafeli ve cinsiyetlerinin verdiği rol duygusu ile daha çekimser davranmaktadır. İHLK9

kodlu İmam Hatip lisei kız öğrenci sanal sosyalleşme ile alakalı olarak “İnternette çok zaman geçiriyorum, bir çok arkadaşım var. Bazen sorunlarımı açıkça aileme ya da arkadaşlarıma anlatamıyorum ama internetteki arkadaşlarıma daha rahat anlatıyorum. Instagramda ya da oyun gruplarında edindiğim arkadaşlarım beni bu açıdan rahatlatıyor, ama tabii gerçek yaşantılarını bilmediğim için onlara ne kadar güvenebilirim bilmiyorum, hatta öyle şeyler duyuyoruz ki bazen paylaşımlarımdan pişmanlık duyup kaldırdığım da oluyor.” cevabını vererek açıklık kazandırmıştır.

3.2.2. Dijital Yerlilerin Sanal Paylaşım Tutumlarına Dair Bulgular

Tablo 2’de araştırmaya katılan dijital yerlilerin ölçme aracına verdikleri cevapların frekans dağılımları, yüzde değerleri, ortalama puanları ve t testi değerleri görülmektedir. “Sanal Paylaşım” alt boyutu; Sanal ortamlarda daha çok dertleşeceğim insanlar var, Sanal ortamlarda daha çok sohbet edebileceğim insanlar var, Sanal ortamlarda beni daha çok anlayan insanlar var, Sanal ortamlarda gerçek hayata göre çok daha rahattır, Sanal ortamlar bana içime kapanıklığımı ve mutsuzluğumu unuttur gibi tutum ifadelerini içermektedir.

Tablo2. Dijital Yerlilerin Cinsiyetlerine Göre Sanal Paylaşım Tutumları

Orj. Ölçüm Tutum	Cinsiyet	Kız		Erkek		Toplam	Ortalama	p.	
		Kararlı	Değişken	Kararlı	Değişken				
Sanal Ortamda Daha Çok Dertleşeceğim İnsanlar Var	Kız	71	44	25	22	12	174	2.1954	0,003
	Ortalama	40,8%	25,3%	14,4%	12,6%	6,9%	100,0%		
	Erkek	66	41	38	21	38	204		
Toplam		137	85	63	43	50	378	2.4286	0,000
		36,2%	22,5%	16,7%	11,4%	13,2%	100,0%		
Sanal Ortamda Daha Çok Sohbet Edebileceğim İnsanlar Var	Kız	44	50	20	35	24	173	2.6821	0,102
	Ortalama	25,4%	28,9%	11,6%	20,2%	13,9%	100,0%		
	Erkek	60	27	28	49	42	206		
Toplam		104	77	48	84	66	379	2.8179	0,000
		27,4%	20,3%	12,7%	22,2%	17,4%	100,0%		
Sanal Ortamda Beni Daha Çok Anlayan İnsanlar Var	Kız	61	45	32	23	10	171	2.2749	0,026
	Ortalama	35,7%	26,3%	18,7%	13,5%	5,8%	100,0%		
	Erkek	74	32	34	30	34	204		
Toplam		135	77	66	53	44	375	2.4507	0,000
		36,0%	20,5%	17,6%	14,1%	11,7%	100,0%		
Sanal Ortamda Daha Çok Sohbet Edilebilir ve Mutlu Olunabilir	Kız	66	33	30	33	13	175	2.3943	0,299
	Ortalama	37,7%	18,9%	17,1%	18,9%	7,4%	100,0%		
	Erkek	70	40	40	26	30	206		
Toplam		136	73	70	59	43	381	2.4751	0,000
		35,7%	19,2%	18,4%	15,5%	11,3%	100,0%		
Sanal Ortamda Benim İçin Daha Çok Sorunlar ve Kaygılar Var	Kız	87	41	25	13	9	175	1.9486	0,049
	Ortalama	49,7%	23,4%	14,3%	7,4%	5,1%	100,0%		
	Erkek	89	45	33	15	23	205		
Toplam		176	86	58	28	32	380	2.0895	0,000
		46,3%	22,6%	15,3%	7,4%	8,4%	100,0%		
Sanal Ortamda Gerçek Hayatımdan Daha Çok Öğrenirim	Kız	105	38	15	6	11	175	1.7429	0,020
	Ortalama	60,0%	21,7%	8,6%	3,4%	6,3%	100,0%		
	Erkek	107	43	21	8	27	206		
Toplam		212	81	36	14	38	381	1.9108	0,000
		55,6%	21,3%	9,4%	3,7%	10,0%	100,0%		
Sanal Ortamda Gerçek Hayatıma Göre Çok Daha Rahattır	Kız	63	43	29	20	17	172	2.3314	0,015
	Ortalama	36,6%	25,0%	16,9%	11,6%	9,9%	100,0%		
	Erkek	61	37	43	32	31	204		
Toplam		124	80	72	52	48	376	2.5213	0,000
		33,0%	21,3%	19,1%	13,8%	12,8%	100,0%		
Cinsiyet		N	Mean	Std. Deviation	P				
sanal_paylaşım	Kız	175	2,2264	0,38182	0,002				
	erkek	207	2,5237	0,95916	0,002				

Tablo2.’de görüldüğü gibi katılımcıların “Sanal Paylaşım” tutumlarına dair bulgular incelendiğinde “Sanal Ortamlarda Daha Çok Dertleşeceğim İnsanlar Var” maddesinde %36,20 ile Kesinlikle Katılmıyorum

en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,4286” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamlarda Daha Çok Sohbet edeceğim İnsanlar Var” maddesinde %27,40 ile Kesinlikle Katılmıyorum en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,8179” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamlarda Beni Daha Çok Anlayan İnsanlar Var” maddesinde %36,0 ile Kesinlikle Katılmıyorum en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,4507” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamlar Bana İçime Kapanıklığımı Ve Mutsuzluğumu Unutturuyor ” maddesinde %35,70 ile yine Kesinlikle Katılmıyorum en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,4751” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortam Benim İçin Gerçek Hayattaki Problemlerden Kurtulmanın Tek Yoludur ” maddesinde %46,30 ile yine Kesinlikle Katılmıyorum en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,0895” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Arkadaşlarıma Gerçek Hayattaki Arkadaşlarımdan Çok Daha Güvenirim” maddesinde %55,60 ile yine Kesinlikle Katılmıyorum en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “1,9108” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda Gerçek Hayata Göre Çok Daha Rahatım ” maddesinde %33,0 ile yine Kesinlikle Katılmıyorum en yüksek orana sahipken, aldıkları ortalama puan “2,5213” ve P değeri “ ,000” dır.

Tablo2. incelendiğinde araştırmaya katılan dijital yerlilerin “Sanal Paylaşım” tutumları tüm alt boyutlarında erkek öğrenciler 2,5237ortalama puana sahipken, kız öğrenciler 2,2264 ortalamaya sahiptir. Elde edilen ortalamalar kız ve erkek öğrencilerde birbirine yakın miktarda ve düşük düzeydedir. Dijital yerlilerin sanal ortamlarda toplumsallaşma açısından alt boyutlardan Sanal Paylaşım alt boyutu toplam puanları bakımından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. $P < .050$

Araştırmamızın mülakat kısmından elde ettiğimiz verilerde sanal paylaşım ile ilgili olarak anketten elde ettiğimiz verileri destekler niteliktedir. Sanal paylaşım konusunda kendisine yöneltilen soruya ALK1 kodlu liseli kız öğrenci şu açıklamalar ile sanal paylaşım konusunda mesafeli bir tutum sergilediğini ifade etmiştir; *“sosyal medya telefonumda her an açık, orada neler olup bittiğini merak ediyorum, arkadaş sayımda çok. Aslında bu popüler olmamı sağlıyor. Ama yine de orası sanal bir ortam gerçek hayattaki arkadaşlarımdan çok daha fazla güvenirim demek çok yanlış olur. Param bittiğinde, sigara almak istediğimde ya da arkadaşıma hediye almak istediğimde sanal ortam arkadaşlarımdan isteyemem ama gerçek hayatta isteyebileceğim dostlarım var ”* sözleriyle açıklık getirmiştir. Yine ortaokul öğrencisi OK5 kodlu kız öğrenci *“Sanal ortamlarda dertleşeceğim insanlar bence yok çünkü bir keresinde ailemle büyük bir kavga etmiştim. Canım çok sıkıydı bir sosyal medya ortamında bundan bahsettim bana intihar et diyen arkadaşlarım oldu. Sosyal medya dost değil, kesinlikle güvenilmez ”* sözleriyle sanal paylaşım konusuna olumsuz bir yaklaşım göstermiştir.

3.2.3. Dijital Yerlilerin Sanal Yalnızlık Tutumlarına Dair Bulgular

Tablo 3’de araştırmaya katılan dijital yerlilerin ölçme aracına verdikleri cevapların frekans dağılımları, yüzde değerleri, ortalama puanları ve t testi değerleri görülmektedir.

“Sanal Yalnızlık” alt boyutu; sanal ortamlarda kimse beni ilgilendirmiyor, sanal ortamlarda hiç kimse beni gerçekten iyi tanımıyor, sanal ortamdaki arkadaşlıklar bana sahte geliyor, sanal ortamda kendimi ifade etmekte zorlanırım, vb. tutum ifadelerini içermektedir.

Tablo3. Dijital Yerlilerin Cinsiyetlerine Göre Sanal Yalnızlık Tutumları

Sanal Yalnızlık Tutumları	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	Ortalama	P	
Sanal Ortamda Kimse Beni İlgilendirmiyor	Kız	34	33	45	33	29	174	2,9425	0,128
	erkek	41	32	36	46	51	206	3,165	0,125
Toplam		75	65	81	79	80	380	3,0632	0,000
		19,7%	17,1%	21,3%	20,8%	21,1%	100,0%		
Sanal Ortamda Hiç Kimse Beni Gerçekten İyi Tanmıyor	Kız	33	33	51	36	22	175	2,8914	0,006
	erkek	27	34	55	36	54	206	3,2718	0,005
Toplam		60	67	106	72	76	381	3,0971	0,000
		15,7%	17,6%	27,8%	18,9%	19,9%	100,0%		
Sanal Ortamlardaki Arkadaşlıklar Bana Sahte Geliyor	Kız	44	35	33	34	27	173	2,7977	0,059
	erkek	43	30	46	38	47	204	3,0784	0,059
Toplam		87	65	79	72	74	377	2,9496	0,000
		23,1%	17,2%	21,0%	19,1%	19,6%	100,0%		
Sanal Ortamlarda Kendimi İfade Etmekte Zorlanırım	Kız	13	11	28	52	67	171	3,8713	0,179
	erkek	19	24	39	41	81	204	3,6912	0,175
Toplam		32	35	67	93	148	375	3,7733	0,000
		8,5%	9,3%	17,9%	24,8%	39,5%	100,0%		
Sanal Ortamlarda Gerçek Ortamla Örne Sık Sık Yanlış	Kız	14	9	23	43	84	173	4,0058	0,243
	erkek	20	19	26	46	93	204	3,848	0,240
Toplam		34	28	49	89	177	377	3,9204	0,000
		9,0%	7,4%	13,0%	23,6%	46,9%	100,0%		
Cinsiyet		N	Mean	Std. Deviation	P				
sanal_yalnızlık	Kız	175	3,3007	0,89532	0,218				
	erkek	207	3,4151	0,91037	0,217				

Tablo3.’de görüldüğü gibi katılımcıların “Sanal Yalnızlık” tutumlarına dair bulgular incelendiğinde “Sanal Ortamlarda Kimse Beni İlgilendirmiyor” maddesinde %21 ile Kesinlikle Katılmıyorum ve Kararsızım seçenekleri en yüksek oranda işaretlenmiş olmakla beraber tüm seçenekler birbirine yakın

oranlarda işaretlenmiştir. Madde ortalama puanı “3,0632” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamlarda Hiç Kimse Beni Gerçekten İyi Tanımıyor” maddesinde %27,8 ile Kararsızım seçeneği en yüksek oranda işaretlenmiştir. Madde ortalama puanı “3,0971” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamdaki Arkadaşlıklar Bana Sahte Geliyor” maddesinde %23,1 ile Kesinlikle Katılmıyorum seçeneği en yüksek oranda işaretlenmiştir. Madde ortalama puanı “2,9496” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda Kendimi İfade etmekte Zorlanırım” maddesinde diğer maddelerle tamamen ters nitelikte bir sonuç elde edilmiştir. Maddelerden en çok işaretlenen seçenek %39,5 ile Kesinlikle Katılıyorum seçeneğidir. Madde ortalama puanı “2,9496” ve P değeri “ ,000” dır. “Sanal Ortamda Gerçek Ortamlara Göre Sık Sık Yanlış Anlaşılım” maddesinde de diğer maddelerden elde edilen sonuçlarla tamamen ters nitelikte bir sonuç elde edilmiştir. Maddelerden en çok işaretlenen seçenek %46,9 ile Kesinlikle Katılıyorum seçeneğidir. Madde ortalama puanı “3,920” ve P değeri “ ,000” dır.

Tablo3. İncelendiğinde araştırmaya katılan dijital yerlilerin “Sanal Yalnızlık” tutumları tüm alt boyutlarında erkek öğrenciler 3,4151 ortalama puana sahipken, kız öğrenciler 3,3007 ortalamaya sahiptir. Elde edilen ortalamalar kız ve erkek öğrencilerde birbirine çok yakın miktarda ve orta düzeydedir. Dijital yerlilerin sanal ortamlarda toplumsallaşma açısından alt boyutlardan Sanal Paylaşım alt boyutu toplam puanları bakımından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. $P > .050$

Çalışmamızın anket verilerinden elde edilen bulgular sanal yalnızlık alt boyutunda ortalamaların üzerinde bir yalnızlaşmanın olduğunu göstermektedir. Yine araştırmamızın mülakat çalışmasından elde ettiğimiz veriler de anket verilerini destekler niteliktedir. Bu bağlamda yapmış olduğumuz mülakatlarda MLE7 kodlu Meslek liseli erkek öğrenci sanal yalnızlık ile alakalı olarak *“sanal ortamlarda kimi bulursam onunla oyun oynuyorum. Öyle daimi arkadaşlarım yok. Ama ekip olarak oynadığımızda tabi arkadaş önemli oluyor, çünkü kazanmak için oynuyoruz. ”* sözleriyle açıklık getirmiştir. Ayrıca ortaokul öğrencisi OE2 kodlu öğrenci ise *“İnternette birçok arkadaş edindim, bazen arkadaşlarım dışarı çağırıyor gitmek istemiyorum. Oyunu bıraktığım zaman ceza alıyorum. Bittikten sonra çıkmam lazım. Bu seferde gerçek arkadaşlarım küsüyor, beni sonrada dışarı çağırıyorlar. Ya interneti ya da gerçek arkadaşlarımı tercih etmem gerekiyor, İnternette oyun oynarken daha mutlu oluyorum ama bazen arkadaş yardımına ihtiyaç duyduğumda yardım edecek kimse bulamıyorum”* sözleriyle sanal ortamda zaman geçirmenin ve sosyalleşmenin gerçek arkadaşlıklardan kendisini uzaklaştırdığını ve aynı zamanda hem gerçek hem de sanal ortamda yalnızlaştığını açık bir şekilde ifade etmiştir.

4. TARTIŞMA

Sanal ağların özellikle son yıllarda artarak kullanıma girmesi ile genelde toplumun, özelde ise dijital yerli olarak adlandırılan 2000 sonrası doğan gençliğin sanal ortamlarda sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarını tespit etmek üzere, Malatya’da lise ve orta okulda okuyan öğrenciler den, dört lise türü (Fen Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Meslek Lisesi)ve ortaokuldan seçilmiş öğrenciler üzerinde bir saha araştırması yapılmıştır.

Çalışmada, katılımcıların, demografik özelliklerini, internet ve sanal ağları kullanım örüntülerini tespit etmek amacıyla bir takım sorular sorulmuş ve katılımcıların cevapları analiz edilmiştir. Analize göre, katılımcıların demografik bilgileri; cinsiyet açısından kadın ve erkek oranının birbirine yakın olduğu, aynı şekilde katılımcıların okul türü açısından dağılımına bakıldığında birbirine yakın oranda olduğu görülmektedir. Katılımcıların, %23,9’u orta okul ve %76.1’i ise lise öğrencilerinden oluşmaktadır. Aile gelir seviyesi en düşük oranda 1500 ve altı olan düşük gelir seviyesinde (%12,1) tespit edilirken, en yüksek oranda (%39,6) 1501-4500 TL orta seviyede gelir düzeyi tespit edilmiştir.

Dijital Yerlilerin internet ve sosyal medya kullanım bilgileri incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun (%90,6) interneti kullandığı, interneti kullanım sıklığı (%90,4) 1 ile 5 saat arasında olduğu, internet kullanım amacının en yüksek oranda sosyalleşmek (%58,2) amaçlı kullanıldığı, katılımcıların %98,4’ünün sosyal medya hesabının bulunduğu, yine çok çeşitli sosyal medya türlerinden en az birini veya bir çoğunu kullanmakla birlikte en yüksek oranda %91,5 Whatsapp ve %51,5 instagram kullandığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan “Dijital yerliler” İnterneti ve sosyal medyayı oldukça fazla kullanmaktadır.

Dijital yerlilerin sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarına dair bulgular incelendiğinde sanal sosyalleşme boyutunun 3,15’lik ortalamaya, sanal paylaşım boyutunun 2,38’lik ortalamaya ve sanal yalnızlık boyutunun ise 3,36’luk ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Elde edilen veriler ışığında çalışmanın uygulandığı Dijital Yerlilerin sanal ortamlardaki sosyalleşme düzeyleri ve sanal ortamlardaki yalnızlık düzeylerinin yüksek seviyede, sanal ortamlardaki paylaşımlarının ise düşük seviyede olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan Dijital Yerlilerin Sanal Ortam Yalnızlık Ölçeği boyutlarının ortalaması 2,87’dir. Bu sonuçla Dijital Yerlilerin şiddetli olmamakla beraber sanal ortam yalnızlığı yaşadıkları ifade edilebilir.

Özdemir, Akçakanat ve İzgüden tarafından (2017:134) üniversite öğrencileri üzerinde yapılan sanal ortam yalnızlığı konulu çalışmada da bizimle aynı paralelde sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Çalışmaya göre “Sanal ortam yalnızlığı boyutlarından sanal paylaşım boyutunun 1,87’lik ortalamaya, sanal sosyalleşme boyutunun 3,18’lik ortalamaya ve sanal yalnızlık boyutunun ise 3,10’luk ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Anlaşılmaktadır ki çalışmanın uygulandığı öğrencilerin sanal ortamlardaki

paylaşımları düşük seviyede görülürken, sanal ortamlardaki sosyalleşme düzeyleri ve sanal ortamlardaki yalnızlık düzeylerinin daha yüksek seviyededir. Öğrencilerin sanal ortam yalnızlık boyutlarının ortalaması 2,716'dır. Buradan öğrencilerin şiddetli olmasa da yine de sanal ortam yalnızlığı yaşadıkları söylenebilir" ifadesi bizim çalışmamız ile örtüşmektedir.

Dijital yerlilerin sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarına dair bulgular cinsiyet değişkeni ile birlikte değerlendirildiğinde sanal sosyalleşme boyutunda erkek öğrenciler 3,2057, kız öğrenciler ise 3,0942'lik ortalamaya sahiptir. Bu boyut cinsiyet değişkeni ile birlikte değerlendirildiğinde (P= 0,254) kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sanal Paylaşım boyutunda erkek öğrenciler 2,5237, kız öğrenciler ise 2,2264'lik ortalamaya sahiptir. Bu boyut cinsiyete göre karşılaştırıldığında, kız öğrenciler ve erkek öğrenciler (P= 0,002) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sanal Yalnızlaşma boyutunda ise erkek öğrenciler 3,4151, kız öğrenciler ise 3,3007'lik ortalamaya sahiptir. Bu boyut cinsiyet değişkeni ile birlikte değerlendirildiğinde, kız öğrenciler ve erkek öğrenciler (P= 0,218) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Elde edilen veriler doğrultusunda belirtmek gerekir ki, sanal paylaşım, sanal yalnızlık ve sanal sosyalleşme boyutlarında ortaya çıkan ortalamalar erkek öğrencilerde kız öğrencilere kıyasla çok az farkla da olsa daha yüksek seviyededir. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadımdan ve erkekten beklenen davranış kalıplarının farklılaşan özellikleri, kadınları sınırlandırırken, erkeklerin kamusal alandaki görünürlüğünü ve varlığını pekiştirmektedir. Bu bağlamda erkek öğrenciler sanal ortamlarda zaman geçirmeye ve sanal ortam arkadaşlıkları kurmaya, sanal ortamda sosyalleşme ve paylaşımında bulunmaya kız öğrencilere göre nispeten daha ilgili ve daha cesur gözükmektedirler. Kız öğrenciler ise kendilerine sunulan kadınlık rol duygusu ile sanal ortam sosyalleşmesi ve paylaşımında daha çekimsiz ve daha sınırlı davranışlar göstermektedir. Buradan erkek öğrencilerin, kız öğrencilere göre sanal ağlarda daha sosyal oldukları sonucuna varılabilir.

Sanal yalnızlık duygusunun sanal sosyalleşme ve sanal paylaşımında olduğu gibi, erkeklerde kızlara oranla çok az da olsa daha yüksek olmasında ise; toplumsal cinsiyet kalıplarının verdiği rol duygusu ile duygusal gözükmemek isteği, yaşadığı problemleri paylaşmanın erkeklik imgesi ile bağdaşmadığının düşünülmesi gibi etkenlerin etkili olabileceği düşünülmektedir.

Yapılmış olan bu çalışmada sanal yalnızlık hissinin ortalama üstü bir değer almış olması yalnızlığın yıkıcı bir kısır döngüye yol açarak ve yalnızlık hissi arttıkça bireyin de anormalleşmeye, dibe vurmaya devam etmesi riskini gündeme getirmektedir. Lynch, "yalnızlığın acıya zemin hazırladığını ve en

hafif türünde bile önemli bir rahatsızlık hissi oluşturduğu” nu belirtmektedir (Lynch, 1977: 20). Yalnızlık bu bağlamda bataklığa benzetilebilir. Birey yalnızlıktan kurtulmaya, bataklıktan çıkmaya çabaladıkça daha fazla batabilir. Çünkü, kişinin yalnızlıktan kurtulma çabaları doğal olmayan yapay bir yapıya bürünerek başka insanlarla ilişkilerini baltalayabilir (Yalom, 1999: 19-20).

Çalışma konumuzla benzer nitelikte ki Bozkurt (2018)’un çalışmasında da gençlerin sosyal medya kullanımı ve yalnızlık arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Bozkurt (2018)’a göre sosyal medyada gençlerin kurduğu “yüzeysel ilişkiler, deniz suyu içmek gibi, arkadaş sayısı ve kullanım süresi arttıkça, kişilerin yalnızlığını daha da artırmaktadır. Adeta sosyal medya kullanımı ve yalnızlık arasında bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır. Yalnızlık daha uzun süre sosyal medya kullanımını teşvik ederken, daha uzun süre sosyal medya kullanımı insanları gerçek dünyadaki ilişkilerinden uzaklaştırmakta ve daha çok yalnız hissetmesine yol açabilmektedir (Bozkurt, 2018:13).

Yine aynı çalışmaya göre kadınlar sosyal medyayı erkeklere göre daha uzun süre kullanıyorlar. Ancak cinsiyet ile yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki elde edilmemiştir (Bozkurt, 2018:15). Bu veri bizim çalışmamızdan elde ettiğimiz veriler ile uyuşmamaktadır. Bunun nedeninin Bozkurt’un çalışmasının uygulandığı kitlenin bizim odaklandığımız dijital yerli kitlesinden farklı özellikler taşımasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Özdemir, Akçakanat ve İzgüden tarafından (2017:134) yapılan çalışmada da yine bizimle paralel sonuçlar elde edilmiştir. Söz konusu araştırmada da üniversite öğrencileri, Sanal Paylaşım boyutu puanları cinsiyet değişkeni ile birlikte değerlendirildiğinde gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Yine bu çalışmada, Sanal Sosyalleşme boyutu puanları cinsiyet değişkeni ile birlikte değerlendirildiğinde, anlamlı bir fark bulunmuştur. Alt boyutlardan sanal paylaşım ve sanal sosyalleşme boyutları erkek öğrencilerde kadın öğrencilere kıyasla daha yüksek seviyede görülmüştür.

Yapmış olduğumuz çalışmada elde edilen verilere göre; Dijital yerlilerin büyük bir kısmı bu tanımlı hak edecek şekilde sanal ağları günde 1-5 saat arasında kullandığı ve çoğunlukla sosyalleşme amaçlı kullandığı görülmektedir. Dijital yerlilerin sosyalleşme ve yalnızlaşma tutumlarına dair bulgular incelendiğinde sanal ortamlardaki sosyalleşme düzeyleri ve sanal ortamlardaki yalnızlık düzeylerinin yüksek seviyede, sanal ortamlardaki paylaşımlarının ise düşük seviyede olduğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen verilere göre Sanal Ortam Yalnızlık Ölçeği tüm boyutlarının ortalaması 2,87’dir. Bu sonuçla Dijital Yerlilerin şiddetli olmamakla beraber sanal ortam yalnızlığı yaşadıkları ifade edilebilir. Ayrıca çalışmamızda cinsiyet ile sosyalleşme ve yalnızlaşma ilişkisi araştırılmış ve araştırma sonucunda istatistik analizlerden elde ettiğimiz ortalama değerleri ve yapmış olduğumuz mülakat verileri ışığında erkek öğrencilerin çok az bir farkla da

olsa kız öğrencilere oranla daha fazla sanal ortam sosyalleşmesi, paylaşımı ve yalnızlığı yaşadığı tespit edilmiştir. Elde edilmiş olan bu bulgular konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmaların bulguları ile paralellik göstermektedir.

5. SONUÇ

Türkiye’de 2000 yılının başlarından itibaren belirgin bir şekilde kullanılmaya başlayan internet teknolojileri hayatımızın vazgeçilmezi haline gelmiştir. Hayatımız üzerinde son derece etkili görüntüleri ile tartışmaya açılan ve bir problem alanı olarak gündemin ilk sıralarına oturan internet kullanımının, fert ve toplum hayatında ciddi değişimlere yol açtığı ve doğabilecek değişimlerle ilgili endişelerin yoğunlaştığı görülmektedir.

Özellikle 2000 yılından sonra doğan ve “Dijital Yerli” olarak ifade edilen nesil, internet teknolojileri ile çepeçevre sarılmış ve onsuz bir yaşamın nasıl olacağını hayal dahi edememektedir. Dijital yerliler için günlük hayatlarının odak noktasında yer alan sanal sosyal ağlar, sosyal iletişimin artması, işlerin daha kolay ve hızlı yapılması gibi bir çok fayda sağlarken; diğer taraftan bağımlılık, sosyal izolasyon, yalnızlaşma, asosyalleşme gibi sosyal ve psikolojik problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sanal sosyal ağların zaman ve mekan birliğinin önemini kaybetmesine ve uzakları yakın hale getirerek, bireyin bulunduğu yerden çok sayıda bireyle iletişim kurmasına olanak sağladığı görülmektedir. Bu yönüyle bireylerin sosyalleşmesini sağlarken bu sosyalleşmenin gerçek ilişkileri zedelediği, gerçek ilişki kurma biçimlerinde önemli değişim ve dönüşümler yarattığı, yüz yüze iletişimin yerini sanal sosyal ağlar ile aracılanmış bir iletişim kurma biçimi aldığı açıkça görülmektedir.

Sanal sosyal ilişkiler ağının sosyal etkileşimi arttırdığını ancak bu sanal dünyanın bireyleri bir taraftan sosyalleştirirken bir taraftan da yalnızlaştırdığı tespit edilmiştir. Bu durum bireylerin yalnızlaştıkça daha çok sanal ağlarda yalnızlığını gidermeye çalışması ancak bir paradoks şeklinde daha çok yalnızlaştırıcı bir etki yaptığı görülmektedir. Kısacası dijital yerlilerin şiddetli olmamakla birlikte sanal dünyada, dijital kalabalıklar içinde yalnızlaşan bireyler haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Aslantürk, Z. (1999). *Araştırma Metot Ve Teknikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11 Sayı:42*
- Balcı, A. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik Ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi.

- Bayhan, V. (2013b). Gençlik, Sosyal Medya ve İnternet Bağımlılığı, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset Ve Kültür Dergisi Yıl:4 / Sayı: 23 / Eylül - Ekim 2013*.
- Bilgiç, H. G., Duman, D., Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital Yerlilerin Özellikleri Ve Çevrim İçi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri, *Akademik Bilişim '11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı, 2-4 Şubat, 2011, Malatya: İnönü Üniversitesi*.
- Boyd, D. M. ve Ellison, N. B. (2007). "Social Network Sites: Definition, History, And Scholarship", *Journal Of Computer- Mediated Communication*.
- Bozkurt, V. (2018). Sosyal Medya Kullanan Gençler Arasında Bencillik Ve Yalnızlık, *Türkiye'nin Yüzyılı Ve Geleceği Uluslararası Gençlik Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Yayına Haz. M. Aslan.
- Coyle, C. ve Vaughn, H. (2008). Social Networking: Communication Revolution Or Evolution? *Bell Labs Technical Journal*, 13(2), 13. (Erişim Tarihi 19.9.2019) <https://www.businesswire.com/news/home /20120409005536/en/time-study-reveals-%e2%80%9cdigital-natives%e2%80%9d-switch-devices>
- Çaycı, A. E. Ve Çaycı, B. (2017) Sosyalleşme Yanılsaması: Dijital Kalabalıklar İçinde Yalnızlaşan Bireyler. (Erişim Tarihi 19.9.2019)
- Kabaklı Çimen, L. (2018). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı İle Sanal Ortam Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:17 Sayı:68* (1431-1452)
- Karagülle, A. E. Ve Çaycı, B. (2014). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma, *The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication - Tojdac Volume 4 Issue 1*
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yay.
- Korkmaz, Ö., Usta, E. Ve Kurt ,İ. (2014). Sanal Ortam Yalnızlık Ölçeği (Soyö) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 29(2): 144-159*
- Lenhart, A.,Purcell, K., Smith, A. ve Zickuhr, K. (2010). *Social Media & Mobile İnternet Use Among Teens And Young Adults, Millennials*, Pew İnternet And American Life Project.
- Lynch, J.J., (1977). *The Broken Heart: The Medical Consequences of Loneliness*. New York: Basic Books.
- Oblinger, D. G., ve Oblinger, J. L. (2005). *Educating The Net Generation, Educause*.
- Özdemir, S., Akçakanat, T. ve İzgüden, D. (2017). İnternet Çağında Sanal Ortam Yalnızlığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 19, ss.125-136*.
- Özen, Ü. Ve Sarıcı, B. (2010). "Yalnızlık Olgusu ve Sanal Sohbetin Yalnızlığın Paylaşımına Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı 1. Erzurum*
- Özmen, F. vd., (2011). "Sosyal Ağ Sitelerinin Eğitsel Ortamlardaki İşlevselliği". 6. International Advanced Technologies Symposium (Iats'11), Elazığ, Turkey, ss.45-46,
- Pedro, F. (2006). *The New Millennium Learners: Challengingourviews On Ict And Learning*.
- Prensky, M. (2001) *Digital Natives, Digital Immigrants* (Mcb University Press. 9(5).
- Seyfi, M. (2017). "Sosyal Medyada Kültürel Sermaye Ölçeği: Ölçek Geliştirme Çalışması". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 6 Sayı: 2*

Arzu BOZDAĞ TULUM- Yaşar KAYA
Dijital Yerlilerin Sanal Ağlarda Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Tutumları

- Stendberg, I. D. (2014). Influence Of Social Media İn Stages Of Democratization, (*Unpublished Master Thesis*). University Of Nevada. Las Vegas.
- Şimşek, T.N. (2012). Modem Kent Toplumunda Facebook İle Yalnızlaşan Gençlik: İstanbul Üniversitesi Örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Ana Bilim Dalı. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Taşdelen, M. (1997). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Sistem Yay.
- Toprak, A., vd.(2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım!*. İstanbul: Kalderon Yayınları.
- Wearesocial,(2019).<https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates> (Erişim Tarihi:10.1.2020)
- Yalom, I. (1999). *Aşkın Celladı ve Diğer Psikoterapi Öyküleri*, (Çev.: Handan Saraç). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yay.
- Zur, O. ve Zur, A. (2012). On Digital Immigrants And Digital Natives: How The Digital Divide Affects Families.
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yalnizlik> (Erişim Tarihi:10.1.2020)

**TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ KADIN ve ERKEK TEMSİLLERİNDE
BARIŞ MANÇO İMZASI**

**THE SIGNATURE of BARIŞ MANÇO on the REPRESENTATION of
WOMEN and MEN in TURKISH CULTURE**

Senem GÜRKAN*

Özet

Milletlerin kültürlerini doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde barındırarak üretilen sanat eserleri, söz konusu toplumun kültürü hakkında bizlere önemli ipuçları sunabilmektedir. Bir toplumun içerisinde kadınlık ve erkekliğe dair toplum tarafından atfedilen rollere ve kalıp yargılara işaret eden toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargıları ise, yine o toplumda ortaya çıktığı için o topluma ilişkin kültürel bilgiler barındıran bir diğer unsurdur. Bu bağlamda bu niteliksel çalışma, Barış Manço'nun eserlerinin maddi ve manevi kültür aktarımını toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sanatçıya ait ölçüt örneklemeyle belirlenen 91 adet şarkı sözü, desen ve araştırma yöntemi olarak belirlenen içerik analizine tabi tutulmuştur. İnceleme kadınsılık ve erkeksilik özellikleri, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin temalar ve cinsiyetçi dil kullanımı ulamları etrafında gerçekleşmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Manço'nun eserlerinin kültür aktarımı üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesinde ve devam ettirilmesinde etkin bir rol oynamadığı, aksine toplumun her kesimindeki eşitsizliğin yanlışlığının bu sözler aracılığıyla gelecek nesillere aktarıldığı saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal cinsiyet sosyolojisi, Barış Manço, içerik analizi, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları

Abstract

The artworks that are produced by reserving the cultures of the nations directly or indirectly give us some tips about the culture of that society. Gender roles and gender stereotypes, which refer to the roles and estimations for women and men assigned by the society, on the other hand, are the other factors containing cultural information of that society as they got out within that culture. Within this context this qualitative research aims at revealing the material and spiritual cultural transmission of Barış Manço's lyrics from a gender equality perspective. 91 song lyrics that were identified with criterion sampling were subjected to context analysis used as the strategy and research method of the study. The analysis was fulfilled under four

---

* Research Assistant, Ondokuz Mayıs University, Department of Women's and Family Studies, Samsun / TURKEY, senemgrk@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2061-6385>

categories such as female and male stereotypic traits, gender roles, themes about gender equality and gendered language use. The content analysis employed to the data show that Barış Manço's lyrics were written with a gender-free perspective, supporting gender equality and do not play a role in reproduction and proceeding of gender inequality while fulfilling the cultural transmission process. Contrarily, the fact that inequality and discrimination at all segments of the society's being incorrect was reflected via lyrics to the next generations.

Keywords: Sociology of gender, Barış Manço, content analysis, gender roles, gender stereotypes

Giriş

Öz olarak bir toplumun yaşam tarzı şeklinde tanımlanabilecek kültür, o kültüre ait gelenek, görenek, inanç sistemi, dil, sanat, giyim kuşam, alışkanlıklar gibi manevi unsurların yanında, giyim, yiyecek ve her çeşit ürün gibi maddi unsurları hakkında bilgi vermektedir. Tural (1988) kültürü şöyle tanımlar;

“Tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yoluyla nesilden nesile aktardığı manevi ve maddi yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek bir seviyedeki bir bileşiği olan, sebebi ve sonucu açısından ise ferde ve topluma mensubiyet şuuru, özel bir kimlik kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi ve şartları kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzu ve iradesi veren, değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.” (s. 52).

Bir topluma ait ve o toplumu diğer toplumlardan ayıran tüm bu özellikleri kapsayan ulusal kültür, yine bu özellikler vasıtasıyla nesilden nesle hatta ulustan ulusa aktarılmaktadır. Bu aktarım sürecinde başat rol oynayan öğeler arasında sanat eserleri de yer almaktadır. Heykeller, resimler, fotoğraflar, edebi eserler, şarkı sözleri tüm bu eserlerden bazılarıdır.

Öte yandan o toplumun kadına ve erkeğe atfettiği görevlerin, sorumlulukların ve rollerin göstergesi olan toplumsal cinsiyet ise sosyo-kültürel ve insan icadı olan (Bhasin, 2003, s. 2-3; Reddock, 2000, s. 37) kadınlık veya erkeklikle ilişkilendirilen nitelik ve fırsatların sosyal olarak inşa edildiği için toplumsallaşma sürecinde öğrenilen (Gender Mainstreaming 2017) bir olgudur. Toplumun kadına ve erkeğe biçtiği bu farklı genellemeler “algılayışlar, inançlar ve beklentilerden” (Mackie vd., 1996) meydana gelen toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını oluşturur.

Söz konusu bu kadınsılık ve erkeksilik özelliklerini ele alan çalışmasında Bem (1974), toplumsal cinsiyet temelli kadınsı ve erkeksi özellikleri betimlemiş, Kavuncu (1987, s. 33-34) ise bu envanteri Türk

toplumuna ve kültürüne uygulamış ve kadınsılık ve erkeksilik özelliklerini belirlemiştir.

Gerek sanat eserleri gerekse toplumsal cinsiyet kalıp yargıları bir toplumun kültürel ve sosyal yapısı tarafından belirlenen unsurlar olduklarından, o toplumun kültürel bağları ve kodları konusunda bilgi sunmaktadırlar. Bu çalışmanın ana amacı ise Barış Manço'nun eserlerinin maddi ve manevi kültür aktarımını, toplumsal cinsiyet çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu bağlamda eserlerdeki kadın ve erkek temsillerine, toplumsal cinsiyet rollerine ve bu konuya ilişkin temalara değinmek ve dil kullanımı bu çerçevede incelemek diğer ereklerdendir.

Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Barış Manço'ya ait şarkı sözlerindeki kadınsılık ve erkeksilik özellikleri nelerdir?
2. Barış Manço'ya ait şarkı sözlerinde toplumun kadınlara ve erkeklere atfettiği toplumsal cinsiyet rolleri nasıl betimlenmiştir?
3. Barış Manço'ya ait şarkı sözlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin hangi temalar işlenmiştir?
4. Barış Manço'ya ait şarkı sözlerinde cinsiyetçi bir dil kullanımı var mıdır?
5. Barış Manço'ya ait şarkı sözleri kültür aktarımı üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesinde ve devam ettirilmesinde etkin bir rol oynamakta mıdır?

Türk Kültür Ataşesi Barış Manço

1 Ocak 1943'te İstanbul'da dünyaya gelen Mehmet Barış Manço, küçük yaşlardan itibaren müziğe olan ilgisini 1958'de eğitim gördüğü Galatasaray Lisesi'nde sahneye çıkararak bina etmeye başlamıştır (Yangın, 2002, s. 26). *Kurtalan Ekspres* ile devam eden müzik yolculuğuna 1999 yılında vefat edene kadar devam etmiştir.

“Ben, Anadolu'nun değerlerini yakalayıp kendi potamda eriterek ortaya çıkmışım. Buna pop diyemeyiz (...) halk kültürünün üyesiyim sonuçta. Can dostlarım Âşık Reyhani, Karslı Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu gibi âşıklar; ne zaman oralara gitsem, 'Ooo, hoş geldin asfalt ozanı' diye takılırlar. 'Sen asfalt ozanısın, bize toprak ozanı' derler.” (Canbazoğlu, 1999) diyerek halkın içinden ve halkın tüm kültürel öğeleriyle bezenmiş her türlü maddi ve manevi varlığını yaptığı tüm işlere yansıttığını belirtmiştir. Manço bu noktada muhafazakâr bir yapıda olduğunu dile getirmiş, örnek olarak Mozart'ı, Karacaoğlan'ı, Dadaloğlu ve Yunus Emre'yi aldığını belirtmiştir (Çelikoğlu,

Senem GÜRKAN

Türk Kültüründeki Kadın ve Erkek Temsillerinde Barış Manço İmzası

1987). Ayrıca kendisini “Jön Türkler hareketindeki” Türkler gibi misyon sahibi ve çağdaş bir masalcı olarak addettiğini dile getirmiştir (Başarır, 1896).

Barış Manço yalnızca bir söz yazarı, bestekar ve müzik insanı değil, Türk halkının birçok kültürel unsurunu yazdığı sözlerde, kılık kıyafetinde, müziğinin sesinde aynı potada eriterek bizlere sunmuş bir televizyon sunucusu, bir yapımcı, bir seyyah, ulusal ve uluslararası birçok ödül ve unvan sahibi¹ bir kültür ataşesidir. Ayrıca kendisine 1992 yılında verilen “Halkbilimi Doktoru” unvanı da bu durumu destekler niteliktedir (Oğuz, 1999, s. 97).

Dünyanın pek çok yerinde gördüğü kültürel öğeleri kendi ülkesindeki “maksimal halkın” (Güler, 1992, s. 2) hizmetine sunmaya adanmış bir ömür için pek çok ülkenin ileri gelen bürokratları, sanatçı arkadaşları, çocuklar sanatçıyı ortak bir Türk değeri olarak görmüş, Manço’yu besteci ve icracı olarak sanatkarlığının yanı sıra bir sosyolog, bir tarihçi, coğrafyacı, filozof, gazeteci, yorumcu, gözlemci; kuru kuruya milliyetçi değil, memleketçi (Tamer, 1999), bir ekol, Türkiye'nin kültürlü, değişimci, süper zekalı, vatansever evladı (Yener, 1999), dünya çapında bir müzisyen, bir kültür adamı (Ülsever, 1999), esaslı bir Talk Show’cu (Güler, 1992, s. 2), Son Osmanlı (Ercan 1999:6), müziğin La Fontaine’i (Barçın-İmer, 1999), Yüzüklerin Efendisi, Modern Evliya Çelebi (Aktar, 1999), bilge bir adam, bir büyük sentez ve duygu adamı, Dede Korkut, bir başöğretmen, içlerindeki çocuğu korumayı bilen adamların dostu (Eyüboğlu ,vd, 1999) olarak nitelendirilmiştir.

Gelenekle gelecek arasında adeta bir köprü vazifesi gören Manço, bu tarzını hayatının birçok parçasına yansıtmıştır. Oğulları Doğukan Hazar ve Batıkan Zorbey’in isimleri, kurduğu grup “*Kurtalan Ekspres*”in adını yine Anadolu’yu boydan boya gezen bir trenden alması, dünyanın birçok yerini gezip biz izleyicilerine tanıtmış olması hep bu aktarıcılık misyonunun göstergeleridir. Haliyle Manço ve eserleri, akademyada birçok alandaki çalışmaya konu olmuştur.

---

¹ Aldığı unvanlar Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sanatçısı - Ankara (1991); Hacettepe Üniversitesi Onursal Doktora- Ankara (1991); Soka Üniversitesi: Uluslararası Kültür ve Barış Ödülü- Tokyo, Japonya (1991); Belçika Krallığı: Leopold II Şövalyesi Nişanı Brüksel- Belçika (1992); Fransız Kültür Bakanlığı: Edebiyat ve Sanat Şövalyesi Nişanı Paris, Fransa (1992); Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı: Türkmen Vatandaşlığı Aşkabat, Türkmenistan (1995), Pamukkale Üniversitesi: Onursal Doktora- Denizli (1995); Min-On Vakfı: Yüksek Şeref Madalyası Tokyo, Japonya (1995). Bilgi için bakz. Sayanora Barış Manço, Yener Süsü, Hürriyet, 2 Şubat 1999, s. 27.

Alanyazın Taraması

A. Barış Manço'yu ve Eserlerini Konu Alan Çalışmalar

Çobanoğlu (2000) “dört yapraklı yonca” metaforuyla addettiği Manço fenomeninin sosyo-kültürel yapımıza katkılarını ele almıştır. Düzgün (2009), Barış Manço'yu, üslubunu Orta Asya Türklerindeki ozan baksı geleneğine dayanan aşıklık geleneğinden, eserlerinin temasını ise Türklerin hikayecilik ve destancılığından alan bir sanatçı olarak resmetmiştir. Manço'nun eserlerini sözlü eserlerden yazılı eserlere, kırsal alandan ise kentsel alana geçişte ağıt türünün değişimi çerçevesinde ele alan Kocaer (2006) ise, bu eserler yoluyla ağıdın kırsal yaşamın kentsel yaşamdaki görünümünü söylediğini söylemiştir. Benzer bir yaklaşımla Uyanık (2008) Manço'ya “kentli aşık” sıfatını yakıştırmıştır.

Kapsamlı çalışmasında Yangın (2002) ve Emre (2013), Manço'nun aşıklık geleneğinin çağımızda “çağdaş Türk ozanlığı” adıyla ilk temsilcisi olduğunun altını çizmişlerdir. Eserlerde aşıklık geleneği şiirlerindeki temalar atasözü, deyim, yerel dil kullanımı gibi yapılarla pekiştirilmiş, bazı eserlerde ise son dörtlüklerde adını taşıtmıştır. Bu arada Manço ile kopuz yerine gitar kullanılmaya başlanmıştır (Emre, 2013, s. 63-64).

Yakıcı (2012, s. 102-103) ise çalışmasında Barış Manço'yu, tıpkı Mustafa Kemal Atatürk, Dede Korkut, Aşık Veysel gibi Türk kültürünün imgeler aracılığıyla gelecek nesillere aktarımında rol oynayan zirve bir aktör olarak ele almıştır. Yıldırım (1999) da Manço'nun bir yandan çağın gerekliliklerine ayak uydururken diğer yandan da öz kültürel mirasına sahip çıktığını söylemektedir.

Bu aktarımda eserlerinin içeriğindeki öğelerden bahseden Gökşen ve Gökşen (2016) “dağ”ın Türk kültürünün ve yaşam biçiminin önemli bir unsuru olmasını ve Manço'nun bu özelliği eserlerinin sözleriyle yansıttığını; Emre (2012) ise kültürümüze mal olan destan ve anlatı gibi ürünlerdeki formel sayıların Manço'nun eserlerinde işlenişini ele almıştır.

Barış Manço eserlerinin eğitici işlevleri üzerinde duran Erdoğan (2015) sanatçının beş şarkısını inceleyerek ahlak eğitimi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Adıgüzel (2009) ise sanatçının şarkı sözlerindeki değerler eğitimini, evlilik, çalışmak ve okumak ulamları çerçevesinde irdlemiştir.

B. Şarkı ve Türkü Sözlerinde Toplumsal Cinsiyeti Temel Alan Bilimsel Çalışmalar

Türkülerin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesine bir örnek Erdir'in (2016) çalışmasıdır. Muğla türkülerinde kadınsılık ve erkeksilik özelliklerinin ve rollerinin ortaya koyulmasını amaç edinen çalışmada türküler beş kategoride inceleme altına alınmıştır. Bu kategoriler türkülerdeki kadınsılık ve erkeksilik özellikleri, kadına ve erkeğe uygun görülen toplumsal cinsiyet rolleri, özel ve kamusal alan ve bedendir.

Erdal (2011) ise TRT'nin *Türk Halk Müziği Sözlü Antolojisi* adlı eserindeki otuz türkü metnini feminist bir bakış açısıyla irdelemiş, türkü metinlerinin toplumsal cinsiyet ayrımını temel alan bir bakış açısıyla yazıldığını saptamıştır.

Benzer bir çalışmasıyla Guliyev (2018) *Koroğlu* destanının Azerbaycan versiyonundaki kadın tiplerini çalışmış ve toplumsal cinsiyet ayrımına yönelik bir ize rastlayamamıştır.

Demir (2017) ise "kına yakma" geleneği çerçevesinde yetmiş beş kına türküsündeki toplumsal cinsiyet örüntülerini ele almış, Anadolu toplumundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bu türküler yoluyla yeniden üretildiğini belirtmiştir.

Yine Büyükokutan Töret (2017) de Türk halk ninnilerinde geleneksel toplumla ilişkilendirilen bir kadınlığın öne çıktığını, kadının kendisini, çocuklarını, ailesini ve yakın çevresini anlattığı ve kendisini özel alanda ve pasif rolde anlattığının altını çizmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Türü, Deseni ve Verilerin Analizi

Çalışmaya katılan insanların veya incelenecek dokümanın anlamlandırılma biçimini ortaya koyan bir araştırma biçimi olan nitel araştırma (Merriam, 2009, s. 5-6), şarkı sözlerindeki olası toplumsal cinsiyet örüntülerini ortaya koyarken anlamlandırma yapacağı için bu çalışmanın türü olarak uygun bulunmuştur.

Bu çalışmanın deseni ve analiz yöntemi ise içerik analizidir. İçerik analizi benzer verileri belirli temalar ve/ya kavramlar çerçevesinde gruplayarak okurun anlayacağı biçime dönüştürmeyi hedefler (Fraenkel ve Wallen, 2000). Birtakım çevreler içerik analizini yalnızca bir analiz tekniği olarak ele almaktadırlar (Özden ve Saban, 2017). Öte yandan kimileri ise çalışmanın baştan sona stratejik yapısını ele alarak içerik analizini bir çalışma deseni ve stratejisi olarak düşünürler (Miles, Huberman, vd, 2015; Saldana, 2011). Çalışmamızın araştırma sorularının da yönlendirdiği gibi bu çalışmanın deseni ve verilerin analiz tekniği içerik analizidir.

Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmanın verileri doküman analizi tekniğiyle toplanmıştır. Barış Manço'ya ait olan albümler, 45'likler ve plak şirketlerinin derleme albümleri araştırılmış, oğlu Doğukan Manço ile sosyal medya aracılığıyla iletişime geçilmiş ve eserlerin sözleri <http://www.barismancomix.com/index.php> ve Yangın'ın (2002) çalışmasından ortaya çıkan diskografiden derlenmiştir. Elde edilen tüm eserlerin şarkı sözleri araştırmanın verilerini oluşturmuştur.

Örneklem, Analiz Birimi ve Sınırlılıklar

Bu çalışmanın evrenini Barış Manço'nun şarkı sözleri oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle (Patton, 1990, s. 182-183) seçilen örnekleme ise Barış Manço'ya ait 91 adet şarkı sözü oluşturmıştır.

Ölçüt örnekleme, örneklem seçiminde belirli ölçütler oluşturularak söz konusu bu ölçütleri sağlayan birimlerin örnekleme dahil edilmesidir (Büyüköztürk, vd., 2012, s. 91). Bu çalışma dahilinde Barış Manço'nun eserlerinden incelemeye dahil edilenler şu ölçütlere göre belirlenmiş, bu ölçütler aynı zamanda çalışmanın sınırlılıklarına işaret etmiştir:

- Türkçe olması (Manço'ya ait İngilizce, Fransızca, Flemenkçe, Arapça, Farsça ve Japonca şarkılar vardır),
- Sözlerinin Barış Manço'ya ait olması,
- Enstrümental olmaması.

Bu ölçütlere göre Manço'nun 91 adet eseri (Bkz. EK) bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Varsayımlar

Bu çalışmanın örneklemini oluşturacak olan şarkı sözlerinin hepsi Barış Manço'ya ait olduğu için eserlerin erkek ağzından hep kadınlara yönelik olarak söylendiği varsayılmıştır.

İçerik Analizinde Kullanılacak Olan Ulamlar

Yapılan alanyazın taraması sonucunda benzer çalışmalardaki sözel öğelerin betimlenmesinde kullanılan ulamlar incelenerek değerlendirmeye alınmış ve bu çalışmada Kavuncu (1987), Erdir (2016) ve Erdal'ın (2011) çalışmalarında kullandıkları ulamlardan yola çıkılarak dört ana ulam üzerinde çalışma yapmak uygun bulunmuştur:

1. Kadınsılık ve Erkeksilik Özellikleri
2. Toplumsal Cinsiyet Rollerini
Ev İçi ve Ev dışı sorumluluklar
Özel ve Kamusal Alan Ayrımı
3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Temalar
4. Cinsiyetçi Dil Kullanımı

1. BULGULAR ve YORUM

1.1. Kadınsılık ve Erkeksilik Özelliklerine Dair Bulgular

Bu çözümlemedeki ilk ulam olan kadınsılık ve erkeksilik özelliklerinde, Türk toplumuna uyarlanmış çalışmasıyla Kavuncu (1987, s. 33-34)'nun envanteri referans alınmıştır. Bu envanterde Türk kadınının kadınsılık özellikleri şu şekilde betimlenmiştir:

“Ağırbaşlı-ciddi, anlayışlı, başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı, boyun eğen, cana yakın, çocukları seven, duygusal, fedakâr, gönül alan, hassas, incinmiş duyguları tamir etmeye istekli, kaba dil kullanmayan, kadınsı, merhametli, namuslu, sadık, sevecen, sıklılgan, tatlı dilli, yumuşak-nazik”.

1.1.1. Barış Manço'nun Şarkı Sözlerinde ve Kavuncu'nun Envanterinde Bulunan Kadınsılık Özellikleri

Çalışmanın örneklemini oluşturan şarkı sözleri kadınsılık özelliklerine göre incelemeye tabi tutulduğunda, Barış Manço'nun Türk kültürüne uyarlanmış kadınsılık özelliklerinin çoğunu kullandığı ve bu bakımdan da kültür aktarımına katkıda bulunduğu saptanmıştır. Anlayışlı, başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı, cana yakın, çocukları seven, duygusal, fedakâr, hassas, incinmiş duyguları tamir etmeye istekli, kaba dil kullanmayan, kadınsı, merhametli, sadık, sevecen, tatlı dilli, yumuşak-nazik bu özelliklerdendir.

“Gözüm senden başkasını görmez oldu yar.” (*Alla Beni Pulla Beni*) dizesinde kadın sadık, “Gece annem evde dedi ki: ‘Oğlum neyin var? /Yemeden içmeden kesildin yine.’” (*Anahtar*) dizesinde ise başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı, merhametli ve duygusal olarak resmedilmiştir. Benzer şekilde “Al Beni, tut elimden, al yanına;/ Sar, sar beni sar” (*Al Beni*) dizelerin fedakar, incinmiş duyguları tamir etmeye istekli bir kadını nitelerken, “Kah üzüntüm, kah sevincim,/ Can yoldaşım, kadınım nerde?” (*Nerede?*) dizelerinde kadın incinmiş duyguları tamir etmeye istekli, cana yakın ve sevecendir. Ayrıca yapıtlarındaki Sakız Hanım ve Ayşe Teyze (*Elveda Ölüm*) yumuşak-nazik karakterler olarak betimlenmiştir.

Hatta Manço bir takım dizelerde kadının incinmiş duyguları tamir etmeye istekli, sevecen ve anlayışlı olma özelliklerini öyle ustalıkla

kullanmıştır ki, şarkıyı söyleyen kişi o kadın olmadan adeta yaşamayacaktır: “Şimdi ben sensiz nasıl yaşarım, söyle?/ Şimdi ben sensiz neyerim, söyle” (*Al Beni*)/ “Geceler çok soğuk, geceler sessiz; / Nasıl yaşarım şimdi ben sensiz?” (*Gülbeğim*).

Kaba dil kullanmayan ve tatlı dilli olan kadın ise, şarkı sözlerine yansıyan özelliklerden bir diğeridir: “Bu can kurban tatlı dile” (*Aynalı Kemer*); “Kimi mahur dudu dilli” (*Eğri Eğri*); “Dinle sevdiceğim, göz bebeğim, tatlı dillim.” (*Al Beni*) dizeleri bu özellikleri yansıtır niteliktedir. Bunun yanı sıra “Elimizde taze kır çiçekleri,/ üzmeelim bugün annemizi. (...) Bugün bayram çabuk olun çocuklar,/ annemiz bugün bizi bekler.” (*Bugün Bayram*) söylemlerinde ise kadının hassas ve çocukları seven yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Manço, tüm bu kadınsılık özelliklerinin yanında, kadının fiziksel özelliklerini kullanarak kadınsılık özelliğini göstermiştir. Örneğin “Gözüm senden başkasını görmez oldu yar,/ Gönlüm senden bir şey ister nasıl desem yar,/ Alla beni pulla beni al koynuna yar” (*Alla Beni Pulla Beni*) bu düşüncüyü destekler niteliktedir ve sanatçı, kadın bedenine ait öğelerle bu kullanımını pekiştirmiştir: “ince bel, al dudak, inci diş, tatlı dil, yumuk el, kömür göz, buğulu göz, ıslak dudak, ahu göz, güzel kokan ten, şeker gibi dudak, pembe yanak, selvi boy, tatlı buğday ten, mahur dudu dil, esmer, nokta ben, gül yüz, sırma saç, al yanak, bal dudak, al topuk” vb. Kadınların kullandıkları takılar da bir başka pekiştiricidir: “Yavru Ceylan gibi kaçır,/ Seke seke çaydan geçer,/ Nazo gelin ayağına takar halhal. Bir bakışı canlar yakar,/ gülüşüne cihan değer (...)” (*Hal Hal*).

Kadınsılık, sevecenlik ve doğurganlık özelliğine ise “Toprak anam sevgi dolu/ Bereket dolu/ Toprak anam sessiz,/ Ama toprak anam dopdolu,/ Toprak Anam Anadolu” (*Kayaların Oğlu 2023*) dizelerinde rastlanmaktadır.

1.1.2. Barış Manço'nun Şarkı Sözlerinde Bulunup, Kavuncu'nun Envanterinde Bulunmayan Kadınsılık Özellikleri

Manço'nun eserlerinde işlenen kadınlarda bulunan diğer özellikler ise “tamahkar, gözü tok, insafsız, vefasız, nazlı, sözünde durmayan, zalim”dir.

Eserlerde kadın bir yandan tamahkar olarak ortaya koyulurken bir yandan da gözü tok olarak zıt bir karaktere büründürülmüştür. Bu durum bir ikilem gibi görünse dahi, Türk kültüründeki değerler üzerinde durulan sanatçının eserlerinde aslında okurlara ve dinleyicilere kadının da erkeğin de tamahkar, insafsız, vefasız ve zalim olmamasını öğütler niteliktedir.

“Annem dedi: ‘Oğlum anlamadın mı?! Vazgeç bu sevdadan, /Bu kız fazla akıllı. /Ah benim saf oğlum, anladın mı?’” (*Anahtar*); “Onun gözü yükseklerde,/Kızın gözü sadece parada,/ Akli fikri bir zengin kocada (*Delikanlı Gibi*); “El kızı doyar mı çavdar ekmeğiyle,/ Babası büyütmüş baklava börekle.” (*Ne Köy Olur Senden Ne de Kasaba*) dizelerinde tamahkar bir kadın; “İki göz, bir kulübe yeter Havva kızına” dizesinde ise (*Ademoğlu, Havvakızı*) gözü tok bir kadın işlenmiştir.

“Seyyah oldum dolaştım şu alemi,/Ah güzelim seni gibi bir vefasız görmedim ben. /Hayırsızı, kitapsızı, zalimi, / Bal böceğim senin gibi bir insafsız görmedim ben.” (*Bal Böceğim*); “Vefasız yar seçer miyim?” (*Eğri Eğri*), “Zalim” (*Zalım Sultan*), “Beni bırakıp gittiğinden beri terkedilmiş bir çocuk gibi (...) affet beni, ne olur affet beni (*Affet Beni*) dizeleri kadını insafsız, vefasız, zalim olarak ortaya koymuştur.

“Hatırlasana hani bana söz vermiştin,/ O akşam ayrılırken döneceğim demiştin seviyorum demiştin, / Yıllar geçti bekledim boş ümitlerle (*Hatırlasana*); “Hani bana verdiğin o sözler,/ Hani o gülen masum gözler?” (*Gülbebeğim*) sözleri ise sözünde durmayan bir kadından bahsetmektedir.

Kadının naz yapması da Türk geleneğindeki edebi eserlerde sıklıkla kullanılan özelliklerden biri olup, Manço’nun eserlerine de yansımıştır: “Kız dediğin nazlı olur” (*Ademoğlu, Havvakızı*) ; “ Bıktım, usandım o bitmez nazından” (*Bal Böceğim*); “Ben bulmuşum nazlı yâri” (*Eğri Eğri*); “Sanki biraz naz ediyorsun amma” (*Gibi Gibi*); “Komşu kızı Düriye,/ Naz etme gel beriye.” (*Komşu Kızı Düriye*); “Rüzgardan daha serin, başaklardan daha nazlı, ay ışığından ılık ne ola?” (*Ne ola Yar Ola*); “Desem ki nazlı yar insafa gelse de.” (*Yine Yol Göründü Gurbete*)/ “Kızıdır, nazdır.” (*Ademoğlu, Havvakızı*) bu kullanımlara örnektir.

Bu kadınsılık özelliklerinin çoğu aşıklık tarzının şiir geleneğinden eserler taşımaktadır (Düzgün, 2009, s. 47). Barış Manço bu kullanımlarla da Türk kültüründeki aşıklık geleneğinde, dolayısıyla Türk kültüründe bulunan kadınsılık özelliklerini gelecek nesillere aktarmıştır.

1.1.3. Barış Manço’nun Şarkı Sözlerinde Bulunmayıp, Kavuncu’nun Envanterinde Bulunan Kadınsılık Özellikleri

Kavuncu’nun Türk kültüründeki kadınsılık özelliklerini ortaya koyarken kullandığı fakat örneklemimizde rastlanmayan özellikler kadının “*ağırbaşlı-ciddi, boyun eğen, gönül alan, namuslu, sıkılgan*” olmasıdır. Yine Türk kültürünün izlerini taşıyan aşıklık geleneğindeki şiir söylemine atıf yapan Manço, gerek bu kadınsılık özelliklerini kullanarak, gerekse kullanmadan da kültür aktarım misyonunu ustalıkla gerçekleştirmiştir.

Öte yandan Kavuncu'nun yapıtındaki erkeksilik özellikleri şunlardır:

“Ailesine karşı sorumlu, baskın-tesirli, cömert, duygularını açığa vurmeyen, erkeksi, etkileyici-güçlü, girişken, gözü pek, haksızlığa karşı tavır alan, hırslı, idealist, kendi ihtiyaçlarını savunan, kendine güvenen, kuralcı-katı, lider gibi davranan, mantıklı, otoriter, riski göze almaktan çekinmeyen, saldırgan ve sözünde duran”.

1.1.4. Barış Manço'nun Şarkı Sözlerinde ve Kavuncu'nun Envanterinde Bulunan Erkeksilik Özellikleri

Eserlerde ve buna koşut olarak Kavuncu'nun envanterinde bulunan erkeksilik özellikleri ailesine karşı sorumlu, cömert, duygularını açığa vurmeyen, erkeksi, etkileyici-güçlü, , gözü pek, haksızlığa karşı tavır alan, kendi ihtiyaçlarını savunan, kendine güvenen, lider gibi davranan, mantıklı, otoriter, riski göze almaktan çekinmeyen ve sözünde durandır.

Özellikle ailesine karşı sorumlu olma özelliği birçok eserde işlenmiştir: “Kul Ahmet erken kalkar,/ ‘Haydi ya nasip!’ derdi. (...) Kul Ahmet erken yatar,/ sabaha ‘Ya kısmet!’ derdi. (*Ahmet Beyin Ceketini*); “Bugün hava güzel, dedim ki hanıma; ‘Haydi kalk giyin de çıkalım biraz. (...) Çoluk, çocuk, cümbür, cemaat piknik yapalım ne dersiniz ha?’ (*Ayı*); “Bir karış da toprak gerek, üstüne ev kurmalı, yar içinde oturmalı” (*Eğri Eğri*) dizelerinde işlenmiştir. Yine “*Ayı*” şarkısının sözlerinde geçen “Hani baba olarak vazifemiz tabii,/ Uyandırıp ikaz etmek.” ve “Bir baba olarak verdim kararı” dizeleri bu özelliğin yanı sıra otoriter, lider gibi davranan ve mantıklı olmaya dair erkeksilik özelliklerine verilebilecek örneklerdendir.

Erkeklerin gözü pek olma özelliği “Kız dediğin nazlı olur,/ Erkekse mangal yürek” (*Ademoğlu, Havvakızı*); “İşte hendek işte deve, /Ya atlarsın ya biçersin baktın olmaz vazgeçersin,/ Zordur almak bizden kızı” (*İşte Hendek İşte Deve*), “Eksi kırk derece soğuk suda bile yüzerim inan ki” (*Kara Sevda*) dizelerinde geçmektedir. Sözünde duran erkek ise “Dünya dönüyor dostlar,/ Bir sözden dönsem çok mu?” (*Ali Yazar, Veli Bozar*) dizelerinde göze çarpmaktadır. Sanatçı aslında burada sözden dönmekten değil, dönmekten bahsetmektedir ve dinleyicilere öğütler vermektedir. “Beni kovsalar dokuz köyden, doğruyu hep söylerim ben,/ Ölürüm de dönmem sözümünden delikanlı gibi (*Delikanlı Gibi*) sözlerinde olduğu gibi.

“Senin için dağları deler yol açarım yar,/ Senin için denizleri kuruturum yar, /Senin için gök kubbeyi yerlere çalarım yar, /Canım iste canım bile sana kurban yar.(...) Saçlarına yıldızlardan taç yapayım yar, / Bir nefeste güneşleri söndüreyim yar, / Çıra gibi uğrunda ben yanayım yar,/ Canım iste

canım bile sana kurban yar.” (*Alla Beni Pulla Beni*)/ “Uğrunda yanayım Kerem gibi, gel;/ Dağları deleyim Ferhat gibi, gel; / İşte canım vereyim mecnun gibi, gel; /Yeter ki bana gel” (*Gel*) dizeleri ise erkeksi, etkileyici-güçlü, kendine güvenen, gözü pek, riski göze almaktan çekinmeyen erkeksilik özelliklerinden bahsetmektedir.

Manço'nun erkeklerin haksızlığa karşı tavır alma özelliği birçok eğitsel özelliği bulunan şarkısının ana temalarından olup, bu eserlerde ayrıca kendi ihtiyaçlarını savunan bir erkek portresi çizilmiştir. “Ya dön bana artık, /duyuyor musun beni./ Ya çık git dünyamdan,/ anlıyorsun değil mi?” (*Anlıyorsun değil mi?*) dizesi buna bir örnektir. Ayrıca cömertlik özelliğine “Sarı sarı bileziği takarım kollarına/ Dünyalar güzeli Kezban” (*Kezban*); Yedi köyün hanesi feda sana Düriye” (*Komşu Kızı Düriye*) dizelerinde saptanmıştır.

Erkeklerin fiziksel güçleriyle liderlik özelliğinin birleştirildiği bir kullanıma ise *Kayaların Oğlu 2023* yapıtının şu dizelerinde rastlanmaktadır: “Babamsa.../Sağı solu belli olmaz/ Bşr gürlendi mi yerinden/ oynar, göğsünde çatlamlar olurmuş.”

Yaygın kanının aksine, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yalnızca kadınları değil, erkekleri de olumsuz etkileyen yönleri vardır. Toplumun erkeklerden hep başarılı olma, finansal gücü elinde bulundurma, güçlü olma ve duygularını saklama (Yaşın-Dökmen, 2016, s. 219-225) gibi beklentileri olduğu için, erkekler hayatlarının çoğu alanında problemlerle karşılaşabilmektedirler. Manço bu konuyu erkeklerin ağlamaması ve duygularını açığa vurmaması gibi yönlerden ele almış ve “Gözümde yaş görseler, ‘Erkek ağlar mı?’ derler.” (*Ali Yazar, Veli Bozar*) dizeleriyle aslında erkeklerin ağlamasının toplumda normal addedilmediğinden bahsetmiştir.

1.1.5. Barış Manço'nun Şarkı Sözlerinde Bulunup, Kavuncu'nun Envanterinde Bulunmayan Erkeksilik Özellikleri

Bu ulamda referans aldığımız envanterde bulunmayıp örneklemimizde rastlanan erkeksilik özellikleri kalender, sabreden/sabırlı, saf, yalnız, mutsuz, çapkın, eş seçimini yapan ve çaresizdir.

“Ademoğlu kalender, yiyeceği bir lokma ekmek.” (*Ademoğlu Havvakızı*) dizesinde “kalender” özelliği, “Sabırlı derviş muradına ermiş” (*Aman Yavaş Aheste*); “Sabır teli koptu gönül sazımdan” (*Bal Böceğim*); “Sabır taşı çatladı artık olamaz” (*Ballı Kaymak*); “Sabret gönül sabret,/ Sakın isyan etme.” (*Benden Öte, Benden Ziyade*); “Benim de sabrımın sonu var delikanlı gibi.” (*Delikanlı Gibi*) dizeleri ise sabreden/sabırlı bir erkeksilik özelliğini ortaya koyar.

Yalnız, mutsuz ve çaresiz bir erkek ise “Çalacak bir kapım yok, /Mutluluğa hasretim. (...) Sonsuz yalnızlığında bir tek sen varsın bugün.” (*Anlıyorsun değil mi?*); “Elinden oyuncuğu alınmış çocuk gibi çaresiz, yalnızım şimdi” (*Beyhude Geçti Yıllar*); “Ümitsiz haykırıyorum ne olur dön bana” (*Allah’ım Güç Ver Bana*); “Gün çoktan doğdu buralarda/ Ve ben simsiyah bir gecenin koynunda yapayalnız bekliyorum.” (*Dönence*); “Bunca yıldır yokluğunda alıştım ben yalnızlığa.” (*Hayır*); “Bütün aşıklar el ele kol kola cıvıl cıvıl geziyor,/ Bense Nuh’un gemisinde tek başıma gibi inan ki” (*Kara Sevda*); Ben yalnız, sen acaba kiminlesin (*Sahilde*); “Anamdan, babamdan, yuvamdan uzakta” (*Yine Yol Göründü Gurbete*); “Dün yine yapayalnız dolaştım yollarda.” (*Unutamadım*) dizelerinde işlenmiştir.

“Bana yârin seç diyorlar, vefasız yar seçer miyim?” (*Eğri Eğri*) dizesi eş seçimini yapan ve “Dedem şöyle bir çapkınca bakıp hafifçe bıyığını burmuş.” (*Süper Babaanne*) dizesi ise çapkın bir erkeksilik özelliğine işaret etmektedir.

1.1.6. Barış Manço’nun Şarkı Sözlerinde Bulunmayıp, Kavuncu’nun Envanterinde Bulunan Erkeksilik Özellikleri

Kavuncu’nun envanterinde bulunan fakat Manço’nun bu eserlerinde işlemediği erkeksilik özellikleri ise baskın-tesirli, girişken, hırslı, idealist, kuralcı-katı ve saldırganıdır.

1.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerine Dair Bulgular

Sanatçının eserlerinde, birer sosyal belirlenim ürünü olan toplumsal cinsiyet rollerine dair eşitsizliği savunan, katı ve yanlı bir tutuma rastlanmamış, hatta toplumun her kesimi için her türlü ayrımcılığa karşı katı bir tavır saptanmıştır.

İncelemeye alınan 91 adet şarkıdan yalnızca *Nazar Eyle*, *Katip Arzuhalim* ve *Süper Babaanne* şarkılarında eşitlik karşısında duran kullanım bulunmuştur. *Nazar Eyle* şarkısında eski Türk geleneklerinde hakanın sefere gitmesi yani kamusal alanda ve ev dışındaki sorumluluklarla ilgilenmesi, bilge hatunun yani kadının ise doğum yapması ve özel alanda, domestik işlerle ilgilenmesi işlenmiştir. Bu işlenişler “dokuz ve kırk” sayıları ile yapılmış ve öne çıkan sorumluluklar değil, Türk kültüründeki sayıların özelliğinin aktarımıdır.

“Dişi kuş yuvasını severek kuracak ki,/ Bu iş tamamına ersin./ Erkek kanadını şöyle bir açacak ki, /Bu iş tamamına ersin.” (*Süper Banaanne*), “Oğlansa Ozan, kızsa Ceylan./ Ceylan buz gibi pınarların aktığı zümrüt ovalarda, /Taştan taşta seksin. Ozan, Ardahan’dan Kırkpınar’a dolaşsın.”

(*Katip Arzuhalim*) söylemi ise kadının özel alanda, erkeğin ise kamusal alanda resmedilişinin bir diğer örneğidir.

Ayrıca *Ayı* adlı parçadaki “Hakim Bey”, *Elveda Ölüm* adlı parçadaki “Emekli Salih Öğretmen” ve *Dut Ağacı*’nda geçen “Rıza Amca, Birlikler Umumi Katipliği’nden emekli” dizeleri, tüm şarkılardaki mesleklere yönelik yegane kullanımlardır. Fakat bu kullanımların toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadının ve/ya erkeğin çalışmasındaki olumsuz izdüşümlerini destekler nitelikte olduğu gibi bir sav öne sürülemez, çünkü kadının çalışmaması gibi bir durum eserin hiçbir yerinde işlenmemiştir.

1.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Temalar

Manço’nun irdelenen eserlerinde bir yukarıdaki ulamda bahsi geçen özelliklerin yanında, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin bazı farklı temalara rastlanmıştır:

1.3.1. Erken Evlilik:

On sekiz yaşın altında yapılmasından dolayı erken evlilik olarak isimlendirilen evlilikler başlı başına bir sosyal problem olmakla birlikte, birçok çalışmaya konu olmuştur (UNFPA, 2012, s. 22-31; Aydemir, 2011; Çakmak, 2009; Akpan, 2003). Manço da *Bal Sultan*’ ismini verdiği ağıt tarzındaki eserinde çocuk yaşta evlendirilen bir kızın aslında kendisinin de çocuk olduğundan, evliliğin getireceği yükleri kaldıramayacağından ve bundan ötürü ölümle sonuçlanan hazin hikayesinden bahsetmekte, erken evliliğin kötü sonuçlarını ağır bir dille eleştirmektedir:

“Daha on altı yaşına basmamıştı, Bal Sultan. (...) /Bir sabah dediler ki ‘Gelin oldu gitti gurbete, Bal Sultan. (...) /Aşk ateşiyle yanmayan, nasıl ocak yakınsın ki?/ Çocukluk nedir bilmeyen, nasıl çocuk baksın ki?”

1.3.2. Çiftler/eşler arası denklik

Eşler arası denklik olgusu kadın ve erkek ilişkilerini çalışan her alanın ihtilafı konularından olagelmıştır. Bu sosyal gerçeklik Manço’nun eserlerine de konu olmuştur:

“Oğlum vazgeç sevdadan, bu kız fazla akıllı” (*Anahtar*); “Kurda kuşa akıl sordum, dediler: ‘Vazgeç, Binboğa’nın kızıdır o, sana ne gerek.’ (*Binboğa’nın Kızı*); “Seni bana çok görenler, neyler?” (*Gülme Ha Gülme!*); “Şerife Bey kızı, Şerife ağa kızı. ‘Osman kim, Şerife kim?/ Derler, derler de, araya girerler ağalar beyler.” (*Osman*); “Seni bana çok gördüler.” (*Sahilde*); “Bir fil ancak kendi cinsinden bir fili severdi, /Koskoca aşkı vücudu gibi çok ağır geldi.” (*Fil ile Kurbağa*).

1.3.3. Mülkiyet hakkı:

Bilinen tarihin ilk günlerinden bu yana bireysel hakların başında bulunan ve sosyal çatışmalarda önemli bir rol oynayan mülkiyet hakkı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yol açtığı sorunlardan birini teşkil etmektedir. Anayasamızda da ele alınan bu hak (T.C. Anayasası, 1982) Manço'nun '*Dut Ağacı*' adlı eserinde kadının da mülkiyet hakkına sahip olacağı şeklindedir: "Nezahat Hanımların Evi".

1.3.4. Başlık Parası

Ülkemizin bazı bölgelerinde yazılı olmayan törelere dayanarak uygulanan başlık parası geleneği, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan ve kadını bir meta olarak gören geleneğin günümüzdeki izdüşümleri olan uygulamalarından biridir (Mora, 2005). Manço bu uygulamayı "*En Büyük Mehmet Bizim Mehmet*" şarkısına taşımıştır: "Bir kızı sevdi Mehmet,/ Eridi de bitti Mehmet,/ Ama başlık parasını bulamadı gitti Mehmet,/ Nuh dedi kız babası Mehmet,/ Peygamber demedi Mehmet./ Kız eline kına yaktı Mehmet,/ Babası paraya taktı Mehmet."

1.3.5. Eşitlik

Tarihsel dönüşüm hareketlerinden özellikle Fransız İhtilali'nden sonra birçok alanda eşitlik, özgürlük, adalet gibi nosyonlar yerini almaya başlamış, ırk, cinsiyet, soy, renk gibi farklılıkları temel alan eşitsizlikler sanat eserlerine konu olmuştur.

Kadın erkek eşitliğinden yola çıkarak oluşturulan bu çalışmamızda ise Manço, özellikle "*Hemşerim Memleket Nire*" şarkısında çokça değinmiştir:

"Kardeşlik ve eşitlik üzerine uzun uzun nutuklar çekip,
/Niye senin derin benden koyu diye soran çok, /Kaşının
altında gözün var diye silahlanıp ölüme koşarken,/ Kalan
dul ve yetim ne yer ne içer diye soran yok (...) Zaten
paramparça bölünmüş ve yaşanmaz olmuş dünyamız,
Daha fazla kesip bölmeye hiç gerek yok."

1.3.6. Aile Reisliği

Ailenin reisinin ve geçim ihtiyaçlarının erkek tarafından karşılanmak durumunda oluşu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde çalışılan konulardandır.

Şarkılardaki bir takım dil kullanımları da erkeğin hane reisliği ve toplum içinde evi geçindirme yani nafaka sağlama görevini çağrıştırmaktadır.

“Elkızı doyar mı çavdar ekmeğiyle,/ Babası büyütmüş baklava börekle.” (*Ne Köy Olur Senden Ne de Kasaba*), “Baba ocağı” (*Binboğa'nın Kızı*) bu tip kullanımlara örnek teşkil etmektedir.

Babanın evin reisi olduğunu ortaya koyan diğer kullanımlar ise “Aslan baba, sen çok yaşa! (...) Bir baba olarak verdim kararı. (...) Hani, baba olarak vazifemiz tabii, uyandırıp ikaz etmek.” (*Ayı*) ve “Oğlan aldı başını gitti, kız zaten lafımı dinlemezdi” (*Cacık*) dizeleridir.

1.4. Cinsiyetçi Dil Kullanımına Dair Bulgular

Dil kullanımları, cinsiyetçiliğe dair bulgular veren önemli işaretlerden biridir. Manço'nun şarkıları cinsiyetçi dil kullanımı ekseninde incelemeye alındığı vakit, birtakım söylemler öne çıkmaktadır:

Örneğin insan yerine “adam veya insanoğlu” sözcüklerinin kullanımı cinsiyetçi kullanımlara örnek olarak sunulabilir: “İnsanoğlu haddin bilir” (*Halil İbrahim Sofrası*), “Adamın kafası bir atarsa” (*Ayı*), “Eski adamlar doğruyu söylemiş” (*Nane Limon Kabuğu*), “Güzel sevmeyene adam denir mi?” (*Sarı Çizmeli Mehmet Ağa*).

Tıpkı bu kullanım gibi, “adam olmak” deyimini de cinsiyetçi dil kullanımıdır: “Adam oluvermiş çocuklar.” (*Müsaadenizle Çocuklar*).

“Ben yaralı kurt, sen kınalı kuzu” (*Gibi Gibi*) dizeleri ise erkeğin kurt gibi güçlü, kadının ise kuzu gibi uysal olduğunu gösteren diğer bir cinsiyetçi kullanımdır.

91 adet şarkı sözünde cinsiyetçi dil kullanımına dair yalnızca bu kullanımlar bulunmuş, kalan kullanımlar ise genelde eşitlik üzerine kurgulanmıştır. Örneğin *Ademoğlu Havvakızı* şarkısının her satırı ayrı bir ders niteliğinde olan bir yapıttır: “Er kişinin yanında hatun gerek (...) Kız olmazsa er kişi, kolsuz kanatsız demek./ Davulu dengi dengine vurmak gerek.” Bu dizelerde dine referans yapılarak kadının ve erkeğin eşit ve birbirinin tamamlayıcısı olduğu vurgulanmıştır (Yangın, 2002, s. 110). Bu düşünceden hareketlidir ki, her iki cinsin de neslin devamını sağlama ve doğurganlık konusundaki işlevlerinden “Ademoğlu kızgın fırın, Havva kızı mercimek” söylemi tekrarlanmaktadır.

“*Delikanlı Gibi*” şarkısında ise delikanlılık mefhumunun yani erkeğin tek başına gelecek kadar cesur, ölse de sözünden dönmeyecek kadar güvenilir, sonuna kadar dinleyen, açıkça konuşan, anlayışlı olduğu söylenmektedir.

“Zordur almak bizden kızı” (*İşte Hendek, İşte Deve*) dizesindeki “kız almak” deyimi ise cinsiyetçi dil kullanımına verilebilecek diğer örneklerdir.

Fakat Manço'nun değerler ve kültür aktarımındaki başat rolü dikkate alındığında, bu kullanımların esasında kültüre hali hazırda yerleşmiş olan kullanımlardan oluşup Manço tarafından üretilen kullanımlar olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Türk kültürünün gelecek nesillere aktarımında önemli bir misyon üstlenmiş sanatçımız Barış Manço'nun eserlerini toplumsal cinsiyet bakışıyla yeniden okumayı amaç edinen bu çalışma çerçevesinde sanatçıya ait 91 şarkı sözü dört ana ulam çerçevesinde incelenmiştir.

Ulamlardan ilki olan kadınsılık ve erkeksilik özellikleri ekseninde eserlerde Kavuncu'nun (1987) Türk toplumuna uyarlanmış kadınsılık ve erkeksilik özelliklerinin yanı sıra, Türk kadınının ve Türk erkeğinin durumunu yansıtan başka özellikler de saptanmıştır.

Araştırmanın ikinci kategorisi olan toplumsal cinsiyet rolleri, ev içi ve ev dışı sorumluluklarla özel ve kamusal alan ayrımını gösteren iki alt kategoride incelenmiş ve eserlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini destekleyen herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Manço'nun eserlerinde Türk kültürünün kadına ve erkeğe verdiği değer korunarak gelecek nesillere aktarımı ustalıkla sağlanmıştır.

Üçüncü ulam olan toplumsal cinsiyet eşitliğine dair temalar ulamında eserlerde erken evlilik, çiftler arası denklik, eşitlik, başlık parası, mülkiyet hakkı ve aile reisliği gibi temalara rastlanmıştır. Bu temaların işlenmesi okurda ve/ya dinleyicide eşitsizliği destekler gibi bir izlenim yaratsa dahi ağıt şeklinde olması ve sonunun kötü sonuçlanarak ders verme niteliği taşıması bakımından eşitliği destekleyen bir kullanım göze çarpmaktadır.

Son inceleme alanı olan cinsiyetçi dil kullanımına bakıldığında eserlerde bir takım cinsiyetçilik izleri taşıyan dil kullanımına rastlanmıştır. Fakat bu kullanımlar özellikle aşıklık şiir geleneğindeki sözlere atıf olduğundan, Türk kültürüne hali hazırda yerleşmiş olan kalıplar olup Manço tarafından üretilmedikleri için kültür aktarım misyonunda kalmıştır ve cinsiyeti savunan eserler olduğu yorumu çıkarılamamaktadır.

Tüm bu verilerden elde edilen bulgulardan hareketle Manço'nun eserlerinin, halkın her kesimini kucaklayan bir Barış Manço yaklaşımıyla, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyici bir anlayışla yazıldığı ortaya

çıkılmaktadır. Diğer bir deyişle, Barış Manço'ya ait şarkı sözleri kültür aktarımı üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesinde ve devam ettirilmesinde etkin bir rol oynamamaktadır. Manço eserleri üzerinden sosyal gerçekliği aktarım görevini eşitlikçi bir bakış açısıyla sağlamıştır.

Kaynakça

- “Gender Mainstreaming”, (Erişim Tarihi: 30.03.2020).
<http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/concepts-and-definitions>
- Adıgüzel, Muhammet Sani (2009). “Vefatının 10. Yılı Dolayısıyla Karınca Dostu Bir Ağustos Böceği: Barış Manço (1943-1999)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, 9/2, 83-91.
- Akpan, Eno-Obong (2003). “Early Marriage in Easter Nigeria and Health Consequences of Vesigo- Vaginal Fistulae (VVF) Among Young Mothers”. *Gender and Development* 11(2). 70-76.
- Aktar, Haluk. (5 Şubat 1999). “Herkesin Barış'ıydı”. Milliyet.
- Aydemir, Elvan (2011). “Evlilik mi Evcilik mi? Erken ve Zorla Evlilikler: Çocuk Gelinler”. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Raporları. No: 11-08.
- Başarır, Mert Ali (3 Aralık 1986). “Ben Çağdaş Bir Masalcıyım”. Cumhuriyet.
- Bem, Sandra L. (1974). “The Measurement of Psychological Androgyny”. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 42/2, 155-162.
- Bhasin, Kamla (2003). *Toplumsal Cinsiyet “Bize Yüklenen Roller”*. (Çev. Kader Ay). İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Büyükokutan Töret, Aslı (2017). “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Türk Halk Ninnilerine Yansımaları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma*
- Büyüköztürk, Şener vd. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 13. Baskı. Ankara: Pegem.
- Canbazoglu, Cumhur (2 Şubat 1999). “Anadolu'nun Asfalt Ozanı”.
- Çakmak, Diren (2009). “Türkiye'de Çocuk Gelinler”. Birinci Hukukun Gençleri Sempozyumu-Hukuk Devletinde Kişisel Güvenlik Bildiri Tam Metinler E-Kitabı (www.umut.org.tr/HukukunGencleri/TamMetinlerSunular/DirenCakmak.pdf). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi. (20-21 Mart).
- Çelikoğlu, Türe (22 Nisan 1987). “Karacaoğlan'dan Mozart'a”. Güneş.
- Çobanoğlu, Özkul (2000). “Barış Manço Araştırmalarının Önemi ve Yöntemi Üzerine Tespitler”. *Milli Folklor*, 40-47.
- Demir, Mehtap (2017). “Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Kınalı Kadın ve Müziği”, *Ekev Akademi Dergisi*. 21 Sayı: 71, 199-213.
- Düzgün, Dilaver (2009). “Aşıklık Geleneğinin Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Barış Manço Olgusu”. *Milli Folklor*, 42-50.

- Emre, Havva (2013). “Kültürün Değişimi ve Dönüşümü Bağlamında Ozan-Baksı Geleneğinden Çağdaş Türk Ozanlığına Geçiş Süresi”. *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 55-72.
- _____ (2012). “Türk Milli Kültürüne Ait Destan, Efsane ve Anlatılarda Sıkça Geçen Formel Sayıların Barış Manço Şarkılarından Yeri”. *Batman University Journal of Life Sciences*, N.1., 639-647.
- Ercan, Fikret (2.2.1999). “Son Osmanlı’nın Vedası”. *Hürriyet*.
- Erdal, Tuğçe (2011). “Erkek Ağızlı Türklerde Kadın İmajı”. *Folklor/edebiyat*, 17/ 65.
- Erdir, Filiz (2016). *Muğla Türkülerinde Kadın ve Erkek Temsillerinin ve Rollerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Erdoğan, Göktürk (2015). “Barış Manço Örneğinden Hareketle Müziğin Ahlak Eğitimindeki Önemi ve İşlevi”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1, 117-124.
- Eyüboğlu, Ali vd. (4 Şubat 1999). “Barış Seli”. *Milliyet*.
- Fraenkel, Jack vd. (2000). *How to Design and Evaluate Research in Education* (4th ed.). NY: McGraw-Hill.
- Gökşen, Cengiz; Rukiye Gökşen (2016). “Dağ”ın Türkülere Mitik Bir Öge Olarak Yansıması”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1599-1618.
- Guliyev, İlkin (2018). “Koroğlu Destanının Azerbaycan Varyantında Kadın Tipleri”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, 63-76.
- Güler, Seda (18 Temmuz 1992). “2000’li Yılların Cumhurbaşkanı Adayı Barış Manço”. *Melodi Gazetesi*.
- <http://www.barismancomix.com/index.php> (Erişim Tarihi: 10.12.2019)
- Kavuncu, Ayşe Nur (1987). *Bem Cinsiyet Rolü Envanteri’ni Türk Toplumuna Uyarlama Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kocaer, Sibel (2006). “Kırdan Kente Nazımdan Nesre Ağıtta Dönüşüm: Barış Manço Örneği”. *Milli Folklor*, s. 71, 114-119.
- Mackie, Diane M. vd (1996). “Social Psychological Foundations of Stereotype Formation”. (Derleyenler: C. N. Macrae, C. Stangor ve M. Hewstone), *Stereotype and Stereotyping*. New York: Guilford, 41-47.
- Merriam, Sharan B. (2009). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Fransisco: Jossey Bass.
- Miles, Matthew B.; vd. (2015). *Qualitative Data Analysis-A Methods Sourcebook*, Edition 3, USA: Sage Publications.
- Mora, Necla (2005). “Kitle İletişim Araçlarında Yeniden Üretilen Cinsiyetçilik ve Toplumda Yansıması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 1-7.
- Oğuz, M. Öcal (1999). “Dr. Barış Manço”. *Milli Folklor*.

- Özden, Muhammet; Ahmet Saban (2017). Nitel Araştırmalarda Paradigma ve Teorik Temeller. (Ed. Ahmet Saban ve Ali Ersoy), *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* içinde, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Patton, Michael Quinn (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Reddock, Rhoda (2000). “Why Gender? Why Development?”. (Ed. Jane L. Parpart, vd.). *Theoretical Perspectives on Gender and Development* içinde. Ottawa Kanada: International Development Research Centre.
- Saldaña, Johnny (2011). *Fundamentals of Qualitative Research*. New York: Oxford University Press.
- Tamer, Rauf (Şubat 1999). “Anadolu Güneşi Aydınlatıyor”. Sabah. file:///C:/Users/SNMGRKN/Downloads/001521753006.pdf (Erişim Tarihi: 05.10.2019).
- Tural, Sadık K. (1988). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdat Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No.: 2709 Kabul Tarihi: 7.11.1982, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (Erişim Tarihi: 09. 05.2019).
- United Nations Population Found-UNFPA (2012). *Marrying too Young: End Child Marriage*. New York: The United Nations Population Fund.
- Uyanık, Seda (2008). “Kültür Endüstrisi ve Kentli Aşık.” *Milli Folklor*, 79, 59-64.
- Ülsever, Cüneyt (Şubat 1999). “Bir Ortak Değer Daha Kaydı Gitti”. Sabah. file:///C:/Users/SNMGRKN/Downloads/001521753006.pdf (Erişim Tarihi: 05.05.2019).
- Yakıcı, Ali (2012). “Geleneksel Şiirden Türküye Dönüşümün Yaratıcı ve Aktarıcısı Aşık Veysel’in Kültürel Mirasa Katkısı”, *Milli Folklor*, 93, 101-111.
- Yangın, Birgül (2002). *Çağdaş Türk Ozanı Barış Manço*. Ankara: Akçağ.
- Yaşın Dökmen, Zehra (2016). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yener, Tefik (Şubat 1999). “Bir Daha Özür Dilerim Barış”. Sabah. file:///C:/Users/SNMGRKN/Downloads/001521753006.pdf (Erişim Tarihi: 05.05.2019).
- Yıldırım, Dursun (1999). “Dede Korkut’tan Ozan Barış’a Dönüşüm”. *Türk Dili*, 570.

EK

Bu Çalışmada İncelenen Barış Manço’nun Eserleri

Abbas Yolcu, Acılı da Bağa Vir, Ademoğlu Havvakızı, Affet Beni, Ahmet Bey'in Ceketini, Al Beni (2), Ali Yazar Veli Bozar, Alla Beni Pulla Beni, Allah'ım Güç Ver Bana, Aman Yavaş Aheste, Anahtar, Anlıyorsun Değil mi?, Arkadaşım Eşek, Ayı, Aynalı Kemer, Bal Böceği, Ballı Kaymak, Bal Sultan, Ben Bilirim, Benden Öte Benden Ziyade, Beyhude Geçti Yıllar, Binboğa'nın Kızı, Bir Selam Sana, Bugün bayram, Cacık, Can Bedenden Çıkmayınca, Dağlar Dağlar, Delikanlı Gibi, Dıral Dede'nin Düdüğü, Domates Biber Patlıcan, Dönence, Dört Kapı, Dut Ağacı, Eğri Eğri, En Büyük Mehmet Bizim Mehmet, Elveda Ölüm, Fil ile Kurbağa, Gel, Gibi Gibi, Gönül Ferman Dinlemiyor, Gül Bebeğim, Güle Güle Oğlum, Gülme Ha Gülme, Gülpembe, Günaydın Çocuklar, Halhal, Halil İbrahim Sofrası, Halk İçinde Muteber, Hatırlasana, Hayır Hayır, Hemşerim Memleket Nire?, İşte Hendek İşte Deve, Kalpler Beraber, Kara Sevda, Karalıkların İçinde, Katip Arzuhalim, Kayaların Oğlu, Kazma, Kezban, Kırık (Eski) Bir Fincan, Kol Düğmeleri, Komşu Kızı Düriye, Küheylan, Lahburger, Mahkum, Müsaadenizle Çocuklar, Nane Limon Kabuğu, Nazar Eyle, Ne Köy Olur Senden Ne de Kasaba, Ne Ola Yar Ola, Nerede, Osman, Ölüm Allah'ın Emri, Ömrümün Son Baharı, Sahilde, Sakız Hanım Mahur Bey, Sarı Çizmeli Mehmet Ağa, Sarıl Bana, Seher Vakti, S.O.S., Söyle Zalım Sultan, Süleyman, Süper Babaanne, Unutamadım, Unutamıyorum, Vur ha Vur, Yeni Bir Gün Doğdu Merhaba, Yine Yol Göründü Gurbete, Yol, Yolla Yarım Tez Yolla, Yol Verin Ağalar Beyler, Zehra.